

Д.А. Улзытуев (1936–1972)

Дондок Улзытуев

Собрание сочинений
в 3-х томах

том II

Улан-Удэ
2016

Дондог Улзытуев

Зохёолнуудай суглуулбари
(III боти)

боти II

Улаан-Үдэ
2016

УДК 89
ББК 84(2Рос=Буря)бу
У 479

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэһэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряадай Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ.

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия».

Ответственный редактор
д-р филол. наук Л. С. Дампилова
Технический редактор
канд. филол. наук Б.-Х. Б. Цыбикова

Улзытуев Д.
У 479 Зохёолнуудай суглуулбари (III боти) – Собрание сочинений: в 3 т. / Дондог Улзытуев; [отв. ред. Л. С. Дампилова]. – Улан-Удэ: НоваПринт, 2016. – 472 с.: ил.
ISBN 978-5-91121-132-5
Том 2: Стихи
ISBN 978-5-91121-159-2

Дондог Улзытуевай суглуулагдамал хоёрдохи боти ном соо уран шүлэгшын «Ая ганга» гэжэ согсолбори соо орohон (Улаан-Үдэ, 1974) шүлэгүүд ба юрын бэшэг (прозо), мүн хэблэгдээгүй зүжэг оруулагданхай.

ISBN 978-5-91121-159-2 (т.2)
ISBN 978-5-91121-132-5

УДК 89
ББК 84(2Рос=Буря)бу

© Д. А. Улзытуев, 2016
© Л. С. Дампилова, составление, 2016
© Национальная библиотека Республики Бурятия, 2016
© НоваПринт, оригинал-макет, 2016

БУРЯАД ОРОН

Дуулаа һэн гүт,
Эхэ Буряад тухай үльгэр туужа,
Дуулгата Мүнхэ-Сарьдаг,
дуулим ехэ Хамар-Дабаан тухай?
Үглөөнэй улаан нара
үгын дээжээр угтажа,
Үндэр тэнгэритэ орон нютагаа
магтан түүрээел: ухай!

Галуу, нугаһад, ангир,
хун шубуудшье эхэ нютагаа эрьежэ,
Гараһан түрэһэн газартаа
дальбараагаа далижуулаад,
Аян замда гарахадаа,
зэлэ татан зэргэлжэ,
Ая гангата дайдаяа
һанан дурсан ганганалдаа.

Намаг нугын бахашье,
намжаа талын шааруулшье
Намарай ольбон унахада,
гунигтайгаар шаялдан,
Наһанайнгаа богонидо голхороо гү,
али яагаа хаб даа,
Наруули аглаг дайдаяа
харан, хахасан уйлалдаа.

Хүбшын модондо донгодогшо
хүхэ борохон хүхышье,
Хүдөө хээрын булжамуур,
маряан соохор бүбөөлжэншье,
Хүнөөр хамта байрладаг
мээхэй алтан хараасгайшье

Хүхэ тэнгэритэ дайдаяа
магтан дуулана бэшэ аал даа.

Уян сагаан сэдьхэлтэй
инаг буряад басагадшье,
Ухамай һаруул бодолтой
уран дууша хүбүүдшье
Удам ехэ оронойнгоо
алиш хизаарта ябахадаа,
Унаһан түрэһэн дайдаяа
дурсангүйгөөр яахаб даа!

Түхэреэн ехэ Буряадни
бүгэдые багтаагаа.
Түргэн уһата гол мүрэнүүд
Байгал тээшээ эбхэрээ.
Элдин һужааг Хяагтамни
нээгээд алтан бартаагаа,
Энгэр ногоон тайгаяа
үбэр дээрээ энхэрээ.

Сарьдаг үндэр ууланууд
шуурга һалхяар бөөлэжэ,
Саһан сагаан малгайгаа
орой дээрээ хурылаал.
Дүрбэн зүгэй үүлэд
Саяан дээрэм бөөгнэржэ,
Дүхэриглэһэн юртэмсын
найман хизаар харгылаал.

Баатар эрын сээжэдэл
бараан шаргал дайда
Баруун тээһээ нэлбыгээд,
баян хэшэгээ дэлгээл.
Бахатай дулаан хабар,
баглаа ягаан майда
Балшар наһанайм гургалдай
барлан, барлан жэргээл.

Түхэреэлжэ бэлшэһэн
түмэн тоото адуун
Түгнын тала, Яруунаар
түбэр-табар атаржаа.
Залиршагүй мүнхэ
залуу наһанайм зали – дуун
Загарай, Хориин
залгаа боорёор амаржаа.

Нюусануудаа нээгээгүй
нюрга үндэр Аха,
Нуурнуудаар мэлмэрһэн
нютаг ороноймни заха –
Гэсэрэй дошхон хүлэгэй
гэшхэһэн мүнгэн таха,
Гэрэлтэ сагаа һарын
гээжэрхиһэн саха.

Олон бодос нэгэдүүлһэн
арюун тунгалаг аршаанууд,
Огторгойһоо мүндэлһэн
огсом солгёон Хэнгэргэ.
Ошожо ойронь нэгэтэшье
охи хүсынь туршаа гүт?
Орон дэлхэйн тэрлигэй
оёдол хүбөө энгэр гү!

Буурал хангай Захаамин,
булгата Уран-Дүшэ,
Буумал шулуун байсануд
харьяа түргэн Зэдэ.
Дархан солотой байһан –
алташа, мүнгэшэ.
Дабажа ерээл бэлигынь
зуун жэлнүүды һэтэ.

Һайхан минии Буряад,
Ойхон ехэ зулай,
Гайхал болон мүндэлһэн
Байгал-Эхэ далай.
Майхан хүхэ огторгойн
мандал доро ялбайн,
Мянган мянган жэлнүүды
булангиргүйгөөр угталай.

Ород, буряад изагууртан,
оротон, хамниган –
Олон олон яһатанай
үлгы болоһон орон.
Онсо һайхан сагайнгаа
одон мэтэ яларан,
Олоһон ехэ жаргалаараа
омогорхонолди баран.

Багана үндэр мундарга –
бартаа ехэ Хамар-Дабаан,
Бархан уулын гурьба –
Баргажан, Хурамхаан,
Дэлхэйн шэмэг гэлсүүлһэн
дэгэд холын Улюнхаан,
Дэрээн, Алла –
уулануудай караван.

Кавказһаа дутуугүй,
харин, магад, үлүү,
Карелиһээ үлөөгүй,
үшөө, магад, булюу,
Үбгэршэгүй домтой
үлгэн тунгалаг агаар,
Үүлэдһээ тээ доогуур
үндэр Буряад хизаар!

ШЭБЭРТЭ

Ая гангын хангалаар
анхилаадхёо гэнтэ,
Аршаанта сэлгеэ нютагни,
амар мэндэ!
Арын оройһоо харахада,
альган дээрэ мэтэ
Аржын толорон угтаа
аглаг минии Шэбэртэ!
Үглөөгүүр эртэ
Үлзытэ-Хаанай энгэртэ
Үлгэн газар дайдаяа
гажарһан нюдөөр шэртэн,
Олон нүхэдэй дунда
омогорхожо байхадам,
Орьёл үндэр тэнгэри
оёдол торгон майхандал,
Хайрангынгаа энгэрһээ
хатан Хёлго хүрэтэр
Хайша хайшаа сэнхиигээд
үзэсхэлэн мэтэл,
Үргэн Заганай адагһаа
үлгын дуулим һужааг
Үндэр сагаан хилганаар
үерлэжэ намхалзаа,
Майлын саана майла,
гүбээн саана гүбээ,
Мянган жэлэй зэрэлгээн –
хүһөөгүүдэй шэбээ…
Гүндэн ехэ ороноймни
гүн холын хизаарнуудтай
Гүлмэр наһанайм үлгые
гүрэлдүүлэн холбогшо
Аранга үндэр сэргэтэй
агуу оньһон телеграф

Аласай дабаан дээгүүр
алхан алхан ошоно,
Авто дардам харгынүүд
алиш зүг руу зурына –
Аяар холын нютагууд
анда хүршэ болонхой.
Тэбэнэ үндэр Маани-Хаан
манаяа татан хурылна –
Телецентрэй багана
тэрээн дээрэ голлонхой.
Гэр гэрээр ябахада –
hаруул гээшэнь, сомор.
Гэрэл, диван, сервант,
гардеробууд аржына.
Гэнтэ наярhан телефон
комод дээрэ hонор,
Гэлигэр гоё номой таг,
сонхонуудтань – гардина.
Үхэг, торхо, hуулгануд,
үнөөхи модон ханзанууд
Үхэрэй дал соо хаягдаад,
үмхиржэ үни hаланхай.
Үйлын үри дурдаhан
үнгэ бүриин бурхануд
Үндэр майлын обоодо
үлгэн дэлхэй hахинхай.
Шэниисэ таряанай энжэ гү,
сэлгеэ түрэл нютагтам
Шэнэhэ наrhан гэрнүүды
айл бүхэн бодхонхой.
Шэдитэ сагай шэнжэ гү,
шэлдэг агтын оронд
Шэнэ маркын мотоцикл
хотон бүридэ тогтонхой.
Халуун уhаар дулаасадаг
хабтагай шулуун ордон –

Хамаг олоноо багтааха
уран Соёлой Байшан,
Эдир залуу наһанай
эрдэм бэлиг хурдан –
Элиг наадаа дэлгэжэ.
хатаран байхань һайхан!
Аяар баруун фронтдо
ами наһаяа нэгэдэһэн
Абай хээтэй хоёрһоом
азатай хүнүүд олон гү?
Мүшэтэ орден яларуулан,
мүнгэн түрэеэ бүтээжэ,
Мүндэлзэжэ һууһаниинь
мүнөө сагай талаан гү?
Халуун шанга байлдаанай
түлэг дунда алдалһан
Халюун талын хүбүүе
энэ бэеэрээ далдалһан,
Ээм дээрээ үргэжэ,
үхэл соохоо гаргаһан
Эмшэ залуухан Полина
Воронежой басаган һэн,
Үеын нүхэдэй дундахана
үхи хүбүүдээ суглуулаад,
Үндэр наһата үбгэдэй
үреэл шагнан һуухада,
Намарай элдин сагта
наһанай дабаа дабуулаад,
Наранай хөөрэн мандатар,
найрлан хүхин һуухада,
Хорин табан жэлэйнгээ
холшор жаргал тэнсүүлжэ,
Хоёр ондоо яһатанай
холбоо нэгэдэл бэхижүүлжэ,
Налгай хоёр амарагай
нангин хундагаа үргэхэдэ,

Нармай һайхан дуугаараа
нарьян байнал
Шэбэртэ!
Золто энэ ажабайдал
зохёон бүтээн табиһан
Зоной түлөө тэмсэгшэ
зоригто партиим хараа
Түби дэлхэйн сээжэндэ
түүхэ болон илгаржа,
Түрэл нютагайм түһөөдэ
жэшээ болон шалгараа!

СЭДЬХЭЛЭЙ ҮГЭ

Дэлхэй дээрэ дуу дуулажа түрөөд,
Дэгдэхээ ябатараа гэнтэ зүрхөө шагнажа,
Богонихон наһанайнгаа алтан хүбшэргэй
дорьбоон,
Булжамуур шубуундал доошоо халин
унабалби.
Бооpиин хормой
Бороогой һүүлээр аалин,
Бодолдо абтажа,
Болдогто нугаяа шэртэнэб.
Болзорто сагайнгаа үшөө ерээдүйе
Борохон һанаандаа одоол гэжэ мэдэрбэб.

Дабаае гаталха
Далишье байжа болоо.
Даагаяа һүүлдэхэ
Шадалшье байжа болоо.
Хүн бүхэндэмнай
Хүсэншье,
Хүсэлшье байха.
Хүлэгэймнай туруунда
Аянгын һомон байха.
Эгээл иимэһээ
Эмээл мориие
Эрдэнимни гэжэ һанагшаб.
Элһэтэ дайдаяа
Тоонтомни гэжэ дурдагшаб.
Уйтан гудамжаар
Уйдажа заримдаа ябахадаа,
Гэгээн огторгой
Гэтэжэ нэгэ харахадаа,
Сэдьхэл һанаамни
Сэлюун долгёор эбхэржэ,
Сээжэ соohоом
Сэсэгэй намаа задардаг.

***

Галшамни хаанабши?
Гансаараа мүнөө үлэшөөд,
Дайдын уужамда
Дайралдаһан лэ галдаа дулаасан,
Зайгуул дуушан,
Зайдан ябаган ангуушан
Болоод ябанаб даа,
Бодоод үзэхэдэм, уйтай!

Өөрымни гал
Өөдэтэй удаан носоогүй,
Бадаржа байхадань,
Бардам хүхюу үбгэндэл,
Дулаасахаа ерэһэн
Дууша залуу хүбүүды
Угтан һуудаг һэм
Урматай, золтой, баяртай!

Маһалзан һуужа,
Маната түбиие тойруулан,
Аянгын һомоной
Аялга дууряан байхадамнай,
Сэдьхэлэймнай галые
Сэлмэг нюдөөрөө дулаасуулжа,
Жэгтэй уриханаар
Жэгнэн һуудаг бэлэйлши,
Сэсэн нүхэдыем
Сэгнэхэ гэжэш оролдонгүй,
Сэнгүү бодолыень
Шэгнэхэ гэжэш һэдэнгүй,
Дэгжэн байһан
Дэлюун зуухын амһарта
Миһэрэн һуудагыш
Минии нүхэд дурдагша.
Галаа һахижа,
Газааш гарангүй һуухадаш,

Ханилсан гансаш
Харгын талаан бэдэржэ,
Хаана тэрэ
Хан-Тэнгэриин далан дээрэ
Золтой, согтой,
Зогсожо байһан һурагтай.

Түби дэлхэйн
Түглэ, намаг шэрэнгеэр
Түгэншэлэн, наһан соогоо төөрижэ,
Гуламтадаа,
Гулгаа һэрюун аршаандаа,
Хүрэжэ һөөргөө бусаагүй һаам,
Хүлисөөрэй.
Хүлисөөшьегүй һаа,
Хүн нэрым үргөөрэй.
Харахан зүрхэеэ
Хангай тайгада нюужархёод,
Халуухан дураяа
Ханилсан нүхэртөө барижархёод,
Дуулажа ябахада,
Аятайш мэтэ байгаа һаань,
Дууданаб мүнөөдэр
Дураяа,
Нараяа,
Шамаяа.
Галта дэлхэйдэ
Гансаарханаа ябаха буруу,
Гараа һунгажа, «Ура!» һүхирхэ үлүү,
Уряал-дуугаар хэндэшье туһа хэгдээгүй,
Удаан саг соо иимэ дуунууд дэгдээгүй.

Сэдьхэлэйнгээ тугые
Сээжэн дээрээ үргэжэ,
Сэлгеэ нютагтаа бусажа ерээд ябахадаа,
Сэлеэн зонойнгоо гүн ухаа ухашалжа,
Сэлмэг тунгалаг майн энэ үглөөгүүр

Сэсэгтэ талаяа дахяад лэ
Сэгнээд туршанаб.
Горхоной харьялан урдажал байхань –
Һайхан,
Гоохоной дурлаад, уйлажаш һуухань
Һайхан,
Эдэ бүгэдые бидэнэр булта гайхан,
Эхин шүлэгөө туршахамнайшье –
Һайхан.

Элдин сэнхир дайдынгаа
Энгэр дээгүүр шуумайжа,
Элин ябагша боро нашан мэтээр
Эдир наһамнай
Эртын нара угтажа,
Эхэ сагаан нютагтаа
Магтаал дуугаа үргэбэ,
Байдалай долгин хүсэтэй ха юм даа,
Тон хүсэтэй:
Байгалай долгинтой жэшэшэгүй –
Үшөөл хүсэтэй.
Иимэ долгин соо
Иишээш, тиишээш һэжүүлэн,
Барагхан наһаяа
Барагсаан эдижэ ябанхаар,
Зарим нэгэмнай
Залхуугай мананһаа сүлөөржэ,
Айдархан жаргалаа
Айлайнгаа дунда олоһой даа.

Һэмжэн үүлэн мэтэ үрин тарин гэжэ
Һэлгэн, урбан байдаг
Юртэмсын мүнхэ табисуур!
Дууша хабарнай
Бaһал бусаба мүнөөдэр.
Дууһыень гудамхяад,
Зүлгэ ногоон амииень

Дууданаб мүнөөдэр
Дураяа,
Нараяа,
Шамаяа!

Арбанхан юһэтэй байгааб тэрэ үльгэр мэтэ үдэшэ...
Арбан юһэтэй хүбүүнэй урдашни миһэрэн байхада,
Арюухан уралаараа юунш гэжэ миһэд гэһэн хүмши,
Мэдэнэгүйб даа,
Оройдоошье мэдэнэгүйб,
Ямарыеш, юрэдөө,
Яагаад би мэдэхэбиб даа,
Ягаахан лэ платитай
Басагахан ябахыеш хараад,
Ялбаһан бариһандаа гү,
«Энэл даа», – гэжэ гүбэрэн
Ябажархиһыем һанадаг лэ байхаш даа.

Хотын сэнхир сэсэрлиг
Ходол һанаандам ябагша.
Хонхын шэнгэхэн абяанай
Жэн-жэн гэһэндэл,
Арбанхан юһэнэйм
Аглаг тэрэ үдэшэнүүд
Бусалтагүйгөөр
Ошохоншье ошоо юм ааб даа.
Мүнөөл һанахадам,
Ехэл һонин байдаг.
Мүнгэлиг хашарһаар сасаршаһан огторгой.
Тэрэ һүниие
Эгээл мүнөө һанахадам,
Тэршээ голой хүүюур мэтэ дүнгинэн,
Тэнгэриин зүйдэлөөр
Зурагас гэжэ ябадаг.
Сэдьхэлэйм мүндэлһэн
Сэлгеэ тэрэ үдэрнүүд...
Сэлэнгын үертэл дууһымни намай үргэжэ,

Зомгоол мэтээр долгин дээрээ шэдэсэгээн
Зоргон соогоо болоо һэн даа, мэдэрнэлби.
Гоё үгөөр юуншье гэжэ хэлэхэбиб,
Гоё үгэһөө мүнөө айдаг болошонхойб:
Байһан юумые
Байһан соохононь хэлэхэ гээд,
Шаданагүйб даа,
Үшөөл биранагүйб.

...Үхэлтэ дайнай
Үүдэн дээрэһээ мултаржа,
Бусажа ерээдүй
Буряад оронойм хүбүүд
Баруун Европын
Бараан бүрхэг тэнгэри дор
Дурдам нютагаа
Дурдажал ябаһаар һанагшаб.
Галаар дүүрээгүй –
Баһал саанань – ган гасуур.
Газарай нюрган
Галзуу галаар дэмыржэ,
Үрмэдэһэнэй
Үзүүр дээгүүр хёрбоһолон,
Улаан зубхи,
Улхархайгаар суухараа һэн.

Зүүдэн шэнги балшар ябааб тиихэдэ,
Зүһэм талха эдихын түлөө зүдэржэ,
Тээрмын саагуур, поли дээгүүр тэмтэржэ,
Тэнэдэг байгааб...
Тэнэжэл ябадаг байгаабди.
Эжыш үшөө ажалһаашье ерээгүй.
Эжыш тиихэдэ һарын сэгээн толон дор
Мохитоһон хоолойгоор
Хашан мориёо хуугайлан,
Могойтын энгэрэй паар хахалжа ябаа һэн.

Гушаад ондо түрэһэн
Гуниг дүүрэн үетэн...
Гурбан ехэ гасалангые
Гунан наһандаа дабаалди.
Гулгажа байһан дэлхэйдэ
Гутажа, гурыжа ябаагүй,
Гургалдай мэтэ жэргэн,
Гуламтаяа тахяалди.
Бараан долгито хатуу сагай үер
Барагсаан абаашаа талын алтан сэсэгүүды...
Баһал дахяад шэнэ хабарай ерэхэдэ,
Бамба сэсэгүүд мүндэлөө. Тэрэ үдэрнүүды
Мүнөө һанан, сэдьхэл зүрхөө зэһэнхэйбди:
Мүшэтэ огторгойн оёдол өөдэ зоринхойбди:
Хими, физикын орёо оньһо задалжа,
Хии бодосой гүн удха шудалжа,
Мэргэн эрдэмэй оюун зула баринхай,
Минии үетэн агуу замда гаранхай.

Май һарын
Иимэ сэлгеэн үглөөгүүр
Майла, хада, уула, талаяа хараашалан,
Замби дээгүүр
Заларжа ябаһан хабарые
Залуу наһанайнгаа
Залуур дээрэ угтанаб!
Минии үетэн!
Ерээдүймнай – манай!
Мэлмэн һайхан инагай нюдэн – манай!
Орьёл үндэр уулын орой – манай.
Оршон тойрон зүлгэ ногоон – манай.
Замби түбиин залаа зүрхэн – манай.
Эрдэм соёл, энхэ тайбан – манай,
Эрьен ерэхэ шэнэ байдал – манай!

УЛААН СЭСЭГҮҮД

Байлдаануудай үнгэрhэн
Байса үндэр хизаар.
Хангай ногоон майла,
Хангилнуудай араар
Ганхалзажа hуунад
Гал улаан сэсэгүүд.

Улаан сэсэгүүд!
Улаан сэрэгшэдэй малгайн
Улаан одонууд
Унаад эндээ
Ургашоо бэшэ гү?

Улаан сэсэгүүд!
Ухаан сэдьхэлэймнай
Дулаан амин,
Улаан тугуудаймнай
Улаан дүлэн,
Тэмсэлдэ унаhан сэрэгшэдэй
Тэмдэг хүшөө –
Тэнигэр ехэ дайдадаа
Иигэжэ мүнхэжөө.
Улаан сэсэг харахадаа,
Шуhамни булгилжа,
Удаан сагай туршада
Зүрхэмни хүлгэжэ,
Улаан нараяа,
Улаан талмайгаа,
Улаан-Үдэеэ,
Улаан-Хадаяа hанадагби.

***

Шэб шэнэхэн гэр соогоо хоюулан үлэшөөд,
Шиниингээ налархай уян бэедэ нэнгэнэб.
Сэнтэһэн сонхынгоо угалзануудые обёоржо,
Сэдьхэлэйшни зурхайнууд энэ ха юм гэнэб.

Айл болоһоноймнай нэн түрүүшын гэршэ –
Амарагайм түлиһэн, минии бариһан пеэшэн.
Аһажа байһан түлеэнэй дабирхайлиг хангал
Ама хамар сорьёод, аятайшье гээшэнь.

Эжымнай хүршындөө ошоо. Галай амһарта һуужа,
Элдэб һониноо зугаалхаа ябалсадаг хоюулан.
Эжэл хоёр уяраа бэзэ, эдир наһаяа һанажа,
Энэ сагай һайханиие тэрэ сагтай сасуулан.

Альган дээрээ тэнжээжэ, эды хүргэн зобоһон
Ашата буурал эжын эрхэ гээшэ ехэл.
Аба абаһаар шамайемни магтан зугаалхал,
Аян замда дуратай намайешни зэмэлхэл...

Харалши даа газаашаа, борохон улаан залаата
Харгы дээгүүр ниидэсэгээн, хабарай ами асарба.
Наранай урин элшэдэ сэнтэһэн сонхо хайлажа,
Налгай алтан туяахан шала дээгүүр сасарба.

Энэ үглөө хоюулан Мүнгэн тужа ошоё,
Эхэ дуулим дайдынгаа амилхые дуулая.
Бээрэнгихэн мойһоной мүшэрнүүды залажа,
Бэлигтэйхэн тоонтынгоо гуламтада һуулгая.

Эрьен ерэһэн хабарай эхин һарын үглөөгүүр
Эжэлшэжэ жаргаһан залуу айлай хойморто
Монгол талын шэмэг – мойһон модоной эшэ
Морин хуурай аялга дор долгонтохо гэлсэгшэ!

***

Жэлэй дүрбэн сагта ажалай ашаар амидарһан
Жэнхэни буряад арадай байра байдал шэрүүн.
Ууган сагаан угыень удхалхынгаа урда тээ
Уудам талын заншалаар амаршалая түрүүн:
Мэндээ!

Саһа бордоһото хүйтэн үбэл үнгэржэ,
Сагаагаа бариха элдин хабар дүтэлбэ гү?
Сахилзын үзүүр саһан дорооһоо булталжа,
Сагаа һарамнай ури һараяа хүтэлбэ гү?
Мэндээ!

Харалган хагсуу һалхинай бусахын түлөө,
Хадарган жабар, хара зудай ошохын түлөө,
Халюун хонгор ногоон хабарай ерэхын түлөө,
Хадын боорёор даллан һууха ургын түлөө,
Маадайн маараха, малай түллэхэ хаһын түлөө,
Манхан талаяа магтан дуулаха хүхын түлөө,
Маряан соохор эхэ тайгын хүжын түлөө,
Манай хойноһоо зобожо һуудаг эжын түлөө
Мэндээ!

Дүшэн залаа ногооной шэмэ шүүһэн –
Дүлэтэн байгаа духаряагаймнай дуһал бүхэн
Амитан зоной хэтэ сагһаа амсан һууһан
Ажалайнь амта – хатуу арза байһан гэхэл.
Мэндээ!

Адуу мал, хони хурьгымнай атаржуулха хэшэгтэй,
Агуу соло, амгалан байдал бэлэглэхэ хүсэтэй,
Арбай таряа нюрган дээрээ долгисуулха шэдитэй,
Арад түмэнэй ажалша гар – ашата сагаан түшэгтэй.

Аглаг ехэ дайдадаа арзынгаа дээжы сүршөөд,
Аяар холын газарhаа амаршалан морилhон
Алтарма үhэтэй, тунгалаг нюдэтэй айлшандаа
Алда хадаг дээрэ мүнхын духаряа бариял даа!
Мэндээ!

Анха урдынгаа нангин ёho дэбжүүлэе,
Адха адхаар ая гангаяа суглуулая.
Айл айлаар арюун хангалынь тунаг лэ,
Ажабайдалай hүлдэ түхөөн шатаг лэ!

***

Хатан-Хёлго мүльһэн гэнжэһээ мултараад,
Хальбан долгиёо Сэлэнгэ руугаа тууна.
Харанхы һүниин хан гэмэ солгёондо
Хабар тухай, хэншьеб, дуу дуулана.

Мориёо уһалжа, Хёлгын эрьедэ зогсоноб.
Мойһотын арапаа үлэн шонын улихада,
Монсогор туруугаар эрьеын мүльһэ сабшажа,
Монгол хатаршам шэхээ хулмайн хуухирна.

Хабарай һүни шонын уляан зэбүүн.
Хабхар тэрэ хуушан сагые һануулна.
Үншэрһэн арадайм үнгэрһэн түүхэ шэрүүн –
Үбшэн тахалай үргэһэ зүүдэ мануулна.

Мянган зоболонгой ташуур доро орбойһон
Малша буряадайм шарахан «һэеы ордон».
Соорхой бүхэнһөөнь һэрьенэ хээрын һалхин,
Солоохой бүхэнөөрнь эмнинэл огторгойн одон.

Гансаардаһан шабганса ханяана хүд-хүдхэн,
Газаапаа нохойнь харюусана һоб-һобхон,
Гашуун утаанһаа гашуун нёлбоһод һубарин,
Газарта дуһална тоб-тобхон...

...Шэлын нюрган шэрэм туруудһаа доһолоо,
Шэбэртын эхиндэ партизан отряд.
Оройбшо малгайн залаа хиисхэһэн ород,
Ород папааха омогоор үмдэһэн буряад.

***

Үүрээр тугаллаһан үнеэнэй үүгэнээ шагналши,
Үлгын дуунай аянгые һануулна.
Мэлмэн нюдөөр мэшэеэн мэшэеэн байжа,
Мээхэй уряар хүхэнэн хүхэнэн хүхүүлнэ.

Эбэрээ һэжэн бү олииш даа, Эреэгшэн,
Эжы хүгшэн энхэргэн тугалыш буляахагүйл.
Айлайнгаа хүбүүды амтан уурагаарш хүндэлхэ.
Аймшагтай дайнда үгы һэмнэй... өөрынхинь.

Үхэлтэ дайнай үүдэн дээрэһээ мултаржа,
Үрхэдөө бусаагүй үлгы нютагайм ахайнар.
Баруун Европын бараан бүрхэг тэнгэри дор
Һаруул дайдаяа һанажал хэбтэһээр үзэгшэб.

Эсэгэ оронойнгоо эрэлхэг тэрэ тэмсэл соо
Эдирхэн наһаяа эзэрхэг үхэлдэ тонуулһан
Баатарлиг аханарайм багана үндэр хүшөөнүүд
Балтикын эрьеэр жагсаалдаа байһаар гэлсэдэг.

***

Һуунаб мүнөө Түгсүүлтын эрьедэ гансааран,
Һуняажал баймаар ямар жэгтэй үдэшэб.
Жараахайн булгиха шолд гээд лэ аляахан...
Залхуугаар мирална жэб-жэжэхэн долгид.

Тархим һонор, һонор. Байгаали бүриш һонор.
Талаһаа төөрин ниидэжэ ерэһэн шаарын
Заяагүйгөөр уһан дээрэ буушахадань,
Залд гэһэндэл, Түгсүүлтэ гарьхатаадхина.

Сэсэгһээ сэсэгтэ һүниин эрбээхэй дүүлин,
Сэлсэгэр шүүдэртэл дэнгүүдые носоожорхино.
Дууража һууһан наһан борбоосгойгоо алдаад,
Дун сагаан хуһадые сошоожорхино.

Сэнгэлиг мэдэрэлээр бишье гэнтэ далижаад,
Сэдьхэлэй ниидэлгээр намааһаа намаада дамжаад.
Ойн зүргөөр айл тээшээ яарангүй,
Ойр тойронии хараашалһаар алхалнаб.

Тиигээд тала. Таляан сагаан тала.
Тэндэ табгайн түбэрөөн. Тэнгэри. Агаар.
Хүнды сээжынгээ хүрэхэ шадал соохоно
Хүнхинэсэ дуулыш, тала ха юм, шангаар!

Газартаа жаргаһан гал улаан хонхонууд
Ганхажа һууна, залаадань гүн бодолнууд.
Алхалнаб саашаа сэсэгтэ номин хүтэл руу...
Аяар тэндэ галтай айлай сонхонууд...

Орой дээгүүрни тэнгэриин зүйдэл мирална –
Олон түмэнэй мүнхын харгы тэндэ.
Харанхы тайга хашалгүйхэн дуурана,
Хаана холын зүүн зүгтэ үүр сайхын тэмдэг –
Буга урамдана...

***

Һэбшээн хүдэлөөд һэргээдхинэ ойро тойрон.
Һэмээхэн даа, уляангир һабинаадхиба.
Жэргэмэл дуулаба жэгтэй һонёор, шэнээр.
Горхон харьялба. Бургаahан шууяба шэлээр.

Эдирхэн шиниимни энеэхэншье мүнөө хонгёо –
Элдин хабар эльбээд, зангыеш һэлгэжэрхёо.
Эелдэр мээхэйгээр намдаа нэнгэн дууданаш,
Эреэхэн сэсэгүүд соо ээрэмшээжэ дууланаш.

Гоёхон шулуу абаад, уһа уруу шэдэжэрхинэм,
Голые уруудам татажархиһан утаһандли
Горхон залд гээд, хүгжэм ханхинашана, –
Горьёсомнай иимэ һонор һэмнэй.

Нюсэгэн хүлөөрөө дадхаангүйгөөр орошоо һааш,
Нюдэ уруушни хаха дааха – тиимэ хүйтэн.
Иимэ гүнзэгы, иимэ шэнхинүүр юм манай Горьёсо,
Инагни, дуу дуулыш даа, Горьёсын долгилсо.

Үгэ бүхэнииеш Горьёсомнай нюрган дээрээ тээгээд,
Үргэн Хёлго, Сэлэнгээр Байгал тээшээ харайха.
Үгэ бүхэншни үглөөдэр тала нугаар зайха,
Үгэ бүхэнииеш айл айлаар соносхохол байха.

***

Ангажа шарлашаһан хуушан даалимба тэрлигтэй
Абиртан хэбтэһэн даяанша үбгэн мэтээр,
Гандаһан таламни тэнгэри өөдэ үлын
Гараа һунгажа, ангалзана хэбэртэй.

Һаяхан лэ энэ дайдаяа эльгэлэн,
Һарын толон дор амараг хоёр хагасаа һэн.
Һанажа ябахын дэмбэрэл болгон хоюулан
Һайхан ёһо – бэһэлигүүдээ агсаа һэн.

Үшөө тиихэдэ ногоон зүлгэ байгаа.
Үнеэн дэлгэнжэ, хүхы донгодожо байгаа.
Уяхан бэеыень уринаар тэбэрин таалаад,
Уяран хэлээ һэн: «Хүлеэгээрэй намайгаа...»

«Инагни, бэеэ гамнаарай, зай гү», –
Энхэргэн шэбэнээн эртын сэсэг ганхуулаа.
Зүг бүхэнһөө зүлгэ ногоон миралжа,
Зүрхэнэйнь захяа бэе бэедээ дамжуулаа.

Хайран нүхэрөө хайшань үдэшөө хаб тэрэ хүүгэн.
Хайлгана, хэлыш, үбһэ ногоон, үгэлыш, зүү!
Эрдэм дахажа гү, али сэрэгэй албанда,
Эрхүү, Ангарын барилгануд руу зорёо гү?

Уран гарай угалза сэнхир алшуур соо
Урайн заншал – ая ганга һахюуһан,
Энгэр тээхи элбэг бэшэхэн хармаан соонь –
Эхэ нютагаа һануулха юм гэһэн...

Ая ганга мүнөө борсойжо хаташоо,
Амита юумэнэй толгой эрьемэ хангал.
Ааяма халуунда нараншье өөрөө ойгошоо,
Амилха хүшэр – агаар шэл шэнгил.

Таламни, манхан ехэ таламни,
Таляан сэнхир нуур эндэшни мэлмэршэһэй.
Ангажа хэбтэһэн ангир шаргал сээжэндэшни
Амгалан намдуу бороон болоод сүршэһэйб.

Тэсэшэгүй халуунда тэнгэри үнгөө гээжэрхёо,
Тэндэ ялбайгшаш шэргэшэһэн нуур лэ.
Таамаг зүүдэндэ абтаа гү, таламни нюдөө анижа,
Таршаа хорхойн таршаганаан соо дуурана.

***

Эмээлтэ мориёо эрдэнимни гэжэ магтаһан,
Элһэтэ дайдаяа тоонтомни гэжэ дурдаһан
Адууша малша арад зонойнгоо сэдьхэлые
Асуужа хэнһээ аялан дуулаха бэлэйбиб?

Бурханда бэшэ, бүгэдын хүсэндэ этигэһэн
Буряад зоноймни зориг найдал ехэ.
Шэдеэр бэшэ, ухаан бодолой аргаар
Шэнэ байдал зохёожо байһан гэхэ.

Молор дайдын халуун сээжэ сүршэн,
Мотор дуулаад, оньһон насос шууяад,
Хурын уһаар хуудам поли уһалан,
Һэрюун амяар һэбшээ һалхи татан,

Гандажа байһан газар дайда – эхэеэ
Гансата һэргээн хүл дээрэнь бодхожо,
Таряалан дээгүүр сэнхир далинууд элеэ –
Талын хүбүүд жолоошодынь бэлэй.

Шэбэртымни шэб шэнэхэн больница
Шэрэтэй оронууд, һонор, гэрэл дүүрэн.
Сагаан марляар орёолгоһон басагые
Санитаркануудгэрдэжэ байнад тойрон.

Урал дээрээ хурын үүлэ манатуулан,
Урин һайханаар энеэбхилжэ хэбтээшэнь
Холшор нүхэрөө холын замда үдэшэһэн
Хонишон басаган. Үнөөхил юрын басаган.

Гасуур үедэ гал аюул аймшагтай.
Гарһаа табибал – талын түймэр мултараа...
Хорёод наһаяа гамнангүйгөөр энэ хүүгэн
Хонин һүрэгөө толгой бүтэн абараа.

Шэн зоригой шэди хаанаш харааб, –
Шэнэ үеын шэнэ сагай дүн ха.
Аглаг дайдаа амидын жаргал гэһэн
Арад зомни үеын үедэ мүнхэ.

***

Хара баабгайдал хаахар баахар үүлэд
Хаа хаанаһаа һэмээхэнээр сугларшаба.
Нарые тойрон бүхэлеэрнь залгяад хахашаһандал,
Нажаганаса ёолон, гэнтэ бархиршаба.

Долоон хоног соо дорооһоо һанаа алдажа,
Долоон хоног тэнгэри уһа адхаба.
Тэргын харгы яама янха болгожо,
Тэртын дабаа дабашагүйгөөр һүйдхэбэ.

Наймадахи хоногтоо тэнгэри аалин сэлмэжэ,
Найматай хүүгэндли зэмэтэй сэнхир нюдөөр
Тала дайдаяа танижа ядаһандал шэртэжэ,
Табхарай энгэртэ манан хүнжэл заһана.

Ямар үнжэгэн бэ даа энэ үедэ ногоон,
Ямар үнжэгэн сэсэгүүд һуунаб даа.
Ягаахан сэсэгүүдые түүгээд үгэхэм инагтаа,
Яаралгүйхэнөөр малгай оёг лэ намдаа.

Эреэн соохор дайдаарни элдэб үнгын сэсэгүүд –
Эртэ урдын дуушадай обог нэрэнүүд.
Али үгышье һаа, бэе бэеэ ололсоодүй
Али олон амарагуудай инаг дурануud...

Анхаран хаража, алхалналди үргэн талаараа.
Аригуун шүүдэрээр эхэ таламни мэлмэрнэ дандаа.
Энээхэн хонхын эреэхэн домбын эрбэгэр нюдэд
Иитэрээ юундэ эжэлэнгүйгөөр уһабхяа хаб даа?

Эртын наранай элшэдэ һогтоод эдэнэр, али
Энеэдэн соогоо баярай нёлбоһоор уйлалдаа ха гү?
Арзадал хатуу урасхал агааряаа уяран һогтоод,
Аалихан найгаржа, аман соогоо дуулалдаа ха гү?

***

Бодомсоороо гүйжэ гаранаб газаашаа.
Бороогой hүүлээр таламни нара игаана.
Хүбэн манан hэхүүргэ соогоо хүльбэржэ,
Хүхэ тэнгэриин сээжэ дэхэн hуняана.

Үүр сайна. Үшөө баран унтаатай.
Үбгэн баабай гаahаа бэдэрэн аахилна.
Баруун Толгой бараан хүхэ уняартай –
Баабайн гуримаар байгаалишье тамхилна.

Булагай эхиндэ хонид уhалжа байна.
Булта обоорон, нэшэлдэнэ, нэрьенэ.
Бушуу солбониинь лэ тунгалаг уhа шэмэнэ,
Булангир унхидаад, олонхинь толгойгоо hэжэнэ.

Монгол хобоо, модон хүрдын нарьяан соо,
Мойhотын энгэртэ балшар наhам гээгдээ.
Бурьялан урдаа бугын ундалдаг горхон соо
Буурал эжымни анха намай угаahан гээ.

***

Шэбэртэ. Хэн иигэжэ нэрлээб, бү мэдэ.
Шэбэр шугыгаар сэлеэн соогоо алдаршаа.
Шэнэһэтэ ой. «Сэнгэгты», – гээд Улаан-Хада
Шэдэлнэ хормой дорohоо аршаан.

Уунаб. Саданагүйб. Уняар манан алшууураар
Улаан-Хадамни самнана, самнана.
Уулын шулуун дээрэһээ улаан пулаадаар
Урихан гансамни даллана, даллана.

Улаан-Хадын оройгоор үүлээ татажал байна
Уужам нютагайм огторгой.
Уралаа хүргөөд, инагни аршаан шэмэжэл байна,
Удаан... иимэ удаан намаяа озодог һай!

Аршаанда һуугаашад тээ тэндэ сайлажа һууна,
Аляа нэгэниинь ман тээшэ эмнинэ, дуулана.
Хүүгэд хүхинэ, хүрдэ табижа сорго дээр.
Хүлеэгээрэй, биш наадаад ерэһүүб тэдэнээр.

***

Хүһөө шулуун буусанууд. Юһэн бууса оройдоо
Хүдөө таламни үзэсхэлэн боложо обхойлдоо.
Хуннуудай үеһөө һуудаг юм гү эндэ,
Хүхэ монголойнь бууса юм гү, бү мэдэ...

Хүгшэн эжымни хуурай зубхяа аршаад,
Хүндөөр шэртэн, нюдөөрөө нюдыем тудана.
«Юумэн бүгэдэ мүнхэ бэшэ юм, хүбүүн,
Юһэн эрдэниин үнэн гээшые шудала...»

Хөөһэтэйхэн айрагаа бүлэжэл бүлэжэл һуухадаа,
Хөөрхы эжымни һургажал һууна намаяа.
Ондоо эрдэмэй онсо удхыень заахадаа,
Одото замыем ойлгоно үгыл хаш даа.

Хүбүүнши үхибүүн зандаа бэшэлби,
Хүндэтэ эжымни, харыш намаяа, эжым,
Эрхүү, Ангарын барилгануудые үзөөл һаа,
Эрхэбэшэ сэгнэхэ һэнши хүсым.

Мэнэ һаял хониной арһан һэхүүргэ соо
Мэлмэн нюдэтэй хоёр үендөө хэбтэхэдээ,
Эгээл эхин, эгээл һайхан дуугаа би
«Эжы-ы!» – гэжэ һүхирөө бэлэйб, эжы!

***

Хажуурай «хан» гэхэ абяагаар олохон юумэ һанахаш.
Харагдаадхиха нюдэндэш хиргагдаһан үбһэн.
Хан! – эдеэн болоо – сайшан Дулмын дохёо.
Хан-хан! Жаб баабай хажуурнууды сохёо.

Сабшалан дээрэ заяажаха хубитай байгаа хабди.
Сабшажал ябааб хаяатуулан, шам тухай бодожо:
Хаб харахан нюдэд – хажуур шэнги хурса.
Харамсаарнь, гэзэгэ рууш хаха даагаад абаха.

Хай даа, нааданда ойронь ошоод лэ:
«Хайшан гэнэш, дуратайб!» – гэжэрхихэ юм байна…
Хан! – халуун дундаа, шимни хажууһаамни ахижа,
Хажуураараа хажуурым үлгүүлжэрхёо бэлэйлши.
Хараал шэрээл табяагүйб. Хажуурайшни эриие
Хамаг арга шадалаараа бүлюудэжэ һуугаа һэм.

Сэдьхэлээ онгилон, аяар гүнзэгы соohоо
Шиниингээ шарайе нюдэнэйнгөө урда бодхоноб.
Үнгэрһэн сагые бодон шэбшэһээр зосоогоо
Өөрынгөө эшэмхэй, харюу байһые зэмэлбэб.

Ямаршье үе һэм. Хотонойнгоо басагадаар
Яаран һагад, юундэшьеб нааданһаа тарахадатнай,
Халуухан гарыеш дүмүүхэнээр адхахадаа,
Хамаг шуһам булгилаад, хоолойм шэшэрээдхидэг һэн.

«Алтанда» бодоходоо, абяагүйхэн зогсохоб,
Аалихан, аман соогоо «Хүрин хээрээ» туршахаб.
Һэмээхэн, болгоожо, хулгай нюдөөр шамайе
Һайхашаан һайхашаан харажал байхы хүсэхэб.

Баранһаа үлүү сэбэр байһыш мэдэнэгүйб,
«Бараг» гэлсүүлдэг лэ басаган бэлэйлши.
Гансал тэрээхэн, үдэн годли нюдөөрөө
Галдан онодог андагаартай бэлэйлши.

Бahал гансаб. Ямар hайхан үдэшэб, теэд
Баруун талаар инаг дурам үүрhэнээ.
Ду-фу! Эдир нahандаа дурлаа hэн гүш, иигэжэ?
Дурна зүгтэ толон задараад, гэгээрнэ…

***

Намартаа дайдамни гурбан тодо үнгэтэй
Набшаһан шара, тала таряамнай шара.
Наранай үнгэ гээд, манай үбгэд хэлсэгшэ,
Намжаа нютагым, наран, һайса шара!

Хүхэрнэ хүбшэ. Хүнгэн уняар тунаад,
Хүбөөгөөрөө хүбшэмнай тэнгэритэеэ ниилэнги.
Хахалагдаһан газарнай хаб хара аад,
Хараани холоһоо хилэн энгэр шэнги.

Гурбан үнгынь гүрэлдөөд байхань һайхан.
Гуниглан байжа шэртэхэлши гайхан.
Хара гэзэгэтэй, хүхэ торгон тэрлигтэй,
Халюун малгайтай буряад хүнэй шэнжэтэй.

***

Шанзын утаһа хургам дайрана дүмүүхэн,
Шамаяа хүлеэн үлгын ойро һууналби.
Хуһан ургын уян нюрган хотолзон,
Хуушан сагай мансын дууе дууланалби.

Хоншууханаар зүрхэн соомни анхилан,
Хорожол байна ая ганга – шүлэгни.
Хобхо зүргөөр яаруу түргэн алхалан,
Хотон тээшээ ерэжэл ябана инагни.

Гартань мүшэр. Мойһоной хэдэхэн эшэ.
Ганга жалгын, элүүр энхын түшэг.
Жэнхэн нютагайм жэмэс бүгэдын хэшэг –
Жэлэй сахариг хүсөө гэһэн бэшэг.

Улаан сог дээр урдын заншал ууяна,
Утаан соohоо «маахам-маахам» гэһэншүү.
Ута наһа, удаан жаргал юрөөжэ,
Утан һууһан эжын эрхэ ехэ бшуу.

Үбэлэй хүйтэн үүдэн дээрэһээ үлдүүлжэ,
Үдын наранаар үйлсын саһан шэнгэрбэ.
Жэргэн дуулаһаар хабарнайшье угтуулжа,
Жэгдэ һайханаар жэлэй гариг үнгэрбэ.

***

Хорёод наһанай холшор охин соогуур,
Хонгор дүүхэйн инаг зүрхэн дээгүүр
Хододоо иимэ холбоо байхын түлөө
Хобол гаргаад үнгэрбэ.

Ая гангын аятай хангал соогуур,
Амараг хоёрой азатай жаргал дээгүүр
Аглаг дайдынь амгалан байхынь түлөө
Аадар адхаад үнгэрбэ.

Түлиһэн галай гашуун утаан соогуур,
Түрын дуунай халуун захяа дундуур
Түмэн жэлдэ түбхин һуухынь түлөө
Төөлэй баряад үнгэрбэ.

Түлэг хүйтэн янгяа жабар соогуур,
Түрэһэн бүүбэйн түрүүшын уйлаан дундуур
Түби дэлхэйн түшэг – Энхэ тайбанай түлөө
Түүрээн түүрээн,
Түхэреэн жэлнай үнгэрбэ!

БАРУУН ГАР

Тогоошо ахынгаа нангин дурасхаалда

Буурал хүгшэн эжынгээ
Буусыень һахиха,
Буянгыень хэхэ,
Баян хэшэг дайдаяа
эдлэхэдэжэ һууха
Бата бэхи тулгань –
Баруун гарынь бэлэйлши, ахамни.
Хүрьһэтэ алтан дэлхэй дээр
Хүн боложо түрэһэн хүн
Гараһан нэгэ наһандаа
Гансашье һаань, модо тариха;
Гал гуламтаяа дэгжээжэ,
Урсашье һаань, гэр бариха;
Хуушан сагай ёһоор
Хуурай дайдада түрэбэл,
Худаг малтажа, уһа гаргаха;
Уг гарбалаа мүнхэлжэ,
Ухаатай сэсэншье бэшэ байг,
Уран мэргэншье бэшэ байг,
Уймаршье һаань – хүбүү түрэхэ –
Дүрбэн иимэ захяае
Дүүргээ бэлэйш, ахамни.
Арбаадтайхан наһанһаа
Ажалша бэрхэ ябалайлши, ахамни.
Тариһан таряаешни
Табагаар хэмжэшэгүйл.
Һуулгаһан модыешни
Һугалжа барашагүйл.
Хорёодтойхон наһандаа
Хоротониие
Хороолсохоор
Холын дайнда мордоолши.

Холын тэрэ хизаарта
Хоёр хара нюдөөрөө
Үхэлтэеэ золгоолши,
Үлхэлдэжэ бодоолши,
Дайсанаа дараалши,
Дайдаяа бусаалши.
Гушаадтайхан наһанһаа
Гулидхажа оруулһан
модыешни тоолоо болобол,
Гурьба үндэр оройтой
Гурбан ехэ байшан бодохол.
Энэ наһан соогоо
Элдин түбиин
Эльгэн дээрэ
Онгилһон окопуудыш,
Таталсаһан траншейнуудыш,
Малталсаһан һубагуудыш,
Маналсаһан худагуудыш
Хургаа даран тоолоо болобол,
Хуурай ехэ жалга болохол.
Сэдьхэлэйнгээ һайханда
Сэгнэшэгүй нэрэтэй болоош, ахамни.
Талаанайнгаа ехэдэ
Таһаршагүй угтай болоош, ахамни.
Табан хонгор үришни,
Табан уран хургадшни
Ажалшыеш һажаахал,
Ашыешни ханаахал,
Зүрхыешни дууряахал,
Зүүдыешни сэлмээхэл.
Дүнгэжэ тулаха зүүн гар –
Дүүмэр түрэһэн бишни
Газарта гадаһа шаагаагүйб,
Галдаа сусал нэмээгүйб,
Дүлэтэ үе сагайнгаа
Дүхэригые тоолоолби.
Найман үе угайнгаа
Найрамдалы дуулаалби.

Һаруул түбиеэ түхэреэлэн,
Һалхинай замаар ябаалби.
Доһолгоото далай дээрэ
Долгиной замаар гараалби.
Урин сагаан һанаатай,
Уран суутай бэлэйлши, ахамни.
Улад зоной дундахана
Дурасхаалтай бэлэйлши, ахамни.
Газар дэлхэй дээрэ
Ганса түрэһэн ахамни,
Хада мэтэ түшэгни,
Уула мэтэ тулгамни,
Дүшэн хоёр наһандаа
Дүрөөһөө буубалши.
Дүүхэй хонгор намайгаа
Орхижо ошоболши.
Һэмээхэн ерэһэн үбшэнтэй
Һэргэг тэмсэлдээш,
Нэхэжэ ерэһэн зоболонтой
Нэрбэн туласалдааш.

Баруун гарай хүсэн
Барагдажа дуунабал,
Бага зүүн гартаа
Найдажа мордобол.

АХАНАРТАА

Түлэг сэнгүү наһандаа
Түрэл богоһоо алхажа,
Үлгэн сэнхир тоонтодоо
Үхибүүн наһаяа орхижо,
Агуу дайнда мордоһон
Ахайнараа һанагшаб.
Арюун нангин заяаень
Арбаадтайһаа дурдагшаб.

Арбан долоон наһатайдаа
Арынгаа дабаа дабахадажа,
Арьял ногоон Алтайдаа
Арзынгаа дээжы сасахадажа,
Байгал далайн эрьеһээ
Баруун хизаар зорилойт.
Хурдан хүлэг паровозоо
Хуугайлуулан ошолойт.

Аласай холы зориһон
Аян замай хүниие
Хуурай нюдөөр үдэшэхэ –
Хуушан сагай ёһые
Алдаагүйхэн үбгэдүүд
Абяагүйхэн зогсоо һэн.
Аюул ехэтэ харгыдань
Амары хүсэн үдэшөө һэн.

Почтын ойро зогсоһон
Полуторка машинын
Харгын тооһо бурьюулан,
Хадын саагуур хороходо,
Һарабшалан зогсоһон
Һахал сагаан үбгэдүүд,
Һанаа алдан үдэшэһэн
Һаншаг сагаан хүгшэдүүд

Хоёр нэгээрээ hубарилдан,
Хотон руугаа тараа hэн.
Гэшүүhээ тулан, гүбэрэлдэн,
Гэр тээшээ харяа hэн.

Үлгэ hалгын хажууда
Үлэhэн хэды «эрэшүүл»,
Ахайнараа үдэшэhэн
Арайл тэнэг хүдхэшүүл
Модон буугаар буудалдан,
Одон дуугаа дуудалдан,
Шугы соогуур шууялдан,
Шулуун дээгүүр hүрилдэн,
Шуhа лэбшэн hааритаhан
Шуран маяа хүлнүүдээр
Хагдан дээгүүр хатаралдан,
Харяа hэмди гэр гэртээ.

Тэрэ үедэ, юундэшьеб,
Тэнгэри ходол улайха.
hара наран хиртэжэ,
hанаа сэдьхэл зобоохо.
Элдэб юрын тэмдэгүүд
Эндэш тэндэш дуулдаха,
Нютаг бүри хэншьеб даа
Нюуса лүндэн буулгаха.

Тэрэ гэhэн сагhаа
Тэмээн уулын саанахана
Халуун байлдаан наяржа,
Халюун дэлхэй манаржа,
Архан шүдхэр фашисты
Алтай нютагайм ахайнар
Алиш тээhээнь бүhэлэнхэй,
Алан түрин байна гээд,
Бараан хара үүлэтэй
Баруун зүг уруу харадаг hэм.
Холые хараха hанаатай,
Хорёон дээрэ гарадаг hэм.

Тэнгэриин дуунай абяае
Тэһэрһэн бомботой сасуулан,
Сахилгаанай сахилхы
Снарядуудтай жэшээлэн,
Үдэшын боро хараанаар
Үлын үлын зогсодог һэм.
Улайрагша огторгой
Удаан удаан шэртэдэг һэм.
Газар дэлхэй түхэреэлэн,
Гашуудалта саг байгаа.
Хүүгэдэйшье зүүдэндэ
Хүрэжэ ерэһэн дайн байгаа.
Һарын хүйтэн толон дор
Паар хахалан ябадагаа,
Һаальтын эгсэ хормойһоо
Түлеэ буулган зободогоо,
Хартаабхаханаа шэмхэлжэ,
Садангүйгөөр унтадагаа,
Халимдартаа тэршэлжэ,
Хара зүүдэ манадагаа,
Үеым нүхэд мартаагүй –
Үнэн сэхынь хэлсэгшэ.
Үхибүүн хубидаа гутаагүй –
Һургаал болоо гэлсэгшэ.

Ахын бэшэһэн бэшэгүүды
Арай шамай гаргахаб.
Ээрсэг ноохоо орхинхой,
Эжым намаяа шагнаха.
Сэрэгэй богони бэшэгүүды
Сээжэлдэтэрээ хадуужа,
Урдаа бариһан хуудаһаяа
Уншангүйгөөр хэлэхэдэм,
Дахин дахин дабтуулжа,
Хүхин хүхин һуудаг һэн.

Туулган хара тэнгэритэй
Түймэр дайнай дайдаһаа

Налагай дулаан бэшэгүүдтээ
Намаяа дурсан һурахадаш,
Олиггүйгөөр урмашан,
Омогорхожо ябадаг һэм.
Харюу бэшэн тухашаржа,
Хахад үдэрөө барадаг һэм.

Дүшэн табан оной
Дүлэтэ тэрэ хабар
Берлин шадарай фронтһоо
Бэшэгүүд гэнтэ таһалдан,
Тэмдэг дохёо хүлеэжэ,
Тэсэжэ ядаад хоюулан
Улха орооһоо туулмаглан,
Урда тосхон ошобобди.

Үзэл үзэдэг хүгшөөдэй
Үхэл тухай дурдаагүй,
Буура хаартаа буулгажа:
«Бусахань», – гэбэ удаагүй.
Шабгансада этигэжэ,
Шангаар бэеэ барибабди.
Этигэл дүүрэн сэдьхэжэ,
Эжытэеэ харибабди.

...Нажарай дуулим үглөөгүүр
Наранай гараа үдыдэ
Аяга сайгаа гудамхяад,
Ажалдаа гарахаа байтарнай,
Үүдэн гэнтэ сэлигдээд,
Орожо ерээ бэлэйлши.
Зүүдэн мэтээр үзэгдөөд,
Зогсожо байгаа бэлэйлши.
Аглаг дайдынш агаар,
Аршаанта нютагайш уһан,
Али болохо эмүүдһээ
Ашатай туһатай байгаа гү,

Хараха дуулахаар муушагхан,
Хахад бэетэй бусаһан аад,
Баруун дайнайш шарханууд
Баран шахуу бүтүүрбэ.

Хүүен шууян ерэһэн
Хүхын дуута хабар,
Бургааһанай гүлгэлһэн
Буурал тэрэ үдэр,
Галин-гулин ганганаһаар,
Галуу, нугаһанай бусахые,
Яргайта жалгаар тэрэнгиин
Ягаан дүлөөр носохые
Харан харан баясажа,
Хараа нюдэнш ошотобо.
Шагнан шагнан уяржа,
Шарайш һэргэн хубилба.

Дуугай аалин зогсожо,
Дуулим дайдаа шэртэхэдэш,
Удаан һанаа алдажа,
Удаан юушьеб шэбшэхэдэш,
Абяагүйхэн хажуудаш
Амяа даран байдаг һэм.
Шашаг үгөөр хашараажа,
Шархыш дайрахаа айдаг һэм.
Үетэнөөрөө сугларжа,
Үгэеэ нэгэдэн һуухадатнай,
Үер шэнгеэр нарьяжа,
Үүрэй сайтар һуухадатнай,
Хариин хүйтэн дайдада
Халуун амяа орхиһон
Ууган нүхэдөө дурдажа,
Уяран нэрлэн һуухадатнай,
Шуһата ехэ байлдаанай
Шуурган замай гал-мүрнүүд,
Түмэн үхэлөөр долгисоһон

Түргэн уһата гол мүрэнүүд
Утаан соohоо улаабхин,
Уняартахадал гэдэг һэн.
Үхибүүн хонгор зүүдэндэм
Үзэгдэхэдэл гэдэг һэн.
Тэрэ гэһээр зүрхэндөө
Тэмсэл зориг бэдэрээ һэм.
Арюун һайхан сэдьхэлэйнь
Агуу байһыень мэдэрээ һэм.
Дэлхэй түбиин үнсэг дээр
Дээрмэшэн бүгэды һүрдөөһэн
Шэн зоригто аханарайнгаа
Шэрүүн хубида һүгэдөө һэм.

ЭСЭГЫН ХҮБҮҮД

Эсэгын хүбүүд адли бэшэ –
Элдэб эсэ.
Нэгэниинь – нэтэрүү,
Нүгөөдэнь – зүдэрүү.
Нэгэниинь – үгөөр,
Нүгөөдэнь – һүхөөр.
Нэгэнэйнь жэшээ – Шоно Баатар,
Нажарай аадар,
Нүгөөдэнь – Сэрэн-Галдан,
Хуурмаг алтан.
Нэгэнэйнь сэдьхэл сагаан һайхан,
Нүгөөдынь хара – олоной гайхал,
Эсэгын хүбүүд
Элдэб байхал.
Нэгэниинь – дурсажа ябаха,
Нүгөөдэнь – хурисажа ябаха,
Нэгэниинь арадаа сахиха,
Нүгөөдэнь арһаань сохихо,
Нэгэниинь – шугам сэхэ,
Нүгөөдэнь – хорон мэхэ –
Эсэгын хүбүүд
Эрхэ, бэрхэ,
Элдэб гэхэ.

СЭСЭГ

Сагһаа урид нүгшэһэн нютагаймни басаган
Сэсэг Доржиевагай гэрэлтэ дурасхаалда

Сэсэгни, Сэсэг...
Сэнхир дайдымни хэшэг,
Сэлгеэ наһанаймни хэсэг –
Сэсэгни, Сэсэг...
Сэсэгтэ ногоон талаараа
Сэнгэжэ гансааран ябахадаа,
Сэдьхэлни аргагүйл уяржа,
Сэсэг тухайгаа шэбшэнэб даа:
Нажарай һайхан сагта,
Наһанайнгаа эгээл түлэгтэ,
Салир түмэртэ дайрагдаад,
Сабшагдан унаһан Сэсэгхэм,
Бүдүүлиг хүлдэ гэшхүүлээд,
Бүдэрэн унаһан Сэсэгхэм.

Сэсэгни, Сэсэг!
Мойһон харахан нюдыешни,
Һайхан урихан шарайешни,
Нюдэндөө мүнөө хараналби,
Һүниндөө гэнтэ һэринэлби,
Хоолойнш налгай зөөлэнии
Дуулаһан шэнги болонолби,
Хожомынь аалида аалидаһаар…
Дуураһан шэнги һэринэлби.
Жэлнүүд, жэлнүүд үнгэрөө,
Жэгтэй түргэн үнгэрөө.
Шэнэһэн багана үмхирөө,
Шиниим сэдьхэл мүнхэрөө...

Сэсэгни, Сэсэг!
Миһэрэн мүнөө ябахал һэн
Минии урихан Сэсэг,

Энхэрэн намаяа харахал һэн
Энээхэн наһанайм түшэг...

Сэсэгни, Сэсэг!
Эреэлжынгээ хормойдо,
Эреэн маряан сэсэгүүд соо
Арбан зургаа наһандаа
Жарган жэргэн ябахадаа,
Шугын хүйтэн горхон соо
Шунган шунган наадаалши,
Хүхын хонгёо донгодоо
Хүхин хүхин шагнаалши.
Уган түрэһэн Байсашни
Хүүхэн зүрхыш эзэлээ һэн.
Уудам сагаан дайдашни
Дүүрэн сээжээ дэлгээ һэн.

Сэсэгни, Сэсэг!
Һарын мүнгэн толон дор
Һанаа алдан һуухадаа,
Хонгор һайхан хоолойгоор
Хонгёо дуугаа дуулахадаа,
Мүшэтэ ногоон дайдадаа
Мүнхэ бэшэеэ мэдээгүйш,
Одото сэнхир нютагһаа
Ошохоб гэжэ һанаагүйш.

Сэсэгни, Сэсэг!
Залуухан омог бэеыеш
Заяатай гансаш тэбэреэгүй,
Халуухан инаг уралыеш
Ханилмаар хүбүүнш үнэсөөгүй.
Урасхал долгин үһыеш
Ушармаар гансаш эльбээгүй,
Дурасхаал болохо үгыеш
Дурлаһан хүбүүнш дуулаагүй –
Газар дайдынгаа үнсэгтэ

Гансахан шамаяа гээжэрхёо.
Үншэн хабһанай оёорто
Үнэнхэн дураяа хаажархёо.

Сэсэгни, Сэсэг!
Байсын үндэрэй оройдо
Байһыеш элихэн хараналби.
Нариихан хуһанай хажууда
Нахилзан зогсоһыш һананалби.
Зээрэн шэнгихэн бэеыеш
Хээрын һэбшээн эльбэнэ.
Таамаг шэнгэхэн аялгаар
Таалан таалан шэбэнэнэ...

Сэсэгни, Сэсэг...
Зэрэлгээн сэнхир огторгой...
Жэргээн, жэргээн дээрэшни...
Дэлхэйн ирагуу һайханда
Дэбэрэн алдаһан сээжэшни...

Сэсэгни, Сэсэг!
Хангай тээһээ ханхинаад,
Хабарай дуулан ерэхэдэ,
Хангал һайхаар анхилаад,
Халюун долгёор буухада,
Шааян урсаһан горхон соо:
Шамайел, шамайел хараналби.
Шаргал ягаан сэсэгүүд соо
Шарайеш гэнтэ таниналби.

Сэсэгни, Сэсэг!
Нажар, хабарай һэлгэлдээн,
Наһан сагай эрьелдээн,
Намар, үбэлэй дахасалдаан,
Нара һарын андалдаан
Тэрэл хэбээрээл, Сэсэгни,
Тэрэнгиин һөөгүүд сэсэглээл.
Тэрэл үүлэд, инагни,

Тэнгэриин мандал шэмэглээл.
Үндэр Байсынш оройдо
Үнөөхил хүхы донгодоо,
Үлгэн дуулим хормойдонь
Үлир мойһон долонтоо...

Сэсэгни, Сэсэг!
Шэнээр, шэнээр мүндэлһэн
Шэмэг ногоон дэлхэйе
Сээжэ зүрхөө хүнтэргэн,
Шинии нюдөөр хараналби.
Шэлээр, талаар долгитоһон
Шэнхинээтэ хабарые
Сээжэ зүрхөө салгидхан,
Шинии нюдөөр таниналби.

Сэсэгни, Сэсэг!
Хаанаш шиниим амисхаал
Харгы замым тодолно.
Сэлмэг шиниим дурасхаал
Сэдьхэл зоригым һодолно.

Сэсэгни, Сэсэг!
Ганганан, ганганан үнгэрһэн
Галууд нэрыш дуудана.
Гажаран, гажаран уярһан
Үетэн нүхэдш дурдана...
Мүнхэ һайхан дэлхэйдээ
Мүшэн шэнгеэр үнгэрөөлши.
Эрьелтэгүйгөөр ошоош һаа,
Эльгэндэмни мүнхэрөөлши.

Сэсэгни, Сэсэг!
Залуу хонгор наһанаймни
Задараадүйхэн сэсэг.
Заяан инаг дуранаймни
Задалаадүйхэн бэшэг.
Сэсэгни, Сэсэг!

* * *

Түрэлхи хото,
Түби дэлхэйн хүхэн дээрэ заяажаһан
Түмэн арадай
Түүхэ болоһон ниислэл,
Улаан шуһанайнь,
Уян сэдьхэлэйнь утаһан,
Ухаан бодолойнь,
Уг гарбалайнь һудаһан –
Түрэлхи хотомни,
Баяртай!
Үндэр тэнгэриин нара игаагша,
Үхэл жаргалаар баян энэ замби дээрэ
Үглөө бүри,
Үдэшэ бүри,
Үй түмэн мүшэдэй соёроон доро
Мүнхын ошоншье болоод,
Мүнгэн одоншье болоод,
Мүндэлнэш, түрэлхи хотомни!
Үйлсэнүүдшни
Үерлэн долгисоһон,
Үргэн сэнхир мүрэнүүд мэтэл,
Талмайнуудшни
Таляан далай соо
Тамаран ябаһан
Адар ехэ
«Авроронууд» мэтэл.
Үндэһөөрөө
Үлгэн дэлхэйн гүн руу шэглэһэн,
Һалаагаараа
Һалхин эрьюулгэ-галактика руу шармайһан
Һарын толон доро
Һаглагар сэгээн,
Наранай гэрэл доро
Намжаа ногоон –

Дүрбэн зүгые
Дүүрэн халхалжа ургаһан,
Найман хизаар
Найрамдажа мүндэлһэн
Агар зандан модон мэтэлши,
Түрэлхи хотомни!
Улаан-Үдэеэ зорин гарабаб.
Улаан Талмаймни,
баяртай.
Ухаан сэдьхэлым һэргээһэн,
Дулаан нюдэтэй,
Малаан духатай
Багшанарни,
Баяртай!

ЗАМАЙ ДУУН

Зүрхэнэй сохисые түргэдхэн,
зүүнэй холо
зүг тээшэ
зүдхэжэл ябана поезд.
Зүблэлтэ Россиин хизаарнууд
зүлгэ ногоон хаяазатай,
номгон һүниин дэлюундэ
нойрсоно аятай.
Жэлын хангал шэнгэһэн
шэнэһэн тужа дунгиижа,
юлын дуураһан нуурнуудаа
гүзээн дээрээ бүүбэйлжэ,
Ураал шэлэ унтана,
Баруун Сибирь манатана.
Мүндэлһэн агуу ороной
мүрэн хүхэ һудаһанууд
мүнгэн үүрээр эбһээлэн,
мүшэн хотонуудаа һэргээжэ,
улаан ногоон галнуудаа
урдуур хойгуур яларгаан,
угалзатан угтана,
уурал һабан үдэшэнэ.

Сэлгеэ холын
сээжэ сэлин,
шэнгэн мана соолоһоор,
шэнэһэд, нарһадай
шэлбүүһэ залд гүүлэн
шэнхинэнэ поезд.
Ураалай шулуун хотонууд
ууртай эбһээлнэ.
Урдаһаамнай ерэһэн поезд
угтан хуугайлна...

Үдэр hүниин зоргоор
үльгэр зүүдэ манажа,
үндэр гэгээн байдалай
үер соогуур гулдиржа,
тэмсэл зориг логшоhон
тэрэ холын дайдые
үнгэржэ ябахадам...
... Хамсы юугээ шууhан
мантан томо хотонууд,
дуугаа татан жэрбыhэн
дунгяа телецентрнүүд,
үдэр hүниие илгаагүй
Улаан дүлөөр амилhан
хүрин хирпиис заводууд,
хүлэр шулуун домнонууд.

Холоhоо ерэhэн хүбүүдээ
хормой дэлгэн хүлеэгшэ
хохир хөөмэйн үрхирhэн
хорбоо сагаан таланууд...
Өөрынгөө хүбүүн мэтээр
Үдэшэн даллажа гээгдэнэл.

Буудал станцинууд дээрэ
поездын зогсошоходо,
Буряад нютагни аа гү гээд,
сонхоор үндын хараналби.
Балай hүниин зоргоор
олохон буудал үнгэржэ,
Байгалай хүбөө шэлгээhээр,
поезд шэнхинэнэ.

Харин энэ үглөө
Байгалайм долгид туулган мэтэ.
Хаанаhааб даа,
тэрэ аяар гүнзэгыhөө
харалган hалхинда туулган,

туулган мэтэ
хара хүхэ долгид
хабсагайн хүл доро
сагаан хөөһөөр бутарна.

Шулуун нүүрһэндэл лүс хара үүлэд
шууяатай хүндөөр
шуухиран лужаганажа,
хангил үндэртэ гэдэһээ үүрэһэн
үльгэр туужын могойдол,
ган булад һоёогоо хабиран,
гал сахилгаа эсхүүлнэ.
Юундэ иигэжэ угтабаш,
Эхэ ором, түрэһэн хүбүүгээ?
Үгэһэн бэлигэйшни хаба соо
үндэр тэнгэритэ шамаяа
магтан дуулаа бэшэ һаалби?
Хэлэхэ, хөөрэхэ гэһэнээ
хэлэжэ шадаагүй ха гүб?
Хэлыш,
хэрэгтэ хэрэггүйе
шашаа һаамни,
заагыш,
уг сагаан баабайнартаа
урбаа болни,
хэһээгыш,
уян ногоон шэлбүүһээрээ
эхын ёһоор шабхадыш.

Уудам тала,
майлаараа
төөрюулыш,
уһа голойнгоо
урасхалаар
ундалуулжа,
хэшээгыш!

Байгални, байгаалиин һүлдэ,
Байгални, сahата Сибириин нюдэн,
Байгални, арадайм тунгалаг ухаан,
Байгални, арадайм баян сэдьхэл,
бараалхажа байнаб шамаяа.
Байгални, маһалзыш,
бараан хара шарайгаа хобхолыш,
шинии тэнгэри аал, энэ тэнгэри?
Шинии тэнгэри – номин бэшэ һаал?

Элшэн хүбүүншни
энэ бусажа ерээд,
эльгээ хүмэрюулэн
элидхэжэ байнал.

Тэрэ зүгэй соёлой
үндэрыень шудалааб,
тэнюун сагаан сэдьхэлэйнь
уудамые гайхааб.
Сэлмэг нюдэтэ басагадайнь
сэбэрые харааб,
сэсэн угайнь сурталые
сэгнэжэ туршааб.

Волго хатан эжынь
дээжэһээ хүртөөб,
болор сэгээн шулууень
эрьеэрнь түүгээб.
Байгал, шамда Волго
доро дохёо һэн,
Ангара омог үридэшни
амарые хүргөө һэн.
Байгални, байгаалиин һүлдэ,
Байгални, сahата Сибириин нюдэн!

Үнгын галаар миралзаһан тэрэ ехэ хотодо
үнөөхил Дурна зүгэйнгөө мүшэд доро
үнжэдэг байгааб.

Тэмээн хамбыдал холые зорин ошодог
тэнгэриин зүйдэлые
һанажал ябадаг байгааб...

Тала, нуга, тайга, бэлшээриингээ
таляан байһые мартаагүйб,
табан хушуу малайнгаа
тобир байхыень мартаагүйб,
тараг, айраг, аарсанайнгаа
амтатайһыень мартаагүйб,
тайлгата Эхэ нютагайнгаа
тайбан байхыень мартаагүйб!

Байгаалиин хүгжэмэй үер дуунай эхин,
Бетховеной гуниг,
Чайковскиин зоболон шагнахадаа,
номохон боро үдэшэлэн
наманшалан һуужа,
агы шулуун хоолойгоороо
аялгалжа байдаг
Алхана уулаяа,
Алхана уулаяа мартаагүйб,
мартаагүйб. Һанажал ябадаг байгааб.

Хөөһэ бушхаһан
хөөрүү хүлэг моридой
һарата һүниин
һаарал буурал турьяан соо
ажана түбшэн
ажана үеын үнэрлэл,
ашата эхын
альган дээрэ дэгжэжэ,
хүн болоһон,
хүлэгэй ама татаһан,
эрэ болоһон,
эмнигэй ама залаһан
хүбүүн байхаб.

Хүхэ түмэрэй
хүдэлгөө оньһон соогуур
бодол орон,
болгоомжотой гулдираад,
Тэндэ, хаана,
тэнгэриин зүйдэлэй
тэнэн ошодог зүг тээһээ,
тэндэ, хаана,
соёл эрдэмэй
болбосон үрэ газарһаа,
тэндэ, хаана,
шулуун гудамжаар
шуһата сагай уршалаа,
агуу үхэл,
алдарта үеын сабшалаа,
тэндэ, хаана,
гэгээн хүбүүдэйнь хүшөө баримал
һайн хүниие
һаруул нюдөөр угтадаг,
огсом хүниие
омог миһэрэлээр золгодог бэ,
тэндэ, хаана,
эрдэм ухаан
наран элшэ хургаараа
энхэ юртэмсын
эрьюулгэ һуулин шэншэлээб, –

Тэндэһээ,
аяар тэндэһээ
тогос шубуунай
толон гэрэлтэ һүүлшье бэшэ,
амидын жаргалай
алтан хальһата
алимшье бэшэ, –
тамын орондо
сэдьхэлэй һүлдэ гүүлэһэн
табан дэльбэтэ
бадма сэсэг бэлэгтэй

ерээлби даа,
бардам баян
Эхэ Буряад нютагни!

Теэд энэ үглөө
Байгалайм долгид туулган мэтэ.
Вагоной сонхо шэрбэһэн
бороогой дуһалнууд – туулган мэтэ.
Хүлеэгдээгүй ерэһэн таамаг мэдэрэл –
туулган мэтэ.
Хүхэльбэ арюун суутай
Эхэ ороноймни тэнгэри –
туулган мэтэ.

Дурлажа ябаһан
Дууша басагамни
Дуугай угтахань гү?
Наадажа үдэһэн
найдамтай нүхэдни
шооложо угтахань гү?
Ашата эжымни
Аягалһан сай
уранги байхань гү?
Амалжа унахадам,
агта моримни
унаса булгихань гү?
Али баясаһан хирээ
бархирба гэжэ
бусажа ерэһэн
хүбүүгээ угтан,
буурал Саяан –
Буряад оромни
бүрхэг тэнгэреэр
намаяа даллаба гү?

Тиигээл даа, тиигээ ха юм даа,
гайхамшагш Эхэ оронтой
хүбүүн гээшэ хаб даа!

УЛААН-ҮДЭ

...Ууралтажа зэнхыһэн
Читинскэ үйлсэдэ зогсоноб.
Һүнинь бороо орохон аад,
агаар жэгтэй һонор.
Харахан үһэтэй буряад басагад
миһэлзэһээр үнгэрнэ,
гоёхон үнгэтэй сэнхир такси
зөөлөөр дүнгинэн бүмбэрнэ, –
аймаг хизаарһаа ерэһэн хаш,
уусань дагдагар тоохотой.

Колонкохоо уһа асаржа ябаһан
орос эхэнэр
холохоо намайе шэртэн,
юушьеб шэбшэнэл ха, –
нюдэндэнь үүрэй солбон үшөө унтараадүй,
нюсэгэн булшангынь
хүнэгэй хүндэдэ зангирна;

Шарайнь сэлмэг.
Шамайе хаана хараа һэнбиб?
Хүгжэмэй училищиин хүбүүд
хобтотой скрипкэ баринхай,
мэдэрэлэй долгин соо һэжүүлнэ, –
Чайковскиин 6-дахи симфони
Шэхэндэнь үшөө шэнхинэһээр...

Оперын театрай гурбадахи дабхарай
нээлтэтэй сонхоор
олондо түрэл болохон
Линховоиной хоолой зэдэлэн,
Оперын байшангай дотор угалзанууд
аариинь аяг соохоо
мултарна, –
үглөөнэй репетици...

...Үйлсын асфальт мүргөөд,
дуунииньh таhалдашаба.

...Үүлэд
Улаан-Үдэ дээгүүрэм нүүнэ.
Шэбхын шэнхэг бэедээ шэнгээhэн
би, талын хүн,
шэдитэ уран шүлэглэлhөө хашараад,
түмэн хүнэй түшэгэнэhэн хото городhоо
түргэн зайлаха дурамни хүрэдэг.

Сэдьхэлдэш хогоосон мэтэ болоодхихо,
сэсэгэй хангал дуталдаhан мэтэ болоодхихо,
сэбэр басагад hонигүйдэл үзэгдэхэ,
сэсэн нүхэдшни хуурмаг мэтээр hанагдаха.

Одоол тиихэдэ
би, талын хүн,
уняартажа байhан
хуа сэнхир дайдаараа
ургылжа гүйлдэhэн
хонин hүрэгhөө гээгдээд,
уйтан нюдөөрөө
дүүрэн нулимса гүйлгэн,
хүрзэн хохир соо
хүльбэржэ хэбтэхы хүсэдэгби!

Ай, эхэ нютагни, Шэбэртэм,
амар мэндэ!
Айлайнгаа баруун хойнохи
бүлэг хуhан соо
айдар наhаяа орхижорхиhон би
Хойто-Хобоогой эрье дээрэ
хойшоо шэртэн зогсонолби.

…Зүрхэм логшоно хүсэтэй...

* * *

Халуун шуһанайм
хаһата солгёон дорьбоон
халихаар забдана...
Һүн сэгээн тэнгэри, сагаа һара,
Һүүдэрээ нюуһан мүнгэлиг дайдам,
һүгэдэнэб шамдаа...
Зангиржа, балсамни дуулана,
замбиие бэлхүүһээрнь тэбэреэд,
озохо дурам хүрэнэ;

Эльгэлхэ юумэм энэ, –
эндэһээ бэшэ
хаанашье жаргал бэдэрхэбши даа?

Ээлжээтэ һүниин адуун
тайлгата уулын
тайбан сагаан нойрые һэргээбэ...
Дуун, дуун...

Теэд шимни хаанабши,
инаг дуран!
Шимни,
шэдитэ мэдэрэлни,
шимни,
сэлгеэ наһамни,
Шэбэртым нугаар
шэнэһэ, нарһанай анхилаан соогуур
шэнгэел,
сэнгэел,
шэлбүүһэ дамжан ошоёл...
Шимни,
шимни,
шимни хаанабши даа?!
Газарһаа таһаржа, хогоосон руу ниидэхэ хүшэр.
Гасаланта үглөөгүүр шамтаяа хагасан,

мүшэн тоohон соо аниргүй төөриhөөр,
мүнхэ дураяа гээжэрхин алдабалби.
Газарhаа таhаржа, хогоосон руу ниидэхэ хүшэр.
Галта юртэмсэ, нарата өөрым дэлхэй,
эльгэлжэ үдэhэн эхэеэ орхёод ошоhон
эдирхэн үри оршолонгой хүнэhэн hэмнэй.
Газарhаа таhаржа, хогоосон руу ниидэхэ хүшэр.
Галабhаа галаб хүрэтэр нюдэ сабшахын забhар,
жаргал үхэл хоёр нэгэдэбэл, мүнхын жама,
залуу наhан дурантаяа хагасабал, мүнхын тама.

Харин энэ үглөө газараар ябаhанаа мэдэрбэб.
Хара, энэ ногоон, энэ шүүдэр,
энэ шара сэсэгүүд,
энэ горхон мирална;
ородой церквиин хонхонууд янгирна,
зоноор дүүрэн поезд тэрэ хуугайлна,
наран энеэгээд, үүлэнэй саагуур хороно.
Амарагни – ажабайдал, амарагни – юртэмсэ,
хүлеэхэ гүш намаяа, амарагни?
Баяраар дүүрэн энэ газар дээрэ
баhа нэгэ удаа зогсохо ёhотойлди,
хүлеэхэ гүш даа намаяа, амарагни?
О, Данте, иимэ hэн гү
шинии амараг Беатриче?

...Ханаараа ногоон таhалга соо
ханхинама Равелиин «Галай хатар» шагнажа,
хананги,
теэд шамаяа hананги hуунаб.
Газаа хабар,
гасаланта, жаргалта хабар;
газаа мойhоной мүшэр дээрэhээ,
гэрэй орой дээрэhээ
газарта уhан дуhална –
гажарhан, хайлаhан саhата үбэл уйланал даа...

Амарагни!
Нюдэншни – hогоони hайхан нюдэн бэлэйл,
уралшни – үлир мэтэ аад, дуугай үсэд бэлэйл,
Нидхэшни – ниидэхээ забдаhан хараасгайдал бэлэй.

Амарагни!
Тэнгэриин сэнхир мандал зүhэн,
тэрэ hайхан нюдыеш hиилэхэмни аа гү,
урасхал сэгээн уhан дээрэ
уян сагаан бэеыеш зурахамни аа гү,
улааганын амтан шүүhээр али,
уралыеш буйлуулан бүтээгээд али,
замбиин ирагуу аялга дуудан,
залуухан сэдьхэлээр hэргээхэмни аа гү?

Үгы даа,
хэлбыгшэ юртэмсын уудамшье haa,
хэмэлхэн заяанайнь олоншье haa,
хэтэдээ шамайе бэдэрээшье haa,
хэзээдэш, хаанаш олохогүйб даа...
Омогхон зүрхэеэ даруулжархёод,
ошохомни шамдаа, бусахамни шамдаа –
оршолон дэлхэйдэ
ори гансадаа...

Сэдьхэлдэмни дуран үгы бэлэй,
Сэдьхэлдэмни наран үгы бэлэй;
сэсэгшьегүй, ногоошьегүй сэсэн оньhон бэлэй,
сэнхиишэhэн сэб хүйтэн hарал ганса бэлэй.

«Эээ!» – гэжэ гэнтэ hүүхиршэхэш –
ээлжээтэ хашхараан – «эээ-эээ!»
Hара hара хоёр хоюулан намда хэрэгтэй.
Hарhан тужа, намаг, нуга, шэлэ,
нармай тала, долгин, губиин дуун,
наhан үеын шэмэглэл – намаа намда хэрэгтэй.

...Тамын хүн тамадаа жаргалтай гэдэг, –
талын хүн аад, би яажа мэдэхэбиб,
би эндээ жаргалтайб, эндээ галтайб,
тамашье байг, нирваашье байг,
би замбида дуратайб,
дуратайб,
дуратайб!
Газар, хүрьһэтэ газар!
Гарааараа шамайе эльбэжэ хэбтэхэдэм,
гадаһаар шамайе хадхажа байхадам,
яахадаа ши
харюугүй дүлии дэнхынэш?

Газар, хурьһэтэ газар!
Энгэртэш сэсэг тарижа,
эжэл нүхэдэйнгөө нюдэ баясуулһайб,
элдин нюргааршни хонин һүрэгөө тууһайб,
дуу дуулаһайб,
теэд ши харюугүй,
дүлии зэнхынэш.

Газар, хүрьһэтэ газар,
уур сухалаа тэһэрээд,
уралаа зуумааршье байна.
Уулын энгэрэй үхэр шулуу һүгнэлэн,
огторгойн нюдые тэһэр шэдэн али,
гандаһан газар,
хүрьһэтэ газар,
шинии унда харяахам гү?
Ай даа, хэлыш намда, газар,
Аймшагтай энэ ган гасуур
юугээр, яажа табюулхаб?
...Азиин сээжэдэ
аадарай үүлэнэй суглархада,
аалин нүүһээр,
аажам дайдаар турьяхадань,
зүрхэнэйш сүсэгыһөө
зүһэн бүриин ногоон мүндэлхэл даа.

Ай, хүрьһэтэ газар,
элһэтэ газар,
шамдаа бусажа ерээб,
угтан мансылжа абаха гүш даа,
али үгы гү,
ай, газар,
бэльгэн хара
Газар!

ХОТО

Баруун хойто зүгэй
Бараан бүрхэг огторгой.
Хүйтэн хүхэ далай.
Уйтан шулуун мостовой.

Шобхолһон карандашдли
Шорон хурса оройтой
Лютеран һүмэнүүдэй
Дүрэ бараань һүрөөтэй.

Үе сагай үнгэрөөш һаа,
Үернүүдэй добтолоош һаа,
Үнгэ ногоон шэрээрээ
Үшөөл хуушан хэбээрээ.

Һүмэнүүдэй һүүдэртэ
Һүлэмхихэн сэсэгүүд.
Һүүлшын зуунай орхиһон
Һүхэ мадагын тэмдэгүүд.

Гуулин шаргал оройтой
Гурьба үндэр хүшөө
Гурбан зуун жэл соо
Гуламтаяа түшөө.

Найдал, этигэл, шүтэл
Найрамдажа мүнхэрөө.
Найман хизаарай һалхин
Найрлажа үнгэрөө.

ДОМСКО СОБОР

Домско собор –
Шулуун һүмэ
Дорьбодоно энэ һүни.
Зуун зургаан
Аялгын гургаан –
Ехэ орган.

Моцарт Шопен хоёр –
Хүгжэмэй үер.
Гасаланта наһан
Галта юртэмсэ хоёр
Гансата урилдан,
Жаран
Наран
Жаргана түби дээрэ.
Хээрэ
Гуниг дүүрэн
Һууна хэншьеб,
Дууран.
Хонид хушууран,
Бэлшэнэ һалхи һүрин.
Балшар наһан –
Арюун сагаан саһан.
Уран
Минии дуран,
Урин
Шинии дуран –
Эжэлшэжэ бэлшэһэн
Энэрхы хоёр гуран –
Эдир наһан,
Уян сагаан хуһан.
Горхон харьялна.
Уулын горхон –
Дуулана минии зүрхэн.
Нажар гээшэ ха,

Ногоон дэльбэтэ нажар.
Намаалан жаргаһан
Нармай ехэ газар –
Эхэ тоонтымни
Улаан шорой,
Эхэ эсэгымни
Дулаан шарай...
Наһамни,
Нарата хаһамни,
Үнгэрнэ нюдэн соом
Жэнгирнэ зүрхэн соом
Шуурган.
Шуурганда туулган
Үнгэрнэ зуун жэлнүүд,
Үмхирнэ хан түрэнүүд...
Хүгжэм
Улам хүгжэн,
Бадарна,
Хатарна,
Гал мэтэ дэгжэн,
Ошо бутарна.

***

Баржагар сэгээн долгитой
Балтиин далайн эрьедэ,
Баатар хаанай сүмэлһэн
Баруун ехэ «сонходо»

Зогсожо мүнөө байхадамни,
Зосоом юундэ уйдхартайб.
Золтой мэтэ сэдьхэлни
Зобоһон юундэ янзатайб?

Һүүлшын далай гэлсүүлһэн
Һүүдэр бүрхэг Балтика
Һүниин хабхар тэнгэри дор
Һүртэй байгаад тиимэ гү?

Али намдуу Байгални,
Амараг ганса нүхэрни,
Аяар тэрэ Дурнаһаа
Аялан дуудаад тиинэ гү?

Баруун зүгэй байгаалиин
Бахатай һайхан мэтэш һаа,
Бараан алаг сээжэндэм
Баясхалан түрэнэгүй.

Сэнхир сэнхир хотонуудайнь,
Сэгээн ягаан галнуудайнь
Сэнгүү мэтэш байгаа һаа,
Сэлмэг бодол ерэнэгүй.

Хүнэй хүбүүн баатарай
Хүшөө дээрэ зогсоһондли.
Хүлзөөд ерэһэн дайсадай
Хүүр дээрэ зогсоһондли.

Хатуу шэрүүн байлдаанай
Харгы дээрэ байһандли.
Халуун амяар сорьёһон
Шулуун дээрэ байһандли.

ЗАГАҺАШАН АЙЛАЙДА

Энэ жэлэй июль һарын хори юһэндэ,
Эгээлэй нэгэ тэгшэ гарагта
Имант Зиедонис – латыш поэдтэй
Эхэ нютагыень ерэбэбди.
Балтиин далайн тунгалаг хүхэн –
Баржагар долгито Рижскэ залив.
Загаһаша үбгэн. Наран, наран.
Халуун элһэн, далайн дэлһэн.
Нуурай суураар тэгшэ дараһан
Шулуун урса, шэрүүн урса,
Мээхэй эжынь урин хараса,
Эдеэ хоолынь угаа хурса.
Һабхаруулһан хоёр онгосо.
Хабһануудынь баар хара.
Эрье өөдэ мүлхин мүлхин
Гаража ядаһан амитад мэтэ.
Латыш хэлэнэй уянш гээшэнь,
Үгэ бүхэниинь шүлэг шэнги.
Нарата сэлмэг нажарай үдэр
Намдуу далайн долгин шэнги.
Эсэгэньш даруу, эхэньш даруу,
Эрдэм һураһан Имант хүбүүн
Баһал даруу. Томоотойгоор
Өөһэд дундаа хөөрэлдэнэ.
«Холоһоо ерэһэн айлшан», – гэнэ ха.
«Байгал, Байгал», – гэхэнь элихэн.
Латыш пивын хатууш гээшэнь,
Толгойдомни гараад, элихэн.
Буряад зоной байдал һурана.
Буурал Үбгэн – Байгал тухай
Ехэл һурана. Омоли тухай,
Байгал далайн һалхин тухай,
Баргажан тухай, сарма тухай,
Бартаа ехэ тайга тухай,
Баян суута дайда тухай

Бahал hурана буурал үбгэн.
Ород хэлэ ээлтэй мэдэхэ
Эхэнь миhэрэн дохино, дохино.
Манай хөөрөө ойлгоо юм гү,
Үгы юм гү, миhэрэн дохино.
Шүлэг бэшэжэ сууда гараhан
Үриеэ харана, сайгаа барина,
Ташха ондоо шарай шэгтэй
Намай хаража, гайхал барана,
Жаран жэл соо далай гэтэhэн
Сэнхир нюдэдынь – далай шэнги.
Далайн загаhан, далайн дабhан,
Далай ехэ зоболон дабаhан –
Латыш эхэ. Һанаандамни
Латыш эхын шулуун хүрэгүүд
Барагад гэнэ. Латыш эхэ
Шэрүүн хубитай түрэhэн гэхэ.
Латыш эхэ – үнэн сэхэ,
Латыш эхын сэдьхэл ехэ –
Алиш тээһээнь ашалан, хашалан,
Алиш тээһээнь дайнай гасалан.
Һүүлшын зуунай гартань hүхэ.
Һүүлшын зуунай арадань мэхэ.
Викингнүүдэй Агуу бүхэ,
Һүүлшын зуунай үһөө нэхэ!

ЗҮҮДЭН

Эндэ һүнинь – сэгээн, сагаан,
Сэгээн һүни, гэгээн һүни.
Огторгойдонь – сур харбаан –
Кометэнүүдэй ялбаан...

Далай тээшэ үлын, үлын,
Дабхиха гэһэншүү ганса нарһан –
Далайн һалхяар нэрбүүлшэһэн
Даахи хара ганса нарһан.

Имант Зиедонис, шүлэгэйш һүлдэ –
Энээхэн нарһан, дабһалиг нарһан.
Эндэ түрэжэ, эхэһээ таһарһан,
Эндэ үдэжэ, үлдэһэн, дараһан –

Эрэ боложо, далайда гараһан,
Эгээл түрүүшын загаһа баринан –
Эдэ бүгэдыш һэтэл хараһан
Элһэлиг нарһан, дабһалиг нарһан...

Далайн харсага – сагаан сахали
Даруу сэдьхэлдэш далияа бэлэглээ.
Буурал эсэгэш бургай ябахадаа,
Бултыень шабхан зоригоо бэлэглээ!

Эсэгэш мүнөө унтаа ёһотой,
Эрдэмтэ хүбүүгээ үзэһэндөө золтой.
Эсэгэш тиигээд эсээш ёһотой,
Эсэгын зүүдэ манаа ёһотой:

Арбаад наһатай шамаяа абаад,
Аглагхан далайдаа гарана хэбэртэй.
Аяар тэрэ гушадахи даланда
Аржагар гүльмэеэ хаяна хэбэртэй.

Аржагар гүльмэеэ хаяад, удангүй
Арahаань тойрожо эрьен ерэхэдээ,
Түмэн загаhадай түрилдэн орохые
Түглэгэр гүн соо харана хэбэртэй.

Аргагүй ехээр баясан хүхижэ,
Аргааханаар даа, татажал байна ха.
Арадань байhан арбагар хүбүүниинь
Абадаа баhал туhалжа байна ха.

Мүнгэн хашарhаар далай hаргаажа,
Мүшэтэн гулдиhан дүүрэн гүльмэ
Онгосо уруугаа урдажал байна ха,
Онгосонь дүүрээд, халихаа байна ха...

Гэнтэ тэнгэриин гэрэл бүхэжэ,
Гэгээн далай дээр харанхы балай,
Баржагар долгид гансата нэрбэжэ,
Балай далай соо онгосонь урбалай...

– Хүбүүн! – гэжэ эсэгэ hүүхирбэ. –
– Хүбүүн, наашаа, наашаа, дүтэл!
Хүйтэн долгид хүмэрин ерэбэ,
Хүндэш гээшэнь – уулын хүтэл!

Гашуун хэлээрээ далай тамшаан,
Бажуун түлхибэ доошонь, доошонь.
Бүхы хүсөөрөө тэмсээд туршаа,
Бүглэрэн хаагдаба халуун оошонь.

Далай нютагаа бусабаб гэжэ,
Дабhата уhаяа залгин гэхэдэнь,
Сээжэ зүрхэниинь гэнтэ сэлмэжэ,
Сэдьхэл бодолынь амаршаhандал,

Һаруул ягаан һолонго татаад,
Һарын гэрэлээр сэнхиишэбэ.
Һаргама ордон. Сэсэрлиг саад
Һаглагар намаагаар дунгиишаба.

Тэрэ саад соо хүбүүниинь һууна –
Тэнгэри мэтэ оюун шэгтэй.
Тэнсэлгүй һайхан дуу дуулана –
Тиигээд танинагүй – тэрэнь жэгтэй.

– Хүбүүн, хэлыш, хаанабибди даа? –
Хүбүүниинь дуугаа таһалнагүй.
– Хөөрхы эжыдээ бусаябди даа, –
Хүбүүниинь дуугаа таһалнагүй.

Гайхан тагнаһан загаһаша эсэгэ
Гайтай ехээр уураа хүрэнэ:
– Түрэһэн эсэгэеэ танихаа болёо гүш?
Түргэн харюуса, үтэр! – гэнэ.

Хүбүүн эсэгэеэ шэртэбэ гэнтэ,
Хүсэд таниһан үгыень бү мэдэ:
– Харихаа һанаа һаа, өөрөө хари,
Харин бишни үлдэхэб эндэ, –

Гэхэтэйнь хамта гэрэл татаад,
Гэртээ һэришоод хэбтэнэ ёһотой.
Загаһашан болоогүй, шүлэгшэн болоһон
Зайгуул хүбүүгээ зэмэлнэ ёһотой.

АЯ ГАНГА

Баруунай баруун хизаарта,
Балтиин далайн эрьедэ
Сэдьхэлэйм домог аялга –
Сэнхир ягаан ая ганга.

Золтой түрэһэн наһандаа
Золгохоб гэжэ һанаагүйб.
Уудам талаһаа ондоо тээ
Ургахаш гэжэ һанаагүйб.

Танил үнэрөөр анхилһан
Тарилан соохор ая гангам,
Элһэтэ газараа тэбэринхэй,
Эрье гангаар таранхай.

Балтиин далайн ая ганга
Баясан гайхан үзэбэлби.
Аха дүүгээ хараһандал,
Амаршалан дохиболби.

Эреэн соохор зүгынүүд
Эрьен тойрон шэншэлнэд.
Эрбээхэйнүүд дээгүүрнь
Һабхан-һабхан һүндэлнэд.

Хараасгайнууд халдасагаан,
Харгы буляан ниидэнэд.
Хаана тэрэ алачаа
Жэргэмэлнүүд жииганад.

Зүрхэм, зүрхэм хүлгэжэ,
Зүүдэлһэндэл һуугаалби.
«Зүүнэйл холо зүгтэ» – гээд,
Буряадаараа дуулаалби.

Намхан, намхан аялгым,
Наһан тужа дабталсаа.
«Заян наваа, наваа», – гээд,
Далайн долгид намхалзаа.

Гэнэн хонгор байгаа гүб,
Гэнтэ нютагаа танибалби.
Балтиин далайн хүбөөе
Байгал гэжэ һанабалби.

БУЛАША

Хүнэй наһанай эсэс болоһон,
Хүдэр бэеынь хуяг болоһон,
Зүһэн бүриин сэсэг болоһон,
Зүлгэ ногоон шэмэг болоһон

Хэтэ сагуудай хэбтэһэн газар,
Хэн хэнүүдэй нэрэтэ газар,
Орон түрын түүхэтэ газар,
Олон түмэнэй булашын газар.

Эрхэ сүлөө эхэ арадтаа
Эрин дуудаһан Ян Райнис
Эрьежэ ерэһэн нараяа угтаад,
Энеэбхилжэ һууна хаш.

Тэбхэр тэбхэр табсан дээрэ
Тэмсэлшэдэй шэрүүн дүрэ.
Булаша дээрэ гэнтэ олоноб
Буряад хүнэй обог нэрэ.

Сагаан шулуу зүйжэ хэһэн,
Самсаалтуулан хайжа хэһэн
Хүнэй зориг – мүнхэ галта
Хүшөөнүүдэй гуламта.

ҺҮҮЛШЫН ДАЛАЙН ЭРЬЕҺЭЭ

Нашан залуу наһанайнгаа
Гушан гурбан гурьба дээрэ,
Аһан баруун хизаарайнгаа
Уһан далайн эрье дээрэ
Манан сэнхир Буряад ороноо
Һанан зогсоноб, эжымни.

Гунан залуу наһанайнгаа
Дүнэн болохо дүрөө дээрэ,
Арюун аглаг нютагайнгаа
Баруун сэлгеэ эрье дээрэ
Урсан байһан һанал бодолоо
Дурсан хэлэнэб, эжымни.

***

Набтар эрьетэй Балтиин далайда
Манан унанхай.
Шатар мэтээр
жэгдэ
нягта баригдаһан
Баруун шажанай һүмэнүүд дээгүүр
Баар хара турлаагууд
Хаар-хаар хашхаралдан,
Хэнииешьеб даа
дуудаһан мэтэ.

***

«Наһа эдлэхэ гээшэ
Хүндэ хүшэр аян зам», – гэжэ
Шинии хэлэдэгы һанана6, эжы.
Үргэн тэгшэ талын дундуур
Алхалан гараһандал бэшэ,
Хамаг хүсэеэ зангидан,
Намаг налхи ойможо,
Хада уула
Һэтэ дабаха,
Далайнууды гаталха –
Иимэ хүшэр лэ энэ наһан:
«Долоо бүдэржэ, найма бодохо» гэдэгтэл,
Жолоо гээшэеэ шанга адхаад,
Унажа, бодожо, ургажа,
Уншажа, бэшэжэ хүн бологдоо.
Ялхитай, болхитой харгыгаар
Ямба гээшые хүсэнгүй,
Һалхитай бороотой – хамаагүй,
Һаруул сэлмэгы хүлеэнгүй
Яһала ябагдаа.
Гуламтаяа түхеэржэ, зөөри тахижа,
Гууһанайнгаа хэрэг мартаагүйб.
Гунигта абтан, гэрээ һахижа,
Гурбан үдэршье һуугаагүйб.
Нүүлэ, түглэ мэтэ жэлнүүд үнгэрөө,
Уула хаданууд мэтэ жэлнүүд урдам
эбхэрнэ:
Балтиин далай бүрхэг һүниин дунда
Хүйтөөр амилан, һаба соогоо дэбхэрнэ.

***

Амисхаал мэтэ долгид
хойно хойноhоо дабхасан,
Янтарь шулуугаар уйлажа,
эрье руугаа шэдэлнэ.
Аяар тэрэ тохой дээрэhээ
Маяк
туяа татан
харанхые hэтэлнэ.
Уурал hабан зэнхыhэн
Ууртай хүйтэн энэ далайн эрьедэ
Буурал хүгшэн нарhан доро зогсожо,
Хэниие хүлеэнэбиб?
Балай харанхые hэтэ
Далай дээгүүр туяагаараа тэмтэрhэн
Тээ тэрэ маяк мэтэ
Ухаанайнгаа элшэнүүдээр
Урдахи хойнохёо удхашалан,
Заяанайнгаа шүлэгые
Бahал мүнөө шэбшээ гүб?

***

Салир сагаан пароходууд
Бэлшээриһээ бусаһан үнеэд мэтээр
Мөөрэлдэнэ,
Мүргэдэг бухын
эбэрээ һэжэн эрьюулһэндэл,
Аранга – һүүхэ локаторнууд
Харанхы соohоо заригад гэмээр
Үзэгдэнэ.
Далай дээрэ мүшэд
Даншье дүтэ
Ониб-аниб эмнилдэн,
Огторгойдоо эрьелдэн,
Портын түмэн галнуудаар
Хөөрэлдэжэ байһандал.
Долгид
эрьеын элһэ долёожо,
Хүнэй ябаһан мүрнүүдые
Хүнгэхэнөөр жэгдэлбэ.
Эрьеэ шалган,
Сэрэгэй харуул үнгэрбэ.

***

Хилын заршам шанга –
Дуугай ябана хүбүүд.
Холын саада эрьедэ
Хариин гүрэнэй хотонууд,
Хангай тайгаһаа үргэн,
Хамар-Дабаанһаа үндэр лэ
Манай хилэнүүд, эжы,
Сахижа байһан хүбүүдынь
Сахюур шулуунһаа хатуу лэ.
Амгалан һуугыш, эжы,
Бүрхэг, сэлмэг – хамаагүй,
Хилын заршам шэрүүн,
Үдэр һүни илгаагүй
Һэлгэжэ байдаг харуул.

***

Нэгэтэ иимэл hүни
Нэбтэрэн ороо hэн дайсан.
Нэлэнхы Эхэ ороиием
Нэрбэжэ ерээ hэн дайсан.

Нойрсожо байhан хотонуудые
Шатаажа эхилээ hэн дайсан.
Нойрмог заахан хүүгэдые
Сошоожо hэреэгээ hэн дайсан.

***

Холо бэшэ даа, тээ тэндэ,
Хото оршодог, хуушан хото...
Хорёод жэлэй үмэнэ
ахамни эндэ
Дайсанай һомондо дайрагдан,
Шулуун талмайн дунда
Шуһаяа адхажа унаа.
Тэрээгүүр һайса ябааб.
Тэниглэн талмайн дунда
Тэршээ хүүгэд наадажа,
Хүшөө дорохи һандали дээрэ
Хүбүүд, басагад зэргэлжэ,
Дуугаа дуулалдан
Һуугаа һэн.

* * *

Боро шулуу түнхин һиилэжэ,
Бодхоһон үндэр дурасхаал.
Ород, украин, буряад –
Олон яһатанай
Обог нэрэнүүд.
Найман зүг, дүрбэн хизаарай
Найдал болоһон алдар солонууд
Хаймал шулуун табсан дээгүүр
Аржытар бэшээтэй.
Иимэл хадаа,
Илагдашагүй байһанаа
Уйлан алдажа,
зүрхөөрөө мэдэрээб.
Аха дүүнэрэй
Алдар нэрые
Альгаараа эльбэн,
хургаараа тэмтэрээб.

***

Мүнхэ галай шууяхань жэгтэй,
Юушьеб даа шэбэнэһэн хэбэртэй.
Адар шулуугаар хайжа хэһэн
Алдарта сэрэгшы хараһаар байтараа,
Аргагүй танил түһөө оложо,
Ахынгаа шарайтай гайхан сасуулааб.

***

Шулуу зүйжэ, жэгдээр дэбдиһэн
Шугам сэхэ мостовой хэсэн,
Уршагта тэрэ дүшөөд ониие
Ухаандаа шэбшэн һанажал ябааб.
Дайда дэлхэй эзэлхэм гэһэн
Дайша эзэнээ амаршалжа,
Түмэр тахатай сабхи түергэн,
Түмэн жадануудаа дээрэ үргэһэн,
Хара тугуудай нэмэри доро
Хас тамгаяа нарантай жэшээлэн,
Сагай һалхинда мэхэлэгдэжэ,
Шагай болоһон хүнэйл хүбүүд
Энэ гудамжаар зэргэшэн гаража,
Шэнэ дайнай,
Шэнэ зоболонгой,
шэрэм түмэрэй
хүнэһэн болоо һэн.

***

Хүндэл адли
Хүнэйл хүбүүд аад,
Хүхэ түмэр гартаа адхажа,
Хүнэй хүбүүдэй зүрхэ шагааха,
Хүнэй мүрые
Хүндэлэн гэшхэжэ,
Хүрьһэтэ дэлхэй галдан шатааха
Харата муухай
Хархис һанаан
Хаанаһаа, юрэдөө, түрэдэг юм ааб?
Дээрмэдэхэ, хюдаха,
Дэбһэхэ үзэлтэн
Дэлхэйдэ юундэ түрэдэг юм ааб?

***

Зургаан түбидэ алдаршан суурхаһан
Герман арадай агуу шүлэгшэ
Фридрих Шиллерэй шулуун хүрэг,
Дүрбэлжэн углуутай үндэр табсангынь
Дүлэндэ хайруулан ганташаһан –
Аша гушанарайнь үйлдэһэн хэрэг.
Дурна зүг руу
Дугташан орохон
Дуунда дурагүй
фашис гушанарынь
Һайхан сэдьхэлһээнь һүрдэн айгаад,
Байһан номуудынь эндэ суглуулжа,
Зониие үймүүлэн гүйлдэһэн байгаа,
Һүниие һүнилэн галдаһан байгаа.

***

Хамагһаа ариг угтамди гэлдээд,
Хангал мылээр угаадагшье һаа,
Хомхойн ехэдэ хамсы шууһан
Хоёр гартань хүнэй шуһан;
Нүхэн мэтэ ходол үлэн
Нюдэд соохоонь галай дүлэн,
Хүһэрэй хохимой үргэ түүлэн,
Хүнэй алтан шүдэ түүһэн.
Аюулта иимэ дайсанай урдаһаа
Ахамни, эжы, бодоо бэлэй.
Амгалан һайхан ажабайдалаа
Аршалха гэжэ мордоо бэлэй.
Дүүмэр заахан дүү миниингээ
Дүүлин дүүлин үдэхын түлөө,
Дуран тухай, наран тухай
Уран шүлэгөө туршахын түлөө,
Дулаан хүнжэлөө хуулан хаяжа,
Улаан сэрэгтээ мордоо бэлэй.
Үбэлэй хүйтэн тэрэ һүни
Үхэлэй урдаһаа зорёо бэлэй,
Арбан долоогоо арай хүсэнхэй
Арынгаа дабаа дабаа бэлэй.
Арьяатан дайсанай хэрзэгышье һаа,
Амадан дараад бусаа бэлэй.

***

Үглөө бүри
Үбгэн буурал Үлзытэ
Үндэр хангай Хайрангынгаа
Үбэр майла далангаар
Үхэр малаа адуулан,
Үльгэр туужаа һанан һанан,
Үриеэ тэдхэн ажаһуугаа.
Тэрэ гэһээр
Тэмээн жэндэл һубариһаар
Жэлнүүд, жэлнүүд үнгэрөө,
Юһэн үе –
Гурбан зуун жэл
Хүрьһэн боложо үмхирөө.
Тэрэл үедэ
Тэнгэс далайн хүбөөдэ
Сэбэр сагаан сааран дээрэ
Сэсэн бодолоо гүйлгэн,
Ном судар зохёон бэшэжэ,
Номхон һуугаа ондоо үбгэн.
Үбгэн болоһон Үлзытын
Үгэеэ хэлээд үнгэрхэдэ,
Үхибүүдынь
Үндэр майлын хаяада –
(Үедөө тэндэ сэлгеэхэн)
Үнгэлиг шара элһэн соо
Үзэлэй ёһоор хадагалжа,
Үндэр тэрэ майлыень
Үлзытэ гэжэ нэрлээ һэн.
Буурал сагаан нүгөө үбгэнэй
Бууран дууран мордоходо,
Бэлигэйнь нюдэнэй унтаржа,
Бэеынь амигүй болоходо,
Хотын үндэр һүмэ доро
Хобтынь хэжэ хадагалһан юм,
Хангил тэрэ һүмыень
Кантын нэрээр нэрлэһэн юм.

***

Тэндэ, тэрэ Кант эрдэмтын
Тэбхэр шулуун хобто дээрэ
Ухаан зүрхөө хүдэлгэжэ,
Удаан, эжы, зогсоо һэм.
Саг гээшын шанарые
Лаб мэдэхэ эрдэмтэ
Яб гэмээр сагаа хинан,
Үглөө бүри нэгэн сагта
Үндэрлэхэ, сайлаха, амарха;
Үдэрөө дүүрэн нэгэл хэм соо
Гүн бодолоо гүйлгэжэ,
Дүн табин тобшолхо,
Үдэшэ бүри нэгэл үедэ
Үеэ тэниин нойрсохо.
Сэсэн ажал хэрэгыень
Сэгнэхэ хүнүүд үгы тооной,
Зүүдэлхэһээ бэшэ юушьегүй
Зүнэг гэжэ тоолонхой,
Сагаа ехээр хинагша
«Саарһа эреэлдэг үбгэнөөр»
Сагаа шалган, гэлылдэн,
Садатараа энеэлдэн һуугаа гээ.

***

Тэрэ хүнэй haһаяа эдлээд,
Тэхэрилтэгүйгөөр ошоошье һаань,
Гүн хурса ухаан бодолынь
Хүн зондо хэрэг болоо;
Эрдэм ухаанай эхин дээрэ
Эгээлэй бэшэ одон толороо.
Шог гарган, эльгэ хатажа,
Шоо үзэһэн хүршэ зониинь
Шоргоолзоной һаһа эдлээд,
Шорой боложо, олдохоош болёо.
Кантын урсы дээрэһээнь харагһан
Хаад ноёдой ордон үргөө
Газаа бариһан пеэшэн шэнгеэр
Гажа һүрэн, гантан үйрөө.

***

Хэтын сагта, эгээл эндэ
Хэнгэрэг барабан наяргаһан,
Зуун жэлэй эхин бүридэ
Зүүн зүг руу дайгаар занаһан,
Забхай ябадал, гүжэрдэлгын
Задагай хэлэнэй нуур болоһон,
Хара мэхэ, хатуу хуулиин,
Хардалгын ехэ үүр байһан
Үргөө ехэ энэ ордон
Үлхөө араг яһан мэтэ.
Хубхай хооһон улхархайгаар
Хуушан сагаа һанаһан мэтэ.
Дүшэн нэгэнэй тэрэ нажар
Дүрбэн дабхар энэ ордоной
Ганжар дээгүүр галнууд яларан,
Гарьха сагаан хэрэм соохоонь
Хас тамгата танкнууд һубарин
Гаража ерээ һэн.
Баһал дахяад
Баруун зүгһөө тэдэнэр бодожо,
Түмэр тахатай хүндэ сабхяар
Түрэл дайдым гэшхэн дабхяа.

***

Номгон далайһаа Балтика хүрэтэр
Номгон амгалан тэнииһэн орон
Гансата салгидан,
газар доһолжо,
Галта буугаа
гартаа барин,
Хүлзэн орооһон дайсанай урдаһаа
Хүсэеэ зангидан бодоо бэлэй,
Хара далайһаа Калининград хүрэтэр
Хамха сохин үлдөө бэлэй.
Одоол тиихэдэ энэ ордоной
Орой дээгүүр сахилгаан нэержэ,
Шуһаар няаһан
шулуун ханань
Шуура һүрэн унаа бэлэй.
Үхэлөөр занаһан үргөө хэрэмүүд
Дорооһоо гэнтэ
доһолоо бэлэй.
Үнэнэй урдаһаа тэсэнгүйгөөр
Үнэһөөр үрхирэн тэһэрээ бэлэй.
Дэлхэй дайда
дэбһэхэм гэжэ
Дэмы хүсөөшэд хэтэдээ мэдэг!
Хэншье байг, хурисажа ябаа бол,
Хэзээдэ нэгэ
хэмхэрэн һүнэдэг.
«Нүгэлөө нюдөөрөө үзэдэг юм», – гэжэ
Нэгэтэ, эжымни, хэлэжэ һуугаа һэнш.
Иимэл байгаа, иимэл байха,
Иигэжэ, эжымни, һургаа һэнш.

***

Үehөө үедэ, сагhаа сагта
Үншэн хэнзэ талын хүн
Үлгэн замбиин тоohон мэтэ
Үгышье байhанаа, биишье байhанаа
Үнэнхүү зүбөөр мэдэхэгүй,
Үдэрэй утада
Үлhэжэ зобожо,
Үбэлэй хүйтэндэ дааража хүрэжэ,
Гасалан ехэ оршолон соогоо
Гансаардажа ябаhан байгаа.
Тэрэнэй дуунууд тиимэл хадаа,
Тэнгэри мэтэ дуулимшье haa,
Тэнгэс мэтэ уудамшье haa,
Тэсэшэгүй ехэ гунигтай байгаа.
Үндэр хангайн дабаа хэсэhэн
Үншэн ганса ботогон тухай,
Үрөөhэн эжэлээ гээжэрхиhэн
Үдэтэ сагаан хун тухай,
Хада майлаар
Харьян урдаа
Хабтагай сагаан гол тухай,
Ташалан газарта
Таран ургаа
Талын бүлэг хайлааhан тухай
Утахан аялгаар дуугаа дуулан,
Уршагта наhаяа үнгэлжэ ябаа.
Хашалан зоболонгоо даажа ядаад,
Харахан нюдэниинь мэлмэржэ ябаа.

***

Харин мүнөө тэрэ дуунууд
Халюун талымни зүүдэн болоо.
Үе сагай һалхинда туулган,
Үни холын түүхэ болоо.
Газар нютагһаа холо ябахадаа,
Гажарха гэжэ байдагшье һаань,
Урихан хайратай инагаа һанахадаа,
Уяржа нэгэтэ дууладагшье һаа,
Галта энэ мүнөө сагта
Гансаардаха гээшые мэдээгүйлби.
Үхибүүн наһандаа эсэгэһээш таһараад,
Үншэрхэ гээшые үзөөгүйлби.
Эжым, намдаа һанаагаа зобон,
Эльгэеэ хүмэрюулжэ бү һуугаарай.
Утын аянда эсэжэ сусажа,
Уйтай ябана гээд бү һанаарай.

Хаанашье ябахадам, нүхэд олон –
Хашалан гээшые мэдээгүйлби.
Харгымни үргэн, хэрэгни түргэн –
Хаагдажа тулижа ябаагүйлби.
Алма-Ата, Прибалтикаар
Аяншалжа хүбүүнш зайгаа.
Зүг бүхэндэ урин һайханаар
Зүрхэнэйм нүхэд угтадаг байгаа.
Балтиин далайн эрье дээрэ
Баһал нэгэ ород хүбүүн
Баруун гарым барин миһэрнэ –
Бата нүхэсэлнай энэл бэшэ гү?
Латыш хүбүүн (буряад хэлэтэй),
Дүтын дүтэ нүхэр хүбүүн
«Татыш», – гэжэ тамхяа залана –
Хэтын нүхэд энэл бэшэ гү?

***

Һанана гүш, эжы, урзанда жэлдэ,
«Һаруул ехэ Москва хотоёо
Хада гэртээ харяагүйдөө
Хаража ерэхэм», – гээ һэмнэйш.
«Далан таба хүрэжэ, юрэдөө,
Далай ехэ ниислэл хотоёо
Үзэжэ шамтай ерэхэм мүнөө,
Үглөө ябая», – гээ һэмнэйш.
Талмайн дунда, Ленин багшын
Тагаалал болоһон Мавзолей соohоо
Гаража ябахадаа, буурал эжым,
Гажаран уяран, хэлээ бэлэйш:
«Энэл даа, хүбүүн, шиниим заяан
Эрдэм номойшни үндэр дабаан,
Этигэл ехэтэй ябаал һаа даа,
Эхигүй юртэмсэ хаанаш дулаан».
Хэлэһэн үгыш
Хэтын сагта
Хэжэ ябахаб зүрхэн соогоо,
Хэзээдэш, хаанаш,
Хэндэш хадань
Хэлэжэ ябахаб наһан соогоо.
Буурал ехэ Сибириин замаар
Буудал, станци, хото бүхэндэ
Хамагай багша – Ленинэй дүрэ
Хаанаш миһэрэн угтажа байгаа.

***

Һүүлшын далай гэлсүүлһэн
Һүүдэр бүрхэг Балтика
Доһолгоото дуу дуулана.
Долгинуудайнь баал ехэ байна.
Нашан залуу наһанайнгаа
Гушан гурбадахи дабаан дээрэһээ,
Аһан баруун хизаарайнгаа
Уһан далайн далан дээрэһээ,
Буурал хүгшэн эжым, шамдаа
Буужа ерэхэ харгы замдаа
Зориг шадалаа шабхан дуунаад,
Зорюулаалби энээхэн дуугаа.
Сааран дээрэ түглын байнал
Саанань үшөөл үндэр дабаан.
Арсаха гээшэм хүшэр байнал,
Туршахал байхаб зүрхөө хубаан.

БУСАХАМ ДАА

Холын баруун хизаарай
Хотын сэгээн галнууд соо
Сэнхир дайдаяа һананхай
Сэдьхэл минии галдуулшоо.

Аяа хайратай эжы абахандаа
Ашынь харюулхаа харихам даа,
Аляа зугаатай арюун гансадаа
Аяар холохонһоо бусахам даа.

Дэлхэйн оюун ухаанай
Дээжэ сооһоо хүртэлсөөб.
Табан түбиин хүбүүдээр
Танилсажа нүхэсөөб.

Аяа хайратай эжы абахандаа
Ашыень харюулхаа харихам даа.
Аляа зугаатай арюун гансадаа
Аяар холохонһоо бусахам даа.

* * *

Бамбагар хуурай хүбхэн дээр
Балшар наһаяа һэргээжэ,
Хангай ехэ Хайрангын
Хангал бэедээ шэнгээжэ,
Шэнэһэн тужын соорхой соо
Шэлбүүһэн отог обоолоод,
Газарай амисхаал шагнаархан,
Гансаарханаа хэбтэһэйб.
Намаа набшын һабинаан дор
Налгай зүүдэ манахалби,
Намжаа ногоон үглөөгүүр
Наранай гарахы харахалби.
Хүхэнэн хүхэнэн гуниглааша
Хүхын дуунай һүнинүүдые,
Хүхэрэн хүхэрэн манатааша
Хүнтэйн аглаг хадануудые
Харахан алаг зүрхөөрөө
Харан шагнан һуухадаа,
Аалин аалин гэнгэнэжэ,
Аман соогоо дуулахаб даа.

***

Үүрэй сайхын урда тээ
Үүдээ сэлин гаралайлши.
Мүнгэн сагаан хюруу дээр
Мүрөө гарган ябалайлши.

Холын холо нютагта
Хотон айлаа һанахалши.
Буурал хүгшэн эжыдээ
Бусажа һөөргөө ерэхэлши.

Арбан үеын амисхаал –
Аглаг тоонто Шэбэртэш,
Элинсэгэйш дурасхаал –
Элдин Бэлшэр, Дабааташ –

Тэнжэн үдэһэн дайдашни
Тэрэл зандаа хэбтэхэл.
Тэнигэр ехэ тайгашни
Тэрэнгеэрээ угтахал.

Сахилзата талашни
Сагаалхиһаар лэ үлэхэл.
Сагай шэрүүн урасхал
Шамайл ганса һэлгэхэл.

***

Харгын тоohон дэгдэжэ,
Хасаг тэргэ хииганаба.
Ханил ганса нүхэрыеш
Хадын дабаан далдалба.

Haһатай эрын гайхамаар,
Нарай үриин баясамаар,
Эдир дүүхэйн миһэрмээр,
Эжы хүнэй уярмаар

Дуунай хэшэг угшалжа,
Дуранай сэсэг бэдэржэ,
Түрэһэн үдэһэн нютагһаа
Түгэншэлэн гарабалби.

Түмэн ехэ үйлые
Түүхэлхэдэм яалай даа.
Түбиин ехэ үнэниие
Түшэглэхэм яалай даа.

Гандаад ябаһан сэдьхэлээ
Гартаа баряад туршаал һаа,
Галта үеын гангые
Гагнаад мүнөө туршаал һаа,

Байгаа дэлхэйн сээжэдэхи
Байгаалиие шүгнэһэн
Баглаа һайхан шүлэглэл
Бадаргаажаш магадгүйб.

ҮНШЭН САГААН БОТОГОН

...Үндэр Хангайн дабаанда
Үншэн сагаан ботогохон.
Үншэн сагаан ботогохон
Эжыгээ һанаад мэлмэрүүлнэ.

Эжыл-энгин тэмээниинь
Эрхэлүүлэн үнэсэнэгүй.
Дабхар дархи ашаагаа
Даажа ядан бүншэнэгүй.

Һүмбэр-Хангайн дабаан дээр
Һүүлшынхиеэ амилба.
Эзэн–манжын ташуур дор
Энгин тэмээн алдалба.

Арһан богсо ашааень
Абажа байхыень мэдэбэгүй.
Аабагархан ботогондонь
Ашажа байхынь харабагүй.

Үншэн сагаан ботогохон
Бүншэн бүншэн тэмтэрнэ.
Хоёр харахан нюдэнһөөнь
Ходол ходол мэлмэрнэ.

Энгин энгин эжыгээ
Эрьен харахаа һанахадань,
Табан гүрэлөө ташуурынь
Ташаан бэеыень шатаанал.

Энгэр ехэ дабаанай
Эгсэш гээшэнь тэнсэлгүй.
Эзэн хүнэй зан абаринь
Эридш гээшэнь тэнсэлгүй.

Зоболон ехэтэ дайдаяа
Зориболши даа, ботогохон.
Гасалан ехэтэ харгыдаа
Гарабалши даа, ботогохон.

Халюун хотогор нюргаяа
Халсархадаа, ёолохолши.
Хатуу дүрбэн табгайгаа
Хагзархадаа, уйлахалши.

Энгин эжын ашаанай
Хүндэш гээшэнь аргагүй.
Элhэн манхан замуудай
Уташ гээшэнь аргагүй.

Үншэн сагаан ботогохон
Бүншэн бүншэн хатарна,
Хаана холын хизаарта
Хадын дабаан матарна.

Үншэн сагаан ботогохон
Үнөөхил Хангайн дабаанда
Алтан амияа алдажа,
Алдалан унахань магадгүй.

ЭЖЭЛ НҮХЭР

Эхэ нютагһаа холо
Эсээд сусаад ябахадаа,
Эгээл үгылхэ юумэм
Эжэл нүхэр байна даа.

Сэдьхэлэйш гүнзэгы удхые
Сэгнэжэ хүсэд ойлгоогүй,
Гансахан һанаатайш ябахадам,
Гасалжа намаяа голоогүй,

Этигэл найдалайм тулга –
Эжэл хайрата нүхэрни,
Энээхэн наһанайм аялга –
Энэрхы ганса амарагни.

Хабарай ури унахада,
Хадын саһанай хайладагтал,
Жэлнүүдэй ошохо бүри
Жэгтэй уян болонолши.

Гансахан түрэһэн бэеэ
Гамнангүйгөөр хубааха,
Зобожо түрэһэн үриеэ
Зоной дунда тарааха

Эхын хуби заяанай
Эхин удха нангин лэ,
Эрьелдэгшэ юртэмсын
Эгээл агуу долгин лэ.

Һанаан бодолойм орьёлдо
Һаруул мүшэн шэнгеэр,
Ухаан бодолойм оёорто
Ургы сэсэг мэтээр,

Холын холо нютагһаа
Ходол намаяа дууданалши,
Зүрхэндэмни дуураналши,
Зүүдэндэмни дууланалши!

* * *

Ургын наһа наһалһан
Уян сагаан дүүхэймни
Урда уулын ташаланда
Ургы боложо мүндэлбэ.

Хүхэ тэнгэриин дэлэн –
Хүбөө сагаан үүлэн
Сэсэгэй нимгэн дэльбэ дээр
Сэнхир шүүдэр дуһаагаад,

Нажарай халуун һалхинда
Намнуулхадаһаар дэгдэнэ.
Наранай орохо зүг тээшэ
Намдууханаар һолжорно...

...Налгай түбшэн һанаатай
Наһанайм сэсэг — һүлдэмни,
Нарай хэбтэһэн үеыеш
Намарай һүни һанабалби.

Үбдэг дээрээ үндэлзэн,
Үбэр дээрээ абааша
Уураг нямняа маамаатай
Ууган сагаан эжышни

Хээлитэйхэн ябахадаа,
Хэды ехээр зобооб даа.
Хээрын сагаан талада
Хэнһээ шамай олооб даа?

Ая гангын хангалһаа гү?
Аянгын һүрэтэ залинһаа гү?
Али холын мүшэнһөө гү?
Алим жэмэсэй залаһаа гү?

Эрхы хургаа ёдойлгон,
Эрхэлүүлэн һуугааша
Элиг түрэһэн эсэгэшни
Эниб-эниб миһэрнэ.

Тобогор харахан тогоон соо
Тоһотой шүлэн бусална.
Тортогтойхон ород дэн
Торхон дээрэ шэшэрнэ...

Хайрангынгаа үбэртэ
Хайлгана шубуу бэдэржэ,
Хангай тайгаар гүйлдэдэг
Хайран сэнгүү наһамнай

Һайрам саһанай уһандал
Хайша хайшаа харьяжа,
Хайр шулуун дайда руу
Хайлан дуулан шэнгээ гү?

Ургын наһа наһалһан
Уян сагаан дүүхэймни,
Урда уулын ташаланда
Уулзахалди хоюулан...

***

Оршолонто замбиһаа
Ошоод мүнөө яалай даа.
Уршагтайхан заяагаа
Уншаад үзэбэл яалай даа.

«Дунда замбиин сээжэдэ
Дууша хүбүүн түрэжэ,
Хоёрлоһон дэлхэйе
Хормой дээрээ тэнсүүлээд,
Тэнгэриин гэгээн зүйдэлөөр
Тэбэрихэдэжэл абаа һаань,
Нигүүлэсхы сэдьхэлээр
Ниилүүлхэдэжэл шадаа һаань,
Энээхэн монсогор замбуулин
Энеэбхилжэ һуняагаад,
Элижэ хэрэгээ гарасараа
Эрьехэдэжэл ябаха һэн», –

Гэһэн һайхан номнолы
Гэнтэ һанааш бэшэб даа.
Гэнэн хонгор байһандаа,
Гэнэдэн зүгнөөш бэшэб даа.

Үхибүүн балшар наһандаа
Үльгэр шагнан ябахадаа,
Үндэр наһата дуушадай
Үгэлхые анжаал һэм.
Долоотойхон наһандаа
Долорходожол ябахадаа,
Долоон суглаа мүшэдэй
Домоглолы соносоол һэм.

КИРГИЗ ОРОН

Манасай сэнхир дайдада
Мананай унаад байхада,
Хангай уужам талаарнь
Хатаргажа ябаа һэм.

Хүбэн сагаан хөөбэринүүд
Хүтэл дээгүүр хүльбэрнэ,
Манхан буурал Тянь-Шаниин
Магнай өөдэ абарина.

Һаяын бэшэ, урдын саг
Һанаан зүрхым химэлнэ.
Һахал сагаан үбгэдэй
Һайхан домог эхилнэ.

Манасай һаруул нэрые
Манайш үбгэд хэлсэгшэ.
Манасай агуу солые
«Ухай» гэжэ дурдагша.

Элдин сэнхир талануудынь
Эхэ нютагым һануулба,
Эелдэрхэн басагадынь
Эжэл гансым һануулба.

Буурал нютаг - Буряадаа
Бусаха дурам хүрэбэ,
Бурьялаахан булагтаа
Бууха дурам хүрэбэ.

Тэнюун сэлгеэ Шэбэртээ
Тэхэрихэ дурам хүрэбэ,
Тэрэ хонгор инагтаа
Ошохо дурам хүрэбэ.

Хан-Тэнгэриин орьёлhоо
Хараашье hаа, тудахагүй,
Харахан алаг зүрхэеэ
Шэдээшье hаа, хүрэхэгүй

Энэ холын Чу гол дээр
Эмээл мори унанхай,
Эрьежэ бусаха эрхэгүй,
Эрын замда гаранхай.

Эгээ мүнөө гансааран
Эды холо ябахадаа,
Эдеэнэйнгээ дээжые
Эхэ орондоо үргэхэ
Гүлмэр hайхан заншалай
Гүн удхынь гайханам.

Хангал хүжын уняараар
Хангил байса бүрхөөhэн,
Харьялаахан аршаанаар
Харьяатаяа үршөөhэн
Хадал үндэр Хайрангам
Ходол минии зүрхэндэ.

Сэдьхэлтэйхэн нүхэдөөрөө
Сэнгэн найрлан hуухадаа,
Сэсэн үгын орондо
Сэлмэг hанал сэдьхэжэ,

Үндэр ёhоо хүндэлэн,
Үдэhэн түрэhэн дайдадаа
Духаряагайнгаа дээжэhээ
Дуhал сэржэм сүршэнэб.

ЭХЭ ТУХАЙ ДУУН

Хабарай хагсуу һалхинда
Харахан нюдэнш уһатана.
Хаана холын хизаарта
Хайран гансаш хэбтэнэ.

Хайран гансаш нойрсонол
Хариин газарай хагдан дор.
Онон голоо шэбшэнэл
Одер мүрэнэй эрье дээр...

Одер мүрэнэй эрье дээр
Олон нүхэдэй дундахана,
Дуулим сэнхир дайдаяа
Дурсан дурсан зүүдэлнэ.

Дурсан дурсан ябаал һэн
Дууша илдам шамайгаа.
Үгэлэн үгэлэн унаал һэн
Үлгытэйхэн нарайгаа.

Намарай ольбон унахада,
Наһанай ошоһонь элихэн байн.
Хилэн харахан һаншагташ
Хирмаг сагһан унажал байн.

Хирмаг сагһанай ороходо,
Хярын орой унирна.
Мүнхэ ногоон хасуури
Мүнгэн тоохоор яларна.

Мүнгэн тоохоор миралһан
Мүшэтэ замбиин майхан дор
Хотон тээшэ шамдуулжа,
Хонин һүрэгөө тууналши.

Хонин һүрэгөө тууналши,
Хорин жэлдэ тууналши,
Хонгор гансаа гээгээш һаа,
Хонгёо дуугаа дууланалши.

Үбэлэй һүниин жабарта
Үргэһэн шинии хүрэдэггүй.
Олохон удаа үндыһыш
Орой хэншье мэдэдэггүй.

Орой хэншье мэдэдэггүй
Орой болотор тухашарһыш,
Хахад һүниин тэн багтал
Хашаан соohоо гарадагыш.

Хашаан соohоо гарахадаш,
Харанхы даа, бүрэнхы.
Дорohоо һанаа алданаш,
Досоош жэгтэй харанхы.

Досоош жэгтэй харанхы,
Домог болоод хүбүүндээ.
Тэмдэг һаянай бэшээгүй, –
Тэрэнь бahал баруун тээ.

«Бahал дайниинь болонгүй,
Бараг иигээд бусahай даа.
Баруун тэрэ юртэмсэнь
Бahал түйтэй, гайтай даа.

Бahал түйтэй, гайтай даа,
Бааrһам яажаш ябагшаб.
Эсэгын үһөө нэхээб гээд,
Элдэб тодхор бологшоб...

Элдэб тодхор болонгүй,
Энхэ мэндэ бусahай даа.

Гурбан жэлээ хүсөөжэ,
Гуламтаяа түлиһэй даа»...

Гуламтаяа түлихэдэжэ,
Гунигланаш гансааран,
Гурын арһаар хүбүүндээ
Гутал оёнош һамааран.

Нажарай намжаа дулаанда,
Наранай гарахын урда тээ,
Холбоо сагаан нуур тээшээ
Хонидоо туунаш урматай.

Хонидоо туунаш урматай,
Хотогор зээрдэш һайбарлаа.
– Холой, холой! – гэхэдэшни
Хоолойш ямар һайхам даа.

Хоолойш ямар һайхам даа,
Холоһоо шамай танидагби.
Илдам залууш ябахадаа,
Иимэл байгаа гэдэгби.

Иимэл байгаа гэлсэгшэ
Элдин манай нютагаархин.
Заяа хубидаш һүгэдэгшэ,
Зарим үедэнь атаархан.

Үдэр һүнии мэдэнгүй,
Үнэн сэхээр ябаалши.
Хоёр нюдөө соромгүй,
Хонин ажалаа дахаалши.

Урма зоригыш ургуулхын
Ураа – шагнал угтаагүй.
Дээшэш үргэн дэбжүүлхы
Дэмы хэншье магтаагүй.

Малшадайнгаа хоорондо
Манай Бальжама хээтэй,
Сэдьхэлэйнгээ сэбэртэ
Сэлеэн соогоо хүндэтэй.

КАЗАЧЬЯ ГУДАМЖЫН ГЭР ТУХАЙ

Уужам түрэл Шэбэртым
Ураг болохо нэгэ айл
Хорёод жэлэй саада тээ
Хото нүүжэ ерэхэдээ,

Үдын эрье үдьхэлһэн
Үмхи хара зэмьеэ гэр
Хуушан гэжэ голонгүй,
Худалдажа абаһан гээ.

Хэзээ, хэнэй бодхоһые
Хэн мүнөө һанахаб даа:
Саг жэлэй саглюунда
Сараагүйгөөр мартагдаа.

Үмхирхэдэжэ найгааш һаа,
Үбэлэй сагта ульһатай,
Хүнэй, өөрын гэлтэгүй,
Хүндэшэ дулаан эльгэтэй.

Хабар, намар, үбэлшье
Каникулдаа гарахадаа,
Шадабаригүйхэн шүлэгүүдээ
Шалгалтада асархадаа,

Энэрхы буурал эмгэйдээл,
Эльгэ дулаан зэмьеэдээл
Хотын үйлсэ хэмжэһээр,
Хонохо гэжэ ерэхэш даа.

Налшыд гэһэн зэмьеэ гэр
Намнаха гээшы мэдэхэгүй,
Базаарта ерэһэн заримашуулшье
Багтажа эндэ ядаагүй:

Үнгэрһэн эдэ жэлнүүд соо
Үнэржэн үргэдэһэн тэрэ гэр
Үрхөөрөө утаа таһалдаагүй,
Үүдээрээ айлша таһалдаагүй.

Городой ехэ центртэ
Гостиница байдагшье һаа,
Хүдөөһөө ерэһэн хүдхэшүүлдэ
Хүртэдэггүй һэн тиихэдэ.

Ехэ докторто үзүүлхэеэ
Ерэһэн үбгэд, хүгшэдшье,
Һургуулида орохо һанаатай
Һубариһан басагад, хүбүүдшье

Ульһатай гэрэй богоһо дээр
Уулзаһан лэ байха нэгэтэ.
Хоноогүй хүн тэрэ гэртэ
Хомор байха даа Шэбэртэдэ.

АЖАБАЙДАЛ

Ажабайдал поезд –
Агууехэ поезд.

Үнгэ бүриин вагонууд –
Үе сагаймнай эрьелдээн.

Үлхэлдэһөөр лэ захагүй –
Үдэр һүниин һэлгэлдээн.

Ажабайдал – поезд.
Аласай холые зориһон
Адар ехэ поезд.

Пассажирнуудынь гансал
Һуури дээрээ һуудаггүй, –
Хэтэ мүнхэ хүлгэжэ,
Хэтэ мүнхэ тэмсэжэ,
Наран тээшээ поездоо
Наһан үедэ түлхидэг.
Наран тээшэ шэглэһэн,
Гэрэл тээшэ тэгүүлһэн
Адар ехэ поезд –
Ажабайдалай поезд.

***

Далай тээшэ дүтэлхэ бүри
агаар жэгтэй тэнюун –
Дайда дэлхэй улам ногоороод,
амисхаалхада һэрюун.
Хадануудай орой,
Хангал нугануд арюун, халюун,
Хаана тэрэ орьёлдо
ганганалдана һүрэг галуун.
Сэлэнгэ станци үнгэрбэ.
Сэнхирлэн харагдаад,
Сээл хүхэ Байгални
одоолшье дүтэлбэ.
Сэгээн сиидэм тэнгэритэй
далайн нюрган дабхасалдаад,
Сэнхир ехэ Байгални
вагоной сонхоор харагдаба.
Хара урсам, мэндэ амар!
Ханхинан шэнхинэһэн
түмэр замай
далан дээрэ шахуу,
Хабтайн мэлмэрһэн эхэ далайн
эрье дээрэ шахуу
Дүлии ехэ дүрбэн зүг руу
дүрбэн сонхоороо шагаан,
Дүхэриглэһэн дүрбэн һалхинда
дүрбэн ханаяа табин,
Нарбагар хара хушалтаараа
нажарай бороо тодон,
Намаяа хүлеэн гуниглаа гү,
налшыд гэнхэй һууна.
Гурбан жэлэй туршада
гуниглааб эндэ гансаараа.

Гулган гараһан шүлэгүүдээ
бэшээб эндэ гансаараа,
Үбэлэй хүйтэн һүнинүүдые
үнгэргөөб эндэ гансааран,
Үргэһэ нойроо алдан алдан,
үншэрөөб эндэ гансааран.
Намарай хүйтэн ольбондо
түлеэгүйдэжэ дааран,
Хабарай хагсуу һалхинда
ном һудараар һамааран,
Гурбан ута жэлнүүдые
үнгэргэхэдөө эндэ
Гуламта болохо урсатаяа
дадан нүхэсөөлди бидэ.
Үрхөөршни һалхин наадажа,
гүнгэнэн дуулаха һүниндөө.
Үмхирэн алдаһан ханааршни
бороон һабирха заримдаа,
Шанха баруун, зүүнһээ
шашхан ерэһэн составууд
Шалыешни дорьбоожо,
уняаһаань шабар хобхороод,
Толгой дээрэмни
тооһо үрхиргэн унажа,
Томо бэшэшье бол,
тодхор татагшал бэлэй.
Хара урсамни, мэндэ амар!
Хаһатай энэ нажарай үдэшэлэн
Хани нүхэрһөө үлүүгээр һанан,
амаршалнаб шамаяа.
Хараха янзада
уруу дуруухан һууһанаа
Хана булангаа үргэн,
обхогод гэһэндэл,
Харанхы дүрбэн сонхоёо
ялас гүүлэжэ,
Халуун амяараа
угтабалши намаяа.

***

Байгал далаймни,
хүн түрэлтэнэй эгээл
нангин худаг,
Байгаа түбиин зэндэмэни,
хэшэг, заяата нюдэн,
Байгал далаймни!
Сээжэеэ хүрхылгэн
мэлмэрнэ, мэлмэрнэ,
Сэсэгтэ ногоон эрье өөдөө
тэгүүлэн,
Сэлгеэ halхинда мүнгэн
хашарhаа туулган,
Шүүдэрээр сэсэрнэ
Байгал далаймни,
Байгал далаймни.
Байгал зүрхыем татанхай,
Баруун хойто эрьеэрээ
Сahата уулануудаар хүбөөтэн,
Бараан хүхэ долгидоо
наашань туунхай.

***

Гэрэл мэтэ гэгээн, сэгээн Байгал,
Толи мэтэ толорно торгон Байгал.
Тойроод хон жэн.
Тэнгэри мэтээр тэниинэ амгалан Байгал.
Үнгэрнэ он жэл.
Онгосом hолжорно
шэл мэтэ далайн
нюрган дээгүүр.
Оршолон байгаали
хэтэдээ иимэ байхаяа
яагшаб?
Түнхэнэй сahата орьёлнууд
Түглынэ тээ баруугаар.
Түүрээнэб дуугаа,
түбиин hайхые магтан.
Иигэжэ сэдьхэлээ заримдаа
угаагшаб.

* * *

Харалган.
Байгалай эрьеын баглагар хүхэ
naphad.
Баруунай хүлтүүгтэ үлеэлгэн,
шааяжа, hэхэржэ,
Баржагар нюргатай эгсэ долгид
эрье өөдөө мүлхин,
Гунигтайгаар,
гунигтайгаар
сухарина.
Хэтэ сагта баригдahан
нарбагар хушалтатай
хара урсанууд
Үмхи хара түгсүүлнүүд мэтэ,
амидаралай багаханшье
тэмдэггүй.
Захаяа бодхohон
загahашад
Шобхо малгайнуудаа
духа уруугаа даранхай,
Далайн нюрган дээгүүр
юушьеб даа
хараашална.
Бороодо сохюулhан
гахайнууд
шабар умбажа,
hарабша бэдэрэн шашхалдана.
Бойлторготой нэгэ буруун
уйтайгаар мөөрэнэ.
Нэгэ айлай сонхын хаалга
hалхинда дарбажа,
Нэтэрүү нэгэ аялгаар
хииганан байтараа,
Бороодо шиигтээд,
абяа аниргүй болошобо.

Нараа түхөөн мүндэлһэн
Намняа сэсэгэй дэльбэ
харалганда хумираад,
Толгойгоо духылган
ногоон соогуур шурганхай.
Шиигтэ дуратай
голой ягаан сэсэгүүд
hэргэн үндыжэ,
Аяга мэтэхэн дэльбээрээ
аярхан бороо тодонхой...

***

Галта тэргэнүүд
Газар доһолгон үнгэрнэ:
Ниислэл хото тээһээ
Нэерэлдэн ерэнэ.
Алас-Дурна дайдаһаа
Алгасалдан гарана:
Түмэн түмэн үртөөнүүдэй
Түһөө шэгтэй,
Түмэр замуудай карта дээрэ
Өөрынгөө нэрэтэй
Байгалай эрьедэ няалдашаһан
Баахан станци,
Басагад, хүбүүд –
Үдэшэнь таанса.
Пеэшэнээ дэрлэһэн
Пенсионер үбгэд, хүгшэд.
Баһал амтатай омоли губшадаг
Байгалай загаһашад.
Огород, погреб, хартаабха.
Оошортойхон алаабхи.
Хүүгэд алирһа түүнэ,
Дуу дууланад,
Мөөгэ суглуулнад –
Иигээд лэ ажаһуунад.
Түмэр замаар үнгэрнэ
Түргэнөөр ажабайдал.
Түрын барилга,
заводууд тээшэ
Түернэ составууд –
тэдэнэй найдал.

***

Таһаг-нюһаг гэһээр
бороон намдажа,
Таһархай хара үүлэд
Дурна зүг руу нүүбэ.
Далайн баруун аманда
дабхар соорхой гаража,
Далан үнгын зэрэлгээн
далай дээрэ наадаба.
Үүлэтэ тэнгэриин забһараар
үдэшын наранай туяа
Үргэлжэ тэниихэн Байгалай
үбсүүн дээрэ унаба.
Хангай ехэ дабаанай
хасар харбан тудаад,
Халюун сэнхир дайда дээр
гэгээн толониинь тунаба.
Мэлмэн хүхэ долгидой
миралзаһан хашарһан
Мянган мянган жэлнүүдэй
зүүдэн мэтэ һайхан лэ.
Мэдээ хүсэд ороодүй
нарай хүүгэнэй һэреэд,
Мэшэеэн мэшэеэн һуняажа,
миһэлзэжэ байһандли.

***

Хониной шэнээн
хонгор галууд
Хотон дээгүүр
зэлэ татаад,
Ганга мүрэнэй
мэнды хүргэн,
Гангар-гунгар
ганганалдаа.
Холын һэрюун
хойто хизаар
Хонгор галууд
зорин һубаряа.
Тоорын нуур дээр
нэгэл эрьеэд,
Тогтонгүйгөөр
алад гараа.
Галуудай һүрэг
гажаран харахадаа,
Залуугайм охин
задаран һэргэдэг.
Газарһаа дэгдэн,
гансата ниидээд,
Ганганан ябашаха
дурамни хүрэдэг.

САЯАН

Г. Туденовтэ

Сарьдаг үндэр Саяанай
Сабидар сагаан орьёлдо
Анхан түрүүн шамайгаа
Ахам гэжэ нэрлээ һэм.

Харьяа Ахын эрье дээр
Мориёо уһалан байхадаа,
Дууряан шамаяа дуулаашам
Суууряан мүнөө болоол даа.

Ахам гэжэ нэрлэжэ,
Дахан шамаяа ябаал һэм.
Алхам бүхэниш мүрлэжэ,
Олохон дабаа дабаал һэм.

Хүхын дуунай һүнинүүдтэ
Бугын дууе шагнаархан,
Түүдэг галай дэргэдэ
Һуудаг сагаа һанахадам,

Одон шэнгеэр зуралзан,
Нюдэн соомни бадарна.
Долгин шэнгеэр миралзан,
Булгин халгин бутарна.

Аяар тэрэ Саяанда
Агаар жэгтэй шууяатай.
Дүмэн дүмэн шагнаа һааш,
Түмэн ондоо суууяатай.

Шэбэнэн хэлэһэн үгэшни
Шэнэһэн тужаар нэрьехэ.
Хабшал соогуур хаагдангүй,
Хабсал байсаар эрьехэ.

Һогоон зээрэг горходойнь
Ногоон долгёор сүршүүлжэ,
Һаруул сагаан һарьдагайнь
Сахюур шулуу суглуулжа,

Дүүлин дүүлин ябаһанаа
Дуулангүйгөөр гарахаалби?
Дурдам торгон дайдыень
Дурлангүйгөөр ябахаалби?

Тэрэ гэһээр нютагтам
Тэрэнги дүрбэ сэсэглээ,
Тэршээ түргэн Ахын гол
Тэбхэр дүрбэ үерлөө.

Тэрэ гэһээр тэрээ уруу
Тэхэрин бусажа шадаагүйб.
Ахам, дуулыш, шамтайгаа
Алтан Гадаһа угтаагүйб.

Замай һайхы мартажа,
«Замхааш иигээд», – бү гээрэй.
Мүнөөш болотор захяашни
Үлөөл тэрэл хэбээрээ.

Ахын сэлгеэ эрье дээр
Тахын табараан солгёон һэн.
Эндэ анхан түрүүшээр
Гэнтэ зүрхэн хүлгөөл һэн.

Уулын хангал уушхан соом
Үүлэн шэнгеэр шэнгээл һэн.

Уулын һэбшээн сээжэн соом
Дуулан шууян сэнгээл һэн.

Булаша болохо Саяанаа
Бусажа хүрэхэ золгүй һаа,
Манхан ехэ хормойдонь
Манан болоод тунуужам.

Һүүдэр бүглүү тайгадань
Шүүдэр болоод унуужам.
Баатар агуу сээжэндэнь
Аадар болоод оруужам.

***

Сэнхир шулуугаар эрьеэ шэмэһэн хадаа,
Сэлмэг тунгалаг гүш, Аха, инагайм сэдьхэлдли.
Орьёл үндэрһөө эхиеэ абан харьялналши даа,
Огторгой соолоод, унажа ерэнэ гүш али?

Хорин хоёртой хонгор тэрэ хаһаяа,
Хорбоогой гуниг мэдэрһэн тэрэ хабараа
Эрьедэшни угтан, эдир наһантаяа хагасаа һэм,
Эльгэн шулууешни дурасхаал болгон агсаа һэм.

Хутагын эридэл хурса долгинойш шууяан,
Хуаа бугыншни урамдаанай сууряан,
Шэнэһэн тужыншни шэнхинээтэ шааяан
Шэхэндэм шэнгэжэ, сэдьхэлдэм мүнхэжөөл, Саяан!

НАЖАРАЙ ҺҮНИ

Аглагхан огторгойн мүшэд доро
Аха гол мэлмэрэн гэзэгэтэнэ.
Амгалан сээжэдээ дураяа нюугаад,
Амарагайш нюдэн уһатана.

Хадаараа, шэлээрээ бороо татаад,
Харанхы һүнинь манатана.
Хатарша халзанаа хүбүүн унаад,
Хазаарайнь амые татана.

***

Ёохор татан жэргэһэн
Соохор маряан сэсэгүүд соо,
Оодор табин нэрьеһэн
Аадар түргэн голнууд соо
Сэдьхэл минии үлэһэй даа.
Мундуу шулуун мундаргын
Гүндүүн ехэ агы соо,
Бүглүү ногоон шэрэнгиин
Углуу тохой, шугы соо
Сэдьхэл минии үлэһэй даа.
Шэнэһэн модон уняатай
Шэнэхэн айлай байшан соо,
Дууша солгёон хүбүүнэй
Уужам хонгёо сээжэн соо
Сэдьхэл минии үлэһэй даа.

***

Оёдон-һоёдон шүрбыгшэ
Оёдол сагаан хабшалнууд,
Холоһоо булгин жэрбыгшэ
Холбоо долгин һарьдагууд
Зэгээтэ абаһаа мултарһан
Зэрлиг бухын гүйдэл гү?
Дээдын сагта гантаһан
Дэлхэй дайдым зүйдэл гү?
Даяар үндэр һарьдагай
Аяар тэрэ хормойһоо,
Хүхэрэн хүхэрэн сэнхиигшэ
Хүбсэгэл далайн хүбөөһөө
Байгал хүрэтэр тэниихэн
Һайхан ногоон Түнхэмни!
Этигэл зүрхым буляаһан
Сэдьхэл сагаан зонхомни!

***

Хүхэ шулуу түнхин,
Хүнхинэнэ Түнхэн:
Хүн-хүн! Хүн-хүн!
Манхан ехэ Түнхэн,
Жэнхэн ехэ Түнхэн:
Хүн-хүн! Хүн-хүн!
– Хэн тухай дууланабши,
Хэлыш, Түнхэн?
– Хүн тухай дууланалби,
Хүн тухай, хүн!

***

Энээхэн шүлэгөө шэбшэжэ,
Эрьедэш һуухадаа дуугайхан,
Эльгэн шулуунайш һайхые
Эльбэн аршан түүгээ һэм.
Амисхал һэрюухэн шулууеш
Дурасхал болгон абахадаа,
Хэзээдэш, хаанаш ябахадаа,
Хэрэн, шамаяа һанахаб даа.
Хэрэн, Хэрэн, Хэрэмни,
Хэжэм сэнхир мүрэмни,
Дурдам торгон дэрэмни,
Дурсаагүйхэн нэрэмни!
Сэлгеэ һалхяар эшхэрэн,
Сэнгүү долгёор эбхэрэн,
Үдын нараар энхэрэн,
Үдэшэбэш намаяа, Хэрэн.

***

Орьёл сahан оройгоороо
Оршон тойрон ялбайжа,
Монгол хилээ хубаан hуунал
Молор шулуун Хулгайша.
Хуушан сагай хунтарвааншад
Хуули бусын ябадал хээд,
Бусаха замдаа эгээл эндэ
Бурхан шажанаа дурдаа гээ…
Хангил уулын зүргэ дээрэ
Хангир хутага ялагас гээ.
Талаан муутын тархи дээрэ
Ташуур минаа далагас гээ.
Хадын зүргэ хабшуухан даа,
Хаанаш хорохын забhаргүй.
Харгын зоной хамаг зөөри
Хашажа эндэ абаhан гээ.

БОРООТОЙ ҺҮНИ

Һалирнаб Жэмһэгээр,
Һабирна «гуран шээрэн».
Һарашье хоробол даа,
Һанаа алдан, бээрэн.
Һарьдагай энгэрһээ
Һалхилна хаа яахан.
Һаншагһаам дуһалнууд
Һабарина аргаахан.

***

Долгисон, долгисон урдааша
Зангисан голой тэг дундуур,
Онгосом, онгосом, шуумайгыш,
Ханилсан гансамни, бү айгыш.

Эрхүү мүрэндэ ороходомнай,
Эрэлхүү долгиниинь номгорхол.
Эрэеэ золгоhон эхэнэршүү
Эрьеэ нэнгэн мэлмэрхэл.

Долгисон урдана Зангисан,
Онгосом гүйнэл шуумгайхан.
Халуухан амяараа тэмтэрэн,
Хажуудахим нэнгэнэл дуугайхан.

***

Найман ханатай хара соол
Найган hагад орбойно.
Шэнэhэн hургааг хорёо соонь
Шэрэм тогоон тобойно.
Хүл нюсэгэн хүбүүхэн
Ээрэмшээжэ hаатана.
Хамагшатай буруухан
Тангаршаажа наадана.
Эрэ ганса Жэбжэлтын
Эхин удха hанабалби.
Тэрэ агуу зоболонтын
Эхэ нютаг танибалби.

***

Нэрэеэ һанан, жэнгиргэн,
Нэрьен дуулааш, Хэнгэргэм.
Эрьеэ наншан, онгиргон,
Эрьен буугааш, Хэнгэргэм!
Уулын хабшуу хабшалаар
Уурал һабан шуухирнаш.
Ууган һайхан алдараа
Ууртай шангаар һүүхирнэш!
Саяан уулын заяан гүш?
Сагаан толон, туяань гүш?
Энхын энхэ сahан гүш?
Мүнхын мүнхэ наһан гүш?
Дошхон хурдаар харайжа,
Доошоо һүрэн бууналши.
Зээрэн шэнгеэр шармайжа,
Зээрэг долгёо тууналши.
Хасууринууд найгалзан,
Хатуу солыш хуурдана.
Асуури шулууд гайхалсан,
Агуу нэрыш дуудана.
Хаана тэрэ аглагһаа
Хааян хүүен ерэнэбши?
Ямар хонгёо амарагтаа
Яаран шууян зоринобши?
Һэрюун хүйтэн аминайнгаа
Арюун дуһал үршөөгыш.
Дорюун солгёо дуунайнгаа
Аялгаһаа хүртөөгыш!
Нэрэеэ һанан жэнгиргэн,
Нэрьен дуулааш, Хэнгэргэм!
Эрьеэ наншан, онгиргон,
Эрьен буугааш, Хэнгэргэм!

***

Уулын үндэр дабаае
Үүлэн бором агшаана.
Дуулим һүниин дууряае
Гуулин хонхонь яншаана.
Дуулан ябанаб зосоогоо.
Дүүрэн һара – дээрэмни.
Шүүрэн абанаб жолоогоо.
Уулын хяраар гүүгэлһэн
Уулиин абяан жэрхэмшэг.
Үйлын үреэр ооглоһон
Нүүлын архан шүдхэршэг.
Үүлэн аалин абариһаар,
Зүүлэн нүүнэл һаатангүй.
Уулын шулуун хабиргаар
Дүүлин гарахаб зааталгүй.
Үүдэн – байсын саада тээ
Зүүдэн шэнги нютаг бии.
Хүүхэн һайхан саажатай
Дүүхэн зулгы инаг бии.
...Уулын үндэр дабаае
Үүлэн бором агшаана.
Дуулим һүниин дууряае
Гуулин хонхонь яншаана.

***

Зүүн-Мүрэн, Зүүн-Мүрэн
Зүүдэндэмни мэлмэрэн,
Зүрхэндэмни дэлбэрэн
үзэгдэгшэ бэлэй.

Зуун морин, зуун морин
Зуһалан дээгүүр хүльбэрэн,
Зуралзаһаар үнгэрэн
харагдагша бэлэй.

***

Тоонто һайхан Түнхэнөө
Тойрон тойрон ерэбэлди.
Тоором хара хүрьһэтэй
Тооро нютагаа хүрэбэлди.

Буха-Ноён байсаяа
Буряад ёһоор үзэбэлди.
Буурал Түнхэн дайдаһаа
Бусахын хирэ гэбэлди.

Мундаргыень харамсаар
Эрын зориг түрүүлнэ.
Хангай тээшэнь эрьемсээр
Эхын сэдьхэл һануулна.

Дайда дэлхэй дүүргэмээр
Айдар залуу хүбүүд байн.
Гайхал болон суурхамаар
Һайхан сэбэр басагад байн.

Түнхэн, Түнхэн нютагнай
Дэнхэн холош бэшэл байн.
Анхан ёһоо алдаагүй,
Жэнхэн байхын хүсэл байн.

***

Зутараан амтан замбааень
Сатараа уужа гаралайлди.
Дарасынь хатуу тогооной
Арзынь дээжэ барилайлди.

Түбхин налагай зугаатай
Түнхэн зоноо урилайлди.
Унаган түрэл дуунуудайнь
Ульгам байһы мэдэлэйлди.

Агтын шэхэн бэшэш һаа,
Автын абяан ханхис гээ.
Аяар холохон бэшэш һаа,
Аян замай эсэс гээ.

***

Уулын оройн сэнхир сahан
Уудам дайдым гоёодог.
Уулын оройн шулуун байса
Дууем минии зохёодог.

Уулын орой, ташалан дээгүүр
Үүлэн, үүлэн үнжэдэг.
Уулын хүүгэд шулуун зүргөөр
Дүүлин, дүүлин тэнжэдэг.

***

Хадын сahан хайланал –
Хабарай наранай элшэhээ гү,
Хамаг басагад, хүбүүдэй
Халуун дуранай охинhоо гү?

Уулын сahан хайланал –
Улаан наранай элшэhээ гү,
Ушарhан басагад, хүбүүдэй
Урин нюдэнэй ошонhоо гү?

***

Эжэл нүхэдөөрөө гэнтэ
золголдошохош эндэ.
Эжэлэнгүй сэдьхэл аяглажа,
Энеэдэ зугаа дэлбэржэ,
Эдеэ хоолшье дэлгэржэ
Эхилхэш даа.
Эжэл нүхэдөөрөө тиигэжэ hайса эльгэлхэш,
Эдир наhаяа hанан hанан аяглахаш,
Нарин-Харза, Нарhата, Шэнэhэтэ,
Наран-Толгой, Дабаата, Шэбэртэ,
Хэжэнгэ,
Сэлэнгэ,
Ага,
Аха,
Тори,
Хори –
Нютаг бүхэнөө дурсажа,
Үнөөхил буряад дуунуудаа
Үрдилдэжэ байгаад дуулалдан,
«Үргэн Ононойнгоо эрье дээхэнүүр...»
Үеынгөө гансатай хүтэрэлдэн,
Арзын хатуу охиндо
Артельдээ байhандал болохош даа.
Хорзын халуун дүлэндэ
Хотондоо hууhандал hанахаш даа.

***

Дуран гэжэ бии юм һаань,
Дуула, энеэ, Тамара.
Дуулим буряад аялга
Дуулан мүнөө һамаара.

Нимгэхэн уралаар миһэржэ,
Нидхээ уринаар үргэнэлши.
Ниислэл хотоһоо хашаржа,
Ниидэн ошохом гэнэлши.

Тахын солгёон аялга
Танил мэтэ байгаа гү?
Талын сагаан хилгана
Талаан зүрхыш татаа гү?

Байгал далайн эрьеһээ
Байбан шулуу абаарай.
Байсын үндэр сээжэнһээ
Байгаалиием хараарай.

Ногоон ногоон хүнжэлөөр
Номин дайдам хүльбэрхэ.
Номхон номхон һэбшээгээр
Ноён-Уулам угтаха.

Сэнхир сэнхир огторгой,
Сэнхир сэнхир тала байхал.
Сэнхир сэнхир уһа голнууд
Сэнхир нюдыш ялбаахал.

Дуула, энеэ, һамаара.
Дуран гэжэ этигээ һаа,
Дуулим буряад аялга
Дуулан мүнөө һамаара.

***

Түмэн энэ ботинууд –
Түмэн нойргүй hүнинүүд.
Түби дэлхэйн наһанай
Түүхэ нюуһан толинууд.
Нэгэтэ нэгэ миниишье
Нэмэжэ бэшэһэн хуудаһан
Олоной гансахан наһан,
Охорхон ягаан утаһан
Элдэб янзын ботинууд соо
Эжэл нүхэдөө золгожо,
Номой сангай таг дээрэ
Номерлоотой зогсохо.
Түлэг шүлэг наһанаймни
Түмэн нойргүй hүүнинүүд,
Зүүдэн мэтэ сагаймни
Зүүдхэл болоһон үгэнүүд
Торгон гадартай ботинуудаар
Тооһо татажа хэбтэнгүй,
Хүлгөө ехэтэ замбидаа
Хүнэй дунда ябаһай даа.

МЭДЭГМААША

Намдуу шиигтэй һүни
Намтай зэргэлэн һуугааша
Булсагархан хасартай
Буряад оронойм Мэдэгмааша.

Университедэй проспект.
Үнгэ бүриин галнуудаар
Үндэр гэрнүүд толоржо,
Үльгэрэй орон һанагдаа.

Хонгор даруу басаганай
Хоёр харахан нюдэнһөө
Горидол гунигай нулимса
Горхолно даа үдэшэнһөө.

Амяа даран намхаржа,
Аляалан дуулан, энеэгыш.
Сэлмэгээр зэртын хаража,
Сэдьхэл зүрхөө нээгыш.

Аглаг энэ дэлхэйдэ
Ажамидарал гээшэмнай
Горидол баяр хоёрой
Гороо ябадал гээ һэмнэй.

Энэ холын городто
Эхэ нютагаа һанаалши,
Эрьежэ бусахал һэн хойноо,
Энеэбхилыш, Мэдэгмааша!

***

Бороотой харалган үглөөгүүр
Воровскиин гудамжаар алхалнаб.
Боробтор шулуун үргөөнүүд
Бодолдо абтан жэрынэ.
Олон түрын элшэн сайд
Ордон бүридэ тогтонхой.
Посольствануудай үүдэндэ
Пост-харуул зогсонхой.
Бардам дээгүүр hанаатай
Баруун Европын элшэд,
Ута гонзогор унаатай
Урда ороной айлшад,
Эреэн маряан үнгэтэй
Элдэб янзын фасонууд –
Дэрэгэр дэрэгэр малгайтай
Дэлхэйн олон посолнууд
Богонихон энэ гудамжаар
Болгоомжотой үнгэрнэ.
Шэнэхэн «форднууд» ялалзаад,
Шэмээгүйгөөр шэлжэрнэ.
Бороотой харалган үглөөгүүр
Воровскиин гудамжаар алхалнаб.
Боробтор шулуун үргөөнүүд
Бодолдо абтан харлана.

***

Газаа сahан ороно...
Инсагаална саксафон.
Хатарай түлэг дунда
Ханхинана телефон.

Ханааршни дүүрэн
Хада уулын сэнхир фон,
Хамаг юумэнэйшни фон –
Сифон, магнитофон, саксафон...

Сahан ороно газаа.
Саксафон инсагаална.
Шэнэ барууни ёhоор
Шим танцевалнаш.

Дуулаагүй юумыем юундэ
Дурсан зугаалнаш?
Дулаахан уралаар юундэ
Духыем тааланаш?

Аэлита гүш, шимни,
Али Венерэ юм гүш?
Аяшарааха юумэншни
Аятай халуун душ...

Али Одессейн амиие
Аргалжа шадаhан,
Энхэ наhа олгохоб гэн,
Энхэржэ абаhан,

Эрдэни шулуун үргөө соо
Эрьюулэн алдаhан,
Элдэрхэн мэхээрээ
Энхэржэ манаhан,

Шорон хүхэ олтирогой
Шолмос эхэнэр гүш,
Али дурлан жарганхай
«Абарагша» бурхан гүш?

Сahан ороно газаа.
Саксафон инсагаална.
Дулаахан уралаараа
Духыем, хэншьеб, таалана...

***

Москва шадарай Переделкин тосхон.
Эндэ орхёоб эрхим хаһаяа.
Мойһон шугы. Сэнгэлиг горхон
Туужал байна тунгалаг уһаяа.
Переделкинэй һарһан тужа,
Хангалтана хабарай амяар.
Перрон дээрэ һүрэн буужа,
Алхалналби асфальт замаар.
Тэбхэр сагаан шулуун һүмын
Хэрээһэн дээрэ хирээ һууна.
Тэнгэриин хаяа харлан, түглын,
Үрнэ зүг руу үүлээ тууна.
...Сэнхир шэрэтэй зуһалан дача.
Агуу хотын алтан галнууд.
Сэлмэг һайхаар һанагдааша
Дууша наһанайм дуулим һүнинүүд.
Эндэ шудалааб анхан түрүүн
Ород түүхын олон һалаа.
Эрдэм номой харгы шэрүүн, –
Бэдэрээб эндэ бэлиг – галаа.
Олон яһанай омог хүбүүд
Эрдэм номдо эндэ һураад,
Орон нютагайнь эхин булагууд
Дуудаа юм гү, – дууһан тараа.
Хакас нүхэрэйм уншан һуудаг
Һаарал талын һарата шүлэгүүд,
Халхын талаар үүрһээн нүүдэг
Үүлэн боро, үреэ хүлэгүүд,
Сэлгеэ сэлмэг агуу Балтын
Номин долгин, ногоон дайда,
Сээжэн соомни мүнөөш болотор
Хүгжэм шэнгеэр хүлгэн байдаг.

***

Хабарай үдэшэ гансаараа гү, али хани нүхэртэеэ
Хаана холын оронууд тухай үльгэршэлэн шэбшэжэ,
Хэзээ нэгэтэ аяншалха байһанаа лаблан лаблан,
Хэтынгээ ерээдүйе харагһандал зугаасажа ябахадаа,
Шүрэ һубһа мэтээр хойно хойноһоонь үлхэжэ,
Шүлэгэй мүрнүүдые зүрхэн дээрээ ургуулагша
бэлэйбди.
Харин тэрэ сагшье бусалтагүйгөөр ошон ошоо.
Хани нүхэднишье махабадын жаргалда абтажа,
Һаруул тэрэ сагайнгаа аригуун үдэрнүүдые
Һалхинай урасхалда, сагай долгиндо табижархёо.
Зарим нэгэмнай даншье эртүүр наһа дүүрээ,
Замби дээрэ богонихон болзороор түрэһэн байгаа юм
гү?
Мүнөө зүүдэндээл ганса тэрэ нүхэдөөрөө ушархаш,
Мүрөө ташалсан энеэлсэжэ байһаар лэ һэришэхэш.
Хабартаа хүн бүхэн таагдашагүй гунигта абтадаг.
Хабартаал олонхи хүнүүд шүлэгшье бэшээд туршадаг.
Хабартаа амидарал үхэл хоёр ямаршьеб даа нюуса
хэлсээ хэдэг.
Хабартаа мүшэд тохёодог, инаг нүхэд уулзадаг.

***

Хүнэй haha эдлэжэ, энэ дэлхэйдэ түрөөд,
Хүрьһэтэ газартаа махабадаа орхиходоо,
Хүн бэешни үхөөш гэлэй, теэд
Хүн нэрэшни, хүсэлшни, бодолшни хаана ошохо юм?
Хүнэй хүсэлһөө байха хүнэй харасашье – хүсэн.
Хүнэй зориг, сэдьхэл – яахын аргагүй – шанар,
Хогоосон номолоошье бэшэ, шэнэ үеын бодолоор
Хорбоо юртэмсын жама ёһоор, эрдэмэй шэнжэлгээр
Хүнэй һанааншье хадаа шэгнүүритэй, шанартай.
Галда дүрөөд дууһаһан сусалшье – үнэһэн болоно,
Ганса энэшье бэшэ, хизааргүй мүнхэ эрьюулгэ –
Хүсэн шанар хоёрой хэтэ мүнхын буляалдаан,
Хүмүүнэй ухаан бодол – мүнхын мүнхэ шанар.
Һалхин болоод, би хэзээ нэгэтэ ябахаб.
Һара дээрэ тооһон болоод, хэтэ сагта дуурахаб.
Энхэ ягаан элшэшье болоод, энэ дэлхэйгээ эрьехэб,
Мүнхэ сэнхир агаар соогуур сууряан болоод ниидэхэб.
Һаһаяа энээгээр дүүрээ гэжэ һанаһан хүн,
Яагаашье охорхон наһатай, охорхон бодолтой гээшэб.
Харин би, мүн олон түмэн хүнүүд
Хамтын бодолоор һарыешье хайлуулжа шадаха бэшэ
аалди?
Эхэеэ мартажархиһан хүмүүндэ
Эхыень заажа үгэхэ саг ерэнхэй.

***

Мүнөөдэр майн дулаан һүни
Москва соогуур зайһаар,
Жаргалдаа дашуурһан амарагуудые,
Жабхаланда абтаһан хүгжэмшые,
Жаратай аад, дуратай үбгэниие,
Золтой аад, уйтай хүбүүе,
Шэнэ хүнэй түрөөд, шаад гэхые,
Хүгшэн хүнэй аалихан нюдөө эмнихые,
Гүн бодолдо абтаһан эрдэмтэй хүниие,
Һүниие һүнилэн, фабрика заводой дүнгинэжэ байхые,
Һүниие һүнилэн, барилгын кранай угзаржа байхые
Харажал ябанаб, үзэжэл ябанаб.

***

Харгын хоёр талаар үнгэрhэн
хабарай хубсahатай хүнүүдые,
аяар холо уняартahан
адар заводой утаае,
гүлгэлжэ байhан таримал мододые
гүлмэр сэдьхэлдээ шэнгээнэб.
Мүнөөдэр түрэл Хёлгынгоо
мойhон шугы анхарhайб,
мүнөөдэр буурал эхынгээ
нангин шарай үзэhэйб,
мүнөөдэр ая гангын
амгалан хангалда hогтоhойб,
мүнөөдэр эхэ газарайнгаа
нангин шорой үмхэhэйб.

***

Дайн дажар тухай эндэ хэлсэнэ.
Дайдын юумэ шашалдаагүй һаань,
дээрэл байгаа.
Мүнөөдэр сэлмэг.
Мүнхэ хүрьһэнэй зүрхэн соohоо
Зүлгэ ногоон мүндэлнэ.
Нарые игаан,
Намаа сэсэгүүд һэхэрнэ.
Намайе шэртэн,
Наран бahал миһэрнэ.

Ямар сэнхир тэнгэри гээшэб?
Ялбahандаа гү,
Али уярһандаа юм гү,
нюдэн дээрэмни мэлмэрнэ –
гайханаб, юрэдөө.
Дайн дажар тухай
дайдын юумэ шашахаяа
хаанahаа hанаа юм,
хаанahаа мүнөө hанаа юм...
Үүлэгүй номин огторгой доро
үглөөнһөө хойшо сэнгэжэ ябанаб.
...Переделкин станци.
Мойһоной хангал.
Хото шадарайхиниие нюрган дээрээ үлгыдэн,
хоёр тээшэнь шэдэлжэ байдаг
шэнхинүүр хурдан
сэнхир хүхэ рельснүүд,
холоhоо ерэһэн составуудай
хуугай дуунhаа дорьбодон,
шэнэһэн тужа соогуур
шэбээлхэдэжэ хороhон
сэнхир хүхэ дачанууд,
агуу ажалай хаба романтикые

алагхан сээжэдээ шэнгээгээд,
амгалан сагай hүлдэ түхөөн,
арадтаа хөөрэхэ хүсэлэнтэй,
үдэшэ бүхэндэ сэнхир зүүдэ манадаг
үндэр hанаата оюутан
эндэ,
энэ тужада hуудалтай.
... Үүлэгүй сэнхир огторгой доро
үглөөнhөө хойшо сэнгэжэл ябанаб...
... Үдэшэнь бүрхэбэ.
Үүлэд шэнэhэдэй ногоон уралы
Үер амтан хүхөөрөө шударба.
Хорин хоёрдохи хабараа
хамта иигэжэ угтаhан
хүхэ нюдэтэй эдирхэн дүүхэймни
хормойгоо hанжуулан,
бараан үүлэдые обёорон,
зүрхэнэйм hүбэ руу
зүү шаahандал шэбэнэнэ:
– Аадар орохонь...
Үсэгэлдэр мүндэлhэн
үнжэгэн набшаhаараа
hаглагархан хуhаншье
hаршаганана:
– Аадар орохонь...
Ойр зуура дуугаа мартаадхиhан
ойн заахан шубуухай
гайхангяар нюдөө сабшалаадхиба:
– Аадар орохонь,
аадар орохонь.

Газарай нюрган дээр
мүндэртэ hүни хүмэрижэ,
гансата лаг харанхы болоод,
түмэн сая элүүр хүнүүдэй
түбхин hайхан нойр соо хайлан,
түбэгтэ hүни намдуу аалин гэгээрбэ.

Үглөөнэй электричкын
хуугайлха абяантай урилдан,
хүнүүдэй ухааанда
үдэрэйнь хэрэгүүд һэрибэ...
Солгёон даа ехэ хотын үглөө!
Кремлиин часы сагаа тооложол байна.
Сохисынь хүндэ гээшэнь! –
Энэ шэдитэ эпохын,
энэ үдэрнүүдэй,
энэ дэлхэйн ажамидаралай
һудаһа зүрхэнэйнь сохисо иимэ гээшэ гү?
Зүрхэн, гайхамшаг оньһон – зүрхэн!
Хэрбээ нэгэтэ нэгэл зогсошоо һаань,
хэлээ хазаад,
хэнээ мартаадхихаш –
хамууршаншье бай,
инженершье бай,
өөр өөртэш
өөрыньшни саг – зүрхэн...

Бүмбэрсэгэймнай зүрхэн
бүхэдэлхэйн амитан зоной зүрхэнһөө
бүридөө ёһотой...
Ганса нэгэнэй зүрхэн
гасалжа магадгүй, харин
гайхамшаг даа
галта юрэмсын зүрхэн,
үеын үедэ
үхэлгүй мүнхэ зүрхэн...
Зүрхэн!

***

Газаа саһа бороогой
Гасалан һэлгэн байгаашье һаа,
Гантиг шулуун метрое
Газар доро гэшэгүй –
Тоһотой гараар баришагүй,
Тооһотой хубсаһаар ябашагүй,
Үнгын гоё мрамораар
Үелэн зүйжэ бүтээһэн
Шугам самсаал тулгатай
Шулуун ордон соохонуур
Шууян гаража ябахадаа,
Газар дорош орһоноо,
Огторгойдош гараһанаа
Одоо мэдэхын аргагүй...
Доошоо бууһан хэрэлсы
Дунгиижа байна гээд,
Гэмгүй ехээр һонирхон,
Гэшхүүр дээрэ гараһамни,
Гэнтэ тэрэм «дуг» гээд,
Гэдэргээ унашан алдабаб.

Урдажа байдаг хэрэлсы
Урдань хараа, үзөөгүйб.
Өөдөө нэгэниинь урдана,
Доошоо нэгэниинь һолжорно.
«Эскалатор гээшэ», – гээд,
Эмнин хэлэбэ нэгэ хүн.
Ээмым тоншоод аалихан:
«Ээлтэй!» – гэбэ тэрэ хүн.

Һаруул шулуун ордон соо
Һарган һагад байтарни,
Һалхин гэнтэ хөөрэжэ,
Һамгадай пулаад далбаба.

Гоё гэгшын поезд
Годилзожо ерээд,
Үүдэ үрхөө сэлеэд,
Үгэ хэлэжэ эхилбэ.
Оробоб. Хүнүүд һууна.
Саарһа, газеэд шагаана.
Минии гутал харана –
Минии гутал хуушан,
Хуушаншье һаа, луушан.
Гэлигэр бүреэ һандали,
Гэдэргээ түшэн һуунаб.
Гэрээ тиигээд һанажа,
Гэдэһэм гэнтэ үлдэбэ.

Эжы, абгай, хээтэйгээ,
Эжэл нүхэд, үетэнөө,
Бальжима, Дожооноо,
Баяржабаа, Һамаёноо,
Бухал шэрэжэ ябадагаа,
Алирһанда ошодогоо,
Наншалдаһан бариһанаа,
Барилдаһан, хүхиһэнөө
Һанан һанан ябатараа,
Һайсал һуушоо гээшэ хаб –
Буудал дээрэ гарахадам,
Булай танил байба –
Эхин һууһан газартаа
Эрьежэ ерэшоод байбаб.

***

Сагаан мрамор метронуудшни,
Саридаг мэтэ ордонуудшни,
Самсаал шулуун хүшөөнүүдшни,
Салир хурса үргөөнүүдшни
Арадаймнай бэлигэй хэшэг.
Агуу сэдьхэлэйнь түшэг!

Хүнэй гараар бүтэһэндэнь
Этигэхын аргагүй һайхан,
Хүхэ тэнгэриин зулайдал,
ВДНХ-гайш майхан
Газар дайдын үнсэгтэ
Гайхал болон байхал.

***

Ниислэл хотын хүниие,
Ниитэ ерүүлш зониие
Танихал бэшэ һэн хойноо,
Тааха, илгахын аргагүй.

Арбаад жэлэй саада тээ
Абаһаар илгараад орхидог
Заха хизаарай хүниие
Заажа хэлэхын оногүй.

Синтетикээр хубсалһан
Сэмсэгэр эдэ залуушуул
Эндэхиш байжа магадгүй,
Эрхүүгэйш байхадаа может быть...

Танихын аргагүй гудамжаар
Таамаг дэмы алхалнаб.
Таатай газар хороходожо,
Талмай дээрэ зогсообоб.

Хубсаһаар хүниие илгаха
Хуушан сагай үнгэрһые
Ходо дууладагш байгаа һаа,
Хоёр нюдөөрөө харабаб.

Муухан дэгэлтэй һайнш хүн,
Һайхан гуталтай мууш хүн
Байдалай хүшэр байхада,
Байһан байжаш байгаал бэзэ.

Эндэ бүгэдые харахадам,
Эрдэмтэн хүнэй шэнжэтэй.
Эрьежэ байгаад шэртэхэдэм,
Ин-тел-ли-ген-тнүүд хэбэртэй...

***

Нарата гэжэ станцида
Наһанайнгаа нүхэртэй
түбхинэһэн,
Байра байдалаа түхеэрһэн
Байгал шадарай нэгэ хүн.

Хабарай харалган үдэрнүүдтэ
Хабтагай нютагаа үгылжэ,
Энхэрэн һуугаа элинсэгтээ
Эрхэ бэшэ татуулжа,

Аяын хоншуу хангалаар
Аяшаран һуужа утаба.
Арзадал гашуун ногоон сайгаа
Аягалан байжа угтаба.

***

Уляангирай набшаһад
Унайран шарлажа,
Урилдан һубариһаар
Унажал байна.

Аянай холые зорихоёо
Арилха һанаатай
Аалиханаар үйлсэдэ
Амархаяа һууна ха.

Үйлсэ дээр таниие
Үлөөхэгүйл байха.
Хамсы шууһан абгайхан
Хамажархиха.

Хамамсаараа,
Хамтаруулаад,
Хайрсаг соохоно
Хаяжархиха.

Уляангирай набшаһад,
Унахаяа бү яарыт.
Урин хабарай ерэтэр
Улайржал байгыт...

***

Арбан долоон наһандаа
Аляа байнгүй яалай даа.
Аглаг Буряад орондоо
Сэнгүү байнгүй яалай даа.

Гүлмэр уян нэрыеш
дабтан дабтан ябаалби.
Гүнзэгы харахан нюдыеш
Харан харан зүүдэлээлби.

Үүр сайтар дуу дуулан,
Үргэһэ нойро алдаалби.
Үлгэн дэлхэйн һайхые
Үгын дээжээр маггаалби.

Тэрэ һүниин мүшэдые
Зүрхэн дээрээ хадаалби.
Тэнгэриин алтан зүйдэлы
Харгы болгон абаалби.

НАМАРАЙ ХОТО

Шара набшын халуун гэдэг
Шанга халуун.
Гаан-гуун,
гаан-гуун...
Үнгэрнэ хото дээгүүр
Ганса галуун.
Улаан-Үдэ.
Дулаан үдэр.
Утын намарай шэнжэ асарһан
Уляангирай хашарһан.
Шаргал гэрнүүд,
Шаргал хүнүүд,
Шаргал улаан хубсаһан.
Шарахан үһэтэй басаганай
Шарайнь сэбэр, хурсахан.
Тротуар дээгүүр алхална
Басаган тобтойхон.
Тогтонгүйгөөр үнгэрнэ
Тоб-тобхон,
тоб-тобхон.
Шаргал улаан трамвайнууд
Шалаатайгаар шахинана.
Сонхонуудынь янгирна,
Хонхонуудынь жэнгирнэ.
Яһатан бүриин хүбүүд, басагад –
Янзань – студентнэр хэбэртэй,
Яаралтайнууд,
Ялагар салагар хабтаһатай
Папкатайнууд.
Ябууд дундаа дуутай,
шуутай,
Ярилдана лекци тухай,
Хүбүүдынь тамхи зуунхай,
Басагадынь галстук зүүнхэй.
Намар...

Базаар дээрэ – hамар,
Улаан таша помидор.
Улаан шарайтай эхэнэр
Наймаална ехэл зохидоор.
Намар ерээ –
Ногоон эдеэн дэлбэрээ.
Намар ерээ –
Сагаан эдеэн дэлгэрээ,
Хотын гудамжаар алхална
Утын намар.
Мүшэрhөө таhараад,
набшаhад унана
Абар-табар.
Сэлэнгэ мүнөөдэр жэгтэй сиидэм.
Сэгээн долгиёо үлгыдэн,
Уhаяа тууна.
Эрьедэнь
Гунигтай нэгэ хүбүүн hүүна.
Шэгынь жэгтэй урин,
Хэбэрынь,
Намарай дуран.
Намарай наран
Налгай шаран,
Жаргана өөрынгөө аяар.
Аяар
баруун хяраар
Тунажа хүнгэн уняар,
Сэнхиишэбэ
хотын шулуун.
Гаан-гуун,
гаан-гуун…
Үнгэрбэ хото дээгүүр
Hүрэг галуун…

ХОЁР МЭДЭРЭЛ

Һарын мүнгэн толонһоо гү –
Һаруул сонхом сэнтэнэ.
Һайхан харахан нюдэнһөө гү –
Һанаан минии хүнтэрнэ.

Шэмэрүүн хүйтэн жабарһаа гү –
Шэлтэй сонхом сэнтэнэ.
Сэхэхэн эрид үгэһөөнь гү –
Сэдьхэл минии хүнтэрнэ.

ХЭШЭГТЭ НАМАР

Аглаг нютагайм намар
Алтан хэшэгээ дэлгээ.
Дурдам дэгэлээ һэлгээд,
Дууран жаргаа дэлхэй.
Улаан тугаар даллаад,
Уняар татаа харгы.
Уһан голоор һаллаад,
Урдаа таряан хамбы.

***

Огторгойн майхан дор бүргэд элинэ –
Омог шубуун.
Хэлбэлзээд гэнтэ доошоо унана –
Хэһэг шулуун.

Солгёон агаарта дүлии түбэрөөн,
Шонын уляан.
Бурьяа тоohон соо уһан жороо –
Буугай абяан...

НАМАРАЙ ЗУРАГЛАЛ

Сэсэг набшын хэнзэлhэн
Сэлгеэ энэ үдэрнүүд,
Сэгээн хюруу адхаhан
Сэлмэг хүйтэн үдэрнүүд

Нармай сэнхир нютагтам
Намарай ерэhы гэршэлнэ.
Шуурхай мүльhөөр хайнагтан,
Шугын горхон тэршэлнэ.

ТАЙГА СОО

Байгал тээһээ үлеэжэ,
Байрын саханай ороходо,
Дунгяаршаһан тайга соо
Дуулим байдал оршодог.

Һахил сагаан нарһанай
Һанаа алдахань дуулдаха.
Туруутайхан амитанай
Турьяад абахань соностохо.

ТҮРҮҮШЫН ОЛЗО

Буга hарын жабарта
Буугайм сэмгэн сэнтэнэ.
Буртаг шэдхын оёорто
Будан манан хэбтэнэ.

Ташаан дээрэм таалалдан,
Табан хэрмэн үлхөөтэй.
Тамхяа татан алхалнаб –
Талаан зүрхэм хүлгөөтэй.

БАЙГАЛАЙ ЭРЬЕДЭ

Буфет даагша һамганай
Хасар хододоо улаахан,
Үбэлэй янгяа сагташье
Эндэ ото дулаахан.

Задарюун томо бэетэй
Загаһаша хүбүүд һууна.
«Хэтэдээ миниишь, Тоня», – гээд,
Хэниинышьеб даа дуулана.

АЯЛГА

Хуурай жалга. Тэнгэридэ
Хууpаа татана жэргэмэл.
Хуушан зэмьеэ. Энэ гэртэ
Дуушан һуудаг гэлсэнэл.

Адхаар дүүрэн ая ганга
Абаад ошохом буусаһаань.
Арадай сэсэн аялга
Анжаад бусахам дуушанһаань.

НАГАСА АБА

Намжаа Түглы мартаагүйб,
Нарин Заганай шугы юм.
Нагаса абаяа мартаагүйб,
Наһаяа эдлээд, үгы юм.

Үбгэн буурал нагасамни
Үхибүүн наһанайм заяаша,
Үнэр сагаан сэдьхэлээр
Үршөөн намаяа табяалши.

ҮЕЫНГӨӨ НҮХЭРЭЙ ДУРАСХААЛДА

Үргэн Хёлгын тохойдо
Үндэр хангай Хайрангамни,
Үеынгөө нүхэр Володиие
Үгылэн үгылэн хайрланалби.

Дуулим Хёлгын тохойдо
Дууран һуугаа Хайрангамни,
Дуушал хонгор Володиёо
Дурсан дурсан хайрланалби.

НОГООН НАБША

Хамаг номоо онгилжо,
Хабар тухай бэдэрнэб.
Хабар тухай аялга
Хаана юм, юрэдөө, олобогүйб.

Нобшо соohоо гаргаhан
Номойм нэгэ забhарта
Нёднон хабар хабшуулhан
Ногоон набшал олдобо.

ЗУГАА ШҮЛЭГ

Үндын сонхоор харахадам,
Үрзэгэр борохон борбилоо
Үрмэдэһэнэй шэлбэ дээр
Үбсүүгээ тоншон һууна.

Хаана, хайшаа зорихоёо,
Хэнтэй, хэзээ золгохоёо,
Горитой самсаш үгыл аад,
Гоёһон борбилоо гээшэб даа?

ЭРТЫН ХАБАР

Харгын сahан хайлаад,
Хадаар үшөөл сайгаа.
Эреэн соохор майлаар
Эртын хабар зайгаа.

Хүнды жалгаар дуухан
Хүхюун ургы найгаа –
Эбтэй hайхаар буухан
Эртын хабар байгаа.

ЗАЛУУ НАҺАН

Харатай түргэн һалаа
Хабтагай талын сaһан.
Тэрээн шэнгеэр үнгэрөө
Тэнюун залуу наһан.
Эрьеэд дахин буугаа
Элдин талын сaһан.
Мүнөө бaһал дуулаа
Мүнхэ залуу наһан.

АПРЕЛЬ

Сонхоо нээгээд харахадам,
Соохор маряан зэрэлгээн,
Болор хүхэ тэнгэридэ
Булжамуурай жэргээн.

Хабар... Апрель һарын
Хабатай солгёон үглөө.
Иигээд хүхын дуунай
Элдин үе дүтэлөө.

ЭРЕЭГШЭН

Тужын адагай жалга соо
Тугаллажархиба Эреэгшэн.
«Ерыт, абы-ыт», – гэһэндэл
Ехээр мөөрэбэ Эреэгшэн.

Ойронь хүнэй ошоходо,
Олёод дүтэ табинагүй.
Эзэн ганса шабгансааш
Эреэгшэниинь танинагүй...

ҮҮРЭЙ САЙХЫН ХИРЭНДЭ

Үүлэнэй хүбөө ягааржа,
Үүрэй толон задарба.
Үнэһэн хүхэ тэнгэри
Үнгын галаар бадарба...

Хара-Булагай эхиндэ
Хасабшатай майхан.
Хажуур бүлюу хоёрой
«Хан» – гэхэнь һайхан.

ДҮҮРЭН УһАТАЙ ҺУУЛГАНУУД

Һуулгаар дүүрэн уһан
Һулагүйхэн миралааш һаа,
Гарьха сэнхир амһарһаань
Гансаш дуһал халинагүй –
Нарихан улаан бэри
Нахилзаһаар үнгэрнэ.
Үргэбшэтэй уһан соонь
Үүрэй толон хүльбэрнэ.

ШҮЛЭН

Булсагар хасартай хүбүүхэн
Буланда һууна тэшэ ядан.
Булхагархан горшоог соо
Бусална шүлэн поршогонон.

Хабатай хангал үнэрынь
Хамар сорьёодш һаланагүй.
Харин... зууха соohоо
Харахан горшоог гаранагүй...

ТАЛЫН ХАНГАЛ

Номгон һэбшээн дали дээрээ
Нойтон шэбхын үнэр асаржа,
Газаагаа унтаһан дүүхэйдэ
Гашуун зүүдэ мануулна.

Һэбшээн долгисоо нүгөө тээһээ –
Һэргэжэ гайхаһаар байтарнь –
Ая гангын амгалан хангал
Арюудхажа сэнгүүлнэ.

АНГАЙ МҮРӨӨР МҮШХЭХЭДӨӨ

Сэнхэг сahаар яларhан
Сэбдэг хүйтэн үглөөгүүр
Ангай мүрөөр мүшхэжэ,
Хангай тайгаар ябахада,

Үйлэ хэрэгээр юрьehэн
Үймөө ехэтэ дэлхэй дээр
Орёо таамаг мүрнүүдhээ
Ондоо юуншье үгыдэл...

СИБИРЬНИ

Шэмэрүүнш даа, Сибирьни,
Шэмэрүүнш хадаа — зулгы.
Шэнээр зохёон байгуулһан
Шэн зоригой үлгы.

Сээжэн дээгүүрш зурыһан
Шэрэм дүрбэн хүбшэргэй.
Мөөрын жэгдэ сохилтоор
Мүнхэ солыш дурдалай!

***

Шинии мүшэн минии мүшэнтэй тохёогоо –
Шэбшэжэл ябанаб гансал шамаяа зосоогоо.
Шинии мүшэн минии мүшэнтэй тохёогоо,
Шэдитэ дуранай ошо бадаран носоогоо.

Шинии мүшэн минии мүшэнтэй тохёогоо –
Шэбэнэн дуулгажа сэдьхэлэйнгэй дохёо үгөө.
Шинии мүшэн минии мүшэнтэй тохёогоо –
Шэнэлэн жаргаха наһыемнай зохёогоо.

ЗОРЮУЛГА

Хазаар ногтын хахинаан дор,
Халзан зээрдын турьяан дор
Зохёон ябаһан дуунуудым
Золтой нэгэн шагнуужан.

Дуулим һүниин дуулга дор
Дураяа нюугаад ябаһан хүн
Дууша илдам басаганһаа
Дуунайм хэшэг хүртүүжэн.

ГҮНСЭМА

Гүрбэлзэмэ бэетэйлши, Гүнсэмаа,
Гүлмэр харахан нюдэтэйлши, Гүнсэмаа,
Гүрэмэл хоёр гэзэгэшни, Гүнсэмаа,
Гүн талын дуун шэнгил, Гүнсэмаа.

Эдир залуу наһандаа, Гүнсэмаа,
Эжэлшэжэ һууял даа, Гүнсэмаа,
Эжы абын жаргалые, Гүнсэмаа,
Эзэлхэдэжэл һууял даа, Гүнсэмаа!

ДУРАН ТУХАЙ ДУУН

Хадын боории дабаагүй бол,
Харгын мууда гомдуужам.
Харин шамтай ханилаагүй бол,
Хара бэедээ гомдуужам.

Утаатын голы гаталаашгүй бол,
Унаашадаа гомдуужам.
Урихан шамтай ушараагүй бол,
Уулзангүйгөөр... холодуужам.

ХОЛШОР ДУУН

Нарихан матаргайн уянда
Нахилзан үнгэрхыш харахадаа,
Наһанайнгаа ошоһые мартаналби –
Намайгаа бүүхэн гасаалыш.

Холшорхон сэдьхэлэй уянда
Хотолзон үнгэрхыш харахадаа,
Хорёодхон наһаяа һананалби –
Хододоол бүүхэн гасаалыш.

ГАЙХАНАБ

Хоёрхон хоногой туршада
Холшорлон наадажа байһан аад,
Гурбадахи дуулим һүниндөө
Гуниглан уйдахыш гайханаб.

Гурбадахи дуулим һүниндөө
Гуниглан уйдажа байһан аад,
Удаадахи аглаг үглөөниинь
Уриханаар миһэрхыш гайханаб.

ШАНАЛАЛ

Урихан тэрэ басагантай
Уулзаашгүйл haa, дээрэл hэн –
Уулзahан тэрэ үдэрhөө
Ухаан минии балартаа.

Сэлгеэ тэрэ үдэшэлэн
Сэнгээгүйл haa, дээрэл hэн –
Сэнгүү тэрэ үдэшэнhөө
Сэдьхэл минии буруутаа.

НАНГИН ХАҺА

Арбаадхан наһанайшни аляа наадан
Алтайда ургаһан жэмэс шэнгил,
Алтайда ургаһан иимэ жэмэс
Амталһан хүндэ арба нүгэл!

Хорёодхон наһанайш холшор зугаа
Хорбоодо ургаһан сэсэг шэнги,
Хорбоодо ургаһан иимэ сэсэг
Ходолһон хүндэ арба нүгэл!

ҺАНАНАМ ШАМАЯА

Зүүнхэн нюдэнэйш галханиие
Зүүдэндээ ходо үзэнэлби.
Зүрхэнэйш һудалай сохисые
Зүнгөөрөө таажа ябаналби.

Һаглагар харахан үһыешни
Һалхинай даляар эльбүүлнэ,
Һаруулхан дуранай мэдэрэлээр
Һанаанайш хүбшэргэй дууданалби.

ЖАРГАЛ ДУУДАНА

Захаамин, буурал Захаамин гү,
Захаараа үндэрхэн нютаг байха.
Заяалһан гансашни хэм гэнэ гү,
Зааханай налархай нэгэн байха.

Залуухан наһанайм жаргал наашаа
Захюулан намайгаа уряад байна.
Заганайнгаа дабаае дабаад саашаа
Замайнгаа холые зорихол байна.

ЭХЭ НЮТАГАА ҺАНАНАБ

Сэбдэгхэн энэ хойто зүгтэ
Сэлмэгхэн үдэрынь хомор байна.
Сэнгэлэн хүхюу хүбүүд эндэ
Сэдьхэлээр тиимэхэн болохол байна.

Хаанаб даа, хаанаб эхэ талам,
Хариха дурамни хүрэжэл байна.
Хаанаб даа, хаанаб инаг гансам,
Хараха дурамни хүрэжэл байна.

ХҮБҮҮНЭЙ ЗАХЯА

Хүхын донгодохо үеые
Хүлеэжэл байгаарай, эжымни.
Хүндэтэ албаяа дүүргэжэрхёод,
Хүрэһөөр лэ бусажа ерэхэб даа.

Хүхигэрхэн түрыень бүтээжэ,
Хүхинүүлхэл байхабди Шэбэртээ.
Хүндынгөө үрмые хүшөөжэл бай,
Хүхын донгодохы хүлеэжэл бай.

НАЙДАНАМ

Мотоорто машинань хурданш haa,
Монголжон дабаае дабанагүй.
Монголжон дабаанай эгсэш haa,
Монсогор зээрдэдээ найданам.

Оньhото машинань хүсэтэйш haa,
Орголиин голые гаталнагүй.
Орголиин голой гүнзэгыш haa,
Огсомхон зээрдэдээ найданам.

БУУРАЛ ЭЖЫМ УГТАНА

Булагтаа уняарынь тунаад байна,
Бургаастай Шэбэртэм бэшэл аа гү?
Буудалхан газартань хүлеэн байна,
Бууралхан эжымни бэшэл аа гү?

Хададаал уняарынь тунаад байна,
Харзахан Шэбэртэм бэшэл аа гү?
Хараани газарта хүлеэн байна,
Хайратал эжымни бэшэл аа гү?

УУЛЫН ҮНДЭРТЭ

Эдир залуу наһанайнгаа
Эелдэр хөөрхэн амарагтай
Үндэр уулын оройдо
Үелөө бэлэйб жаргалтай.

Шэбэнэн хэлэһэн үгэнүүдынь
Сэсэгүүд гансал шагнаха.
Шуналтайхан дурыеш
Шубууд гансал анжарха.

ИНАГАЙ ДУУН

Баян Сагаанай харгыгаар
Бамбагаа сэсэгүүд дохилзоно.
Баруун гарыень барихадам,
Баталһан гансам нахилзана.

Уужам Сагаанай харгыгаар
Ургы сэсэгүүд дохилзоно.
Урихан нюдыень харахадам,
Ушарһан гансам миһэлзэнэ.

ХОТОНОЙ ХОЁР БАСАГАД

Хааянал, хүүенэл Хасууртаймнай,
Хабарайнгаа бороодо үерлөөл ха.
Ханхинаса дуулана Хандамаамнай,
Халуухан сэдьхэлынь үерлөөл ха.

Надханал, найганал Наһатамнай,
Намарайнгаа һалхинда һогтошоол ха.
Найгаран дууланал Намжилмаамнай,
Наадахиинш зугаада һогтошоол ха.

ХОШОН ЗУГАА

Урда бооpиин хормойе
Уняар манан бүрхөөгөөд байна –
Ушарсан ганса Жэбзэмаамни
Унай табяа гээшэл аа гү?

Саада бооpиин хормойе
Сагаа манан бүрхөөгөөд байна –
Сайнхан ганса Жэбзэмаамни
Сайгаа шанаа гээшэл аа гү?

НЮТАГАЙ МАГТААЛ

Ганганан ганганан һубаригша
Галуухан нугаһадай газаршань бэ...
Галтайхан ууладаа зуһадаг юм,
Гайхамшаг һайханиинь шэлээ гү?

Аляалан аляалан үдэгшэ
Алтан хараасгайн аяншань бэ...
Алтайхан нютагтам зуһадаг юм,
Амгалан һайханиинь мэдээ гү?

ДУРАСХААЛ

Бурьялан урдаа Хэжэнгэмнай
Булагһаа эхитэй бэлэй лэ.
Бууралхан манай Намсараев
Буряадһаа юрөөлтэй бэлэй лэ.

Асатан урдаа Хэжэнгэмнай
Аршаанһаа эхитэй бэлэй лэ.
Ахамад манай Намсараев
Арадһаа юрөөлтэй бэлэй лэ.

ҺАРЫН ТОЛОН ДОРО

Сэлгеэ һүниин һэбшээндэ
Сэнгэн һэргээ бэемни.
Сэгээн һарын толондо
Сэлеэн нютагаа һанаа гүб?

Номгон һүниин һэбшээндэ
Нойрһоо сэлмээ бэемни.
Номин һарын толондо
Ноён-Уулаа һанаа гүб?

УЛААЛЗАЙ

Гансахан нажарай туршада
Газартаа мүндэлһэн улаалзай.
Намарай түрүүшын ольбондо
Нариихан эшээрээ шэшэрнэ.

Хадарган хюруугай шүдэндэ
Хагдаран унаһан улаалзай.
Элдинхэн нажарай эхиндэ
Эрьежэ дахинаа мүндэлнэ.

ҺАРУУЛ БОДОЛ

Адар ехэ шулуун дээр
Алтанш үзэг һиилээ һаа,
Аадар, мүндэр, һалхинда
Арилгагдан жэгдэрхэ.

Арад зоной сэдьхэлдэ
Арюун бодол таряа һаа,
Арбан сая жэлдэ
Ама дамжан мүнхэрхэ.

САГАЙ ЭРХЭ

Намарай ольбоной унахада,
Набша ногоон хагдардаг,
Алаг сэсэгэй намаа дор
Алтан зүгы хосордог.

Сагай эрхэ хэсүү даа,
Шамай намай илгаагүй.
Мүшэн сэнхир замбидаш
Мүнхэ наһа олгоогүй.

БУРЯАД ДУУНАЙ АЯЛГААР

Эдир залуу наһамнай
Энхэ байхаа яагааб даа.
Эжы баабай хоёрнай
Мүнхэ һуухаа яагааб даа.

Сагай дүрбэн эрьюулгэ
Сахариг болоод үнгэрнэ.
Сарюун наһанай эрьюулгэ
Зүүдэн болоод үнгэрнэ.

ҺАЙХАН ХҮСЭЛ

Һонгинотын дабаа харбаһан
Һолонгын толые дамжадаг һайб.
Һомото юумэнһээ далтираагүй
Һогооной нюдэ харадаг һайб.

Буурал Саяанай оройдохи
Бурьялаа аршаанһаа хүртэдэг һайб.
Буугай һомонһоо далтираагүй
Бугын нюдые харадаг һайб.

***

Сахюур булад хоёрhоо
Сахилан дүрэhэн ошонhоо
Баабай, эжын гуламта
Бадаран байгаа гэлсэдэг.

Хэтэ сагта нүхэсэhэн
Хэтэ сахюур хоёртол
Hэтэ галаар ялалзан,
Бидэ хоёр ябаhайбди.

***

Һэрюун тэрэ баруун зүг
Шэрүүн зүрхыш шэрээгээ.
Сэлюун ехэ дурнын зүг
Сэдьхэл бодолыш сэлмээгээ.

Алиш зүгтэнь халдангүй,
Алас замаа гаталаарай.
Амараг хоёры алдангүй,
Аялгаараа баталаарай.

***

Голой дошхон нюргые
Голложо hууhан бүүргэ –
Хоёр үндэр хабһыень
Холбожо табиһан хүүргэ.

Наяран ерэһэн айлшады
Нахилзажа угтагшал.
Хонгёо шэрэм хабһаараа
Хотолзожо үдэшэгшэл.

ЭДИР НАҺАН ДУУДАНА

Эмнигэй хурдаар үнгэрөө
Эдир наһанайм хаһа.
Дуулыш, тахын түбэрөө
Дуудаал намаяа баһа.

Эдир наһанайм үглөө,
Эмээлгүйгөөр мордо.
Дууһынь бэеэ үгөөд,
Дуулажал яба ходо.

НАМАР

Хээгүүр,
hужааг дээгүүр,
Шугы соогуур,
добын саагуур
Уняар тунаа,
ольбон унаа,

Бүүр-түүр
үглөө эртүүр
Һургуули руугаа
хүүгэд субаа.

Шэбэртымнай
шэнэһэн шугы,
Налхи соогуур
нарин дугы…
Хаагална
хадын хирээ:
«Намар ерээ,
намар ерээ!»

* * *

«Саг сагтаа,
Сахилза хүхэдөө» гэдэг –
Ажабайдалай
Алтан һудал.
Эгээл юрын бодол
Саг соогоо хэлэгдээ болбол –
Гэгээн бодол,
Гээгдээл болбол –
Худал.

***

Үе сагай
Үнсэг coohoo,
Үй түмэнэй сэдьхэл coohoo
Үнэн үгэ бэдэрнэб.
Саг жэлэй
сахариг coohoo,
Саадынь холо түүхэ coohoo
Сахилгаан үгэ бэдэрнэб,
Оложо ядаад заримдаа
Оро бодогүй бүдэрнэб.

***

Шойрын һургаал шудалаагүй
Шойсорон заа-абгай – үбгэнэй
Үльгэр туужа шагнажа,
Үргэһэ нойроо мартажа,
Үбэлэй ута һүнинүүдые
Үнгэргэдэг бэлэйлби.
Жэбжээнэй мэргэн тухай
Жэгтэй уран түүхэ
Жэлэй ошохо тухамда
Жэргэдэг лэ зүрхэндэм.
Жэнхэни буряад хүнэй
Жэбэршэгүй һүлдые
Жэшээ болгон абаалби.

* * *

Нюдөөрөө хараһан, үзэһэнөө
Үгөөрөө хэлэхэ хуби заяан
Гансаараа зэмэтэй бэшэшье һаа,
Тархяараа харюусаха гэһэн хаяа?

* * *

Һара мүнгэн,
Тала мүнгэн –
Һайхашаанаб.
Харин хүсэлш
Хашарһа мүнгэн...
Гайхашаанаб.

* * *

Газар оёортой, шулуун захатай,
Ганса онигор сууха сонхотой
Орбогор харахан зэмьеэ соохоно
Оршолон дэлхэйдэ түрэлэйлби:
Хотогор үргэн Бэлшэр нютагай
Хони малай маараан соохоно
Хонгёо шангаар сошон уйлажа,
Хохир дээрэ уналайлби.

* * *

Наранай халуун элшэ доро
Самса юугээ тайлажархёод,
Байсын эрмэг тулгалан,
Хүдэр сээжын хүнхинэсэ,
Хүмэг уулын зэдэлсэ
Дуу дуулан зогсодог,
Шүлэг уншан жаргадаг
Эдир наһаяа һананаб.
Эй, жэгүүртэ наһан!

* * *

Хүгжэмшэ урин дүүхэй!
Хүнгэн зугаа дэлгэжэ,
Хүтэлэн ябааб шамайе,
Хүгжэмшэ урин дүүхэй.
Скрипкын утаһан дээрэһээ
Сэдьхэлэйшни мултархада,
Борохон булжамуур шубуунай
Аляа аяг шагнаһан би
Гайхашаа баран баясаад,
Уян сагаан хургыеш
Альган дээрээ абажа,
Удаан удаан хараалби.

* * *

Нугаһан мэтэ сээжэтэй,
Нугархай уян бэетэй
Үшөө залуу басаган
Арзын охиндо һогтоод,
Найган надхан хатарна:
Хүйтэн сэгээн гантиг
Хүл доронь яларна.
Хүнгэн ирагуу аялга
Хүшэгын сааһаһаа зэдэлнэ.

* * *

Хүнжэлөө hэхээд унташаhан
Хүүхэн инаг дангинын
Үнжэгэн арюун сээжэ дээрэ
Үүрэй толон адхаржа,
Энгэрэйнь гэгээн тобшые
Эртын наран эльбэнэ.

* * *

Улаан бамба сэсэгүүды
Урдаа тэбэрин тэбэрин,
Уралдаа хүргөөд һуухадаа,
Урин дүүхэй һайхан даа.
Наһанайнь ошохо бүри
Уралынь үнгөө гээхэл,
Наранай орохо багта
Бамба сэсэгынь ганхахал.

* * *

Даахи улаан наран
Далай дээрэһээ мандаба:
Дабаан дээрэ гаран,
Даяан дэлхэй даллаба:
Үүрэй солбон унтаржа,
Үүлэнэй хаяа ягаарба.
Үүдэнэй шэбхэ мултаржа,
Үнеэндээ эжым яараба;
Газаа хорёо соо
«Бүүр-бүүрхэн, бүүр-бүүрхэн...».
Галнай аалин носоо,
Унтанаб дуур дуурхан:
Газаа, хорёо соо
«Һаа, һэш! Һаа, һэш!»
Дуулдажал байна үшөө
Наанаш, саанаш.

Үүр-сүүрхэн хаһамни,
Бүүр-түүрхэн наһамни.

* * *

Мүхэшэгүй мээхэй сэдьхэлээ
Мүльһэтүүлжэ ябанхаар,
Мүшэнһөө мүшэндэ һүрэн,
Мүнөөдэр намда ерэ!

Мүльһэн хүхэ нюдэндэш
Мүнхын зула бадараажа,
Хайрын шэдитэ хүсөөр
Хайлуулхалби, ерэ!

Мүльһэн хүхэ нюдэндэш
Мүнхын зула бадараахаб,
Мүшэнһөө мүшэндэ һүрэн,
Мүнөөдэр намда ерэ!

* * *

«Дуратайлби даа...», –
Гэһэн үгыеш
Дуулаад гэнтэ
Ниидэшөө һэм:
Шамтай сугтаа
Холые зорихоор
Шадал нэмэн
Шиидэшөө һэм.
«Хүрөө иигээд...», –
Бү гэжэрхи...
Хүсэтэ далим
Һуларшуужан.
Омог үгын
Зэбэнь хурса –
Ойлго, хари...
Унашуужам...

* * *

Зэмэгүй илдам
Харасашни
Манатаадхиба.
Зэргэлээ торгон
Гэзэгэшни
Шэшэрээдхибэ...
...Нюдэн дээгүүршни
Мэлмэрэн гүйһэн
Нүгэл хорогүй
Арюун нёлбоһон
Зэрлиг сэдьхэл,
Жэбэтэ зүрхыешье
Жэгнэн,
сүршэн
Һэргээхэл...

* * *

Зэргэсүүлээ хэншьеб
Поэдэй сууряантай.
Жэгтэйгээр алдаа бэшэ аал?
Дуулаһан аялгаа
Дууряан һажаагаад,
Дуушан гүүлэдэг гээшэ аал?

* * *

Үүрэй толо
Үзэмсөөрөө,
Уужам тала
Мүнгэршэбэ.
Арюун нара
Игаамсаараа,
Аажамханаар
Алтаршаба.

* * *

Сэлмэг дорюун нюдыеш
Шэртэн хараал haa,
Сэсэг арюун уралыеш
Шэмэн озоол haa,
Сэдьхэлэйнгээ ундые
Харяахал байгааб,
Сээжэн соохи жаргалаа
Халяахал байгааб.

* * *

Гансахан сэсэг...
Тойроод хоohон.
Гансата зүрхэм
Дуулаадхёо hэн:
Таhалангүйгөөр
Таалан үндөө hэм,
Тала губидань
Доро hүгэдөө hэм.

* * *

Зүһэндэнь үлэһэн
Һайхан мэнгые
Зүбөөр обёорон
Һайхашаабаш,
Зүрхэндэнь үлэһэн
Харахан «мэнгые»
Зүгөөр, нүхэрни,
Харабагүйш.

* * *

Наашаа эрьеэш
Гэрэл-нюдөө халхалаад –
Наартай урин
Инаг шарайш үһөөрбэ.
Намжаа зунай
Номин сэлмэг үглөөгүүр
Наран гэнтэ
Хиртэшэбэ гэхээр лэ.
Эрьен шэртээш
Гэрэл-нюдөө нээгээд –
Энэрхы урин
Инаг шарайш гэгээрнэ,
Эхын бэлэг –
Алтан һиихэ дээрэш
Эрдэниин шулуу
Һуулгажархиба гэхээр лэ.

* * *

Мэхэшэн бэшэ гээд,
Мэдэнэш намайгаа,
Тангариг үгэнхаар,
Таалahууб шамайгаа.

* * *

Ботогоо гээһэн
Тэмээн буйлаа гү,
Бодол түрэһэн
Лирик дуулаа гү?
Үгы...
Урин дүүхэйн
Уряал дуулдаал ха.
Уян зүрхэм
Тиихэдэнь уяраал ха...

* * *

...Сэсэгүүд баяртай
Наранай гарахы угтаа,
Сэнхирхэн шүүдэрээр
Сүршэн байжа дуулалдаа.
Толгойгоо үргэнэд –
Тоншье hайхан даа,
Толотоhон туяанууд
Өөhэдөө гайхалдаа,
...Сэсэгүүд ганхаба
Наранай орохы үдэшэн,
Сэлгеэтэн ерэбэ
Сэнгүү зунай үдэшэлэн.
Намаагаа хумибад –
Уйдхартайгаар уйлалдаа,
Намжаахан үглөөтэй
Иигэжэл хагасабал даа.

* * *

Ханим, шамайе
Хүлисэжэ шадааб,
Харин шарайеш
Мартажа ядааб.
Уйланаб мүнөөшье
Мэхэлһыш һанахадаа,
Уйданаб – үшөөшье
Дуратайлби даа.

* * *

Надхан байһан
Намаа алим жэмэсые
Намарай хюруу
Нашан мүнгөөр шэмээл ха.
Эльгэ зүрхэн
Эдир наһан хоёрни
Энэ үглөө
Элдин зугаа эхилээл ха...
Ондоо хүсэл
Сэдьхэлдэмни ерээл ха,
Орёо мэдэрэл
Үльгэр соohоо һэреэл ха.

* * *

Эдир һаһан...
Иигээд лэ үнгэршэбэ хаяаш:
Инаг басагаяа
Бурхандал һанажа ябааш...
Дангина гээд,
Һанаандаа нэрлэдэг байгааш,
Дабхаряата нюдэ руунь
Сэхэ харахаяаш айгааш...
Ээх... эдир һаһан,
Иигээд лэ үнгэршэбэ хаяаш,
Дангина-гоохоноо
Дарима зандань харааш.

* * *

Дүлэн мэтээр
Дуранш ялагас гээ...
…Мүльһэн болоод,
Мүнөө ябашалай.

* * *

...Дуулан һуунаб
Шамай дуудан,
Дуулаагүйдэм,
Ямар хүйтэм?..

* * *

Эхэ түрэл хэлыем,
Инаг, мэдэхэгүйш,
Нэрыем дурдаад лэ,
Юуш хэлэнэгүйш...
Нюдэнэйшни харын
Хүдэлсөөр ойлгоноб,
Жаргалаа, заяагаа
Шамтаяа холбоноб.
Хоёр ондоо яһанайбди –
Энэмнай хамаагүй.
Ехэ арюун мэдэрэлы
Юуншье баряагүй.

* * *

Шэнгэхэн, хүнгэхэн
Шэнхинээн соностоод,
Шэрэнгиин оёороор
Тарашаба...
Үхибүүн наһамни
Үлгын хонхотой
Үлхэлдэн жэнгирээд,
Ябашаба...

* * *

Минии зүрхэн
Морин хуур гээл.
Морин хуурай
Торгон хүбшэргэйл...
Урахан хургаараа
Утаһынь дараа һааш,
Наһан соохоноо
Нарилан баряа һааш,
Дурдан шамай
Дуулажал байхал.
Дуран гээшэ
Иимэ һайхан!

АЛАЙРТА БОЛОҺОН ХУРИМ

«Заян-заяа-заюулай» –
урдын дууе ханхинуулһаар,
Жараад модоор газар хэмнэһэн
экспрессээ шэнхинүүлһээр,
Намарай сагта,
набшын шарада
аяар холохон зорилойбди,
Наһанай хэрэгээр,
нангин хэрэгээр
Кутулик дээрэ буулайбди.
Угталгын хүндые
гурим соохононь
дааха гэжэ ерэлэйбди,
Ураг түрэл алайр зоноо
уярхадажа золголойбди.
Байгалай үмэнэһөө,
Саяанай хормойһоо
амархан мэндэеэ асарлайбди,
Баяртай, бахатай угтамжадань
байха зүрхэнһөө гажарлайбди.
Ухай,
ухай,
ухайш даа,
ухай,
Ухаан зүрхэн хүлгэнхэй.
Урагай түрүү буурал ахай
Урайн зугаа дэлгэнхэй:
«Уулын горход уулзажа,
Уһан далай тогтоо гээ,
Уладай хүүгэд гэрлэжэ,
Ураг эльгэн олдоо гээ»...
Үбгэд хүгшэд
үбгэд тээшээ
үгэ андалдан зугаасана.

Үхи хүбүүд
үетэн тээшээ
үүдэн багаар дулаасана.
Угтажа абаһан айлайхид түрүүтэй
Утаар татан хангюурдана.
Уряалай айлшад баһашье халуутай
Уянгалан жэмбүүрдэнэ:

«Ангарын сагаан хужарһаа
Амтатай хужар байхабэй,
Абгайн сагаан хуримһаа
Ашатай хурим байхабэй.

Айлаа арба түхэреэлһэн
Алтайн шабар домбо лэ,
Аягалхадажа духаряалһан
Аба эжын хүндэ лэ.

Хангай уулын гурьбада
Хандагай буга урамдаа.
Хамаг олоноо суглуулжа,
Хадамууд манай хуримлаа...»

Үүсын үе байгаа гү –
айл бүридэ арьбанта.
Үнөө сагай хэшэг гү –
тииргэн бүридэ шээтвэрть...
Шэнэһэ, нарһаар бодхоһон
шэнэ байшангууд,
Шэрэм шулуу холбоһон
шэмэг ордонууд
Олон һаруул сонхоороо
«Орыт», – гэнэл ха.
Бур-бурхан утаагаар
«Буугыт», – гэнэл ха.
Хүтэллиг дайдаяа
хүндэлэн хахалжа,

Хүрьһэ зузаан энгэртэнь
хүрэнгэ таряагаа хаяжа,
Далайгаар хэмнэмэ ургаса хуряһан
Далайса ехэтэй худанар байба.
Ангараар хэмнэмэ
арбижал хэһэн
Алхаса үргэнтэй урагууд байба.
Ай, шолмо,
тиигээ бол,
зугаалангүй яахаб, теэд!
Айл зониинь бүгэдөөрөө
гуляадлангүй яахаб, теэд!
Эртэ гү,
орой гү –
бү мэдэ,
Үдэр гү,
Һүни гү –
бү мэдэ,
Һүнишье һаа, хамаяангүй,
Үдэршье һаа, хамаяангүй,
Хурим түрэ хуримаараа,
Худа ураг хамтаараа
Мөөр шэнгеэр мухарина,
Мүрэн шэнгеэр мушхарна.
Айлайхиниинь
айлшадаа һугаданхай,
«Айдуусай һайбарлаа,
айдуусай ёроолоо»...
Тиигэнһээ
тиигэндэ хүтэлэнхэй,
Тиигэжэ
бүхы тосхон гороолоо:
...Хүтэрэлдэһэн
хүтэл дээгүүр
Хүтэрэлдэһэн үйлсэнүүд.
Хүтэрэлдэһэн үйлсын дундуур
Хүтэрэлдэһэн урагууд.

Урагуудтаяа хүтэрэлдэнхэй,
айл айлаар найрланхай,
Урайн сагай ёохор наадан
зүрхэндэмни байрланхай.
Хүhан түлеэнэйнь ульhатайш гээшэнь,
Худа урагай зугаатайш гээшэнь,
Арьбанта эдеэнэйнь хурсаш гээшэнь,
Арзата унданайнь хатууш гээшэнь!
Эелдэр зантай
ээзн ахай Парамонойхиин
Эсэжэ шалахань хаанахил юм?
Шээтвэртиин шэл соо
сэлсыжэ hууhан тогоонойхинь
Шэлэжэ дууhахань хаанахил юм?
Шарайгаар hайхан басагад бэреэдэй
Шадарлан байжа
аяглахадань, тогтохо аалши!
Түмэн жэлдэ
түүхээр дамжаhан
түхэреэн духаряагай
Түрын ёhоор
буужа ерэхэдэнь, арсаха аалши!
Ёохор нааданай
ехэ дүхэриг
нэмэжэл байна гү –
«Ерэн табан остоолбонь
ербылдэхэдэл», – гэбэ.
Арза хорзын
арбан гурбан жолоо
алдуурхаяал байнаа гү –
Аржылдажа hууhан
хрусталь мүнгэн хундагануу
Амhар дээрэhээ
аятай hонёор
жэнгинэхэдэл гэбэ.
Сэнгүү еэхэр,
сээжын дуунай
халин дэгжэхэ хэрэндэ

Сэбэр налгай абхайнарынь
шэртэн hууhаар hогтоболди.
Сэлеэн зонойнь
сэлеэн зандаа
сэнгэжэ hуухын хоорондо
«Сэнхирхэн числотыень»
сэржэмдэhээр найгабабди.
Найдал ехэ ураг зондоо
түшэглэжэ hуугаашье haa,
Найгаан соогоо зүүдэлжэ,
зүүдэн соогоо зугаалба гү
худын түрүү?
Найман айлай хоорондо
найрлан тогтон ябаашье haa,
Юhэдэхидөө тэмтэржэ,
арбадахидаа алдалба гү
худагын түрүү?
Хүрьгэн хүбүүнэй
хүндэ гээшэ
хүсэтэй байбал ха,
Хүгтэй хүхюун элиг зугаань
охитой байбал ха,
Хүүгэн hайхан бэриин хэшэг
ашатай байбал ха,
Хүргэжэ ерэhэн
хүндэтэ урагууд
азатай байбал ха!
Ураг хүнэй бэлэг самсые
Ушарта нэгэниинь голохогүй:
Үмдэхүүлжэ байхадань,
«Үгы» гэжэ болохогүй –
Дала, мүрни
даншье haa хүшэнхэй,
Дабхар арбан самсамни
үе мүсым тушанхай.
Толгой соомни соохорлоод,
магнайдамни шадарлаа.

Торхируунууд ёохорлоод,
нюдэндэмни шадарлаа.
Һэгээ ороод,
«Һэриш», – гэнэб
хажуудахяа.
Мэдээ ороод,
«Мэндээ!» – гэнэ
худатамни.
Бодол ороод,
«Болоо!» – гэнэб
хүршэдөө,
Дары түргэн
«Давай!» – гэнэ худатамни...
Ямаа тэмээн хоёрые
Яһала худхан яринабди.
Бэшэлсэхэш гэлсэнэбди,
Бэе бэеэ уринабди.
Хүзүүдэлдээд хоюулан
хүхинэсэ дууланабди,
Хүхинэлдэжэ һуутараа,
һууһан зандаа дууранабди...
Мордохын хирэ болобол ха,
«Мориной шэхэн монсойгоо»...
Зүүн добоор
зүүдхэл татаад,
Зүүдэн мэтэ үүр сайгаа...
Мотоороо халаанал ха
«Москвичнууд».
Газаahаа дохёолнол ха
«Газигууд».
Хүл хөөрсэг,
тэбэрилдээн,
Хүхэ энеэдэн,
таалалдаан,
Хадамда бууһан бэригэнэй
Хани басагадайнь уйлалдаан.
Үдэшэлгэн түлэг соогоо

Үгэ андалдана баран.
Намжаа хуһан тужа соohоо
Наран мандана,
намарай наран.
Намарай сагта,
Набшын шарада
нарата нютагаа бусахамнай даа,
Наһанай хэрэг,
нангин хэрэг
налгай һайхаар бүтэлэй даа.
«Басагамнай,
баяртай даа,
Баран олоной дундахана
Багтаамжатай ябаарай,
Баян дэлгэр Бахтайдаа
Баяртайхан гээгдээрэй.
Залуу хонгор ухаандаа
Залан сэхээр байгаарай,
Заян наваа, наваалай,
Зангаар һайхан һуугаарай...» –
Үбгэн баабай
үгын һайхаар
иигэжэ түүрээбэ,
Үртөөн дээрэһээ гараха гээд,
поезд үүрһээбэ:
Буурал Байгалаа тулатарнай
Буряад дайдын үргэниинь бэ!
Буудалнуудай олонш гээшэнь,
Бууха хотом алиниинь бэ?!

* * *

Заяан холын аялга –
Захын аман – Захаамин.
Алтан хилэеэ эндэһээ
Ангуушаднай сахяа һэн.

Дала мянган хүтэлнүүд
Дабхаряатан зурына.
Зэлэ татаһан һарьдагууд
Зэрэлгээтэн зэнхынэ.

Хада майлын хүндыгөөр
Харалган һалхин зайгуултана.
Хотогор шэлын шэнэһэды
Хоёр тээшэнь найгуулна,

Боро тоохоор хурылжа,
Боори дээгүүр үрхирнэ.
Гүбээ тойрон гороолжо,
Гүрөөл мэтээр эрхирнэ.

Наян жалга уршалаа
Намхан намхан майланууд
Мянган жэлэй зүүдые
Манан манан байна гү?

* * *

Һарын хоёр шушуултал,
Һарагар хоёр эбэртэй,
Һаарал буурал үнгэтэй,
Һаглагар торгон дэлһэтэй

Һарлаг хайнаг үнеэдынь
Һагсаг-һагсаг бэлшэнэ.
Һарьдагуудай хормойгоор
Һалхи һүрин бүншэнэ.

Һайхан сэнхир дэлхэйгээ
Һайса угааха хүсэлтэй,
Һайба сэгээн шэнжэтэй
Һайрамай горход гэзэгэтээд,

Мүльһэн дээгүүр мүрысэн,
Мүнгэн гэнжээ һубарюулна,
Сэхир голой хүнды руу
Сэхэ яаран табилуулна.

Наранай хөөрэн дэгдэжэ,
Нажарай сагай дууһахада,
Намжаа сэсэгэй хагдаржа,
Намарай ольбон буухада,

Һалаата эбэрээ һарайлган,
Һахилта буганууд алхалхал.
Һамараа даажа яданхай
Һаглагар хушанууд ганхахал.

* * *

Арса жодоо хангалтай
Аглаг тэнюун нютаг лэ.
Аарса, айруул эдеэтэй
Ангууша хонгор отог лэ.

Дабтамал булад зэмсэгтэй
Дархан солотон олон лэ,
Урайн сагһаа суурхаһан
Уран дүшын орон лэ.

Ээм дээрээ эдитэй,
Эрхы дээрээ шэдитэй
Эхэнэрэй дээжэ Долгорой
Эрдэм бэлиг дэлгэрээ.

Түбшэн налгай абаритай,
Түбшын дархан алдартай
Батамүнхын бүтээлнүүд
Баран зондоо магтаалтай.

* * *

Үндэрэй оройгоор гэнжэтээ
Үлхэмэл түмэр харгы.
Үзэсхэлэн мэтээр һэлгэлдээ
Үлгэмэл оньһон дугы.

Шэжэр шулуун сээжээрээ
Шэшэрнэ Холтосон,
Шэрэм булад һэнжээрээ
Шэнхинэнэ утаһан зам,

Тэрэ замаар урилдан,
Зуралзана контейнер.
Тэгшэхэнээр дахалдан,
Намхалзана конвейер.

Түмэн араа шүдэнүүдтэ
Түгдэлүүлэн далтиржа,
Тэбхэ булад дүшэнүүдтэ
Тээрмэдүүлэн үлтиржэ,

Дала мянган уулзуурта
Дари болосор наншуулан,
Дабхар дабхар һагшуурта
Дам саашаа һагшуулан,

Уһан бодосой бусалааңда
Угаалгажа илгарна.
Улаан галай исалааңда
Вольфрам боложо шалгарна.

* * *

Тойроод хаданууд, хаданууд,
Хоорондуурнь
хотирон урдана
Нүүд,
Хабартаа үерлөөд,
халижа байхадань
энэ голой,
Хаража таанар
үзөө hэн гүт?
Харьялан урдана
Загаhата Нүүд,
Хадари, зэбэн,
ялааганануд
Шулуун оёортой
гол соогуур
Шунгана, булгина...
Үхибүүд
Хахуули хаяна,
гүр табина,
Харанхы буртаг, шугы,
дугы,
Хаанашьеб даа
донгодоно
эртын хүхы,
Баатар хаанай
баруун урдуур
Бартахиин эшээн,
Бугын уhалуур,
Хиир-хюур,
хиир-хюур –
Хибэнэ юуншьеб
хохюур.
Оёорhоо гаранхай
Орилно зэрлиг гахай,
Санагын тала,
саанань
Утаата-Далхай.

* * *

Салир мүльһөөр
сагаалхинхай
Саридаг уулын
сahан малгай,
Айлшадаа хүлеэжэ,
айрагаар угтанхай
Айдхатай холын
Утаата-Далхай.

Хүн зониинь
хүндэшэ налгай,
Хүдэлмэри дээрээ
шалгаранхай,
Ударник түрүү
Утаата-Далхай
Улаан тугуудаар
далланхай.

Һара мэтэ
һаруул дэлхэй,
Һарбайжа хүрэмөөр лэ
огторгой,
Утаата-Далхай,
Утаата-Далхай
Уняар манаяа татанхай.

ЗЭДЭ ГОЛОЙ МАГТААЛ

Хангарал дабаанhаа
эхиеэ абаад,
Харьялан урдаа
Зэдэ голнай,
Хабсагай шулуу
hэтэ харбаад,
Харайжа буугаа
гэлсэдэг hэмнэй.
Захын замаар
заларан гаража,
Замай холы
зорин гулгаа,
Захаамин дайдаар
заларан таража,
Залгаа олон
голтой золгоо,
Тохой хотогор
Ториин нугаар
Тогтонгүйгөөр
тойрон урдаа,
Торгон сэнхир
долгёо туугаад,
Тодорон байхань
hайхан юм даа.

Борьёлоо шулуун
богоhоо дамжан,
Болор сэгээн
хэшэгээ дэлгээ.
Борьёо тала,
Үндэр-Гунзан
Булжамууpаар
угтан жэргээ.

Уудам талаяа
ундалуулжа,
Уула майлаар
угалзатаа,
Ууган зоноо
урмашуулжа,
Уурал һабан,
һолонго татаа.

Загал улаан
бугадал тэршээ –
Заадан заадан
зуралзана.
Заята ганса
Сэлэнгэ тээшээ
Замаа сэхэлэн
миралзана.

Эдир наһанай
дуун мэтэ
Эршэтэ огсом
сэлгеэ Зэдэ,
Энхэ дэлгэр
эхэ дайдыш
Эрьежэ ерээб,
амар мэндэ!

ХҮНЭЙ НАҺАН

Үни урдын түүхэдэ
Үндэр соёлоор суурхаһан
Гэгээн дууша грегүүдэй
Гэрээд үгэнь һайхан лэ.

Үйлөөр баян түүхые
Үнсэг дээрэһээнь удхалжа,
Үльгэр домог зохёохо
Үень мүнөө ерээ гү?

Номин сэнхир тэнгэришье,
Номгон сэгээн долгиншье,
Ногоон, шулуун, түмэршье,
Ноён үндэр уулашье

Үер үеые дурдаһан
Үгын баян хэшэгтэйл.
Галаб сагһаа эхилһэн
Гансал нангин үндэһэтэйл.

Намжаа талада ургаһан
Намаа сэсэгэй хангалһаа
Хүнэй сэдьхэл уяржа,
Хүхын дуугаар шэнхинэдэг.

Одоол тиимэ үглөөгүүр
Ори ганса сэсэгхэн
Оршон тойрон байгаалияа
Оройлходожо һуудаг лэ,

Галта хотын үргөө соо
Ган буладай ярьяанһаа
Сэдьхэл һанаан загсажа,
Сэбдэг хүйтөөр амилдаг.

Одоол тиимэ оршондо,
Орой hүниин зоргондо
Ошон галта ракетэ
Огторгойhоо хүлеэхэш.

Үнгын таамаг шулуунай
Үе hудаһынь шэнжэжэ,
Атом, ядро олоһондол,
Аянгын үгэ буталха.

Гүндүүн ехэ хүсыень
Гүрэлдүүлэн гаргажа,
Тодо hонор удхатай
Толон дуугаа хуугайлха.

Хүнхинэмэ сээжэтэй
Хүбүүд хэзээ hүндэлхэб?
Баян сагаан сэдьхэлтэй
Басагад хэзээ мүндэлхэб?

***

Түмэр замай үртөөндэхи
гансахан үнеэн
Түгсүүлдэ хододоо
аргамжалаатай.
Үдэрэй халуунда тэсэжэ ядаһан
тэрэнэй үүгэнээн
Үглөөнһөө эхилээд –
шэхэндэ шалаатай.
Үбдэгсөө ногоон соо...
үмхэжэ юушье
жажалнагүй,
Үнгэрһэн составһаа
үргэжэ, жэхын
шэшэрнэ.
Эбэрһээнь тоонтодоһон
эршэтэ аргамжа
табинагүй –
Эрьелдээдшье туршана,
хүлзөөд,
гэдэргээ сухарина...
Баргажан дайдаһаа
бааргһанш һаял асарагдаа
Байгалай эрьеын
баахан энэ үртөөдэ.
Уяанда дадаагүй –
яагаадшье гэнтэ дадахаб даа –
Уудам талаараа
бэлшэн, үдэһэн аад сүлөөдэ.
Гунжан болотороо дуулаадүй
хуугайнуудһаа ухаа алдан,
Гунигтайгаар мөөрэнэ
гурбадахи хоногоо
ухаагшан.

Һэмбэрэгтэ дайдаараа
hэбшээ hүрин
жаргадагаа,
«Һэш, haa!» – гүүлэжэ,
хибэдэhээ хибэн
haалгадагаа
Хонгор хара нюдөөрөө
харahан үзэhэн мэтэ,
Хоёр дэрбэн шэхээрээ
шагнahан, дуулahан мэтэ.
Зубхи руугаа зурылган,
дуhал дуhалаар унагаана,
Зургаатайхан Танюшын
зулгы сэдьхэл уяраана.

***

Байбан долгёо
аалин туугаа
Байгал далай
hайхан үглөө.
Баян сэлгеэ
алдар суугаар
Байгаа замбиин
гайхал болоо.
Буумал шулуун
ууланууdhаа
Бурьян гараа
булаг бэлэй.
Буурал түүхын
эхин угhаа
Булангиргүй
арюун далай.
Нажар сагай
наран халуун –
Намжаарнал даа
Байгал далай.
Наартай дүүхэйн
наhан залуу –
Наадан шунгаад,
уян налгай,
Наphан тужын
намаа соогуур
Наhаа тоолоо
саран хүхы.
Наада эрьеын
хүбөө доогуур
Надхан найгаа
мойhон шугы.
Үүрэй сайхын
урда тээ гү –

Үгын дээжы
хэлээл дүүхэй.
Дурнын сэгээн
толонтой гү –
Дуулан жэргээл
дуулим дэлхэй.
Байгал далайн
урин дүүхэй
Байхал дурыем
татан татаа.
Дууша сагаан
сэдьхэл зүрхөө
Дууһыень найдааб
инаг шамдаа!

***

Далай сэнхир.
Тэнгэри сэнхир.
Дайдын энгэр
баһал сэнхир.
Сээжэн соохоом
жэнгир-жэнгир...
Сэдьхэлэйм дуунай
аялга – сэнхир.
«Сэнхирлэнхэн харагдана», – гээд,
Сэлгеэ Монголой
дуу дууланаб.
Хүрьһэн соохи үрэһэн,
Хүхэ далайн түрьһэн,
Хүдэр ногоон шэнэһэн,
Хүгшэн шара үнэгэн –
Үлхэлдэһэн шүрэдэл,
Үнгэ бүриин үзэгдэл –
Оршолонгы байгуулһан
Олон бодосой нэгэдэл!

ЗҮҮДЭН

Хара далайн эрьэдэ
Хара-Зутан даяанша
Хабхар һүниин жабарта
Ханхинахадажал һуугаа һэн.

Намай хараад энеэжэ,
Далай хараад һуняажа,
Унай табяад эбһээлжэ,
Булай ехээр ханяажа,
Үргэн дороо гүбэржэ,
Үхэл тухай дурдаба.
Үтэлһэндөө хоролхон,
Үһөөтэйгөөр шэбэнэбэ:

«Амидарал – сансара,
Альбан хара урасхал.
Альбан хара урасхал
Абаад шамай талиихал».

Сагаан далайн эрьедэ
Сагаан үбгэн буугаа һэн.
Сагаа һарын үглөөгүүр
Сагаалхадажал һуугаа һэн,
Арбан хоёр юртэмсэ
Альган дээрээ мухарюулжа,
Хорин хоёр табисууры
Хоолойн һайхаар номножо,

Аласай хизаар шэртэһээр,
Аалин аалин үгүүлбэ.
Аян замым юрөөжэ,
Аялгалан түүрээбэ:
«Хорбоо замбиин амисхал –
Хоёр ехэ урасхал.
Хоёр ехэ урасхал
Ходо мүнхын тэмсэхэл».

* * *

Элһэтэ газартаа наһаяа орхихо
амитан бүгэдын хубита.
Энэ бэемнай һүүдэртэ орохол
хэтэ сагта.

Үе мүсэмнай тиихэдэ одоол тэниижэ,
шүрбэһэнүүднай һуларха.
Үһэ хюмһан хоёрнайл
Үшөө удаан ургаха...

Яһанаймнай үшөө үмхирөөдүй,
Ябтайлдажа хэбтэхэдэ,
Хабһадаймнай хангираадүй,
Хабтайхадажа хэбтэхэдэ,

Нэгэтэ түрэжэ, хүн болоод,
Нэрлүүлжэ ябаһан нэрэмнай,
Арбаадтайхан наһанһаа
Абажа ябаһан дурамнай,

Хэжэ байһан хэрэгнай,
Хэлэжэ ябаһан үгэмнай
Сууряан болоод, сэдьхэл дамжан,
Дууряан болоод, улам далижан,
Огторгой руу ниидэхэл,
Оёоргүй руу хиидэхэл.

Мүнхэ мэтээр бэеэ һанажа,
Мүнөө бидэнэр ябаналди.
Ажамидаралай амта танижа,
Абаха юумынь абаналди.

Байгаа бүгэдын жама ёһоор
Байра байдалаа зохёожо,
Нажар намарай андалдаанда
Нара һараяа тохёожо,

Эрэ түрэһэн энэ бэеэ
Эхэнэр ханидаа зорюулаалди.
Галта һайхан бэлиг һүлдөө
Гансал тандаа барюулаалди.

* * *

Харанхы һүни руу орохондли,
Хара хүрьһэ руу шэнгэхэбди.
Уйдхар ехэтэ замбидаа
Уйгааг болон шэргэхэбди.

Хорбоо дэлхэйн сэнгые
Хожомдожо сэгнэхэбди.
Хуурай модон хуурсаг соол
«Хуурмаг» гэжэ шэбэнэхэбди.

Дэмбэрэлтэ уурагнай –
Дээдын үндэр матери.
Юһэн эрдэнеэ хатаг лэ
Юрын бодос – үхээри.

Һүлэмхихэн дэлхэйһээ
Һүүдэр болоод ошоходомнай,
Үдэр һүниин һэлгэлдээн
Үнөөхил зандаа үлэхэ һэмнэй.

Эгээл, эгээл тиимэһээнь,
Энээхэн түбиин эрьюулгэ –
Хэнээ хэниньш хүсэнгүй,
Хэтэ сагта эрьюулхэ.

Тэмсэлдээниинь замхахагүй,
Тэн адли тэнсэхэ.
Тэнэг монсог дэлхэйнгээ
Тэһэршэтэр тэмсэхэ.

Харин бидэнэр хаанаһааб даа
Хаража бүгэды байхабди.
Дэлхэйн бүхы оронуудаар
Дэмыршэтэрээ зайхабди.

Хогоосон бодос буйлуулжа,
Космос болоод ерэхэбди.
«Һарбайһанаа абахабди,
Һанаашадаа хүрэхэбди!»

* * *

Мүшэн шэнги гэрэлтэй,
Мүнхэ ута наһатай
Байгаа һаа даа, ямар һэм –
Теэд
Харагаар байтар ялагас гээд,
Тэнгэриин
Торгон энгэры
Хаха шуу отолон,
Харанхы руу богтолон,
Нэгэ мүшэнэй хүмэрихы,
Хэнэйшьеб даа гэмэрхы
Харан, харан шаналнаб.

Дуудаан соогоо абяагүй,
Дуулаан соогоо заяагүй
Хабхар һүни нүгшэһэн
Хайратай ганса мүшэм!
Тэрээн шэнгеэр хүн бүхэн
Хэзээ нэгэтэ бүхэн,
Дэлхэй дээрээ удангүй,
Дэгдэһэн, унаһанаа мэдэнгүй,
Хойно хойноһоо һубарин,
Хойшолхо гү баран...
Гэбэшье,
Мүшэд унажа дуурахагүй.
Гэрэлтэй, гэрэлгүй
Түмэн сая мүшэд
Тоогоороо хүсэд –
Тэнгэриингээ орьёлдо
Тэды зандаал тодоржо,
Шаргал нараяа тойронхой
Шарайгаараа толоржо
Байха гээшэнь дамжаггүй.
Хүнэй мүнхын модон –
Хүхэ сэнхир одон,

Замайш зурлаа тодол,
Яларан жаргыш ходол,
Тэнгэриин алтан һудал –
Тэрэнии ходо шудал.
Фото зурагынь худал,
Фотонуудынь бутал.

Хүтэрэлдэһэн хүтэл,
Хүнэй агуу шүтэл
Хүреэ дүхэриг мэтэл,
Зүрхэндэмнай дүтэл.
Тэрээн шэнгеэр
Таһархагүй юм хүнэй уг,
Амидаралай
Агуу туг.
Ганса хүн гансаараа
Ганса наһа эдлэжэ,
Гансашье һаа, харасаараа –
Олохон дабаа гатална,
Оршолонгоо батална,
Ошо дүлэ шэдэлнэ,
Орьёл хабсагай һэтэлнэ,
Аялгаараа зэдэлнэ!

Даншье богони наһан –
Сагаан эрбээхэйн хаһал,
Һолонгын түргэн хяһал –
Огторгойн эмнихэл зуура
Орон нютагтаа түрөөд,
Омог һаналдаа хүрөөд,
Һөөргөө бусаха, залирха,
Хөөргөө хааха, амарха –
Иимэ хатуу табисууртай...

* * *

Үхэхэдөөл бидэ
Һэридэг байгаа ха гүбди?
Һэрихэдээл бидэ –
Үхэдэг байгаа ха гүбди?
Зүрхэнэйнгөө зогсоходо,
Үхөөб гэжэ этигэхэгүйб.
Зүрхэн зогсоо юм бэзэ,
Юрын лэ оньһон ха юм.
Сэдьхэлдэмни сугларһан
Сэнгүү энэ наһанаймни
Сэбэр һайхан бодол,
Сэсэгэй ягаан намаа,
Гуниг, баяр, гашуудал,
Гурбан үеым асуудал –
Юундэ үгы болохо юм?

Хүнэй сэдьхэл мүнхэ,
Мүнхэ гэжэ этигэнэб,
Этигээ хадам – мүнхэ.

Хүнэй сэдьхэл – уһан.
Хүнэй сэдьхэл – дүлэн.
Хүнэй сэдьхэл – шулуун.
Хүнэй сэдьхэл – хүрьһэн,
Хүхэ мүнхэ агаар.
Тиимэл хадань би
Наһаяаш хүсэд мэдэдэггүйб.
Мүшэнһөө мүшэ дамжан,
Мүнөө болотор ябааб.
Дүншүүр, сая жэлнүүдтэ
Дүхэриглэжэ ябааб.

Минии сэдьхэл – фотон,
Элшэ, туяа, абяан.
Харин гэнтэ зогсоходоо,

Минии сэдьхэл – үгы.
Теэд минии сэдьхэл
Нэгэш забһар хэдэггүй –
Хэтэ мүнхэ тэһэржэ,
Хэтэ мүнхэ шатажа,
Хэтэ мүнхын хүдэлөөн соо,
Хэтэ мүнхын үймөөн соо –
Сагай нюрга дамжаһаар,
Саашаал,
Саашаал тэгүүлдэг.

Хаанаш,
Хэзээш амардаггүй
Халуун минии сэдьхэл,
Фотон шэнги сэдьхэл,
Хүндэ шэнжэ шэгнүүртэй,
Хүсэтэй,
Шэдитэй,
Хэмжүүртэй –
Хүмүүн үйлын шанар!
Хүн бүгэдэ эхиндээ
Нэгэн тэгшэ эрхэтэй.
Хээрэ хэбтэһэн шулуундал,
Нэгэл адли шэнжэтэй.
Тиигэхэ мүртөө хүн
Бэе бэеһээ тад ондоо.
Ондоош хадаа – нэгэ.
Нэгэш хадаа – хоёр.
Хоёрш хадаа – гурба.

«Гурба» гэһэн бодолһоо
Гурбан саяда һүрэ,
Гурбан сая шэнжэһээ
Гушан саяда хүрэ!
Эгээл иимэ хизаргүй
Ухаан бодолой гэнжэ,
Ухаан бодолой гэнжын

Гансал түхэреэн гарьха –
Энэ – минии дуун,
Хүн тухай дуун,
Гал тухай дуун,
Газар тухай дуун,
Үһан тухай дуун,
Шулуун тухай дуун.

...Хэтэ мүнхын «үгы–бии»
Иимэ хоёр дүгы бии!
«Үгы» замаар ошоо һаа,
Тэхэрингүйгөөр төөридэг,
Үри бэеэ алдадаг,
Үнэн шанараа галдадаг.

Хүн! Хүн! Хүн!
Хүн тухай дууланаб,
Хүнэй соло дууданаб.
Хүн! Хүн! Хүн!
Үгы юумэ бии болгон,
Бии юумэ үгы хэн,
Атаа жүтөөн соогуур
Атом фотон хоёрые
Хамтаруулан гагнажа,
Хии агаар һабардан,
Оршолонгы байгуулааш!
Хүн! Хүн! Хүн!
Гэртэш – шинии дуран,
Гарташ – шинии наран.
Хүн! Хүн! Хүн!
Хүрьһэтэ газарай хүсэн,
Хүхэ замбиин эзэн!
Хүн! Хүн! Хүн!
Ухаан бодолой эхин,
Улаан шуһанай охин!
Хүн! Хүн! Хүн!
Агууехэ дархан,

Аглаг түбиин зүрхэн!
Хүн! Хүн! Хүн!
Хүн – угаа мэргэн.
Хүн! Хүн! Хүн!

ХҮНЭЙ ХҮСЭЛ ЗОРИГ

Аглаг энэ юртэмсэдэ
Амита юумын хүлгөөн соо
Хүн боложо түрөөл хадаа,
Хүнэй түлөө амидара.
Сая дүншүүр юртэмсэнүүд
Сагаа тоолон юрьелдэнэ.
Саанань хэзээш гарахагүйлши –
Сahан шэнгеэр эрьелдэнэ.
Гороо мүнхэ замбуулинай
Голынь олохо худал юумэл.
Наран гэхэш, – наран бэшэ,
Наян сая наран байха.
Энэ заахан шинии замби
Ээрсэг мэтээр эршэгыдэн,
Хэзээ нэгэтэ тоohон болоод,
Хэтын сагта үгы байха.
Гал бодос сахилгаанай
Гарьха дүхэриг аман соohоо
Нарьян түрэhэн юртэмсэшье
Нарантаяа мүнхэ бэшэ.
Бодолш үгы, үнгэш үгы,
Бодос гэмээр шэнжэш үгы,
Забhаргүйгөөр урсан байhан
Замбуулинай элшэ соогуур
Хүнэй хүсэл хүлгэн зайна,
Хүнэй зориг гулган байна.
Омог дорюун зориг хүсэл
Оршолонгой агуу хүсэн.
Газар түбиин, нара hарын
Галаб эрьен унааш хада,
Хүнхинөөтэ замбуулин соо
Хүнэй хүсэл – агуу хүсэн
Аяар холын юртэмсэ руу
Аянгата замаа табяад,
Бahал hайхан хүрьhэн дээрэ

Бамба сэсэгээ таряад байха.
Агуу хүсэн, хүнэй хүсэл!
Аласай холы шэртэнэлши.
Мүшэтэ сэнхир замбуулинай
Мүнхын мүнхэ эрдэнилши!

* * *

Гансахан хүнэй гансахан наһанай
Газар дээрээ охорхоншье һаа,
Үгэлһэн үгэ, үйлэ хэрэгынь
Үеын үедэ мүнхэ болтогой!
Уян бэе, уран яһанайнь
Ууян хүүен залирдагшье һаа,
Сэдьхэл һанаан, сэлмэг бодолынь
Сэлеэн соогоо мүнхэ болтогой!
Дарашагүй арюун сагаан сэдьхэлынь,
Дабашагүй хатуу эрэлхэг зоригынь,
Дабташагүй өөрэ һайхан заншалынь,
Далайшагүй нангин һүрэ һүлдэнь
Ургы боложо газартаа дуулан,
Харгы табижа, тэнгэреэр дүүлин,
Мүшэтэ ехэ замбуулин соогоо
Мүнхэ болтогой, мүнхэ болтогой!

* * *

Газарта шэхээ даган,
Ган булад түбэрөө соносоноб.
Замби түбиин хаос, уһа мүрэнэй шааяа,
Улад зоной хөөрөө, амидарал,
Бага ехэ тэмсэл, юртэмсэ өөдэ шэглэн
Ошоһон ракетэнүүдэй дуудалга,
Инаг сэдьхэлэй шэбэнээ –
Эдэ бүгэдые бэедээ
Шэнгээһэн сүлөөтэ шүлэглэл ерэбэ.

Хашаа хорёоһоо харайн гаражa,
Хазаар эмээлээ хамха сохёод,
Таляан дайдаар соёрон ябааша
Табгай хурса талын хүлэг –
сүлөөтэ дуун,
сүлөөтэ дуун.

АЭЛИТА

Һүниин тэн багта гэнтэ һэришэбэб.
Хэншьеб даа аяар холоһоо дуудаба.
Хэн гээшэб?
Һүүдэр. Сэнхир наран. Алтан шаргал һара.
Гунигай одон Туумаһаа,
Үнэһэн хүхэ үһэтэй
Үзэсхэлэн ороной Аэлита!
Гуниг дүүрэн нэрэ: Аэ-э, аэ-э...
Баруун зүг!
Үндэр үндэр үргөө ордонуудаа
Захагүй мүнхэ замбуулин руу залаад,
Үй түмэн хото,
Телецентрнүүдэйнгээ
Соохор маряан зэрэлгээн соо
Төөрижэ ябанаш, Баруун зүг!
Шинии амин – Аэлита,
Шинии нэрэ – Аэлита,
Шинии зүүдэн – Аэлита!
Дурна зүгэй улаан мүшэд доро
Дууража байһан минии Эхэ орон
Гүн нойрһоо һэрибэ.
Дуулана гүш, Аэлита,
Дуулана гүш маанарые, Аэлита?
Али өөрөө ерэхэ гүш,
Аэлита?
Өөрөө ерэхэгүй һааш,
Бидэнэр ошохобди,
Золгохол байхабди даа!

ХАБАРТАА

Хабартаа дэлхэйн сэсэглэхэдэ,
Хариһан шубуудай бусахада,
Долоон үнгэтэ һолонгын
Добо дээгүүр татахада,
Баһашье жэгтэй һайханаар
Басагадай шарай һэргэдэг лэ.
Үүлэтэ тэнгэриин сэлмэһэндэл,
Үнгэ зүһэнь сэлмэдэг лэ.
Аглаг дайдынгаа һалбархада,
Адли сэсэглэн һалбарха –
Таамаг ехэ байгаалиһаа
Табисууртайхан байгаа гү?
Ниидэхээ һэдэһэн хараасгайдал,
Нидхэнүүдынь атиралдаад,
Гажаран, дуулан һуухадаа,
Газар дэлхэйн гайхал даа.
Уулын амтан алирһан
Урал дээрэнь урганхай.
Улаахан бадма линхобо
Хасар дээрэнь задаранхай.
Булаг шэнги тунгалаг
Бугын нюдэд мэлмынэ.
Тэнгэри шэнги сэлмэг
Тэнюун шарайнь һүрмынэ.
Дуулан хөөрэн һуухадаа,
Дура зүрхым буляана.
Миһэрэн миһэрэн һуухадаа,
Минии сэдьхэл туляана.
Номин тэнгэриин хаяа дор,
Ногоон хүбшын намаа дор,
Хүндын голой шааяан соо,
Хүхын дуунай сууряан соо
Эдир һайхан шамтаяа
Эхин дураяа угтаа һэм.
Намжаа тэрэ хабарые
Наһан соогоо магтаа һэм.

***

Хэсүү хүндэ зоболонгой ерэбэлнь,
хэн хубаалдахаб?
Ши.
Хээрын һалхинтай нүхэсөө болни,
хэн зобохоб даа?
Ши.
Хэлэ аманда орёолдоо болни,
хэн далдалхаб?
Ши.
Хэрэг ажалдаа шунаа болни,
хэн дэмжэхэб даа?
Ши.
Аласай холодо төөреэ болни,
хэн аршалхаб?
Ши.
Амарагай шуналда абтаа болни,
хэн хүлисэхэб?
Ши.
Аялга дуунай һуладаа болбол,
хэн туһалхаб?
Ши.
Арадай хэрэгтэ зорёо болни,
хэн үргэхэб?
Ши.

***

Галуу нугаhадшье,
хорхой шумуулшье,
намаа сэсэгшье –
Газар түбидэ
юумэн бүгэдэ –
хоёр хоёроороо.
Гажаран уйдан,
гансаардаха хубидам
хэншье зэмэтэй бэшэ –
Гараха түрэхэhөө хэтэрхэй үсэд
өөрөө зэмэтэйлби,
өөрөө!
«Ганса сусал
гал болохогүй,
Ганса хүн хүн болохогүй» –
Газаагуур ошоогүй
гайхамшаг мэргэн
арад түмэнэй бодол лэ,
Ганса хүн –
жэлhээ жэлдэ
жэлыhээ бэшэ үрэгүй,
Ганса жалгада
гандажа хосорhон
үншэн ганса модон лэ!

ХАХАСАЛГЫН ДУУН

Шимни ойто дуулим
нютаг тээшээ,
Бишни – дуута баруун
хотонууд тээшээ –
Гомдол дүүрэн нюдөөр
бэе бэеэ үдэшөөд лэ,
Булагай эхиндэ хагасаһан
буга һогоон хоёртол,
Хоёр тээшээ,
хоёр тээшээ тарабабди,
Арбан жэлэй хугасаада
ажабайдалай долгин соо
Али болохо
муу һайе
ами аминдаа хүртэлсөөд,
Хубаажа хэбтэһэн дэрэеэ
хуа һалхинда орхёод,
Өөр өөрынгөө жаргалые
өөгшөөжэ бэдэрэн,
Хоёр тээшээ,
хоёр тээшээ тарабабди.
Арбан юһэ наһандаа
зүргэнүүднай золгожо,
Алхам бүхэндэ ялхитай
хээрын харгы болоһон аад,
Гушан гурбанай бэлшэртэ
хоёр тээшээ һалаатаад,
Гудамжануудай хаалга дээр
гунигтайгаар мухардаад,
Хоёр тээшээ,
хоёр тээшээ таһарба.
Саашанхи харгы зам
сагаан манаар
хушаатай,

Сахаригтаһан долгиндол
сагай эрхээр
тушаатай –
Хаана, хэзээ
харалсаха болзоомнай
Хангай үндэр хабшалаар
хашагдажа хаагданхай,
Эрьеын арһанда багтаагүй
эрэ эмэ хоёрые
Энээхэн түхэреэн дэлхэй
энхэ сагта багтаахал.
Ээлжээтэ тэрэ сагта
эрьехэ наран яларжа,
Энэрхы бороогоор
энэ бэеымнай угаахал...
Золгохо нүхэртэеэ
зобохо зоболонгүй
ябаарай,
Зол жаргалай
жолоо гартаа
адхаарай,
Зоригоо мүхэнгүй,
зоной дунда ябаарай,
Зохёолшо түрэһэн намаяа
муугаар бүүхэн һанаарай.
Баяртай, амарагни!
Баруун мэлмэн нюдэнэйнгөө
Бадма линхобо сэсэгые
баримталжа ябаарай.
Зүүн хара нюдэнэйнгөө
зүн татаад байгаа һаань,
Зүрхөөрөө дууша намайгаа
зүүдэлнэ гэжэ һанаарай.
Баяртай, амарагни,
баяртай!
Баһал баруулжаа мордобоб.
Багшанарайнгаа орон нютаг

Бараалхажа мордобоб.
Дуушан түрэһэн урмандаа
дуунай һорёо туршахаяа,
Дурна сэнхир зүгэйнгөө
дурасхаалые мүнхэлхөө
Баруунай ногоон дайда –
мэргэшүүлэй байда
Баһал бишни мордобоб,
баяртай, амарагни!

ЗАХЯА

Хадын сahанай хайлаха сагта
Хайлгана шубууд уйлахал.
Хайлгана шубуунай уйлахада,
Хайрата намаяа hанаарай.

Сэнгүү нажарай сэлмэг hүни
Сээжэ зүрхэнш долгисохол.
Сээжэ зүрхэнэй долгисоходо,
Сэдьхэжэ намаяа hанаарай.

Намарай ольбоной унаха хирэдэ
Намаа сэсэгүүд ганхахал.
Намаа сэсэгэй ганхаха үедэ
Намаяа шимни hанаарай.

Залуу наhанай залираадүйдэ,
Заяата нэгые золгожо болохош.
Заяата нэгые золгоошье бол,
Заатагүй намаяа hанаарай.

Үри бэеынгээ үндыхэдэ,
Үшөө нэгэ баясаха гэдэг.
Үшөө нэгэ баясаха сагтаа
Үгылжэ намаяа hанаарай.

Үндэр наhанай эрмэг гэшхэн,
Үргэжэ ашанараа hуухал байхаш.
Үргэжэ ашанараа hууха үедөө
Үгэлжэ намаяа hанаарай.

Hүрмэн хара нюдөө анижа,
Hүүдэртэ орохо саг ерэхэл.
Hүүдэртэ орохо саг дээрээ
Hүүлшынхиеэ hанаарай.

ШУЛУУД

Халуун наранда,
бороо, һалхинда
Хангиран, гантан,
хахара буунхай
Адар ехэ шулууд хэбтэнэ,
Агуу хүсэеэ дотороо нюунхай.
Түмэн үеын
үүр хирээнда
Түлгүү, зүлгы
хүнүүд ябаһан,
Түрэ засагаа
нэгэтэ алдан,
Шулууд боложо,
хубилан унаһан
Үлгэн дайдаар
ёрбойн һуунхай
Үхэр хара
байсын шулууд
Сагаа хүлеэн, мүнөөл дуугай
Саадын бодолтой
дуурана гүт?
Эльбэмээр дулаахан
эльгэн шулууд
Энэрхы налгай
басагад мэтэл.
Элшэтэн яларһан
сахюур шулууд –
Эрэлхэг зоригой
энхэ һүлдэл.
Эрдэни, зэндэмэни,
субад болоод,

Эгтэй бэшэ
илгараа бэшэ гү?
Шуһагүй хүйтэн
өөхэн шулууд
Шуналгүй зүрхэнэй
хооһон хэсэгүүд.
Агуу нюусаа дотороо
хуряанхай
Шулууд хэбтэнэ,
уулын шулууд.
Түмэн үеын түүхэ хаанхай,
Түбиин эхинэй далда
бэшэгүүд.
Хэн мэдэхэб, хэтэ сагта
Хээрын сагаан үргэн талада
Шуһаараа бэшэһэн минии шүлэгүүд
Шулууд болошоод
хэбтэхэ юм гү?
Сэлгеэн нажарай
ульһан халуун –
Сэсэглэшэнхэй байсын шулуун.
Бүүргэ дээрэнь сомсойн
һуунхай,
Бүбэнэн һууна
бүбөөлжэн шубуун.

НАЙДАЛДАА

Һүни бүрил
шиниим миһэрэл
Һүүдэр мэтээр
даганал намай.
Хэлыш намдаа,
инаг эхэнэр,
Хэзээ ерэхэб
золгохо сагнай.
Шинии миһэрэл –
сэдьхэлэйш гэрэл,
Шинии миһэрэл –
энэрхы энхэрэл.
Түшэгһөө түшэг,
түрэлһөө түрэл,
Түүрээн ябаһан
нарам, нэрэм.
Шинии миһэрэл –
һүниин нэмэрил,
Шинии миһэрэл –
инагай мэдэрэл.
Эржэн, субад,
эмтэ үрил
Эблэн холбоһон
эрдэниин шүрэл.
Шинии миһэрэл –
шэдитэ урал,
Шинии миһэрэл –
бодото дурлал.
Үбэлэй сагта
нажарай тэхэрил,
Үүлэгүй номин
үндэр тэнгэрил.
Шинии миһэрэл –
намарай ольбон,

Намарай ольбон,
наһанай зоболон.
Уулзаха гүбди,
инаг эхэнэр,
Угтаа нэгэтэ
сугтаа бидэнэр?

МОСКВА

Ордынкын хуушан гудамжаар
гансааран зайжа ябахадам,
Ородой түүхын эхин үе
ошотон гэнтэ һанагдажа,
Орой дээрэһээмни тонгойлдон,
юушьеб шэбэнэһэн мэтээр
Ордон ехэ үргөөнүүд
гал нюдөөр эмнилдээ.
Алтай тээһээ бөөгнэрэн орохон
аадарай үүлэндэл хүсые
Алтарганата тала
арьяатанай дундаһаа суглуулаа
юм гү?
Алдарай түлөө гү,
алтанай хойноһоо гү,
али ами наһанай хэрэгээр
Алтан Ордагай
Засаг түрые
тогтоохо гэжэ һэдээ юм гү?
Москва, Москва,
эхиншни намда элихэн,
Монголшуудай заяантай
аяар холоһоо холбоотойш.
Модон һүмын оройһоо
гуулин хонхоор нэрьен,
Молор шулуун хэрэмүүдээ
үргэдхэһөөр бодолойш.
Бартаа ехэ тайгые
эрэлхэгээрээ гаталан,
Баран олон яһатанаар
бахим холбоо баталан,
Түрэ засагайшни эхин
түмэр мэтээр бүхэжөө,
Түрэл садан арадуудай
нэгэдэл болон мүнхэжөө.

Үүр хираанаар харахадам,
Долгорукий хаанай
Үер зээрдэ морин
үүрhээн инсагаалжа,
Үе сагуудай дабаан дээрэhээ
ута гараа hунган,
Үндэр изагуурта эзэниинь
үзэгдэхэдэл гэлэй.
Түбхинэхэhөө хойшо
түмэнэй түшэг гэлсүүлнэ.
Түбиин олон амитанай
түбынь болон ерэгшэ
Түрэлхи ниислэл хотоёо
түхэреэлэн урсаһан
Түни дүлгеэн Москва гол
түүхыншни агуу гэршэ.
Ородой түүхын булагһаа
эхи абаһан Москва гол
Олохон шуһата тэмсэлые
нюрган дээрээ эбхээ.
Дотно, гаднын дайсадай
дорьбоото шэрүүн үенүүдэй
Доһолгоото дуунууды
долгидоороо үлхөө...
Эшэгы гэртэ түрэhэн
элдин талын хүбүүн
Эльгэлэн зогсоноб
гантиг шулуун Мавзолей.
Элинсэгүүдэймни омогорхол –
эсэгэ буурал Ленимнай
Эгүүридээ мүнхэржэ,
эндээ мүнөө хэбтэлэй.
Багша Ленинэй оюунһаа
барлагдажа оршоһон
Бата үндэр сэргэ –
Баатар Улаан Москва.
Баруун, Дурна зүгүүдэй
хүйһэн дээрэ тодорһон

Барисаа, холбоо зангилһан
тэниишэгүй мушхалаа.
Ордынкын хуушан гудамжаар
орой һүниин зоргоор
Хамтынгаа байра тээшэ
яаралгүйхэн шэглэһээр,
Сэсэн сэлмэг бодолтой
яһатан бүгэдын нүхэдүүдээр
Сэдьхэлэйнгээ холбоое
сээжэн дотороо бэхилһээр,
Алтан ганжарта Кремль,
Арбаадай талмай дээгүүр
Алхалан ябахада,
алагхан зүрхэн хүлгүү.
Анхан угайнь түүхэ
арад зоноймни хубитай
Анда түрэл байһандань,
аргагүйхэн хүлгэнэ гү?
Агуу һүниин Москва,
гудамжануудайшни шааяан
Аалин аалин замхажа,
аянга сууряан шэнгэрнэ.
Сэнхир ногоон галтай
таксинууд лэ хаа-яа
Центр тээшэ хэбэртэй
бүмбэлзэһөөр үнгэрнэ.
Һүүлшын электричкэ
һүрэгтөө яаран зуралзажа,
Һүрөөтэ хонгёо үүрһээгээр
бульварнуудые сошооно.
Кремлиин нангин курантнууд
һүниин һонорто ханхинажа,
Хэшэгтэ амгалан үглөөдэртөө
хэтын жаргал үршөөнэ.
Ашата түрэл Москва,
анха түрүүн буухадамни,

Альган дээрээ энхэрээш
үншэн ганса намайе.
Табан жэлэй хугасаада
табан түбиин үринэрөөр
Танилсуулан тэдхээлши
талын малша хүбүүе.
Баглаа номнол заahан
багшанарниш эндэhээ.
Бардам зугаа дэлгэhэн
үетэн нүхэдниш эндэhээ.
Баян уужам сээжэтэй
баабай мэтэ Москвамнай,
Баяр, жаргал, найдални
баран шинии этигэлhээ.
Москва, Москва,
угаймнай нангин hүлдэ,
Миралзан намирhан
тугаймнай алтан ендэр.
Далайдал уудам
Эхэ ороноймнай гуламта,
Далайhан дайсанай
дабашагүй орьёл үндэр.
Түрэлхи Москва!
Түмэн түмэн галнуудшни
Түүхэдэ үзэгдөөгүй
түүдэбшэдэл гэгээтээ.
Үүрэй толонтой
үнгэ нэгэдэн ниилэжэ,
Үндэр тэнгэриин
хаяа доогуур зэрэлгээтээ.
Эржэн шэжэр
Софийска соборой бүмбые
Эртын наранай
элшэ туяа эльбэбэ.
Энгэр ехэ
Улаан талмай дорьбоожо,

Ээлжээтэ харуул
эгсэ алхалан һэлгэбэ.
Шэнэ үглөө
шэлжэн буужа
Москва дээр,
Шэрэм түмэрэй
шэнхинээгээр
шэшэрүүлбэ.
Шэхэнэй шэмэг –
Лихачевой, Кировэй нэрэмжэтэ
Шэлдэг түрүү заводууд
шэрээдэһээ
шэдэлүүлбэ.
Амар мэндэ,
Москва хотым
амгалан үглөө!
Алтан галта
аглаг һүнииеш
һэтэ гаралайб.
Эхин түүхынш
эрье дамжан,
энэ шүлэгөө
Эртын наранаар
урилдажа,
шамдаа барилайб.

КИМ БАЗАРСАДАЕВТА

Бурзан сahата
Буряад оронойнгоо
түб хотын
Буудал станци дээрэ
поездhоо
буумсаараа,
Хатарха тооной
алхалнаш
виадук дээгүүр
Хадарган жабарhаа
нюураа халхалан
гараараа,
Буурал манан соо
тамарна Улаан-Үдэ.
Уурал hабаhан депо,
составуудай хуугай.
Аянгата дуунай
дали дээр
аяар хэдэн жэлдэ
Аян замда ябаhанаа
мэнэ hаяхан лэ буунхайш.
Баабай эжыншни нютаг,
элинсэгүүдэйшни тоонто
Баян дэлгэр суутай
Агын тала бэлэй.
Бальжан-хатанай үлгы –
Онон голой хүбөөдэ
Бага балшар наhаншни
бархирхадаhаар үнгэрлэй.
Угhаа дууша хүнэй
уйлаханшье ондоохон –
Ушартай өөрсэ хоолойгоор
уйсхартайхан гэгэжэ,
Уян буурал үбгэнэй
уур сухалай тарашатар

Утаханаар татан шамайе
уянгалуулдаг һэн гэлсэгшэ.
Элдин талынгаа энгэрээр
ээрэмшээн хатаржа,
Эжэл хани нүхэдөөрөө
эрьен гүйһэн хүһөөгүүдш
Дуулим майла, талатаяа,
уһа голтоёо хамтаржа,
Дуунай хонгёо хэшэг
дууһынь шабхан үгөө гү?
Адуунай манаанда,
аглаг һүниин хабхарта
Аялгалан татахадаш,
ардаг хүлэгүүд инсагаалаа.
Аяар холо манарһан
Алхана уулын энгэртэ
Аржыһан эшэгы гэрнүүд
шагнан, шагнан сагаалаа.
Эдир залуу наһандаа
эхэ тоонтоо орхижо,
Эрдэм номой харгыгаар
баруун тээшээ зориходош,
Эсэгэ бууралай юрөөлдэ
эрхэ бэшэхэн уяржа,
«Энгин энгин тэмээгээ»
эршэтэйхэн гаргахадаш,
Сэнхир хуудам талашни
сэсэглэһэндэл ягаараад,
Сэлгеэ номин Онон гол
зэрэлгээтэн миралзаа.
Сээжын гуниг дуудалгы
шэхэтэй юумэдэл шагнаархаа,
Сэргэлэн жэгдээр зэргэлһэн
сэрэг нарһан
сэрбэлзээ.
Үнгэрэн ошоһон тэрэ сагта
үгытэй хүн үльгэршэ –

Үгын оншо холбожо,
үл залган ябадаг һэн.
Үншэн хэнзэнь дуулажа,
үрэ зүрхөө шуулажа,
Үндэр Хангайн дабаанай
үншэн ганса ботогондол һэн.
Үнэр үргэн арадтаа
үнэтэ бэлигээ үргүүлжэ,
Үршөөлтэ ниигэм энэ сагта
үншэржэ хэзээш ябаагүйш.
Огсом хоолойн оюунда
олохон түбии түхэреэлжэ,
Олон нүхэдэй дундахана
одонш болохоёо ядаагүйш.
Буурал замбиин хизааранр
буряад дуугаа далижуулһан,
Бусад олон түмэндэ
халуун мэндынь дамжуулһан
Дурам нюдэнэйш гүнзэгыдэ
дуран наран хоёр лэ,
Уран хоолойнш аялга
орон дотороо соёрно.
Буурал манан соо
тамарна Улаан-Үдэ.
Уурал һабаһан депо,
составуудай хуугай
Дунгяаран сэнхиижэ,
үбэлэй шанга хүйтэндэ
Дууран байгаа хотошни
дууша шамаяа угтанхай.

ТҮНХЭН

Ашатын ехэ хэшэгэй
аршаан булагһаа хүртэжэ,
Амин дээрээ
ами нэмэн,
аянай холы зорилойлби.
Арад түмэн зонойнгоо
арюун сагаан ерээдүйдэ
Аглаг мүнхэ мундарганууудай
хормой доро
этигэлэйлби.
Тортог
тоohондо дарагдаһан
ами наһаяа
Торгон шэршүү аршаанаарнь
арюудхажа һэргэлэйлби.
Толотон бууһан Хэнгэргын
аянгын дуута хүүюур соо
Тогос шубуунай һодонуудай
ялас гэхые үзэлэйлби.
Бодито ногоон зэндэмэниин
бодото нангин зүүдхэлдэл,
Одото мүнхэ тэнгэриин
оёдол хүбөө зүйдэлдэл,
Нашан бүргэдэй үлгы –
гушан гурбан мундаргам
Наранай мандаха зүг тээһээ
нарьян нарьян мүндэлнэл!
Мүнхэ Сарьдаг уулын
мүшэн сэнхир магнайе
Мунхан Таабайн хормойһоо
һарган байжа шэнжэхэдэм,
Сахилгаатажа яларһан
салир хурса малгайень,
Самсаал мүнгэн халхабшынь
сахин байжа жэшэхэдэм,

Габшагай мэргэн хабаараа
ганзага шүүрэн мордоош haa,
Хабсагай мэтээр шулуужahан
ганса хүлдөө
гасагдаад,
Газарай татасы дабангүй,
гажаран үлэжэ
гээгдэhэн
Гэсэрэй юhэн hалаагай
hүүлшын хэсэг hанагдаа.
...Баатар агуу солотониие
багтаahан ехэ Түнхэн,
Баян дэлгэр байдалаа
жагсаahан түрэл Онхон.
Бага балшар нahанhаа
бараан алагхан сээжээрээ
Бараалхаа hэм шамай,
бартаа ехэ Түнхэн.
Хүхэльбэ газарайш шоройе
хүлэйнгөө улада халдааха,
Хүнхинэмэ ёохойнш аялгы
шэхэнэйнгээ hонорто шэнгээхэ,
Дурасхаалта шулуунайш хатууhаа
духаараа мүргэн бэежэхэ,
Амисхаалта аршаанайш арюунhаа
уралаараа таалан баясаха,
Альгаараа hогооеш эльбэхэ,
Эльгээрээ ногооеш нэнгэхэ –
Ганса нahанаймни хүсэл
Гансата мүнөө бэелжэ,
Гажарhан хара нюдөөрөө
галта нёлбоho гүйлгэжэ,
Жаргалай ехэдэ дашууран,
жалжагы гэшхэжэш
магадгүйб,
Жабхалан баяртаа hогтожо,
мэлшэгы үгэлжэш
магадгүйб.

Хүбүүдэйшни
хүндэһөө
хүртэн,
хүлни хүнгэдэбэ.
Газарайшни
хэшэгһээ хүртэн,
гарни шангадаба.
Уулыншни агаарһаа юм гү –
ухаамни сэлмэбэ.
Угайшни сагаанһаа юм гү –
заяамни хүлгэбэ.
Дундаршагүй сэдьхэлэйшни
дуранһаа, наранһаа хүртэжэ,
Дугаарлан байгаа ёохой соош
дуугаараа дахинаа
түрэлэйлби.
Дууһашагүй зоригойшни
дуулга эльбэн энхэржэ,
Дурасхаал болгон
энэ дуугаа
Зүрхэн дээрээ
үргэлэйлби.

БУРЯАД ХЭЛЭН

Байгалай уһандал
арюун тунгалаг,
Басаганай миһэрэлдэл
урин налагай
буряад хэлэмнай.
Эртын манандал
үнжэгэн сагаан лэ,
Эхын альгандал
энэрхы дулаан лэ
буряад хэлэмнай.
Булагай уһандал
бузаргүй тунгалаг,
Бугын нюдэндэл
буригүй һайхан лэ
буряад хэлэмнай.
Ардагай гүйдэлдэл
аласы дабшанхай,
Ажалай охиндол
абьяас габшагай
буряад хэлэмнай.
Майн үглөөдэл
сэлмэг тунгалаг,
Майлын сэсэгтэл
һалбаран байнхайл
буряад хэлэмнай.
Эсэгын үгэдэл
эрид сэхэ,
Хутагын эридэл
торгон хурсал
буряад хэлэмнай.
Дайсанай шэхэндэ
тойруу таамаг,
Дайдын нюусадал
бүгэдые даамаг
буряад хэлэмнай.
Булхайта хэрэг
буталха аргатай,

Буугай сэмгэндэл
буудахаш оньһотойл
буряад хэлэмнай.
Эрлигэй номнолы
задалха шэнжэтэй,
Эрдэмэй дабаае
гаталха шадалтайл
буряад хэлэмнай.
Гэсэрэй түүхые
гэрдэжэ ерэһэн лэ,
Гэрэлтэ мүшэдые
дамжажа ерэһэн лэ
буряад хэлэмнай.
Сагаадай Мэргэнэй
самсаал һэлмэдэл,
Ногоодой Сэсэнэй
номин бэлигтэл
буряад хэлэмнай.
Түмэн зонойнгоо
түүхэ сахинхайл,
Түрэ хуримайнь
түүдэг болонхойл
буряад хэлэмнай.
Баатарлиг ажалайнь
магтаал дууданхайл,
Бата жаргалайнь
баримта болонхойл
буряад хэлэмнай.
Хонгёо дуунай
жэгүүр эдлэнхэйл,
Хорбоо түбеэр
мүнөө зэдэлэнхэйл
буряад хэлэмнай.
Хоног бүридэ
улам хүгжэнхэй,
Холын холые
зорин гаранхайл
буряад хэлэмнай.

ТҮҮХЫН ЭРДЭМТЭДЭ

Үнгэрһэн сагай түүрээлгэ,
Үльгэр, туужа, онтохонууд –
Буурал түүхын орьёлһоо
Бутара унаһан лонхонууд.

Анхан сагта билтарма
Арзын дээжээр халиһан,
Арадай түүхын орьёлһоо
Арбан тээшээ хамхарһан

Табан тамгын тогооной
Тархяа хөөдэмэ танхануд.
Таахаа һэдэһэн хүйхэрэй
Тараймаар али хорзо гү?

Үльгэр, туужа, онтохонууд –
Үе сагай сонхонууд.
Үргэнөөр сэлижэ шэнжээ бол,
Үзэмжын һонин дэлхэйнүүд,

Үзэл бодолой һэлгээнүүд,
Үнэн худалай тэмсээнүүд
Урдаш нэерэн хүлгэжэ,
Уурал мэтээр бурьялхал.

Улас түрэнүүд һэлгэжэ,
Улаан дүлөөр сорьёлхол.
Эгүүридээ мандажа,
Эсээд һүүлдэнь һандарһаар,

Түгэсэг болон түгдэрһөөр,
Төөриг болон тамдарһаар,
Түмэн ама дамжажа,
Түүхэ болоһон хэлтэрхэйнь.

Сааphан дээрэ жэгдэхэн
Сарсашанхай хэбтэхэл.
Хэдэн мянган хэмхэрхэйнь
Хэлэ дамжан мүнхэржэ,

Үндэһыень олошогүй
Үльгэр болон шэнгэржэ,
Уран үгын утаһан соо
Уг дамжан урилха.

Хүхэ бөөгэй хүдэһэн соо
Хүхы болон донгодохо.
Сасаршанхай хэлтэрхэй,
Сагай сагаан һалхиие

Анхан сагта халимал аад,
Адхаршаһан архиие
Эрдэмтэ хүн эблүүлжэ,
Эхи захынь залгуулна,

Таһархайень эмхиржэ,
Тамдархайень таблуулнал.
Дутуу дундынь хүсөөжэ,
Дуһал дуһалаар суглуулнал.

Эндэ тэндэнь эсхэжэ,
Эб хэбтэнь оруулнал.
Үе сагай сонхонууд руу
Үдэр һүнигүй шагаанаш.

Үльгэр туужын далай соо
Үрэ зүрхөө угаанаш.

Түүхын түмэн зомгооһо
Түбынь нэгэн болгоохо

Зохёолшо хүнэй золынь лэ,
Зоболон ехэтэ замынь лэ!..

ДҮН

Эхэ дайдаяа түхэреэлүүлэн дуулааб,
Эхэ тухай дуу, эсэгэ тухай дуу.
Жэлэй дүрбэн сагые
Жэгдэ хэлэжэ дуунааб –
Жэргэмэлтэ тала, уула хүбшэтэйнь
Баран хуу.
Орон нютагһаа дэгдэн,
Огторгойгооршье дэлеэб.
Олон олон хотонуудаар
Орон дотороо эрьеэб.
Сэнхир ехэ Балтика, Дунда Ази тухай
Сэдьхэлэйнгээ гүн соохоо уудалхадажа
хэлээб,
Холшор наһанай дуунуудые
Хонгёогоор дуулааб.
Хорёодтойхон наһанһаа инаг дуранда
һүгэдэн,
Холын холо ниислэлдэ эхэ дайдаяа магтааб,
Хори буряад зонойнгоо уг унгииень дурдан,
Хэдышье хэлээб гэхэдэ,
Хэһэн хэрэгни ахирхан.
Хэтын ехэ амидарал соо
дун хорхойн мүртэл
Хотирно, бэтирнэ
Хоохон үгэнүүд, мүрнүүд,
Холоһоо
арай арайхан
дуулдана хэды шүлэгүүд.
Үнэн бодото байдалые
Үгөөр хэлэн тобшолжо,
Үе наһан соогоо
Үрдингүйгөөр үнгэрхэб,
Үхибүүн балшар наһанһаа
Үбгэртэрөө дуулаашье һаа,
Үргэн зонойнгоо урда
Үритэй зандаал үлэхэб...

(зүжэг)

НААДАХА НЮУРНУУД:
БОРСОЙ НОЁН – отогой ахамад, Дүүдэй Мэргэнэй эсэгэ
БАМБАА ЭЖЫ – Дүүдэй Мэргэнэй эхэ
ДҮҮДЭЙ МЭРГЭН – тэдэнэй хүбүүн, дуушан, сэрэгшэ баатар
АРЮУН ХАТАН – холоһоо ерэһэн бэри
САРЮУН ГООХОН – Дүүдэй Мэргэнэй һамган
ЗААРИН БӨӨ – отогой бөө
СУТАЙ СЭСЭН – Дүүдэй Мэргэнэй нагаса, үльгэршэн
ШАРГАЙ БААТАР – тэрэнэй хүбүүн
(Ахамад ноёд, сэрэгшэд, ангуушад, басагад, арад зон)

НЭГЭДЭХИ ҮЙЛЭ

Нэгэдэхи үзэгдэл

Буряад орон. Арбан долоодохи зуун жэлэй адаг. Асари томо хуша модод. Ангууша отог. Саагуурнь сaһан оройтой салир үндэр сарьдагууд. Борсой ноёнтоной бууса.

Сарюун Гоохон:

Уугаи түрэһэн тоонтомни
Уудам талын сээжэндэ,
Хүүгэн балшар наһамни
Хүнды дайдын дуулимда.

Адууша малша нютагтайл аад,
Ангууша отогто үгтэлэйлби.
Арбан хоёртой хүбүүнэй
Амраг боложо ерэлэйлби.

Хорин хоёр наһандаа
Хонгор талаяа орхилойлби.
Хоёр ондоо отогуудай
Холбоонь боложо ерэлэйлби.

Шуһата халуун байлдаанда
Шуумар хаанай унахада,
Абата ехэ хайдагта
Абай хаанай һүнэхэдэ,

Борсой ноёной отогто
Богоол боложо асаруулааб.
Одхон ганса хүбүүнэйнь
Олзонь боложо һаатуулааб.

Буурал буурал жороогоо
Булгюулхадаһаар гаралайлби.
Булган ехэ дайдаяа
Бусалтагүйгөөр ерэлэйлби.

Дүүмэр баахан Дүүдэйе
Дүмэн дүмэн үргэлэйлби.
Эжы, баабайнь орондо
Эрхэлүүлэн ябалайлби.

Арбан долоо гүйсөөгүй,
Арайл балшар наһандаа
Хонгор дууша Дүүдэймни
Холын замда гаралай даа.

Басаган арюун бэемни
Баяр жаргал үзөөгүй –
Баһал холын дайда руу
Баахан Дүүдэйм ябалай даа.

Эхэнэр арюун бэеымни
Эльбэн таалан жаргаагүй –
Сэрэг-эрдэм шудалхаа
Сэхэ гаран ошолой даа.

Ирагуу һайхан хоолойтой
Илдам налгай Дүүдэймни,

Хонгёо һайхан хоолойтой
Хонгор налгай Дүүдэймни.

Хангай тайгын хүндыдэ
Хангюурдажа дуулахадань,
Хангал хангал гүрөөнүүд
Харайлдажа ерэдэг һэн.

Түхэреэн түрэл тоонтодоо
Түүрээн түүрээн байхадань,
Шаргал шаргал инзагад
Шагнаархажа суглардаг һэн.

Хариин хүйтэн дайдада
Хаанал мүнөө ябанаб даа.
Харахан алаг зүрхэндэм
Хайрата Дүүдэйм һанагдаа.

Гушан хоёр наһандаа
Гууран гууран гунигланаб.
Губиин ганса модондол,
Гунхан ганхан үмхирнэб.

Табан жэлэй болзоондо
Таар тахим түүрээнэб.
Талын ганса модондол,
Гансаарханаа хүлеэнэб.

(Шаргай Баатар ороно).
Шаргай Баатар:

Талын ганса модондол,
Гансаарханаа бэшэлши.
Тангил Дүүдэйн холохондо
Намаяа бүүхэн марталши.

Арба наһаар дүүмэрхэн
Айдар залуу Дүүдэйел

Гажаран хүлеэн байхада,
Гасалан гээшэнь юутэйл юм?

Сойлтотойхон даагандал,
Түүрээн байхаш гайхалтай.
Согтой харахан нюдэнэйшни
Бүрын байхань хайратай.

Сарюун Гоохон:

Тушаатайхан даагандал,
Турьян турьян найгуужаб.
Тунгалаг хара нюдэнэйнгөө
Шэргэшэтэр байгуужаб.

Аба, эжын зарлигаар
Асарагдаһан заяанһаа
Арсажа яажа бололтойб.
Арбан жэлэй саада тээ
Абаһан шахаа тангаригаа
Алдажа яажа бололтойб.

Шаргай Баатар:

Сагай эрьен ошоходо,
Сарюун шарайш буурахал.
Сарьдаг сагаан дабаанай
Саһан шэнгеэр хайлахал.

Дүлии хоохон дайдаһаа
Дүүдэй Мэргэн бусахагүй.
Дүүлин бусажа ерээш һаа,
Дүтэ шамай үзэхэгүй.

Борсой ноён абгаһаа
Болохын зүбшөөл асууе.
Боожо мании арсаа һаань,
Бодхуултажа талиие.

Сарюун Гоохон:

Хоёр отогой хоорондо
Хёмороон дахяад эхилхэл.
Үргэн зоной дундахана
Үймөөн, хүлгөөн хүдэлхэл.

Шаргай Баатар:

Хоёр отогой хоорондын
Хёморхол шамда юуштэй юм!
Холын хизаар мордоһон
Дүүдэй ямар хүсэтэй юм!

Сутай Сэсэн баабайһаам
Сугтаа зүбшөөл асууя,
Залуу һайхан наһандаа
Жаргал эдлэн ажаһууя.

Сарюун Гоохон (өөртөө):

Хараани холые хараашалжа,
Харанхалшоо гү нюдэмни?
Дүүдэй Мэргэниие хүлеэжэ
Дүлииршоо гү сэдьхэлни?

Шаргай Баатары харахадаа,
Шадал минии барагдана.
Эхэнэр хубияа харамсахадаа,
Эдир наһам һанагдана.

Шаргай Баатар (Сарюун Гоохонише даган):

Шарайеш адаглан хараашалжа,
Шалаал хоёр нюдэмни,
Шамайел шамайе хүлеэжэ,
Шархатаал халуун сэдьхэлни.

Арбан жэлэй хугасаада
Аргам минии барагдана.
Амраг һайхан шамтайгаа
Аляалһайб гэжэ һанагдана.

(Борсой ноён Бамбаа эжы хоёр ороно).

Шаргай Баатар: Абга, абга!

Борсой ноён: Юун болооб?

Шаргай Баатар:

Арбан жэлэй хугасаада
Абяагүйхэн ябаа һэм,
Абгам, намаяа хайрлаарай
Алдуу эндүү гаргаа һаам.

Дүүдэй дүүгэй мордоһоор
Дүүрэн жэлнүүд үнгэрбэ.
Онгон хара үһэмни
Орой дээрээ шэнгэрбэ.

Сагай ошохо тухамда
Сарюун Гоохон хайратай.
Заршам ёһын хатууда
Залуу наһан харамтай.

Дүшэн улаан дабаанай
Дүрөө гэшхээд ябаналби.
Үбгэн боложо үмхирхын
Үртөөн дээрэ гарабалби.

Гадаһан мэтэ гансааран
Гажаран ябаһан шалтагни,
Галаа дэгжээн жаргаха
Ганса байһан түшэгни –

Сасуу үеын тухайтай
Залуу һайхан дүүхэй лэ –
Сахюур хурса шарайтай
Сарюун Гоохон абхай лэ.

Борсой ноён:

Юу, юун гэжэ?!
Юурэн ехэ тэнгэримни,
Юһэн сагаан заяамни!
Хүбүүн, хүбүүн Дүүдэймни
Хүнэй газар мордоош һаа,
Хүлдүүрээр арилһан бэшэ,
Хүлөөрөө гэшхэн ошоо һэн.
Хүлдүүрээр тонилһон бусахагүй,
Хүлөөрөө гараһан бусаха юм.
Хүбүүем үхөө гээ гүш?
Хүндэлдэхөө һанаа гүш?!

Шаргай Баатар:

Абга, абга, аргаарыт,
Анжаран намай шагнаархыт!

Борсой ноён (шагнангүйгөөр):

Газар дээрэ мүндэлһэн
Ганса хайран хүбүүем
Үгыдэ тоолон шиидхэһээр
Үнинэй гүт?!
Харуул!
Харуул!

(Харуул ороно).

Отогой онгон зааринии
Орожо ерэ гэ!
Олон эсэгын ахамады
Урижа ерэ гэ!
Осолто тэрэ Сутайе
Оложо ерэ гэ!

(Харуул гарана).

Бамбаа эжы:

Ноён, ноён, яагаабши,
Номхон, номхон анжарыш.

Залуу хүнэй залиие
Залгажа саашань анхарыш.

Борсой ноён:

Аниргүй!
Сэсэн, сэсэн гэлсүүлһэн
Сэхэ бүхэ ахашни
Газар дээрэ түрэһэн
Ганса хайран хүбүүеш
Төөрюулхысэ төөрюулээд,
Үймүүлхысэ үймүүлээд,
Самаргаанаар олдоһон
Сарюун Гоохон бэрииеш
Өөрынгөө хүбүүгээр
Өөгшөөлэн буляаха,
Забһарлаха һамбаандань
Засаг түрэ халяаха
Хара муухай һаналтай,
Хазагай ехэ бодолтой
Энэ болотор ябаһыень
Эгээ мүнөөл ойлгобоб!

Бамбаа эжы:

Сутай Сэсэн ахамни
Суургалха мэхэгүй,
Хадагалха харагүй –
Хардажа яажа бололтойб!

Ная наһанай дабаае
Налижа ябаһан үбгые
Дайража яажа бололтойб!
Буруу юумэ хэлэбэш,
Буритай үгэ алдабаш,
Булхайлхаяа һанабаш!

Борсой ноён:

Аниргүй!

(Сарюун Гоохондо хандажа)

Тэнгэри-заяанай тээбэридэ
Тэбхэ болохоёо һанаа гүш?
Тэргын мөөрэй булууда
Тэртэ болохоёо һанаа гүш?
Болзоото сагай болдогто
Богоол байһанаа мартажа,
Гэзэгэтэ эрын үлмыдэ
Гэргэн байһанаа мартажа,

Ондоо эрын отогто
Ороод хэбтэһэн байгаарайш.
Орогдол болон талиижа,
Ошоод эндэһээ туршаарайш!

Отог нютаг хоёрыеш
Үнэһэн тоборог болгохоб.
Олон гүрэлөө гэзэгыеш
Оohор болгон үлгэхэб.

Сарюун Гоохон:

Баабай, баабай, хэшээгыт,
Бааханш зэмэ байхагүйл.
Үгыем шагнан үршөөгыт,
Үһөөтэ хэрэг бү үүдхыт.

Зүүнэй зэргэ зүрилдөөн
Зүрхэндэмни байрлаагүйл.
Зүһэ буруу үзэгдэл
Зүүдэндэмниш ороогүйл.
Үндэр гэгээн Хурмаста
Үгэ бүхэнэйм гэршэ лэ.
Үнэн сэхэ бэшэл һаам,
Үе мүсым хэршэг лэ.

(Заарин бөө түрүүтэй ахамад ноёд, Сутай Сэсэн оронод)

Борсой ноён:

Баруулма тэнгэринүүдые
Бараалхажа түрэһэн,
Зүүлэмэ тэнгэринүүдые
Зүгнэжэ түрэһэн
Заан ехэ хүсэтэн,
Заарин ехэ омогтон,
Арбан гурбан эсэгын
Ахамад ноёд, дуулагтан!
Отогой онгон дууша,
Оюун түгэлдэр ангууша
Одхон ганса хүбүүем
Ондоо газар эльгээһэн
Осолто нагасань хэн бэлэй?!
Сутай Сэсэн ахатан!
Тайгын олон ангууды
Тайлган дээрэ суглуулдаг,
Һаадаг номо үгыгөөр
Һаарал буурал буганууды
Һаали дээрэнь асардаг
Һара мэтэ хүбүүем
Һамааруулһан хэн бэлэй?!
Сутай Сэсэн нагасань!
Наһаа хүсэд гүйсөөгүй,
Нарай балшар хүбүүем
Нара буруу зүг руу
Намнан зааһан хэн бэлэй?!
Сутай Сэсэн нагасань!
Тэрэ холын дайда руу
Тэхэрилтэгүйгөөр ябуулаад,
Үгэ хэлээр жэрбэдэн,
Үнэн замынь алдахуулаад,
Тэрэнь багадаад,
Шуумар хаании даража,
Шуһанай хэшэг болгоһон,
Тулалдаанда илажа,
Тугай тахил болгоһон.

Сарюун Гоохон бэриием
Шаргай Баатар хүбүүниинь
Жэрхэмшэтэй муухайгаар
Жэрбэдэжэ байһаниинъ элирбэ.
Тэрэнь багадаад,
Хүлөөрөө ошоһон хүбүүем
Хүлеэхэеэ сүхэржэ,
Үршөөлтэй ошоһон хүбүүем
Үгы мэтээр тооложо,
Шаргай Баатар зээ хүбүүн
Шандааһандаа найдаа гү,
Угай заншал мартажа,
Убайгүйдөө найдаа гү,
Гэргэн болоһон бэритэймни
Гэрлэхэм гэжэ асууба.
Амраг болон аляалжа,
Абаашахам гэжэ гасаалба!
Ахамад ноёд, анжарагты,
Заарин, заабаряа зарлагты!

(Ахамад ноёд толгойнуудаа хоёр тээшэнь зайланад).

Заарин бөө:

Бараан үндэр тэнгэриин
Баршадтайхан байхада,
Тоонто ехэ сабдагай
Тодхортойхон байхада,
Дүүдэй Мэргэн хүбүүе
Дүмэн дүмэн хорёол һэм,
Саада холынь харгые
Самнан самнан сараал һэм.

Заабариием шагнангүй,
Загнан загнан ошоол һэн.
Зарлигыем шүгнэнгүй,
Заргалалдан мордоол һэн.
Хэн мүнөө зэмэтэйб?

Хариин тэрэ дайда руу
Харгы замынь шэглүүлһэн,
Зүһэ буруу дайда руу
Зүг шэгынь зүглүүлһэн,

Ангууша мэргэн алдарыень
Алдахуулан төөрюулһэн,
Алмай хооһон зарлигаар
Аласай газар мордохуулһан
Сутай Сэсэн бэшэ гү?!

Олоной ехэ суглаан дээр
Оломгүйгөөр арсалдан,
Хамтын ехэ зүблөөн дээр
Хазааргүйгөөр зүдхэлдэн,
Хөөргэ улаан жабжаараа
Хөөһэ бууратар мэдхэлдэн,
Оошо улаан зубхяараа
Ошо гарасар заргалдан,
Холын зүг руу заагаашань
Хожом болоод элирбэ.
Хоро хара һанаашань
Одоол мүнөө тодорбо!

Борсой ноён:

Сутай Сэсэн!
Амиды үлэхөө һанаа бол,
Ахамад зоной урда
Аршалжа бэеэ турша!

Сутай Сэсэн:

Гүжэрдэһэн үгэтнай
Гүбэйн зэргэ хүндэ байн.
Хардаһан харатнай
Хадын зэргэ хүндэ байн!
Дүүдэй Мэргэн хүбүүнэй
Дүрөөдэ хүлөө хүргэжэ,

Ганзагада гараа хүргэжэ,
Эрын эрхим харгыгаар
Эрдэниин нангин дугыгаар
Эрмэлзэжэ мордоhоор,
Эрбэлзэжэ ошоhоор,
Аба эжы хоёртоо
Амар мэндээ хүргээгүйнь

Элдэб олон отогуудай
Эдилдээтэй байhанhаа,
Хара барга онгодой
Хадаралдаатай байhанhаа!
Тэрэ отог олондо
Тэнгэри мэтэ сэлмэг,
Тэбхэр hайхан шарайтай
Тэнигэр сагаан сэдьхэлтэй
Залуу хүбүүн заларжа,
Налуу hанаа hанажа,
Сэрэг-ухаа шудалжа,
Шэнэ бодол абажа
Байна гэhэн hурагтай!

Хүдэр хоёр отогой
Хүрэлдөөниинь замхажа,
Буhалгааниинь заhаржа,
Бусад олоноо зарлажа,
Бута мэтээр хамтаржа
Байна гэhэн hурагтай!
Айдар тэрэ хүбүүнэй
Алдар солынь дуулахада,
Али болохо hурагууды
Адха соогоо шүүхэдэ –
Аша хүбүүн янзатай.

Залуу тэрэ хүбүүнэй
Зан абаряар таахада,
Зар тунхаг хоёрыень

Залгалдуулжа шэнжэхэдэ,
Дүтэ ойрын һурагууды
Дүхэриглүүлжэ лаблахада –
Дүүдэй Мэргэн хэбэртэй!

Бамбаа эжы (Сутай Сэсэнэй дабталга хэхэ бүридэ)
Тэрэл байхань болтогой,
Мүн байхань болтогой!

Борсой ноён:
Үгэлһэн үгэш удхатайш бол,
Үнэн дээрээ хогоосон!
Хэлэһэн хэлэнш хэшэгтэйш бол,
Хэрэг дээрээ хогоосон!

Ахамад ноёдой урда
Ами бэеэ аршалжа,
Арбан үгэ холбоош бол,
Атаа хёмороо үүсхэһэн
Альбан Шаргай хүбүүгээ
Аршалжа шадабагүйш!
Ахамад ноёд, шиидхэгтэн!

(Ахамад ноёд толгойнуудаа дохинод).

Харуул!
Шаргай Баатары баригтан!

(Харуулшад Шаргай Баатарые бариха гэжэ добтолно).

Шаргай Баатар (һэлмээ һугалжа)*:*
Шалтаг болгон намайе
Шарууһалхаа һанаба гүт?!
Шадалтай һаа, шандааһаар!
Эдир энэ бэеым
Эритэ мэсээр занаба гүт?!
Эрхэтэй һаа, энээгээр!

(Харуулшадтай һэлмын хүсөөр тулана. Элшэн ороно).

Элшэн:

Бараан холо зүгһөө
Барлан барлан ерэбэ –
Баабайн хүбүүн бэшэ гү?!
Дуулим тайгын дунгинатар
Дуулан дуулан ерэбэ –
Дүүдэй Мэргэн бэшэ гү?!

(Харуулшад Борсой ноёной дохёогоор Шаргай Баатарта добтолхоёо болинод. Дуун соностоно. Дүүдэй Мэргэн Арюун Хатан хоёр ороно. Арад зон сугларна. Угтамжын хатар. Бүгэдын баяр).

Дүүдэй Мэргэн:

Үглөө бүри хүлеэһэн
Үбгэн буурал эсэгэмни,
мэндэ амар!
Хүлеэн хүлеэн зүүдэлһэн
Хүгшэн буурал эжымни,
мэндэ амар!
Аяар холын дайдаһаа
Амарай мэнды асарбаб.
Ханинар болоһон отогуудһаа
Хамагай хүнды хүргэнэб!

Холын тэрэ хизаарта
Хонгор һайхан таанараа
Хоног бүридэ мартаагүйб!

Үзэсхэлэн газарта
Үндэр хэрэг үзөөш һаа,
Үлгэн тоонтоо мартаагүйб!
Ара холын дайдаһаа
Абажа ерэһэн дангина –
Абхай Арюун Хатан лэ –
Амаршалжа үршөөгыт!

Мэргэшүүлэй дайдаhаа
Мэшэеэн ерэhэн дангина –
Минии Арюун Хатан лэ –
Мэндэшэлжэ үршөөгыт!

(Аба эжы хоёртоо мүргэнэ. Арюун Хатан Дүүдэй Мэргэнэй дуунай аялга доро хатарна. Эхэ, эсэгэдэнь бэлэг барина).

Баатар жанжин багшымни
Бага одхон басаган лэ –
Дуран наран хоёрнил –
Дундаа хэжэ үршөөгыт!
Оюун жанжин багшымни
Омог hайхан басаган лэ –
Оошо зүрхэн хоёрнил –
Отогтоо абажа үршөөгыт!

Борсой ноён:

Аба эжы хоёрhоо
Асуун hуран үгыгөөр
Абажа юундэ ерээбши?

Асарhан энэ абхайншни
Ара тээhээ дагаашан,
Абали үри нэхээшэн
ерэхэгүй юм гү?

Баабай эжы хоёрhоо
Баталан hуран үгыгөөр
Бahал юундэ забдаабши?
Басаган энэ абхайншни
Буруу тээhээ дагаашан,
Баршад тодхор татаашан
ерэхэгүй юм гү?!

Дүүдэй Мэргэн:

Замби дэлхэй уудам лэ,
Захатай юм гү, үгы гү?

Залгаа олон отогуудынь
Тоотой юм гү, үгы гү?

Түби дэлхэйн сээжэн дээр
Түмэн түмэн отог лэ.
Түмэн түмэн отогуудынь
Түрэл садан угтан лэ.
Үзэһэн харahан дайдамни
Үнэр үргэн арадтай.
Үhөө хяhаа нэхэдэггүй,
Үнэн hайхан гуримтай.

Ошоhон ябahан дайдамни
Одон мэтэ гэрэлтэй.
Олон отогы багтаahан
Оюун үндэр соёлтой!

(Сутай Сэсэн нагасаяа амаршалжа, бэлэг барина. Арюун Хатан хойноhоонь ябажа хатараар амаршална).

Үбгэн буурал нагасамни,
Үгэһэн сэсэн hургаалытнай
Үеын үедэ мартахагүйб.
Хэлэһэн хэды үгыетнай,
Хэшэгтэ нангин захяаетнай
Хэтын сагта мартахагүйб.
Арюун алдар солотнай
Ара газар дуулданхай.
Аяар холын хизаарта
Аша танай суурханхай.

(Шаргай Баатарые амаршалжа, бэлэг барина. Арюун Хатан мүн лэ амаршална).

Үхибүүн балшар нahанhаа
Хүтэрэлдэжэ ургаалди.
Үхэрэй хоёр эбэртэл

Зэргэлхэдэжэ ябаалди.
Шаргай Баатар шамтайгаа
Шаналан шаналан хахасаал һэм.
Шанха холын хизаарта
Шамаяа ходол дурсаа һэм.

(Сарюун Гоохониие амаршалжа, бэлэг барина. Арюун Хатан мүн лэ амаршална).

Балшар бага наһанаймни
Бадма сэсэг бэлэйлши.
Баруун гарһаам хүтэлжэ,
Хүн болгон үргэлэйлши.

Сэнгүү бага наһанаймни
Сэлмэг үглөө бэлэйлши.
Сэлгеэ талын аялга
Сээжэндэмни тарилайлши.

Сарюун Гоохон (гэнтэ заригад гэжэ, Дүүдэй Мэргэн Арюун Хатан хоёрые тойруулан хараба – жүтөөрхэл түрэбэ):

Хонгор дууша шамайгаа
Хоног тоолон хүлеэгээб.
Холын холы шэртэжэ,
Хоёр нюдөө шэргээгээб.

Эдир залуу наһамни
Эһэ тоохоор хушагдаа.
Этигэл баяр хоёрни
Шинии ёроор тушаагдаа.

Сахюур һайхан бэемни
Сагаан сahаар хушагдаа.
Сарюун Гоохон алдарни
Арюун Хатаар һолигдоо!

(Шаргай Баатар һамааруулха гэжэ оролдоно, теэд туһагүй. Сарюун Гоохон уйлан хайлан, Борсой ноён Бамбаа эжы хоёрто һүгэдэн унана. Арюун Хатан ехээр сошон гайхана).

Тала дайдын отог гэжэ
Таран тараа бэшэл байха.
Тангаригта ёһо гэжэ
Һалан һалаа бэшэл байха.
Хадам аба, эжым гэжэ
Ёһоо алдаа бэшэл байха.
Ханил ганса нүхэр гэжэ
Хаян хаяа бэшэл байха!

НЭГЭДЭХИ ҮЙЛЭ

Хоёрдохи үзэгдэл

Сарюун Гоохон (отогтоо гансааран. Һүни. Уйдхар гунигта абтанхай):

Хашаланда ороһон абымни намаяа
Харида барижа үгэхөө байхадань,
Хайрата буурал эжымни намаяа
Харамнаһаар лэ үлөө бэлэй.

Булхайда ороһон абымни намаяа
Бусадта барижа үгэхөө байхадань,
Буурал хүгшэн эжымни намаяа
Бусаажа шадаал үгы бэлэй.

Гасаланта энэ дэлхэй дээрэ
Гансаардан ябаха хуби заяан
Эрьен байгша эгүүридэ
Эхэнэр хүндэ үгтэһэн хаяа?

Баряанда һууһан шубуун мэтээр
Басаган наһамни үнгэрөө бэлэй.

Уяанда байһан унаган мэтээр
Утаата гэртээ үлөө бэлэй.

(Заарин бөө ороно. Дууень шагнана)

Хэтын сагта гансаарханаа
Хэды болотор тулиха хүнбиб?
Хэлыш намда, мүнхэ заяам,
Хэнтэй, хэзээ жаргаха хүнбиб?
Үеым нүхэр Шаргай Баатар
Үнэн һайханаар намда дурлаа,
Залуу хонгор Дүүдэй Мэргэн
Заята ганса зүрхым шаналаа.
Хариһаа бусаһан инагаа хараад,
Халуун зүрхэм хоёрлоод байна.
Хабтагай талаяа баһал һанаад,
Харгы замни һалаатаад байна.

Заарин бөө (хошоноор):
Гунигтайханаар дуулахыш шагнаад,
Гургалдай гэжэ һананалби.
Гулдагар һайхан бэеыш хараад,
Гунан наһаяа һанабалби.

Сарюун Гоохон (сошоно):
Та-тай!
Та гүт?

Заарин бөө:
Заяан шинии зайлаагүй,
Заарин минии адхан соо
Загал улаахан буга болоод,
Заадан байхынь харана гүш?
(Альган соогоо харуулна).

Сарюун Гоохон:
Харанаб, харанаб, заяамни!

Заарин бөө:
Бажуугаа болни – миниихи,
Табяа болни – шиниихи.

Сарюун Гоохон:
Заяан, заяан,
Хайрлыт намай.

Заарин бөө:
Заяан шинии буруулхаад байна,
Залуу наһанш хайратай.
Залаад табижа болохоор байна,
Заахан юумэн хэрэгтэй.

Сарюун Гоохон:
Байһан юумээ барихалби –
Байрадань оруулжа үршөөгыт,
Хэтэдээ һанажа ябахалби –
Хэлэжэ, заажа хэшээгыт.

Заарин бөө:
Сэгээн сэбдэг тэнгэриин
Сээжэн дээрэ бууналби.
Сэлмэг арюун шарайеш
Сэхэ хаража һууналби,
Мангилайхан, мангилай!
Табин табан тэнгэриин
Ташаан дээрэ һууналби.
Талаан заяан хоёрыеш
Таһар татахаа байналби,
Тангил һайхан, тангилай!
Намтай ханилан һуугаа бол,
Наран шинии эрьехэл.
Налгай үгым дуулаа бол,
Наһан шинии нэмэхэл.
Нангилайхан, нангилай!
Наашаа болыш, наашаагыш,

Нарин бэеэ тэбэрюулыш,
Нахилзажа аляархыш,
Намжарханаар таалуулыш,
Нангин һайхан нангилай!
(Тэбэрихэеэ забдана).

Сарюун Гоохон:

Заарин, заарин, болзоогыт,
Залуурхажа байналта.
Заяагдаһан нүхэртэйм
Заргалдаха болохолта!

Заарин бөө:

Зай, зай, номгоро,
Заахан наадаад абахада,
Зангаа хубилаад гүйлтэгүй.
Зангаа хубилаад гүйхэл һаа,
Заяан хуби хоёрыем
Заһа гэжэ гуйлтагүй!

Сарюун Гоохон:

Алмайраа һаам, хэшээгыт,
Аршалжа намай хайрлыт.

Заарин бөө:

Заяагдаһан нүхэршни
Замаа алдан төөринхэй.
Зангилаата заяашань
Задархаяа болинхой.

Шарайшалһан нүхэршни
Шамһаа зайлан хулжанхай.
Шандамани заяашань
Шабар сохин унанхай.

Асарһан тэрэ хүүхэниинь
Архан шолмос шэнжэтэй.

Үнэһэн хүхэ шарайдань
Үбшэн тахал янзатай.

Харгы замыш хүндэлэн
Харайн отолон гаранхай,
Ханилсаһанайш һүнэһы
Харха болгоод табинхай.

Жаргал золыш буляажа,
Жалга нүхэ малтанхай.
Заяагдаһан нүхэрыеш
Жараахайдал залгинхай.

Арюун хонгор наһыеш
Альбан шолмос эдихээ байн.
Саашань болгоо үгыл һаа,
Сарагдахаяа болихоо байн.

Далгатайхан заяашыш
Дабһа даряар хорлоод байн.
Даран һалгаа үгыл һаа,
Дабагдахаяа болихоо байн.

(Үбэрөө онгилжо, нэгэ юүмэ гаргаад, Сарюун Гоохондо һарбайн үгэнэ).

Май!
Маргааша үглөө ноёнойдоо
Манжа барихаа ошоходоо,
Арюун Хатанайнь ундые
Адхангүйгөөр баряарай!

Нюдэтэ хүндэ харуулангүй,
Шэхэтэ хүндэ мэдүүлэнгүй,
Архан шолмосой аяга руу
Алдангүйгөөр юулээрэй!

Сарюун Гоохон (hарбайhан юумыень абаhанаа мэдэнгүй абажархиhан аад, гэнтэ ойлгожо, ехэтэ сошоно)*:*

Юу?
Юу гэжэ?!
Холоhоо ерэhэн гоохонии
Хорложо алаха...
иигэжэ...

Заарин бөө:

Аниргүй!
Ами наhанш үнэтэй гү,
Архан шолмос хайратай гү?!

Сарюун Гоохон:

Ами наhан үнэтэйшье бэлэй –
Алаха хюдаха буруул байха.
Архан шолмос байгааш гэлэй –
Абал, эжын үрил байха.

Ханилhан гансаа алдаашье hаам,
Хариин гоохон зэмэтэй бэшэ.
Харахан hанаа hанаашье hаа,
Халуун аминhаа сэнтэй бэшэ.

Үншэрхэдэжэ үлөөшье hаа,
Үнэн ёhоо алдахагүйлби.
Үhөөрхэжэ занаашье hаа,
Үхэлэй hабар болохогүйлби.

Амраг гансаа алдааш хадам,
Айдар гоохон гэмтэй бэшэ.
Атаа мэеэн болоош хадам,
Ами наhанай сэнтэй бэшэ.

Заарин бөө (өөртөө):

Мэеэн, мэеэн, мэеэн даа,
Минии гарhаа гарабалтай.

Мэдээн минии, мэдээн даа,
Мэдхэлдэхээ һанабалтай.

Атаан мини, атаан даа, -
Адын аман ангайгаа.
Шүтөөн минии, шүтөөн даа –
Шүбгын үзүүр булталгаа.

(Сарюун Гоохондо)
Арсаба гүш?!

Сарюун Гоохон:
Арсаба!

(Үгэһэн хорыень дээр үргэнэ).

Ахамад ноёдой анхаралда
Абаашажа энээни тушаахаб!

Зариин бөө:
Гэршэ болохоо һанабалтайш,
Гэрһээ гарахын харахагүйб.
Гэзэгэ дорош гүрбыһэн
Нугарһые алдахагүйб!

(Гэнтэ ада шүбгэ гаргажа, шэлэ руунь хадхана. Сарюун Гоохон алдалан унаба. Заарин бөө гартань байһан хороёо абажа, сухариһаар гаража ошобо. Нэгэ хэһэг сагта Сарюун Гоохон хүдэлэнгүй хэбтэбэ. Аалихан үндын бодоходоо, эрьелдэжэ эхилнэ).

Сарюун Гоохон:
Оо-ёо, ёо-о!
Оёоргүй нүхэн соо!
Оо-ёо, оо-ёо-ёо!

(Сутай Сэсэн, Борсой ноён, Бамбаа эжы гурбан оробод).

Сарюун Гоохон (мэдэрэлгүй дэмы нюдэтэй):

Заахан улаан загални
Заарин бөөгэй адхан соо-о!
Дуулана гүт?
Дуулана гүт?
Уйлана...
Зоходон, зоходон буйлана...

Бамбаа эжы:

Юу гэнэш, хүүхэмни,
Яагаабши даа?

Борсой ноён:

Нойрмоглоно бэшэ гү?

Сутай Сэсэн:

Ооголһон абяа дуулаад,
Отогһоо минии гарахада,
Хүшүүргэ-хаалгань түрд гээд,
Хүн гарахадал болоо һэн...

Сарюун Гоохон:

Хүзүүн дээрэм сэрд гээд...
Гал, гал, гал!!!

Бамбаа эжы (һудаһыень барина):

Һүнэһөө зайлаа гээшэ гү,
Нойрмоглоһон янзагүйл!
Һү, һү асагты!

*Сутай Сэсэн (*һү үгэнэ. Бамбаа эжы Сарюун Гоохондо уулгана):

Хэн байгаа гээшэб?
Яаха болоо гээшэбибди?

Борсой ноён:

Хүбүүд булта агнуурида...

Сутай Сэсэн:

Дүүдэй Мэргэн байгаа бол...

Бамбаа эжы:

Арюун Хатании дуудагты!

Сарюун Гоохон:

Урда хадын энгэртэ
Ургы сэсэг ургана.
Ургы сэсэгэй дэльбэһээ
Улаан дүлэн бурьяна...

(Сутай Сэсэнэй гаражa ябахада, Заарин бөө ороно. Хоюулан урда урдаһаа зуг татаад үнгэрнэд).

Заарин бөө:

Юу хээнэй хүлгөөн бэ?

Борсой ноён:

Сарюун Гоохон... бэримнай...
Санхатаа гээшэ гү... дэмырнэ.

Бамбаа эжы:

Ухааниинь хүдэлһэн янзатай,
Улаан галаар улуурна...

(Заарин бөө гэр соогуур ябуултажа эхилнэ, углууда ошоод дүгдэгэшэнэ, онгоо оруулха хэбэртэй. Арюун Хатаниие дахуулһан Сутай Сэсэн ороно. Арюун Хатан Сарюун Гоохоной толгой барижа байтараа, шэлэ дээрэнь юумэ тухайлба янзатай, Бамбаа эжыдэ, булганда заана, тэдэнь юумэ ойлгоногүй. Арюун Хатан тэдэндэ хүн хадхаа гэжэ харуулха һанаатай хатаран харуулна. Энэ үедэ Заарин бөө онгоо оруулжа, мүн лэ хатарна: энэнь Арюун Хатан Заарин бөө хоёрой тулалдаан болошоно. Заарин бөө Арюун Хатаниие гэмтэн гэжэ харуулхые оролдоно. Арюун Хатан бэе тээшэ заанагүй, гэбэшье хүн хадхаа гэжэ ойлгуулха гэнэ. Энэ үедэ Сарюун Гоохон гэнтэ заригад гэжэ

нэгэ үедэ Арюун Хатан тээшэ, нүгөө үедэ Заарин бөө тээшэ дугташана).

Сарюун Гоохон (өөдөө гэнтэ шэртэн заажа):

Харыт, харыт!
Хангай дээгүүр
Сагаан, сагаан...
Хун шубууд...
Харана гүт?!
Огторгой дүүрэн...
Оо-оо-оо!!!
Түмэн, түмэн хун шубууд...

(Аалиханаар алдалан унажа, наһа барана).

Заарин бөө:

Дуулаба гүт?
Улаан галаар улууһань –
Уняар тахал зүгнэбэ.

Сагаан шубуу хараашань –
Сабдаг шолмос тодорбо.

(Арюун Хатаниие заажа):

Энэ эхэнэрһээ зайлагты,
Эдюулээгүйдөө зайсагты!

(Гаража ошоно, бэшэ гурбан баһал сухариһаар гарабад. Арюун Хатан алдалжа унаһан Сарюун Гоохоной дэргэдэ гансаараа үлэнэ).

ХОЁРДОХИ ҮЙЛЭ

Гурбадахи үзэгдэл

Сарюун Гоохониие арюудхалга. Хабаадагшад бүгэдөөрөө. Ойн соорхойдо Сарюун Гоохоной бэе дүрбэн модон тулгада арангалжа табяатай, доронь бэлдэһэн түлеэн ябталагданхай.

Заарин бөө хуушхые тойрожо ябажа, дээшэнь юумэ үргэнэ, сасана.

Шаргай Баатар:

Шэлээр шэлээр гүйгөөшэ
Шэлдэг соохор шэлүүһэн,
Шэлээрхэн намаяа орхёолши,
Шэнэлхэ хубита инаг хүүхэм.

Залуухан омог бэеыеш
Заяата гансаш тэбэреэгүй.
Халуухан инаг уралыеш
Ханилхал нүхэрш үнэсөөгүй.

Голоор голоор гүйгөөшэ
Гоёхон соохор шэлүүһэн,
Голожол намаяа ошоолши,
Гомдолго минии инаг хүүхэн.

Урасхал долгин үһыеш
Ушармаар гансаш эльбээгүй.
Дурасхаал болохо үгыеш
Дурлаһан нүхэрш дуулаагүй.

Хадаар, хадаар гүйгөөшэ
Хангал соохор шэлүүһэн.
Хаяжал намаяа ошоолши,
Хайрата минии инаг хүүхэн!

(Заарин бөө арангада гал аһаана, хууштын дүрбэн тээһээ дүрд гэжэ дүлэн соробхилно).

Заарин бөө:

Хари холын газарһаа
Хабхаржа ерэһэн,
Хатархажа бууһан,
Хатуу гуулин һоёотой,

Хара ехэ һанаатай,
Сахал тахал шарайтай,
Салир гуулин һабартай,
Самсаал хурса нюдэтэй
Саадын ехэ табюулы,
Сагай ехэ аюулы,
Сабдаг ехэ шолмосы
Сараха шадалгүйб,
Самнаха мэдэлгүйб!

(Арюун Хатаниие тойрон дэбхэрнэ).

Сарюун Гоохоной һүнэһые
Сабдаг шолмос залгиба.
Салир хурса шүдөөрөө
Сараа гарган эдибэ!
Заахаһаа бэшэ,
Задалха аргамгүй,
Зарлиглахаһаа бэшэ,
Зангилха аргамгүй!
Ойро дүтын сагта
Ойн олон хүүхэды,
Табан жэлэй туршада
Талын олон хүүхэды
Заадаха һамбаанда
Залгихаяа байнал,
Забһарлаха һамбаандаа
Захадхаяа байнал!
Хатан төөдэй,
хангилай!

(Харанхалан унана. Басагад, бэреэд, зон Арюун Хатанһаа зайлан ошонод. Заарин бөөе хоёр тээһээнь һугадан бодхоно. Заарин бөө мэдээ орохон боложо):

Ахамад ноёд,
Арад зон,

Зайсуулагты энээнии!
Зайсуулагты,
зайсуулагты!..

(Баһа харанхална, харуулшад хоёр тээһээнь һугадан гарганад. Арюун Хатан юунэй боложо байһые ойлгожо, Дүүдэй Мэргэндээ ерэжэ нэнгэнэ).

Дүүдэй Мэргэн:

Холын газар ябахадам,
Хоёр нюдэнэйм сэсэгыдэл
Харалсаһан нүхэрыем
Харын ехээр хардаба.

Арюун Хатанай хэлээшээр
Сарюун Гоохоной хүзүүн дээр
Нугарһыень хадхаһан
Нюуса шарха байгаа һэн.

Сутай Сэсэн:

Гэрһээ гүйжэ гарахадам,
Гэнтэ хаалгань хаагдажа,
Хүнэй гараад ошохые
Хүсэд элеэр дуулаа һэм.

Харата хэрэг хэншьеб даа
Хажууһаамнай хэжэ байн.
Хариһаа ерэһэн хатанда
Хара бороо хаяжа байн!

Борсой ноён:

Хари холын бэригэнэй
Харатан бэшые хэн мэдэхэб.
Таһал үхэл асарһан
Табюул бэшынь хэн хэлэхэб!
Сарюун Гоохоной хүзүүн дээр

Сараа гарган бажууһан
Арюун Хатан бэригэнэй
Ада хюмһан бэшэ гү?

Һүниин харанхы балайда
Һүүдэр болон шургажа,
Һүнэһэ бэдэрэн ябааша
Һүртэ шолмос бэшэ гү?

Аба, эжын юрөөлгүй
Ара хариин газарһаа
Абажа ерэһэн хатаншни
Аюулта дайсан бэшэ гү?

Эхэ элдин дайдаһаа
Энэ гэһээр зайсуулха!
Тоонто үлгэн нютагһаа
Тогтоонгүйгөөр тонилуулха!

(Ахамад ноёд толгойнуудаа мүһэн дохинод).

Дүүдэй Мэргэн:

Үнэн мэргэн жанжинай
Үри бэеынь абахадаа,
Үргэн холын хизаарһаа
Үлгэн тоонтоо бусахадаа,

Амраг ганса нүхэрөө
Альган дээрээ абажа,
Али болохо аюулһаа
Аршалан ябахаб гэжэ
Үндэр тэнгэриин үнсэг дор
Үнэн үгөө үгөө һэм.
Байгаа дэлхэйн бахим дээр
Бата тангариг үргөө һэм.

Үелһэн ганса амрагым
Үзэн ядан байхадатнай,

Заарин бөөгэй зарлигы
Залган хэлэн байхадатнай,
Арюун Хатанаа гансаарайнь
Аршалангүй орхихогүйб.
Хашалганда гансаарайнь
Хаанаш хэзээш табихагүйб.
Ошоо хадаа – хоюулан,
Гараа хадаа – хоюулан,
Үлөө хадаа – хоюулан!
Үхөөш хадаа – хоюулан!

Бамбаа эжы:

Хүбүүн, яалайш,
хүбүүмни!

Борсой ноён:

Ахамад ноёдой зарлигы
Арсажа хэлэхэ аргамгүй.
Табан отогой үгые
Таһалжа хэлэхэ аргамгүй.

Хүбүүн түрөө гэһэмни,
Хүнэй зөөри байбаш.
Эрэ түрөө гэһэмни,
Эмын бөөри байбаш!

Үргэхэдэжэ дүнгэхэ
Үндэр тулга гэһэмни,
Үмхи гэшүүһэн байбаш.
Түшэглэжэ жаргаха
Түмэр тулга гэһэмни,
Түүхэй шандааһан байбаш!

Өөхэн заахан ябахадаш,
Өөрөө гартаа барингүй,
Сутай Сэсэн нагасадаш
Сургуули хүүлэһэн зэмэтэйб.

Эльгэн зөөлэн ябахадаш,
Энэ бэеэрээ hургангүй,
Харатай сэсэн нагасадаш
Харууhа хүүлэhэн зэмэтэйб!

Сахал тахал шарайтай
Сабдаг шолмос гэргэнтэеэ
Зайдан хоohоор зайда,
Тоймог хоohоор тонило!

Эсэгэтэйб гэжэ эндүүржэ,
Эрьежэ hөөргөө бү хара.
Эхэтэйб гэжэ алмайржа,
Тэхэрижэ hөөргөө бү ерэ!

Бамбаа эжы:

Борсой ноён, яалайбши,
(уйлан хайлан)
Бодожо үзэхөө яалайбши,
Эрхэ ганса хүбүүнэй
Эсэгэнь бэлэйш, яалайбши!
Алдар нэрээ нэрлүүлхэ
Ашата ганса хүбүүгээ,
Үндэр нэрээ нэрлүүлхэ
Үнэтэ ганса хүбүүгээ
Үршөөхэеэ яалайбши,

Хайдан номыш үргэхэ
Хайран ганса хүбүүгээ
Хайрлахаяа яалайбши!

Орой дээрэхи одон –
Ори ганса хүбүүгээ
Орхюулхаяа яалайбши!

Сутай Сэсэн:

Гэшхэhэн яаhан газартаа
Гэнэдхэеэл байна гүш,

Гэдэргээ бусаха зам үгы –
Эндүүрхэдэжэл байна гүш?

Хаби һууһан заариндаа
Хардуулхаяал байна гүш,
Хариха бусаха зам үгы –
Алдуу хэжэл байна гүш?

Заяан зарлиг хоёртоо
Занга табижал байна гүш,
Заларжа бусаха зам үгы –
Буруулхажал байна гүш?!

Борсой ноён:

Табиһан хэлэһэн зарлигаа
Татажа һөөргэнь абаагүйб.
Нёлбожорхиһон нёлбоһоо
Абажа һөөргэнь эдеэгүйб.

Шиилдаһан аргамжы
Таһа сохидог заншалтайб.
Шиидхэһэн шиидхэбэреэ
Бата сахидаг гуримтайб!
Харуул!

(Арюун Хатан Дүүдэй Мэргэн хоёрые заажа):
Эдэ хоёр тоймогы
Эхэ нютагһаа үлдэхэ.
Бузарлаһан харгы руунь
Бусаан түрин намнаха!

(Харуулшад Арюун Хатан Дүүдэй Мэргэн хоёрые туужа гаргана. Борсой ноён, Бамбаа эжы, Сутай Сэсэн, ахамад ноёд аалиханаар тараба. Галдуулжа байһан хүүрэй дэргэдэ гунигта абтаһан Шаргай-Баатар гансааран һууһан хэбээрээ һууна).

(Заарин бөө һэмээхэнээр бии болоно).

Заарин бөө:

Эрхын шэнээн ябахаһаа
Эрын түхэл үзүүлээш.
Барбагайн шэнээн ябахаһаа
Баатар нэрээ нэрлүүлээш,
Уйдажа юүндэ һуулайбши!
Тохойн шэнээн байхадаа,
Толгой тоолон мухарюулааш.
Алдын шэнээн болоходоо,
Арын сэрэг хушуулааш,
Муудажа юундэ һуулайбши?!

Шаргай Баатар:

Хадын зэргэ гашуудал
Халуун зүрхым хабхалба.
Хатуу зоригойм далиие
Хамха сохин таһалба.
Уйдангүйгөөр яалайбиб?
Уулын зэргэ гашуудал
Ухаан зүрхым эзэлбэ.
Урма зоригойм далиие
Удар татан хухалба.
Муудангүйгөөр яалайбиб?

Заарин бөө:

Түгсүүл мэтэ гансааран
Түглыжэ һууха саг бэшэ.
Дэгнүүл мэтэ дэрхыжэ,
Дэмы һууха саг бэшэ!
Борсой ноён шамайе
Борьбо дээрэш мүлхюулхэ,
Үһээрхэжэ, галзууржа,
Үбдэг дээрэш һэхэрүүлхэ.
Сарюун Гоохоной түлөөдэ
Саазалуулхаа байһанаа
Табан хоногой шахаада
Таһа мартаад ябана гүш?

Шаргай Баатар:

Мартаагүйб.

Заарин бөө:

Мартаагүй бол, шагналза,
Маргааш болотор бодожо үзэ!

Шаргай Баатар:

Борсой ноёной засагһаа
Бодожо хайшаа ошохобиб?
Болохо юумэниинь болуужаг...

Заарин бөө:

Бодожо ошо гэнэгүйб,
Бодожо үзэ гэнэлби.

Шаргай Баатар:

Бодохо юумэн һаланхай...

Заарин бөө:

Түрэһэн ганса хүбүүгээ
Борсой ноён үлдэлэй.
Түшэглэжэ найдаха
Тулга үгы үлдэлэй.
Оошо дээрэхи одон –
Ори ганса хүбүүнэйнь
Ондоо хариин газарһаа
Оложо ерэһэн хатаниинь
Олониие үрэбхихэ
Ороолон шолмос байжа,
Отогой зониие һүрдүүлбэ.
Борсой ноён мүнөөдөө
Болдог мэтэ ахирхан,
Гэшхэхэдэ хухарха
Гэшүүһэн мэтэ тахирхан!
Ойлгобо гүт?!

Шаргай Баатар:

Ойлгобо!

Заарин бөө:

Дүүдэй Мэргэн шамайе
Дүтын гэжэ хараагүй,
Өөхэн нялха ябахаhаа
Өөрын гэжэ хайрлаагүй,
Сарюун Гоохон дангина
Саб шүүрэн абаа бэзэ,
Тангил hайхан хүүхэнии
Таhа дүүрэн абаа бэзэ?

Шаргай Баатар:

Абаа!

Заарин бөө:

Сабдаг шолмос эхэнэры
Саана холоhоо асаржа,
Сарюун Гоохон дангины
Салир хюмhаар бажуугаад,
Энхэ ехэ тэнгэриин
Элирүүлжэ үгэхэдэ,
Заарин эхэ минии
Заажа хэлэхэдэ,
Үhөөрхэлhөө маргажа,
Үгы болон тэрьелбэ.
Харюусахаhаа айжа,
Хариин газар зугадаба.
Тиигэбэ гү?

Шаргай Баатар:

Тиигэбэ.

Зарин бөө:

Арбан hухай хүбүүды
Ара тээгээ дагуулбал...

Таба табан мэргэды
Ташаан бүридөө нэнгүүлбэл,
Үшөө табан түргэды
Үбэр таладаа һуйбадабал,
Угтай, солотой, удхатай,
Ушар мэдэхэ нүхэдүүдээ
Урдаа барин жагсабал...
Үбгэн наһан аханадаар
Үдөөри хэбэл, болоно.
Бошхи болоһон Борсойгоор
Борсо хэбэл, болоно...
Ойлгосотой?

Шаргай Баатар:

Ойлгосотой!

Заарин бөө:

Баруун талын отогууды
Бараниинь гартаа барихаш,
Басагад олон дангинарынь
Барлаг болгон жаргахаш.
Дурнын олон отогууды
Дууһынь гартаа барихаш,
Дууша олон дангинарынь
Дуран соогоо шэлэхэш.

Хойто олон отогууды
Хоёр гартаа барихаш.
Холшор һайхан дангинарынь
Хохир мэтээр дэбдихэш,
Урда олон отогууды
Улаан гартаа барихаш.
Урин һайхан дангинарынь
Уяанай морид болгохош.
Болоно гү?

Шаргай Баатар:

Болоно!

ХОЁРДОХИ ҮЙЛЭ

Дүрбэдэхи үзэгдэл

Агы нүхэн. Шулуунай забhарhаа бишыхан булаг гэзэгэтэнэ. Түүдэг. Дүүдэй Мэргэн Арюун Хатан хоёр. Дүүдэй Мэргэнэй дуун доро хатар.

Дүүдэй Мэргэн:

Үхибүүн балшар нahанhаа
Үзэн ядahан Зааринай
Үhөө нэхэн хардahаниинь
Үзэлэй ёhоор гайхалгүй.
Буурал ноён абымни
Буруулхahаниинь гайхалтай.
Бусажа ерэhэн хүбүүндээ
Булхайлhаниинь гайхалтай.

Залуу хонгор нahандаа
Замай холы зориходом,
Занга табиhан Зааринай
Зан абаринь гайхалгүй.
Эзэн ноён эсэгымни
Эндүүрhэниинь гайхалтай.
Эбтэй hайхан хатыем
Этигэл ядahан гайхалтай.

Сэрэгэй орёо эрдэмтэ
Сураад ерэhэн намайе
Онгоо тахиhан ахамадай
Ойлгоош үгынь гайхалгүй.
Гэрэл сэлмэг абымни
Гэнэн хонгор гайхалтай.
Гэртээ байhан үринэрөө
Гэмнэлсэhэниинь гайхалтай.
Хариин холын басагые
Хараагүйдөө hүрдэhэн

Харанхы мунхаг ахамадай
Хардалсаһаниинь гайхалгүй.
Үндэр наһата эсэгымни
Үлдэлсэһэниинь гайхалтай.
Үнэн худал хоёрые
Илгаагүйнь лэ гайхалтай!

Арюун Хатан:
– Амраг хайрата нүхэрни, арад зоншни шамаяа хүлеэжэ байна, би шинии ашаан болооб, ши зориһон хэрэгээрээ яба, минии зол жаргал ши гээшэш, шинии илаа бол, би илахаб, илаагүй эндээ хосороо болшни, би хосорхоб, – гэнэ. – Минии хосорхо хамаагүй, харин ши зорихо, илаха ёһотойш, – гэнэ.
(Эсэн сүхэржэ Арюун Хатан һэхэрэн унана). Дүүдэй Мэргэн шулуунай забһараа шожогонон байһан булагһаа тодожо, Арюун Хатандаа хүртүүлнэ. Ехэтэ эсэһэн, сусаһан янзатай Сутай Сэсэн хэдэн номшодые дахуулһан орожо ерэнэ.

Сутай Сэсэн:
Хүбүүн, хүбүүн, шагналза,
Хүгшэн буурал наһандаа
Үзөөгүйгөө үзэбэлби,
Хараагүйгөө харабалби!
Түрэһэн ганса Шаргаймни
Түргэдэбэ яаба гээшэб,
Заарин бөөгэй заабарида
Оробо яаба гээшэб,
Олон нүхэдөө жэрбэдэжэ,
Отог зоноо үймүүлбэл,
Мэхэтэ бөөгэй туһаламжаар
Мэргэдые худхуулбал.
Буурал болоһон ахамады
Бууса дээрэнь хаалгабал,
Боро хүндын нүхэн соо
Борсой ноёнии һуулгабал,
Шэнэ түрэ бодхожо,
Шэнгэс болохом гэжэ байн,

Хамаг дэлхэй hүйдхэжэ,
Хаанииньболохом гэжэ байн!
Мундуу муяа Шаргайем
Муу замда оруулhан
Заарин бөөгэй аашалхань
Заажа хэлэхын аргагүйл.
Түрэhэн ганса Шаргаймни
Түбэг татаал үдыдэ
Сэрэг сууpаа суглуулжа,
Сэхэл бууха болоолди.
Эсэгын эрхээр мултаржа,
Эндэ хүрэжэ ерэбэлби.
Эды тэды номшоды
Дагуулхадажа хүрэбэлби!

Дүүдэй Мэргэн:

Үнэн худалы илгахагүй
Үтэли болоhон ахамадай,
Хойтохи урдахяа мэдэхэгүй
Хойрог Борсой ноёной
Хуурмаг алдар солыень
Хуулахада яалайб даа.
Засаг түрэ хоёрыень
Заалахада яалайб даа.
Үлгэн дэлхэй гээшэмнай
Үдэр hүниин hэлгэлдээн,
Түрэ засаг гээшэмнай
Түргэн бодолой мэдхэлдээн
Гэжэ намда заадагаа
Гэнтэ мартаа гээшэ гүт,
Амин дээрээ туршахадаа,
Али маргаа гээшэ гүт?

Сутай Сэсэн:

Мартажашье болоо бэзэб,
Тэрэ мүнөө хамаагүй.
Маргажашье болоо бэзэб –

Тэрэ одоо хабаагүй.
Шаргай Баатар хүбүүем
Шадал мэдэн гансата
Заарин бөөгэй дэмжэлгэ
Заахан бэшэ – удхатай.
Хонгор гэнэн зантайень
Хододоо мэдэхэ Зааринай
Холбоо хэжэ дэмжэлгэн
Хоohон бэшэ – удхатай –
Тэрэнии, хүбүүн, ойлгоорой!

Зангаар эрид хүбүүгээр
Залгаа хэхээ hанаа гү,
Задарюун баатар нэрээрнь
Барюул хэхээ hдээ гү?

Хара hанаа хадагалжа,
Хаан болохоо hанаhаншуу.
Хүнэй нэрээр далдалжа,
Хүлеэн мүнөө ябаhаншуу,
Тэрэниие, хүбүүн, ойлгоорой!
Арад зондоо урбажа,
Альбан хатанаа дагажа,
Орон нютагаа хаяжа,
Ошон ошоо гэжэ
Шаргай Баатар хүбүүндээ
Шамай хардан заргалаа,
Олон зоной дунда
Онсо илгаа тунхаглаа.
Тэрэнии, хүбүүн, ойлгоорой!

Дүүдэй Мэргэн:

Заарин бөөгэй заргые
Заалаад, заагаад туршая даа,
Зангылаата хэрэгыень
Задалаад, тайлаад үзэе даа.
Отогой мэргэд түргэдөөр

Ойлголсожо хэлсэе даа,
Аха Шаргай Баатартай
Арбан үгэеэ холбое даа.

Арюун Хатан Дүүдэй Мэргэниие зүбшөөжэ:
– Мүнөө дээрээ ши гансааран ошо, минии ошолдобол, арад зон айха, һүрдэхэ, Заарин бөөе заргалдажа илаһан хойно намайе абаашаарай, – гэнэ. Номшод хүнэһэ оруулжа орхинод. Дүүдэй Мэргэн Арюун Хатантай хахасаба. Барандаа гаражa ошобод. Арюун Хатан гансаараа хада уулын хүмэг нүхэн соо үлэнэ. Гансаардалгын хатар.

ГУРБАДАХИ ҮЙЛЭ

Табадахи үзэгдэл

Борсой ноёной бууса. Сaһан оройтой һарьдагууд саагуурнь яларан байна. Бүрхэг. Модо холбожо дүндылһэн, хаанай шэрээдэл үндэр аранга дээрэ Шаргай Баатар айхабтар дээрэлхүү янзатай һууна. Мэргэд, номшод, сэрэг суур тойрон жагсанхай. Дундуурнь Заарин бөө ябуултана. Шаргай Баатарай урда хоёр хундага, домбо. Байд гээд лэ домбоһоо аягалан ууна.

Шаргай Баатар:
Номхон байдал үнгэрбэ –
Номо һуршаа дэлигты.
Тайбан байдал таһарба –
Тайгын арад, нэгэдэгты.
Тала хээрын тарбаганай
Тархи тоолохо саг ерэбэ.
Олон олон нютагай
Оноо бариха саг тулаба.

Түмэн түмэн адууниинь
Түүрээн түүрээн үүрһээнэ.
Аяар холын Аргууниин
Алта мүнгэн хүлеэнэ.

Ганса гансаар дайлажа,
Ганзага дээрээ уяхабди,
Газар үһан хоёрыенъ
Эзэлхэдэжэ абахабди!

Сэрэгшэд:

Барөө, бара, бара даа,
Баатар мэргэн байнаш даа!

Шаргай Баатар:

Нэгэ нэгээр дайлажа,
Нэрэ солоо үргэхэбди.
Нэлэнхы үргэн дайдыень
Нэмэри болгон абахабди!

Сэрэгшэд:

Хүрөө, хүрөө, хүрөөш даа,
Хүйхэр мэргэн байнаш даа!

Шаргай Баатар:

Шэрэм түмэр хоёрые
Даршалуулхадажа ябахабди.
Шэнгэс хаанай сүлдые
Мандуулхадажа бодохобди!

Сэрэгшэд:

Хурай, хурай, хурайш даа,
Хуулита мэргэн байнаш даа!

(Сэрэгшэдэй хатар. Заарин бөө голынь болон хабаадалсана).

Заарин бөө:

Ахамад ноёдой тангариг
Абаха байһанаа бү марта.

Шаргай Баатар
(харуулшадта):

Ахамад ноёды асарагты!

(Харуулшад гүйлдэжэ гарана).

Заарин бөө:

Борсой Бамбаа хоёрые
Борьбо дээрэнь бохиилго.
Толгой зүрхэн хоёроорнь
Тотим сүлдээ тахюула!

Шаргай Баатар:

Түрын хэрэгэй ехэш бол,
Түрэл шуһан хайратай.

Заарин бөө:

Түрэл түхэмөө гамнаһаар
Түшэг тулгаа мартабаш.
Түшэг тулгаа мартабал,
Түрэ засагаа алдахаш!

Шаргай Баатар:

Үбгэн ноёнии хүгшэнтэйнь
Үтэр түргэн асарагты!

(Харуулшад гарана).

Заарин бөө:

Аба болохо тоймогойш
Алдууһаниинь гэмшэлтэй.
Али өөрөө табяалтайш?
Ганса бэеэ абаагүй,
Галтай хорёод номшодтой
Гаража ошоһон нурагтай.
Шуумар хаанай нютаг руу
Шургажа ошоһон бололтой.
Улаан галаар шамайе
Угтажа байбал, аймшагтай.
Эсэгэ хүбүүн хоёрой
Эльгэ шуһан нэгэш һаа –

Һанаан сэдьхэл хоёрынь
Һалаатажа ошодог юм.

Агууехэ харгыда
Аха дүүгээ харалтагүй.
Түбэг татахаа байгаа һаань,
Түрэл гэжэ һаналтагүй.
Саадын бодол бодожо,
Саазын шангаар саазалха юм.
Сahан дээрэхи мүрыень
Сараагүйгөөр һалгаха юм!

Шаргай Баатар:

Шуумар хаанай дайда руу
Шургажа орохо зам дээрэнь
Уридшалан ойлгожо,
Угтаха сэрэг табяа һэм.

Хабшал шулуун дабаан дээр
Хатуу харуул табяа һэм.
Харсага шубуун тэрээгүүр
Халижа хаагуурш гарахагүй!

Заарин бөө:

Бэрхэш, баатар мэргэмни!

(Ахамад ноёдые харуулшад туужа асарна).

Шаргай Баатар:

Ахамад ноёд, шагнагты,
Амгалан хаһа дүүрэбэ.
Арын ехэ сэрэгтэ
Албата зоноо суглуулбаб.

(Ахамад ноёд нэгэн зэргэ толгойнуудаа дохинод).

Заарин бөө:

Одоо сагһаа эхилжэ,
Ондоо үе ерэбэ.

Олон зоноо толгойлхо,
Онгон заяан тодорбо!

(Ахамад ноёд толгойнуудаа зүбшөөрэн дохинод).

Шаргай Баатар:

Борсой ноёной засаг
Бог боложо һүнэбэ.
Дайнай сүлдэ хэшэг
Минии гарта мүндэлбэ!

(Ахамад ноёд зүбшөөрэн дохинод)

Заарин бөө:

Табан уулын заяанай
Тала бариха болобот,
Тархяа табин эндэ
Тангариглаха болобот.

(Ахамад ноёд зүбшөөрэн дохинод).

Шаргай Баатар:

Тангаригытнай дуулабагүйб!

Ахамад ноёд нэгэн зэргэ:

Тангариг мүнхэ болтогой!

(Дабталга).

(Бүгэдөөрэн ошожо, Шаргай Баатар Заарин бөө хоёрой урда һүгэдэн унанад. Борсой ноён Бамбаа эжы хоёрые харуул туужа асарнад).

Шаргай Баатар:

Борсой ноён, шагнагты,
Болгоожо харагты**,**
Бамбаа эжы, дуулагты,
Бараалхажа анхарагты!

Отогой олон түрүүшүүл,
Омог суута мэргэшүүл
Онгон ехэ Зааринай
Оюурхалда этигэбэ.
Намаг сооһоо мултаржа,
Наран өөдэ зорибо.
Нашан бүргэд сүлдэтэй
Намай даган бодобо.
Ара тээгээ тулаха
Ахамад танай бултааран
Шанга хоолой нэгэдүүлэн,
Шахаа тангариг үргэбэ.

Сэрэг суурай урда тээ
Сэхэ бүхөө дуулгагты,
Сэргэ тулгаа алдажа,
Булигдаһанаа мэдэрэгты!

Борсой ноён:
Илажа гараһан – шинии түрэ,
Илагдаһан – минии ёро...

Бамбаа эжы (Борсой ноёндо):
Байзыт, юугээ алмайраат!
(Шаргай Баатарта)
Байха һаналаа нээхэмни.
Дуула, шагна, зээ хүбүүн,
Дууһынь шамда хэлэхэмни.

Заарин бөө (Шаргай Баатарта):
Гэргэн хүнэй гэгэхые
Гэртэ дуулабал, дээрэгшэ.
Баатар эрын һүлдые
Баршадлажа байналши!

Шаргай Баатар:
Эгэшэ абгын үгые
Эгтэй хорихын аргагүй.

Энэ мэтын хүгшэнһөө
Эрын зориг һүнэхэгүй,
хэлэгты!

Бамбаа эжы:

Гараһан түрэһэн эжыншни
Газар дайда орхиходо,
Мансытайхан шамайе
Мандаа орхёод мордоходо,

Хүнэй гэжэ илгангүй,
Хүл дээрэш гаргаа һэм.
Хүбүүн мэтээр энхэржэ,
Хүн болгон табяа һэм.
Аша үрэнь энэ гү?!

Арбан таба хүрэтэршни,
Амяарлуулжа илгаагүйб.
Арын дайнда ошоходошни,
Олохон һүни унтаагүйб.

Баатар солотой болоходош,
Баярлажа һуугаа һэм,
Баран зоной урдахана
Омогорхожо ябаа һэм,
Аша үрэнь энэ гү?

Түрэһэн ганса Дүүдэймни
Түрюулхэдэжэ ошоходо,
Заарин бөөдэ хашуулжа,
Заралганда гарахада,
Дүүдэй Мэргэн хүбүүндэ
Дүнгэд гэжэ туһалаагүйш.
Дүүхэй гэжэ сэдьхэжэ,
Дүмэн хайрлан дэмжээгүйш.
Иигэжэ һуухаа һанаа гүш?

(Шаргай Баатарай шэг шарайнь мууран хубилна).

Хүнэй хары дууряажа,
Хүсөөр засаг буляабаш,
Хүн зоноо үймүүлжэ,
Зэбэ һомо хуряабаш.

Эбтэй һууһан номшоды
Элдэб эсээр идхажа,
Шунахай хара һанаагаар
Шуһан тээшэ уряалбаш.
Иигэжэ ябахаа һанаа гүш?

Гараһаар ганса эсэгэшни
Газар мүргэн тэрьелбэ,
Зэрлиг муухай аашаһаашни
Зэбүүрхэжэ хоргодобо.

Ашата буурал эсэгынгээ
Ара тээһээнь намнуулжа,
Альбан хара сэдьхэлтэй
Алууршады эльгээбэш.
Ашыень иигэжэ харюулба гүш?

(Энэ үедэ Заарин бөө һэмээхэнээр арада байһан харуулай хажууда ошоод, зангажа заажа байжа зүбшөөл үгэнэ. Тэрэнь номоёо дэлибэ).

Мүнөө бидэ хоёрые
Мүшхэн мүрдэн һуухаяа,
Үхэлэй нюдөөр айлгажа,
Үгын тангариг абахаяа
Эндэ мании асараа гүш?
Эшэхэ улайха нюуртай бол,
Эрьежэ зонии харыш.
Иигэжэ ябаха хубитай бол,
Эндэм намай саазалыш…

(Номо дэлиһэн сэрэгшэ ара тээһээнь харбана. Бамбаа эжы алдалан унана. Шаргай Баатар бахардан сошожо, һуури дээрэһээ һуг харайн бодошоно).

Шаргай Баатар:

Хэн харбааб,
хэлэгты!

Заарин бөө:

Хорон холтоһон үргэтэй
Хобууша энэ гэргэниие
Хурдан хурса һомоороо
Хурмастын заяан буудаба!

Агуу үйлын урдаһаа
Ама гараһан хүниие
Асуури мэргэн заяанай
Аянгын һомон алдахагүй!

(Энэ үедэ Бамбаа эжын хажууда гүйжэ ошоһон Шаргай Баатар годли һугалан абана. Бамбаа эжы ами орожо үндынэ. Заарин бөө заригад гэнэ).

Шаргай Баатар:

Амин газарынь оноогүй...

(Сэрэгшэд Бамбаа эжые хоёр тээһээнь дүнгэжэ гаргана).

Хүлисэшэгүй алдуу болобо,
Хүлеэгдээгүй аюул болобо,
Болоһон энэ ушарһаа
Борсой ноёнии сүлөөлхэ!
Сэгнэшэгүй алдуу болобо,
Сэхэлшэгүй эндүү гараба,
Сэрэгшэд мүнөө тарагты.
Һарын арбан табанда
Һарьдаг үндэрэй дабаан дээр
Һаадаг номоо һуйбадаад,
Һаадгүйгөөр сугларха!

(Һууридаа ошожо һууна. Заарин бөө хажуудань ошоно).

Заарин бөө:

Холын замда гарахабди,
Хоол хүнэһөө бэлдэхэ.
Хоёр хоёр агтатай
Хожомдонгүйгөөр сугларха!

(Борсой ноён ахамадаар һубарилдан гаранад. Сэрэгшэд тарана).

Заарин бөө:

Хүлисэшэгүй алдуугаа,
Хүбүүн, мүнөөл хэбэш.
Сэгнэшэгүй эндүүгээ
Сэхэ эндээл гаргабаш.
Борсой ноёнии юундэ
Боолгоһоонь сүлөөлбэш?
Бамбаа гэргэнии юундэ
Баряанһаань табибаш?
Хүлисэшэгүй алдуугаа
Хүсэлдүүлхэ ёһотой.
Сэгнэшэгүй эндүүгээ
Сэхэлхэ хэрэгтэй!

Шаргай Баатар:

Абга эжые араһаань
Алдажа харбалган
Танай хэрэг байбалтай? –
Эрын хэрэг бэшэл даа.

Гэргэн хүнэй араһаань
Гэнэдхээжэ харбалган –
Танай зүбшөөл байбалтай? –
Эрын ёһо бэшэл даа.

Заарин бөө (өөртөө):

Хажуу тээшээ хадуураад,
Хараа байса урбана –
Шиидээгүйдэ аюултай.

Буруу тээшээ буляалдаад,
Булхай хэхээ забдана –
Һүйдхээгүйдэнь, һалгаалтай!

Даляа хүсэд ургаа бол,
Дарагдахаяа болихоо байн –
Шиидхээгүйдэ, аюултай!

Эбэрээ хүсэд ургаа бол,
Ээм дээрэм гарахаа байн –
Һүйдхөөгүйдэнь, даралтай!

(Шаргай-Мэргэндэ)
Ара тээһээ харбалган –
Алдуу боложо магадгүй.
Хэлсээнгүйгөөр хоорондоо
Хэрэг хэхэнь зохидгүй.

Эндүү алдуу хэһэндээ,
Эндээ гэжэ мэдэрнэб.
Сэсэн үгыш дуулажа,
Сэгнэн шамаяа хүндэлнэб.

Отог зоноо оройлжо,
Одон мэтэ яларбаш.
Мүнхэ һайхан гэрэлтэй
Мүшэн шэнгеэр толорбош!

(Дээшэнь заана. Шаргай Баатарай өөдөө хараха һамбаанда урдахи хундага руунь юумэ хэжэрхибэ. Тиигээд домбоһоо аягалжа, нэгэ хундагыень үргэнэ).

Орон дэлхэйн онгодууд
Орой дээрэш сахиг лэ.
Энхэ мүнхэ тэнгэри
Энэ бэеыш хараг лэ!

Мүнхэ наһа наһалжа,
Мүрэн шэнгеэр долгилжо,
Мүшэн шэнгеэр яларжа,
Мүнгэн шэнгеэр толоржо
Ябахашни болтогой!

Сэгээн сэбдэг тэнгэридээ
Сэржэм үргэжэрхие.
Нэрэ түрын урманда
Нэжээдые барижархия!

Шаргай Баатар:
Болтогой!

(Хундагаяа дээрэ үргэн уухаяа байтарнь):

Сутай Сэсэн:
Хүбүүн, хүбүүн, ойлгыш,
орхииш! -
гэжэ хашхарһаар гүйжэ ороно, хойноһоонь Дүүдэй Мэргэн, Сутай Сэсэнэй дахуулжа ябаһан номшод оронод. Шаргай Баатарай жэнхэдшье гээгүй, хундагаяа дахяад уухаяа байтарнь, Сутай Сэсэн түргэн дундаа шобто татан абажа, юумэ дуугарангүйгөөр гудамхижархина.

*Шаргай Баатар (*гайхаһаншье, уурлаһаншье янзатай):
Хаанаһаа гэнтэ бии болоод...
Яабат энэ... иихэдээ...
Дүүдэй Мэргэн... баһа ши...

(Энэ үедэ Заарин бөө һэмээхэнээр сухарин, шургажа ябашана).

Сутай Сэсэн:
Тиимэл даа,
тиимэ,
Хорон гэжэ таагаал һэм...

(Аалиханаар алдалжа эхилнэ, Шаргай Баатар Дүүдэй Мэргэнтэй хоёр тээһээнь дүнгэн баринад).

Наян наһа наһалбаб,
Наһанай үндэр дабаае
Нам намхан дабабаб –
Намай бүүхэн шаналаарайт.

Хундагатай арзыеш
Хуряан абаһым хүлисөөрэйш.
Хуурмаг үгэдэ орохоноо
Үхэл дээрэһээм ойлгооройш.
Жэгүүритэ алдуугайш
Жэшээ болон хосорбоб.
Жэлһээ жэлдэ мартангүй,
Һанан һанан ябаарайш.
Заарин бөөгэй үгые
Заабари гэжэ дагаалши,
Залажа бариһан духаряаень
Сэржэм гэжэ һанаалши...
Сэржэм бэшэ – хоро...

(Наһа барана. Шаргай Баатар һаял ойлгобо).

Шаргай Баатар:

Хаанаб тэрэ Заарин бөө?
Халаг, хэзээнь зугадабаб?
(Хараашална).
Харуул, харуул, харуул!!!

ГУРБАДАХИ ҮЙЛЭ

Зургаадахи үзэгдэл

Агы нүхэн соо. Харанхы шэлбүүһэ дэбдиһэн шулуун табсан дээрэ Арюун Хатан гансаараа хэбтэнэ. Сахилгаан сахилжа, тэнгэриин дуун шангадана. Түргэн гүйдэлһөө эсэжэ зүдэрһэн Заарин бөө мүлхихэ тооной ороно. Сахилгаан ялагас гэжэ, тэнгэриин дуун пяс-тас гэнэ. Заарин бөө заригад гэжэ эрьен тойрон хараашална, Арюун Хатан Заарин бөөе танижа, һүрөөтэйгөөр сахилгаантай нэгэ зэргэ бодожо ерэнэ. Энэ сценэдэ

сахилгаанай гэрэл Арюун Хатан даган сахилха. Харин Заарин бөө харанхы соohоо бүрэлзэжэ үзэгдэхэ. Сошоhон, бахардаhан Заарин бөө үнөөхи ада шүбгэеэ гаргана, гэбэшье Арюун Хатан бөөhөө зааханшье далтирнагүй. Урагшаа дабхин, Заарин бөө добтолон хатарна. Арюун Хатанай хатар - харанхы мунхаг хара хүсэнтэй хурса гэрэлтэ сахилгаанай тэмсэл. Заарин бөө яахашье аргагүй гэдэргээ сухарина. Онгоёо оруулха хүсэлтэй дэбхэрээдшье туршана, теэд туhагүй, Арюун Хатан добтолhоор добтолон, агы нүхэн соо гэрэл сасаруулна. Заарин бөө харанхы буланда хашагда хашагдаhаар сухарина. Арюун Хатан бүри дүтэлбэ, Заарин бөө hүүлшынгээ шадал суглуулжа суглуулжа, даб гээд, Арюун Хатанай үбсүүе ада шүбгөөрөө хадхаба. Арюун Хатан шархатаhан хун шубуундал аалиханаар эрьелдэн алдална. Гэнтэ үдэр мэтэ hаруул боложо, шэхэ дүлиирмэ тэнгэриин дуун наяржа, Заарин бөө амаа ангайн, hүнэжэ эхилнэ. Заарин бөөгэй hүүлшын хатар, үхэлэй хатар. Өөрынгөө хара хүсэнүүдтэй өөрөө тэмсэн, шадалаа баража, зүрхэеэ барин найгалзана.

Энэ үедэ Дүүдэй Мэргэн Шаргай Баатар хоёр гүйлдэжэ ороно. Дүүдэй Мэргэн сэб сэхэ Арюун Хатандаа гүйжэ ошон сасуу, энгэр сээжэhээнь ада шүбгэ hугалан абажа, дээрэ үргэнэ. Шаргай Баатарай Заарин бөө тээшэ номо haадагаа дэлеэд байхадань, Дүүдэй Мэргэн зангажа болюулна**.** Заарин бөө зүрхэеэ хахаржа, өөрөө үхэдхэн унана. Бүгэдөөрэн сугларна. Үүр сайна.

Дүүдэй Мэргэн:

Харагты!
Сарюун Гоохонии хадхаhан
Салир шүбгэ энэ байна!
Сабдаг шолмос гүүлэhэн
Арюун Хатан энэ байна!

Шаргай Баатар, Борсой ноён, Бамбаа эжы – олон зон нэгэ зэргэ:

О-оо-оо!
- Заарин бөөгэй ада шүбгэ!
- Арюун Хатаниие хадхаhан байнал!

Дүүдэй Мэргэн:

Хайрын сагаан сэдьхэлээр
Хариин дайда зорилойлши!
Энхын һайхан этигэлээр
Энээхэн намдаа найдалайлши.

Дайсан харын аюулһаа
Далдалхадажа шадабагүйб.
Амраг ганса шамайгаа
Аршалхадажа үрдибэгүйб.

Нарата энэ дэлхэйдэ
Нahанай жаргал үзэбэгүйш.
Намжаа ногоон хабарые
Намтаяа шимни угтабагүйш!

Галта нангин сэсэгтэл
Ганхалзаһаар унабалши.
Газар түбиин үнсэгтэ
Гансаарайм орхиболши.

Эжэлээ гээһэн ангиртал
Эрьен тойрон уйлахалби.
Энэ нahанай болзорто
Ходол шамаяа үгылхэлби.

Заарин бөөгэй харые
Задалхадажа дарабалши.
Зарга мэхэ хоёрыень
Отолходожо унабалши.

Сагаан һайхан сэдьхэлшни
Сагай һэбшээн болуужан!
Саадын саада үе сагта
Саяан дээгүүр дэбюужэн!

Хүшэгэ

(Прозо)

Һүниин тэн багта хүн сонхо тоншобо. Балмасуу һэрибэгүй. Газаahаа харуулшан үбгэнэй хахиршаг абяан бүдэхеэр дуулдаба:

– Балмасуу, тугалаа аба! Басагаан!

Балмасуу орон дээрээ хүдэлһэн хэбэртэй болоод, амтатайгаар тамшаана. «Эсэшөө ха юм даа, баарһамни, бүхэли үдэртөө сайшье уунгүй, фермэ дээрээл эрьелдэхэ» гэжэ дотороо һанаһаар, Балмасуугай эжы оронһоо бодожо, сонходоо ошобо. Тиигээд аалиханаар: «Зай, зай, ошохонь», – гэжэ дуугарна. Харуулшан үбгэнэй һүүдэр сонхын шэл дээгүүр барбагад гээд, үгы болошобо. Үбгэн ялхиргаһаар фермэ уруугаа ошоо гээбы даа.

Газаа һара сагаан. Тиимэһээ гэртэшье һаруул хэбэртэй. Балмасуугайнгаа хэбтэһэн орон тээшэ харан харан, һэмээхэнээр гуталаа углаад, эжынь газаашаа гарашаба. Балмасуу һэрибэгүй. Һарын шэнгэхэн толон баруун ханаһаа һолжорон, Балмасуугай харахан үһэ эльбэһээр нюур дээрэнь унаба. Басаганай урихан шарай һарын сэгээн толондо жэгтэйгээр хубилшаба. Балмасуу ямархан зүүдэ манаа хаб даа? Сэгээн сэнхир уула хадануудай дунда үргэн ехэ нуга хабтайжа үзэгдэнэ. Энэ нугын тэг дунда түмэр хушалтатай уужам һаруул барилга. Энэ – тугалай фермэ. Балмасуу фермэ соогуураа ябана. Һаяхан гараһан тугалнуудые сэбэр сагаан бүдөөр орёон абажа, һайса аршаад, бамбагар ногоон оёортой хүхүүр соо табина. Үндыхэдэжэ бодоод, хүл дээрээ шэшэргэнэн байһан 19 номерой тугалые эльбэжэ үзөөд, бүлеэхэн уһатай кран мушхажа, тэрэ тугалые һайса угааба. Душай олон нүхэтэ хоолойгоор уһан һарьяжа, симментал үүлтэрэй эреэхэн тугал аярхаһан янзатай толгойгоо һэжэнэ. Хүхүүрэйнь шала һагшуур мэтэ жэжэхэн нүхэтэй, угааһан уһаниинь доошоо гоожон, шала дорохи соргоор урдан арилна. Үлгөөтэй байһан хүхэлтэ абажа, халуун уһаар угаагаад, ханада байһан кнопко дараба. Нарайхан тугал хүхэжэ эхилнэ. Нарин ута хүнды хоолойгоор дамжан ерэһэн һүн фермын газаahаа, амяараа таһагһаа хэм соохоноо ерэнэ ха юм даа. Фермын шэл оройгоор хабарай наран миһэрнэ. Нарай тугалнууд хүхүүр соогоо наранда игаан дууранад.

Балмасуу үглөөнэй табада һэрибэ. Эжынь үни бодошонхой, ушаагайнгаа амһарта оймһо хадхажа һууна. Улхагархан хара горшог соо сай бусалшаба хэбэртэй, хабхагайнгаа забһараар халин дэбэржэ, халуун шэрэм дээрэ хаа-яа ууртайгаар шард гэнэ. Балмасуу угаалнигтаа хүйтэн уһа дүүрэтэрнь хэжэ, гар нюураа һайса угааба. Ахайнь үни хада абаһан тэбхэр шара гэрэл хэрэгээ гараа байна даа. Шэнэ гэрэл абаха гээд лэ ходо мартажархиха гү, али сүлөө болохогүй юм. Балмасуу тэрэ гэрэлэйнгээ урда зогсожо, үһэеэ һамнаба. Һамайнь шүдэндэ шэрэсэлдэһэн үһэнүүдые хургандаа орёон эмиржэрхёод, торголиг хүрин үһэеэ гүрэжэ ороно. Галайнгаа амһарта оймһоо хадхажа һууһан эжынь юундэшьеб дууража, байд гээд лэ тонгос гэнэ. «Үглөөгүүр иигэжэ һажадаггүй һэмнэй, дан эртэ бодошоо гээшэ гү даа» гэжэ Балмасуу бодоод:

– Эжы-аа! – гэбэ.

– Өө? – нэгэ бага залд гэһэн эжынь түр зуура һэргэжэ: – Сайгаа уу даа, оо-ё-ха, унтажа һууба гээшэ гүб? – гэнэ.

Балмасуу сайгаа аягална. Эжынь столдо һуунагүй. Оймһоёо саашань орхёод, һүтэй халуун сайгаа утаар татан шоршогоносо һорожо эхилнэ. Балмасуугайнгаа газаашаа гарахаяа забдан, хүүртигээ үмдэжэ байхада, эжынь гэнтэ һанажархиһандал:

– Үүе, үнөөхи мухагшаншни тугаллаа, һүрхэй тугал. Баһа симментал юм гү даа, – гэбэ.

Балмасуу түрүүн бард гэжэ абаһан аад, тэрэнээ мэдүүлэнгүй, яаралтай гаража ошобо. «Эжынь өөрыень хайрлажал һэреэгээгүй юм ааб даа. Зохидоор абажа, амяарнь хуурай хохир дээрэ табяа гээшэ гү, аршаа гээшэ гү, даарашоо үгы юм аабза. Уурагыень хүхүүлээ ха гү?» гэжэ һанаагаа зобожо ябатараа, Балмасуу фермээеэ хүрэжэ ерэһэн байба.

Хабарай амин эли бодо буугаа. Гэбэшье Бажагарай, Үлзытын, Эльбэр-Шэбээтын саһан үшөө хүсэд хайлаадүй, эндэ тэндэ соохорложо үзэгдэнэ. Сулхарын хойто эрьеэр хоёр трактор хойно хойноһоо мүлхижэ ябана. Хабарай үглөөгүүр тракторай хүнхинөөн ехэл дорьбоотой, эли. Мал бэлшээридэ гаража байна. Һаамхай үнеэд нэгэ хоёрооroo хашаа соohоо субан гарана. Мори унаһан малшан хүбүүн ондого-сондого гүйлгэжэ ябаад, үнеэдээ нэгэ тээшэнь хушуруулна. Һаалиин фермын

бүтүү үүдэнэй нээгдэхэ-хаагдахада, һамгадай шанга хөөрэлдөөн таһаг-нюһаг дуулдана.

– Дулма-а, тэрэ эреэгшэнэйнгээ...

– Булта үнеэд иимэ һүтэй һаа...

– Найман литр гү?

– Хүнэгөө абышээ!

– Балжитсуу, өө Балжитсуу!

– «Ёлочкоёо» табихамнай гү?

– Оройтохомнайл даа...

Балмасуу эдэ үгэнүүдые дуулахадаа, хэнэй хэнтэйгээ хөөрэлдэхыень, юун тухай хэлсэхыень хуу ойлгожо ябана. Теэд саашань бодомжолжо үрдингүй, тугалай байрын үүдэ нээбэ. Шэбхын, тугалай шээһэнэй гашуухан хангал хамар сорьёодхибо. Үдэшэнь хэдышье сэбэрлээд ошоо һаань, үглөөгүүр баһал иимэ болошоод байгаа бээ даа. Зарим тугалнуудынь хашалтанууд соогоо бодошонхой, нүгөө заримань хүзүүгээ зохидхоноор хотируулан толгойгоо сами дээрээ табяад хэбтэнэ.

Балмасуу саада захын хүхүүрэй үүдэ нээжэ оробо. Мухагар малаахан тугал хойто хоёр хүл дээрээ тулгалжа бодохо гээд лэ, хобигорхон уусаяа даажа ядан һөөлжөөд һуушана. Үшөө елэгэр нойтохон бэень шэшэргэнэһэн янзатай. Балмасуу аршаха бүд хараашалан, хүхүүр соогоо эрьебэ. Теэд үсэгэлдэр орхиһон простыниһь тугал дороо буршыжа шарлашоод хэбтэнэ. Басаган юундэшьеб гэнтэ тугаарайнгаа зүүдэ һанаадхиба. «Тиимэ гоё фермэ хаана байхаб даа. Али тэрэ уншаһан номоймни ёһоор баригдаһан гоё гэгшын тугалай байранууд ондоо колхоз, совхозуудаар байгаа гээшэ гү? Манай эндэ үшөөл үды ха даа, түмэр хушалтатай, мушхадаг крантай душ. Эгээ мүнөө энээхэн Малаадайе бүлеэхэн уһаар угаажархидаг һайб. Тиимэ гоё фермэнүүд тухай номууд лэ соо бэшэгдэһэн байдаг. Манай эндэ хэзээ бариха хаб даа? Коммунизмын болоходо, барихал байха даа» гэхэ мэтые бодомжолһоор, Балмасуу һаалиин фермэ уруу хүнэгүүдээ абаад ябажархиба. Тугалнуудтаа һү абахаяа хожомдошохоёо айжа, яаруу түргэн алхална. Фермын баруун урда буланда амяараа сарай соо дробилка наяршаба. Улаан Бата ха юм даа. Яагаа эртэ ерээ гээшэб. Энэш нара гарашаһан хойно ерэгшэ һэмнэй. Тэрэ мэшээглэһэн хүсы үбһэеэ энээндэ хэршүүлжэрхихэ юм байна.

Үбhэ, хулһаншье дууһажа байна. Хэды хэды центнерээр хубаалдажа абаад лэ һалахаар болоо. Өөртэнь үшөө хоёр центнер концентрат, мүн обёосой гурил бии. Бэшэ һамгадайхи багал үлэһэн байха. Доржимаада нэгэ мэшээг үгэхэ юм байгаа даа. Эдэ бүгэдые бодоһоор ябажа, Балмасуу нарай тугалайнгаа ууураг, нэгэ хүнэг машинын һү абаба.

Хашалтануудһаа тээ амяараа үүдэнэй хажууда байһан пеэшэн түлижэ, һүеэ угжануудтаа юулээд, шэрэм дээрэ табиба. Тиигээд газаашаа гаража, хорёо соо байһан модон тэбшэнүүд соо обёос үрбэгэнүүлээд, үсэгэлдэр хэршүүлжэ үрдиһэн үбһэеэ үйрүүлэн адхана. Хоёр хүнэгөө абажа уһанда ошобо. Уһаниннь дүтэшье байһаниинь болоо даа. Һамгад силосойнгоо нүхэ хуу задалжархинхай, хажуугаарнь гарахада дабһанай, эһэһэн үбһэнэй, кукурузын ногооной эхүүн хурса хангал хамар сорьёно. Балмасууда энэ хангал зохид шэнги болошоо. Анханда энэ фермэ түрүүшээр ерэхэдэнь, силосой үнэр нэгэл аягүй мэтэ һанагдаа һэн.

Тиихэдэ арбан зургаатайхан ябаа ха юм даа. Долоодохиие дүүргээд байгаа. Нүхэд басагадынь багшын һургуулида город ороо һэн. Мүнөө хоёрынь училищи дүүргээд, Суулгаяа ерэнхэй. Бэшэ нүхэдынь арбадахиие дүүргээд, али болохо холын городуудаар тарашоо. Һураажал ябаа юм бэзэ. Бишье эндээ үлөөб. Хүгшэрһэн эжыгээ орхёод, хаана холо ошохобши даа.

Балмасуу асарһан уһаяа тэбшэнүүд уруугаа хубаан юулэбэ. Тиигээд хоёр гурбан монсогор дабһа абажа буталаад, тэбшэтэй уһа уруугаа хаяжархина. Һү уухаяа болиһон яһала голдогорхонууд арбаад гаран тугалые хашалта соохоонь гаргажа, хүүртигээ тайлажа хаяад, халаадаа үмдэбэ. Пеэшэн дээрэ халажа байһан угжатай һүнэйнгөө халуун хүйтэниие үзэжэ, ууратай угжадаа хүхэлтыень угална.

Тугаар һая бодохо һанаатай тухашаржа байһан Малаадай дүрбэн хүл дээрээ бодошонхой, хашалта түшөөд, толгойгоо үргэн, Балмасуу тээшэ үлынэ. Басаган ойронь ошожо, Малаадайе хүзүүдээд, амыень хоёр хургаараа заалаба. Малаадай һула газар уруу дэхээд абана. Алаг эреэхэн нюдэеэ эрьюулнэ, тиигээд шэб анижархина. Балмасуу угжаяа ама руунь түлхинэ. Хүхэлтэнь дан зузаан аад, тугал жабжаараа даанагүй, аманһаань мултаршана. Нэгэ бага зөөлэн, багахан угжануудые юундэ

хэдэггүй юм гээшэб даа. Иигэн тиигэн, носолдоhоор бариhаар байтараа нэгэ бага дадажа, нэрэ hурагүй хүхэжэ оробо. Үнеэнэй үрэл hэн туладаа эхэеэ мэдэхэшьегүй haa, дэмы дэмы дэхээдшье абана ха юм. Дэлэн гэжэ hанана гээшэ гү. Амитан лэ ха юм даа. Хүйтэн hү хүхүүлжэ болохогүй, баha гэдэhэниинь худхашаха.

Үшөө балшархан ябахадаа, Гэр-Шулуунай фермэ дээрэ эжытэйгээ хамта байдагаа Балмасуу гэнтэ hанаба. Эгээл иимэ малагархан тугалhаа бэшэ ондоо хэншье үгы hэн. Бүхэли үдэртөө Сэсэгтэ нугада хоюулаханаал наадажа үнгэргэгшэ бэлэй. Ямар адлихан тугал гээшэб даа. Угайдхын саана, hүүлэйньшье үзүүр сагаахан лэ!

Малаадайнгаа бэлшэжэ ябахада, ягаан сэсэг түүгээд, малгай гүрэжэрхихэш. Ехэл гоё малгай. Дундуурнь алтан шара нямняа сэсэг хабшуулалсажархихада, бүри hайхан болошохо. Тиигээд Малаадайнгаа хүзүү тэбэрижэ, толгойдонь мүн лэ иимэ малгай үмдэхүүлээд, ута хилганаар хүзүүн доогуурнь hагалдаргалжархихаш. Малаадай малаахан толгойгоо нэрэ hурагүй hэжэн, унагаажа ядаад, хэды еды тангаршаагаад абаха. Тиихэдэнь наранда шаруулжа хүри улаахан болошоhон, хоёр шодон гэзэгэтэй, ягаан шаргал малгайтай Балмасуу басаган мүн лэ хүхиhэн бариhандаа дэбхэнсээгээд абагша бэлэй. Тиигэжэ үдэшын hэрюун болошоhон хойно Сэсэгтэ нугын эзэд – Балмасуу Малаадай хоёр – хоюулаа гүрэмэл сэсэг малгай үмдэhэн, собхоролдоhон, дэбхэрэлдэhэн юумэд фермэеэ гүйлдэжэ ерэхэ. Һайхан лэ, элдин лэ үе байгаа даа.

Малагархан тугал угжатай hүйень хуу хүхэжэрхёод, hүүлээ годогошуулан, хоohон угжа hула шорд-шорд гэтэр hорожо байба. Балмасуу Малаадайн духанhаа нюрган дээгүүрнь хэды еды эльбэжэрхёод, пеэшэнэй хажууда ошожо нүгөө угжа абана. Тэрэнь дан халашаhан байба. Абажа пеэшэнэй эрмэгтэхи хирпиисэ дээрэ табина. Бэежэhэн хоёр-гурба hаратай тугалнуудтаа машинын hү хүнэг coohoo уулгажа, газаашань гаргаба.

Наран дээрэ гарашанхай, газарай нюрган хабараар амилжа, hэб гэхэ hэбшээгүй намдуухан үглөө болошоод, урда шугын хасуури мододой оройгоор нэгэ бүлэг алаг туун шууяа табин хөөрсэгэнэлдэнэ. Балмасуу сээжэ дүүрэн амилан, огторгой өөдэ

шэртэбэ. Хярын саагуур бөөн-бөөн үүлэд хаа-яа булталжа, дээгүүрнь хабарай сиидэгэр сэгээн тэнгэри зэнхыжэ үзэгдэнэ. Тугалнуудынь обёосоо эдеэд, уһыень хуу уунхай, тэбшын оёорой дабһа долёожо, нэгэ зариманиинь бүри хибэдэһээ хибэһэн хэбэртэй, маймар-маймархан амтатайгаар хэлээ жажалнад. Өөрынь «Эрхэ зантуу» гэжэ нэрлэжэрхиһэн эгээл хомхой хашарагай зэргэ таба һаратай матагар тарган буруун Балмасуугай хажууда үлын үлын ерэжэ, эзэеэ мэндэшэлһэн хэбэртэй халаадыень унхидаба. Тиигээд гарыень бэдэржэ, эльбэ гэһэндэл һуга доогуурнь хушуугаа шургуулна, дүмүүхэнээр нэшэнэ, шүргөөнэ.

– Һара болоод лэ ондоо фермэдэ тушаагдахашни ха юм даа. Тэндэ ондоо хүнэй гарта орохош. Хоёр центнер болгожо болгожо, ондоо хүнэй гарта дамжуулхамнил гүбэ даа, – гэжэ гүбэрэн, Балмасуу энээхэн «Эрхэ зантуугай» нарай байхадань хэды зобоһоноо һанаандаа оруулба.

«Эрхэ зантуу» гэжэ нэрэгүй, үшөө хоёрхон хоноод байхадаа, энээхэн буруун гэнтэ шэшэжэ, Балмасууе ехээр айлгаба. Үхэһэн хомхой тугал байгаа. Хомхойрхоод һалахагүйдэнь, Балмасуу юундэшьеб уяржа, энэ тугалдаа хоёр угжа ууураг хүхүүлжэрхибэ. Теэд үглөөдэрынь ерэхэдэнь, нарай тугалынь шара ногооноор шэшэшэнхэй, ууратаа хүхэжэ үгэхэеэ болишоод байба. Балмасуу харын хүсөөр амыень заалажа байжа, хүхэлтынь нүхые ехэ болгон миил гоожуулжа байгаад үл залгуулба. Теэд тэрэнь бүрил муудажа, үглөөдэрынь бүри хоёр жабжаарнь шүлһэниинь гоожоод, үһэ зүһэниинь үрзышөөд, алагхан хоёр нюдэеэ анижархиһан, уйлаһан мэтэ нёлбоһо гоожуулан, үрбыхэдэжэ хэбтэбэ. Бодхоохо гэхэдэнь, бодохошье тэнхээгүй, һольпиигоод лэ унашаха юм. Балмасуу ветеринарые бэдэржэ ошобо. Теэд тэрэнь Мухар-Шэбэр аймагай гүйсэдкомой зарлаһан суглаанда арилшаһан байба. Һөөргөө гүйжэ ерэхэдэнь, тэрэ тугалынь шэшэргэнэжэ хэбтэбэ.

Балмасуу өөрөө эмшэлхэ гэжэ бодоо һэн. Юуншье болуужан. Тиихэдэ ехэ шиигтэй, саһанай хайлан сасуу хура бороооной орошон хабар байгаа. Фермэ соонь яһала зүдэрүүн. Долоон хоногто һалан һандангүй хии бараан үргэлжэлбэ. Хабарай тэнгэри мэдээжэ даа. Бороонойнь хүйтэн гээшэ. Балмасуу

эжытэйгээ хоюулан ерэжэ, шал норшоhон юумэд үбшэлhэн тугалаа гэртээ абаашабад. Ветеринар хараа hаа, тиигүүлхэшье үгы байгаа ха даа. Тэрэ hүниндөө үбшэн тугалаа дулаасуулжа, хатаажа, уураггүй, хөөрэhэн hү шудхабад. Халуухан hүндөө нэгэ бага биомицин хэлсээд, үшөөл шэшэргэнэжэ байhан тугалдаа харын хүсөөр уулгаба.

Үглөөдэрынь үбшэн тугалынь нэгэ бага hэргэhэн хэбэртэй, нюдэеэ нээжэ, носожо байhан ушаагай гал харан хэбтэбэ. Арбаад гаран хоног гэртэнь байжа, эрхэлшэнхэй, бэежэшэнхэй, «Эрхэ зантуу» гэжэ нэрэтэй болоhон энэ тугал фермэеэ бусаа hэн. Тэрэ үдэрнүүдтэ Балмасуу тугалайнгаа байра арилгажа байхадаа, ходол энэ «Эрхэ зантуу» тухай мартадаггүй байгаа. Харин «Эрхэ зантуунь» ашыень харюулаа ха юм даа: хамагhаа задарюун, бултанhаа дорюун тугал болошобо.

Балмасуу хамсыгаараа хүлhэеэ аршажа, оршон тойрон байгаалиие, адуулганда гаража байhан hаамхай үнеэдые шэртэн хараад, тугалайнгаа байра уруу дахяад орожо, Малаадайhаа бэшыень газаашань гаргаба. Наран яhала ульhатай, бүри дулаахан шэнги. «Нара игаажа, хабарай агаараар hайса амилаг» гэжэ Балмасуу бодоно. Тиигээд халаадаашье тайлажархиба. Хамсыгаа шуужа, урда хормойгоо дээшэнь саб гэтэр татаад, хабтагар эритэй хүрзэеэ абажа, хашалта соогуурхияа хюhажа эхилнэ.

Тиигээд юундэшьеб даа, үнгэрэгшэ зун город ошожо ерэhэниинь hанагдаба. Тэндэ хэншье иигэжэ тугалай тунгааг, үбhэ hолоомоор носолдожо байдаггүйл даа. Үйлсөөр ябахада, хүнүүд булта ехэл хүнгэн гоё хубсahатай. Эреэ маряан, элдэб янзын самсатай хүбүүд, басагад үйлсые уруудан, үгсэн hүндэлжэл байха. Хайшаа ябадаг, хайшаа яарадаг зон гээшэб. Элдэбын лэ ажал байгаа юм ааб даа. Hүниндөө ажаллаад, үдэрынь амардаг хүнүүдшье олон ёhотой.

Городой басагад юугээрээб даа өөрhөөнь тад ондоо. Үhэ зүhэниинышье нэгэ хөөбэгэрхэн, hабхайлдаад, hалхинда хиидэжэ байhан мэтэ. Хөөрэлдэхэ, зугаалханышье нэгэл хүнгэхэн мэтэ. Ондоол посоомой зон гээшэ даа.

Теэд манай эндэhээ ошоhон басагад, хүбүүд баhал тиимэ янзатай болошонхойнууд ябаа hэмнэй даа. Город гээшэ хүниие

хубилгахал байгаа ха. Үдэр бүри энэ тугалай байра соо иигээд лэ үнгэргэжэ байнхаар, тиишэ һургуулида ябашаха юм гээшэ гү? Али яахаб? Миил зобошохо хаб даа. Городто миил долоо хонохон аад, эжыгээ, тугалнуудаа бузараар һанашаһан мэтэ болоо һэмнэйб. Һара жэлээр тиишэ ябашоо һаа, одоол уйдаха хаб даа саш.

Суглаанай дүүрэжэ байхада, партиин обкомой секретарь хажуудань ерэжэ, гарыень баряад: «Зай, Балмасуу, саашадаа үшөөл һайнаар хүдэлыш даа», – гэжэ хэлээ бэлэй. Тиигээд хэдэн заяанай танил хүн мэтээр тэндэ байһан һаалишадаар, тугалшадаар юрэ хөөрэлдэн, гэртэхи байдал, һанал бодол тухайдань асуужа ороо һэн. Совхозойшье зарим хүтэлбэрилэгшэд тиигэжэ хүнэй гэртэхи байдалаар һонирходоггүй, ехэл томо зон хара амяа хараад, ханха зайдан үгэнүүдые хаахираад ябагша. Партиин хүдэлмэрилэгшэд ондоол байдаг ха даа.

Балмасуу бүри абьяастайгаар хюһажа оробо. Маряатай хүрин адуурынь нэгэ бага хүлэржэ, сад мэтээр ялалзана. Шадамар түргэн гарнуудынь хүрзын эшые хүнгэхэнөөр дүнгэн баримжа, залуу шанга бэень нэгэ тэгшээр матарна. Нороһоһон һолоомо, хохир, тугалнуудай шэнгэншэг тунгааг хүрзынгөө хабтагар эреэр хюһан абажа, нэгэ газар обоолно. Тиигээд ябаган тэргэ газаанаа оруулжа, наг шэбхэеэ модон хоорбо соонь обойтор хээд, газаашань түлхижэ гаргаба. Хашаанай тээ саана абаашажа адхаад, нюргаа тэниилгэн, пулаадаа заһана.

Булангай саанаһаа холшообо мэшээгээр сундытар хэһэн үбһэ дундуурнь аргамжалжа үргэлөөд, Жамнимаа хээтэй яаралтай алхална.

– Мухагшаншни тугаллаа гү, басаган? – гэжэ ябадал дундаа асууна.

– Тугаллаа.

– Һамгад үбһэеэ хубаалдажа байна, ошожо асара! Хогынь үлэшэхэ! – гэбэ Жамнимаа хээтэй.

– Зай, – гэжэ аалихан гүбэрөөд, Балмасуу ябаган тэргэеэ түлхиһөөр тугалайнгаа байра уруу ошобо. Фермэ дээрэ хонжэн болошонхой. Үнеэдэй үүгэнээн, мөөрэлдөөн аяар тэрэ Хуһатын хүнхэрһөө хаа-яа дуулдана. Адуулгандаа ябана ха

юм даа. Иигээд лэ зүлгэ булталха, мал садаха. Тиимэ үедэ хүнэйшье нюдэн урижадаг ха юм даа гэжэ Балмасуу досоогоо һанаба.

«Найман жэл. Найман жэлэй туршада энэ тугалнуудые харабаб. Мүнөө өөрынь тэнжээһэн хэды үнеэд Суулгын совхозой фермэнүүд дээгүүр тарааб даа. Хамта дээрээ дүрбэн зуун бодо мал. Заримыень гүрэндэ тушаагаа юм бэзэ. Үшөө тэрэ табин дүрбэн ондо фермэ дээрэ түрүүшынхеэ тугалшан боложо ерэхэдэнь, ямар гайхалтай шэнги гээшэ һэм. Долоон жэл соо ходо шахуу ном шагаагаад, уужам һаруул классууд соогуур хүхин шууян ябатараа гэнтэ дүшэн табан тугалай эзэн, дүшэн табан амитанай ами бэеын түлөө харюусаха болошоходоо, түрүүшын үеэр маргаадшье абаһан байхаб даа.

Энэ үбһэ үргэлөөд ошоошо Жамнимаа хээтэй мүнөөшье болотор нам тухай һанаагаа зобожо ябана. Хогойнь үлэшөөгүйдэ ошожо үбһэ аба гэнэ ха юм. Жамнимаа хээтэйн лэ хүсөөр, тэрэнэй һургаалаар түрүүшынгээ жэлдэ тугалнуудаа амиды бүтэн ондо оруулаа һэмнэйб. Тиихэдэ толгой бүтэн ондо оруулаал һаа, бэшэ ондоо эрилтэ байдаггүй хамнай. Юундэ тиимэ байһан юм гээшэб. Толгойн тоohoo гадна тобир тарган, элүүр энхынь тухай юундэ тиихэдэ бодомжолдоггүй байһан юм ааб. Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө гэһэндэл сагынь үшөө ерээдүй байгаа юм ааб даа» гэхэ мэтэ бодолнууд Балмасуугай толгой шалаана.

Галаа һэргээжэ, уһатай шэрэм тогоон соогоо хахад соонь обёос хэбэ. Үдэшэнь эдеэллэхэдэнь, бэлэн болоод байха. Удаан бусалхадаа, һайн кисель болохо ха юм даа. Шэрэмэйнгээ амһар һайса хаагаад, мэшээг аргамжа хоёрые абажа, үбһэнэй хорёо тээшэ шамдуухан алхалба. Тэрэ саана, гүбээгэй зүүн урдуур, һургуулинн үхибүүд олоороо хайшаашьеб тала уруу ошобо. Экскурсида гараа гээшэ гү даа. Мүнөө мүнөө эдэнээр сугтаа шууялдажа ябадаг һаа. Һонин лэ зон гээшэ даа.

Урзанда жэл эдэ үхибүүдээр Балтада байһанаа һанаба. Одоол хүхюушье, һониншье байгаа. Тоолхо тулхабаашьегүй зариман байха даа. Теэд яагаашье һаа, һургуулиин энэ үхибүүдээр наяад тугал хүл дээрэнь гаргаа һэмнэйбди. Үхибүүдые малда дүршүүлхэ, ажалда һургаха гээшэ хүшэршье, урматайшье

хэрэг. Мүнөө зун баһа тиигэжэ лагерьта байбал, ехэ һайн һэн. Сагайшье үнгэрһые мэдэхэгүйш. Мүшэр хухалха, огород тариха байгаабди.

Балмасуу гүбээгэй хормой тээшэ шэртэбэ. Үхибүүд мүрэн дээгүүрээ юушьеб үргэлһэн, шаг шууяа табилдахань эб элихэнээр дуулдана. Үргэлөөшэнь гаһана ха юм даа, шэхэртэ ошоо ёһотой гэжэ Балмасуу һанаба. Тиигээд шэхэр малтадаг гаһанаяа, гурбан алда шэхэр малтажа гаргаад: «Энөө, энөө! Иимэ утые хэн малтааб!» – гэжэ һүүхирэн, добо дээгүүр ээрэмшээн, хоёр жабжынгаа шарлашатар алтан шэхэрээ жажалан гүйлдэдэгөө һанаандаа оруулна. Алтан шэхэр, амтан шэхэр! Тэрэ шэхэрые бусалгаад, гэдэһээ худхаһан тугалнуудта уулгаа һаа, ехэл һайн байгаа хаш даа. Балмасуу һамгадаар шууялдажа байгаад, үбһэнэй хашаа соохоо мэшээгээрээ дүүрэн хүсы үбһэ шэгэжэ, тугалайнгаа байрада асарба. Тиигээд нарай тугалаа үшөө нэгэ эрьеэд, үдынгөө сай уухаяа гэр тээшээ ошоно.

Гэртээ ерэхэдэнь, эжынь үгы, үүдэниинь суургагүй, пеэшэн дээрэ сковорода соо ебхэндэ шараһан хартаабха һайханаар хангалтажа байба. Гэдэһэниинь үлдэшөө. Яаралтайханаар гар нюураа угаажа, үһэ зүһэээ өөдэнь татаба. Тиигээд сай аягалжа, сковородагаа столдо табихадаа, дүрбэн шэгшэгтэй зузаан гэгшын бандероль бэшэг обёорбо. Хэн бэшэхэ ёһотой юм? Адресыень хараад, мүн лэ юушье ойлгобогүй. Обогынь ехэ эли бэшээр зуражархиһан. Тэрэнээ задалжа, түрүүшын мүрнүүдые уншахадаа, гэнтэ һанажархиба. Дулгаржаб ха юм даа! Сэлэнгын совхозой суута тугалшан.

Яагааш мартамхай хүн гээшэбиб. Хэдэн хоног нүхэсэжэ, хөөрэлдэжэ ябаһан аад, мартажархиха гэжэ. Новосибирскын зүблөөндэ ошоходоо, һайса танилсажа, поездын купе соо сугтаа ябаа һэмнэйбди даа. Ямар һаруул сэдьхэлтэй, ямар хурса хүн гээшэ һэм даа. «Наһаараа иигээд тугалшан ябаха зон гээшэ гүбди? Нүхэдни хуу һургуулитай, эрдэмтэд, багшанар боложо ябана. Тиихэдэ бидэнэр иигээд лэ тугалнуудаар носолдоод лэ, бүхы наһаяа үнгэргэхэмнай гээшэ гү? Миниишье һургуулида һураха хаһа үнгэрөө даа. Ухаандамни юун эрдэм тогтохоб даа», – гэжэ байжа Балмасуугай юунһээшьеб даа гэнтэ гунигта абтан хөөрэхэдэнь, Дулгаржаб тоб байса иигэжэ хэлээ бэлэй: «Эрдэм

номдо hураха хэрэгтэйшьэ, хүндэтэйшьэ юм бэзэ. Теэд ажабайдал ганса эрдэмтэдhээ дулдыдадаггүй ха юм даа, эдеэ хоол, hү тараг, мяха тоhогүйгөөр ямар гүрэн түрэ байхаб? Ши ойлгыш, мүнөө үедэш хүн бүхэн өөрынгөө эрдэмтэй, өөрынгөө шадабаритай, ажал хүдэлмэреэ зүбөөр хубаажа байhан үе ха юм. Ши бидэ хоёр гү, али юрын ажалша хүн баhал номтой, hургаалтай, бүхы юумэ хуу мэдэхэшьегүй haa, өөрынгөө ажал хүдэлмэриин талаар мүн лэ эрдэмтэй зон ха юм. Манай ажал хүдэлмэри гүрэн түрэдэ, хүн зондоо адли хүндэтэй. Бидэнэр нютаг орондоо ямаршье эрдэмтэй, бэлигтэй зоноор адли тэгшэ жаргалтай ябана ха юмбибди. Теэд саашадаа бэшэг юумэ абалсажа, hонин hонин ном зохёол, дүй дүршэл тухайгаа хубаалдан хөөрэлдэжэ ябаял». Эдэ үгэнүүдыень Балмасуу hанажал ябаа, Новосибирскын зүблөөндэ hуухадань, Н.С. Хрущевой хэлэhэн үгэ мүн лэ иимэрхүү удхатай байгаа hэн. Балмасуу тэрэ гэhэнhээ хойшо бүри этигэлтэй, зоригтой болоо.

Дулгаржабынь хэлэhэнээ мартаагүй, мүнөө бэшэг бэшэбэ ха юм. Байра байдалаа, hонин hорьмоhоноо хоёр нюурта хуу бэшээд, үшөө А.А. Алексеевагай «Нарай тугалай үбшэн яажа усадхахаб» гэhэн брошюра, Читын суута тугалшан Е. Гудковагай «Тугалнуудые яажа түлжүүлдэгбиб» гэhэн бишыхан шара гадартай ном, мүн Абатуровай хоёрдугаар герой Костромской областиин тугалшан Нина Смирнова тухай бэшэhэн брошюра эльгээлсэбэ.

Балмасуу баярлаhандаа эдеэлхэээшье мартажархёод, эдэ номуудыень үзэжэ, бэшэгыень дахин-дахин уншажа hуутараа гэнтэ hанаа орон энеэбхилбэ. Хүрэн татаhан хартаабхаяа амтархан эдижэ, сайгаа яаралтайгаар гудамхижархиба. Газаашаа гарахадань, эжынь зомгооho түүжэ байна.

– Басаган, хии бараан болохоёо hанаа ха гү даа. Ошожо тугалнуудаа хаа, – гэжэ гүбэрнэ, – нюргамни шархирна.

Балмасуу өөдөө шэртэбэ. Үнөөрөөшье, тугаар hаяхан лэ игаажа байhан наран үүлэнэй араар хорошонхой, тала дайда бараан үнгэтэй болошоод байба. «Хабарай тэнгэри хагтай, богтой ха юм даа. Үглөөгүүр наратай сэлмэг байhан аад, үдэ багта бүрхөөд, гэнтэ бордоholшохо. Үгышье haa, үглөөгүүр caha бороо хоёр холилдоод орожо, шал-пял болошоод байhан

аад, үдэшэ багта тэнгэри гэнтэ сэлмээд, сэнхир хүхэ нюдөөрөө зэнхын миһэржэ байха. Һүниндөө гэнтэ хагсууржа, харалган хуурай һалхин буугаад, дайдын нюрганай ялан хара болошотор үлеэхэ. Иимэл ха юм даа, эртын хабар. Малша хүн энэ үеые эгээл хүшэр хаһа – улаан зудан һара гэжэ нэрлэдэг. Малдашье, хүн зондошье муу үе гээшэ даа. Үлбэр ядуу хүнэй үбшэн хүдэлшэхэ, хотондоо хобууша, зондоо шоодбори гэргэдэй үргэ аман хурсадаха, эгээл энэ үедэ сэлеэн нютагаймнай үндэр наһата үбгэд, хүгшэдэй олонхинь лэ хада гэртээ харидаг ха юм. Юртэмсын иимэ табисуурые яаха гээшэбши. Малай эдихэ шэмэ хоол дуунһантажа, малша хүнэй шэг шарайшье барайдаг, эгээл иимэһээнь манай эндэ улаан зудан – марта һарада дурагүй, мартамнай маараад гараба гэлсэдэг ха юм даа. Энэ һарые бүтэн бүрин, элүүр энхэ гарасалдаал һаа, одоо нарата сэлмэг жэнхэни хабар мүндэлжэ, наруули газар зүлгэ ногоон булталха, элдин сагаан эхэ дайдамнай гэнтэ намжааран, уужам үргэн Түгнын талаар ургы сэсэг задаржа, урихан хүхэ нюдөөрөө үүрэй толо угтаха, одоол тиихэдэ эхын зүрхэн уярха, эсэгын сэдьхэл хайлахал даа».

Балмасуу тугалнуудаа байра, хашалта руунь хубаарилан оруулна. Тиигээд баһал үл залгуулха үнөөхил ажалынь эхилбэ. Хоёр угжа хоёр гартаа баряад, Балмасуу хашалтын хажууда ерэнэ. Ээлжээгээ мэдэхэ болошоһон майһагар эреэхэн тугалнууд хойно хойноһоо нубарин байжа, ээлжээ ээлжээгээр хүхэнэ. «Баарһадни, – гэжэ Балмасуу аман соогоо гүбэрнэ, – баарһадни». Ондоо юушье бодонгүй, угжануудаа дүүргээд лэ хүхүүлнэ. Гэдэһээ хүдэлхээ һанаһан гурбан тугалдаа үсэгэлдэр зада бусалгаһан шэлбүүһэнэй шүүһэ уулгаба. Хамаагүй даа, уугты, досоотнай һайн болошохо, гашуухан шүүһэнһээ досоотнай аргалангүй яаха һэм.

Тиигээд заахан тэбэри үбһэ хаяжа үгэнэ. Обёосойнгоо ооторьбо ошожо худхана. Үнгэрһэн дайнай һүүлшын жэлнүүд һанаандань ороно. Хүшэр лэ үе һэн хаш даа. Обёосой иимэ ооторьбо гар тээрмэдэ татаад, хилээмэ хайрахада, унжалдаад, таһаржа унашахаяа һанаха. Тиигээд хахууһатай гээшэнь. Нэгэ бага гэршүүхын гурилтай холёод, забарууха худхахаш. Тэрэ үедэ иимэшье хоол амтатайл шэнги байдаг һэн. Эжы бүхэли үдэртөө колхозойнгоо ажалда ябаха. Морин плугаар паараа

хахалдаг байгаа ха юм даа, морин плугаар. Абатнай үгы гэжэ сааран ерээ. Тэрэнииень эжыһээ нюужа, хэды үдэр гансаарханаа уйлаа гээшэб. Зааханшье һаа, үшөө юумэхэ ойлгодог лэ байгаа гээшэ хаб. Тэрэ үедэ хүн болоһон үхибүүд гашуудал гээшые үзэһэн лэ байха.

Үетэн нүхэдөөрөө Зүүн хүнды ошохош, тибһэ малтахаяа. Одоол тэндэ шаг шууяа табилдан, хонхо сэсэгүүдые бэдэржэ, хүндые дүүрэн гүйлдэхэдөө, холшообо туулмаг, һургуулиингаа сүүмхэнүүдые амтан тибһээр дүүргэхые оролдон, шадал мэдүүлэн мүрысэхэдөө, дайн тухайшье, эсэгэ тухайгаашье, үлдэһэн бариһанаашье мартажархидаг бэлэйлди. Тулам дүүрэн тибһэтэй ерэхэдэмнай, эжынүүднай, дүүнэрнай баярладаг лэ байгаа ха. Теэд зарим нэгэмнай сүүмхынгээ оёорто хэдэн монсогорхон юумэ асарха. Өөрөө эдижэрхидэг байгаал даа. Тиимэ хүнүүд ехэшье зоной дунда мүнөөшье байдаг ха юм. Олоһоноол хуу өөрөө эдижэрхихэ. Тиимэшүүл ехэл муу зон ёһотой.

Балмасуу уһанда ошобо. Баруун Бажагарһаа хорон холтоһоор үлеэгээд, огторгойн үүлэдые үрин тарин үлеэнэ. Хэды еды бороонойшье дуһал, саханайшье зүйл басаганай нюур шэрбэнэ, газар шабан хиидэнэ. Балмасуу уһа асаржа, бэежэһэн тугалнуудайнгаа унда харяана. Амитан лэ һэн хойноо ундаа хүрэхэ бшуу. Уһан хоро хэхэгүй даа. Уһан һайн. Досоонь дэбтэхэ, эдиһэн юумэниинь бэедэнь шэнгэсэтэй байха юм. Балмасуу мэшээгтэй хүсы үбһэеэ абажа, дробилка тээшэ ошоно.

Тиинээр байтар боро хараан болошобо. Хабарай үдэр уташье бэшэ ха юм даа. Бүришье түргэн нара орошоһон мэтэ. Бэлшээриһээ үнеэд бусажа байна. Һамгадай һаа-һэшэ гэлдэхэнь олошоржол, шангадажал байна. Үдэр шожогонон, урдажа байһан һайрамай уһан шожогонохоёош болишобо. Үдэшэнь иигэдэг даа. Байн байн тэнгэри бүри баглайржа, һалхин намдаад, нойтон сахаар дал хорёо, гэр бараа шабажа эхилбэ.

Балмасуу тугалнуудаа бахал эдеэллэнэ, обёосойнгоо кисель бага багаар хубаарилжа үгэнэ. Үсэгэлдэрэй тугалнууд яһала захарһан хэбэртэй. Хахад килограмм лаб нэмээ ёһотой. Тэрээхэн Мухар улаан хуурай үбһэ эдижэ үгэдэггүй, норгоод, дэбтээгээд үгэхэдэ, тамшаан тамшаан маамарха юм. Харин энээхэн Хальмаг харагшан дэбтээһэн юумэндэ ехэ дурагүй, обёосшье,

үбhэшье хуурайгаар эдихэ. Өөр өөрынгөө эрилтээр болоно ха юм даа. Балмасуу шэрүүн щётко абажа, тугалнуудаа елышэтэрнь hамнаба.

Баруун хашалта соохи ехэжээл тугалнууд эдеэлхэеэ тэшэ ядан, нэгэн дуугаар мөөрэлдэнэ. Хүлеэгты нэгэ бага. Үшөө нарай тугалдаа уурагыень хүхүүлжэрхие, тиигээд танай ээлжээн. Балмасуу тугалнуудаа бараниень эдеэлүүлжэ дүүргээд, хашалтанууд соохииень дахяад сэбэрлэжэ, шэнэ hолоомо дэбдибэ. Үүдэнэй хажууда ошожо байра соохиие тойруулан хараад, Балмасуу газаашаа гараба. Сahан орохоёо болишоhон байбашье, үшөөл hалхилжа байна. Тэнгэриин баруун хойто хаяа үүлэнhээ сүлөөржэ сиидышоод, сэгээн хүхэ нуур мэтээр юнхыжэ харагдана. Хаа-яахан мүшэдшье онилзоно. Суулгын үйлсөөр машинануудай дүнгинэхэ дуулдана. Электрын гэрэл үйлсөөр зурын яларна. Тиигээд радиолын hөөлдэнги абяан фермэ дээгүүр сууряатаад, Эльбэр шэбээтын араар шэргэшэбэ. Хаанашьеб hогтуу хүнэй тоолхогүйгөөр дуулахань соностоно. Тиигээд тэрэшье замхаба.

Гэртээ дүтэлхэдэнь, газаань хүнгэн машина байна. Хэн ерээ гээшэб гэжэ Балмасуу нэгэ бага гайхаба. Столой саана совхозой директор Лыгден Цыренович Цыренов сай уужа hууна. Балмасуу мэндэшэлээд, хүүртигээ тайлажа, ошожо табуреткэ дээрээ hуушаба. Директор эжытэйнь юуншьеб тухай дуугаралсажа hууhан аад, хөөрөөгөө таhалангүй, саашань үргэлжэлүүлнэ. Балмасуу дуугай hууба. Тиигээд Лыгден Цыренович Балмасуу тээшэ хаража:

– Зай, Балмасуу үглөөдэр город орохо болоош. Малшадай суглаанда, – гэбэ. Балмасуу: «Үгы даа, мүнөө иимэ үедэ ошохогүйб», – гэжэрхин алдаба.

– Эжышни тугалнуудыш харалсажа байха. Хоёр хоногоор, – гэжэ директор нэмээнэ.

Хөөрэлдэhөөр hуутараа Балмасуу абяагүйхэн зүбшөөбэ. Лыгден Цыренович гаража ошобо. «Совхозой совхоз болохоhоо хойшо хүн бүхэнтэй шахуу өөртэйнь хөөрэлдэжэ ойлголсожол абадаг, нээрээл ехэ хүн хадаа» гэжэ Балмасуу бодоно. «Приказ бэшээд лэ hуугаа haa, hуухал байгаа гүб даа». Абяагүйхэн шүлэеэ ууба. Эсэhэн хэбэртэй, hанаата болоhон янзатай. Эжынь ойлгожол hууна ха. Теэд суглаан гээшэ ганса Балмасуугай хэрэг

бэшэ, олоной хэрэг ха юм даа. Ошохо хэрэгтэй. Тугалнуудыень яажа эдеэллэхэ, яажа уһалха гэхэ мэтэ олон юумэ эжыдээ захин хэлэхэ гээд, Балмасуу зүрхэсэбэгүй. Наһаараа малда ябаһан эжынь гомдохо ха юм. Байг даа, өөрөө мэдэнэ бэзэ. Гансал, зобошохо аа гү даа. Балмасуу орондоо ороно.

Үнгэрэгшэ һүни гараһан Малаадай нюдэндэнь харагдахадал гэбэ. «Энэ һүниндөө гү, али үглөөдэр Эреэгшэн тугаллаха ёһотой. Газаа үшөө хүйтэн». Балмасуу нойрмогложо эхилнэ: «Март, марта ха юм даа. Суглаан, город. Мүнөө нажар тугалнуудаа Балтын бэлшээридэ зуһуулха байна. Тэндэ гоё. Ногоогоршье элбэг, зөөлэн ногоотой, һоно батаганаагааршье хомор. Мүнөө зун нарай бэшэ тугалнуудаа бултыень сүлөөдэ бэлшээхэ болоо. Сүлөөдэ. Тангаршаан бэлшэжэ ябаг лэ. Үшөөл һайн. Хүншье сүлөөдэ дуратай ха юм даа. Сүлөөдэ». Балмасуу номгон нойроор унташаба. Үргэн ехэ Түгнын тала. Мүшэтэ һүни. Балмасуу хэнэйшьеб баатарлиг гарһаа дүнгэн баряад, аяар холо соробхилон байһан түүдэг тээшэ алхална. Энэ өөрынь гал, өөрынь түүдэг ха юм даа.

Мүнөө манай орон дотор мал ажалай продуктнуудые хэзээ хэзээнэйхиһээ ехээр абадаг болохо гэжэ партиин Центральна комитедэй, Советскэ правительствын айхабтар ехэ харюусалгатай зорилгые совет арад зоной урда табяад байхадань, иигэжэ эсэшэ сусашагүйгөөр, үдэр һүниие танингүй Балмасуу басаган шэнги ажалладаг хүнүүд манай республика соо хаа-яанагүй олон боложо байна.

ОРОЛТО

Үглөөнэй һэрюун һэбшээн тээшэ,
Үнгэлиг талынгаа зэрэлгээн тээшэ,
Үргэн Зэдынгээ урасхал үгсэн,
Үнэн байдалай амисхал дамжан
Үглөөдэртөө ябахам даа,
ябахамни.

Шүхэртэл сэнхир огторгойтой
Шүүдэртэ сагаан бэлшээри тухай,
Шүрбэһэлиг бэетэй, баатар солотой
Сүлөөтэ сагай малшад тухай
Шүлэглэжэ байжа туршахам даа,
туршахамни.

Уһа голойнгоо эхин тээшэ,
Ууган зонойнгоо бэлшэр тээшэ
Ухаан зүрхэнэй уялаа хэмжэн,
Ушар үйлын холбоо дамжан
Угтажа битнай ошохом даа,
ошохомни.

Уг гарбалай узуур удхаар,
Уран хэлэнэй утахан аялгаар,
Улас түрынгөө ёһо журамаар,
Ударник түрүү нүхэдэй замаар
Удхалан түүрээжэ туршахам даа,
туршахамни.

НЮТАГАЙ ТҮҮХЭҺЭЭ

«Халха Монголой Бушигу Цэцэн хаанай мэдэл доро байтараа, Манжын хаашуулай зүгһөө хашагдажа, тэдэнэй алба-татабари, алуур дээрмые тэсэжэ ядаад, мүнөө үеын жэл сахиха тоогой ёһоор 1640-1660 онуудай хоорондо Алагуй, Харнууд, Буумал, Чоно, Олзон, Баабай-Хурамши гэдэг зургаан эсэгэ отог зон Сайн Зориг сагаан хаан гэжэ алдаршаһан Алексей Михайловичай ехэ түрые түшэглэн, Байгал далайн баруун урда эрьеэр нютагжаһан юм.

1689 оной могой жэлдэ Сэлэнгын тура острог бодхоһоной һүүлээр, Сибирь можын Томск хотын ехэ ноён начальник манай нютаг ерэжэ, зургаан эсэгын түрүүшүүлээр хэлсээ баталһан байна.

Тэрэ хэлсээнэй ёһоор, 1704 оной (бэшэн жэлдэ) зургаан эсэгын 500 бүлэ Байгал далайн баруун эрье орхибо. Хилэ сахихын зорилготойгоор Сэлэнгэ голой хойто эрье зубшан нүүжэ, Ивалга, Янгаажан, Баянгол, Оронго, Харганаа, Жаргаланта, Тохой, Загустай, Сутай, Бургаастай, Сэлэнгын Енгор, Юрөө, Үдэнгэ, Баянгол, Түргэн Жаргаланта, Инзагата, Нянги, Сүхэ нютагуудаар нютагжаба».

Энэ богонихон хэсэг Инзагата нютагта ажаһуудаг далан хоёр наһатай Содном Цыренов гэгшын хадагалжа байдаг «Юрөө зургаан эсэгын болоод, баруунай найман эсэгын түүхэ» гэжэ угай бэшэгһээ буряадшалан абтаба. Нютаг нуга бүхэн өөр өөрын түүхэтэй, тэрэ уг дамжаһан дурасхаалта бэшэгээ нангин сахижа, саашань залгуулжа һуудаг буурал үбгэд буряад орондо хаа хаанагүй ушардаг байха. Иимэ үбгэдөөр ушархадаа, элдэб һонин үльгэр түүхэ шагнахаш.

Арбан зургаан ондо нэгэдүгөөр дэлхэйн дайнда татуулһан хасагуудай Октябриин хубисхалай һүүлээр нютагаа бусажа ерэхэдэнь, «большевигууд ерэбэ» гэлдэжэ, нютагай баяшуулай харанхы зониие худхуулһан тухайшье дуулахаш.

Хорёод ондо чахарнуудай Сүдэтын дабаагаар Борьёо шэглээд гаража ерэхэдэнь, нютаг нугаяа хариин бандидуудһаа хамгаалха гэжэ Дабхарай үбэртэ һуудаг Дамбын Жэмбындэ

буунуудаа тодхон угтаһан Данзанай Найдан, Дабаагай Дарисүрэн, Баахайн Цэрэн гэгшэд тухайшье шагнахаш.

Совет киногой алтан жасада бата бэхи һуурияа эзэлһэн «Чингис-хаанай удам» гэжэ киногой олохон хэсэгүүд энэ дайдын дунда буулгагдаһан юм гэжэ хүн бүгэдэ мэдэхэгүй байжа болохо. Харин эндэхи үбгэдөөр хөөрэлдэһэн хүн морин сэрэгэй кадр буулгаха ябадалые эмхидхэлсэхээ энэ нютаг ерэһэн, мүнөө мэдээжэ уран зохёолшо, тиихэдэ эдир залуухан Намжил Балданогой яажа хасагуудые суглуулһые, анха түрүүшын самолёдой ерэһые дуулахал байха.

Тэдэ үбгэдэй олонхинь – тэрэ үедэ гушаад наһатай залуу шииараг хүбүүд – мориндоо мордожо, һэлмэеэ далайн гүйлгэлдэһэнөө һанангүйгөөр яахаб! Энэ нютагай түүхэ удхалан угшалбал, үргэн ехэ тала дайдын дундуур угалзатан мэлмэрһэн түргэн урасхалта Зэдэ гол мэтээр зэрэлгээтэн үзэгдэхэл. Харин би Зэдын «Коммунизм» колхозой мүнөөнэй байдалтай танилсажа, хонишодой ажал хэрэгүүд тухай хараһан үзэһэнөө хөөрэхэ зорилготой туладаа, энэ нютагта анха түрүүн тогтооһон хамтарал тухай богонихоноор дурсаһанай һүүлээр, колхозой түб болохо Инзагата тээшэ мордоё даа.

Бүрэн-Хаан, Үндэр Майла, Баян-Дэлгэр хадануудай, мүн Хонгор шэлын хормой доро нэмжын халюурдаг Борьёо, Инзагата, Залаа-Үбэр, Худагын Хүнды, Жаргаланта нютагуудай уудам ехэ бэлшээри. Энэ дайдые голложо, хони малааараа суурхаһан «Коммунизм» колхоз оршоно. 1931 оной эхин багаар Инзагата нютагай арбан гурбан үрхэтэ айл хамтаржа, Найдан Чоймболович Данзановай хүтэлбэри доро Ворошиловай нэрэмжэтэ ТОЗ тогтооһон юм.

Шэнэ сагай гүн удха анха түрүүн ойлгожо, энээнһээ урагша үзэгдөө дуулдаагүй арадай хамтаралай эхи һуури табихадаа, Цэрэндоржын Гармажаб, Бүүбэйн Даша-Дондог, Чимидэй Балдан, Будын Бадмасүрэн, Батын Раднаа, Баахайн Цэрэн болоод хэдэн арбаад эрхим шударгы инзагатынхид байгуулһан ажахынгаа гэгээн гэрэлтэ ерээдүйе зүрхөөрөө мэдэржэ, зүүдэндээ хаража ябаһан лэ байха.

Дабаагай Дарисүрэнэй хамтаруулһан «СССР» артель Ворошиловай нэрэмжэтэ ТОЗ-той нэгэдэжэ, 1933 ондо

Ербановай нэрэмжэтэ колхоз болоһон түүхэтэй. Тэрэ гэһээр дүшөөд жэл үнгэрбэ.

Энэ жэлнүүдэй хугасаада Инзагата, Борьёогой малшад олохон дабаа дабажа, бэрхэшээлнүүдые гаталжа, хони малайнгаа тоое хэдэн дабхараар арьбадхаба. Энэ ехэ ажалайнь үрэ дүн түрэл Коммунис партиингаа XXIV ехэ хуралда эльгээһэн рапорт дээрэ тоб байса хэлэгдэнхэй.

ХАРГЫ ЗАМАЙ ҺОНИНУУД

Сайгаа уугаад, нэгэ бага һууд гэжэ тамхилнаб. Ошохо газар нютаг тухайгаа бодомжолжо үзэхэдөө, дээрэ хэлэгдэһэн юрэнхы мэдээнүүдһээ бэшые мэдэхэгүй байбаб.

Газаашаа гарахадам, һүрхэй һайхан үдэр болохо янзатай, наран игаана, хэдыхэн модоной шэлбүүһэн соогуур шурганхай, ямаршьеб даа бишыхан шубуухайнууд нэрэ һурагүй пишаганалдана. Нажарай түрүүшын дулаахан үдэрые угтан, баяр бахадалаа бишыхан сээжэдээ багтаажа ядаад, дуулалдажа байгаа бололтой. Аяар тэрэ хотын баруун хойто хяра дээгүүр бөөн бөөнхэн үүлэд сайран хөөбэлзэнэ. Үдэ гол Сэлэнгэ голтоёо уулзан, ямаршьеб даа сэнгүү сэлмэгээр амисхаалан миралзана. ЛВРЗ-гэй бүдүүн хоолойһоо утаан мушхарна, сэнхир номин огторгой өөдэ яаралгүйхэн тэгүүлнэ. Улаан-Үдэ уняартан манаржа, түмэн түмэн сонхонуудаараа нара игаан яларуулна. Гудамжаар жагсаһан модод гулдын һэргэжэ, шэнэ нажарайнгаа шэнэ үдэрые шэнэхэн ногоон намаагаар шэбэнэн һабинан угтаба.

Трамвайда һуужа, гостиница хүрэтэр ерээд, арбадахи автобусто аһалдан, аэропорт хүрэжэ ерэбэб. Аэропорт дээрэ хүн зоной олон гээшэнь. Уржадэрһөө хойшо уларилай муу дээрэһээ хоёр хоногой туршада самолёдууд ниидээгүй байжа, ээлжээтэ зон сугларшанхай, досоо газаагүй хүл хөөрсэг, хүлгөөн хүлхидөөн.

Найма хахадта ниидэхэ байһан аад, өөрынгөө рейстэ һуужа шадабагүйб. Хоёр хоногой хүлеэһэн зон яахын аргагүй һууринуудые эзэлжэ, самолёдто орожо үрдиһэншье һаа, һөөргөө гараха баатай болобоб. Хуулиин ёһоор энэ рейс миниихил

байгаал даа, яаралтай ябанаб гээд тулаа бол, намайе гаргажа үлэ бирахагүй һэн, теэд лэ нэгэ бага номгонойхи гэжэ гү, али талаан буруулхадаа рейсэһээ гээгдэжэ, бүхэли үдэр соо аэропорт дээрэ хүлхидэбэб.

Шүлэглэжэ гараһан замнай иигэжэ шүдэрлэгдөөд, бодото амдидаралай боолто мүргэжэ, дэгдэн алдаһан һанаан сэдьхэлни далияа хумиилган, аэропортын али нэгэн һандали дээрэ борбиихоложо һуушаба.

Ээлжээтэ рейс арай шамайхан хүлеэжэ, нара дээрэ гараһан хойно Петропавловка тээшэ ниидэжэ ябанаб. Сэлгеэ ехэ Сэлэнгэ тэниин халбайна. Галуута нуур самолёдой дали доогуур ялалзан үнгэрнэ. Шэнэ хотын сагаан сагаан байшангууд тэбхылдэнэ. Галуута-Нуурай шахтануудһаа утаа уняар бушхан, энгэр ногоон талын сээжэдэ тунан шэнгэнэ. Уршалаатаһан хада майланууд. Зэдэ гол угалзатан годирно. Таряанай полинууд хүүгэдэй зураһан тэбхэнсэгүүд мэтээр шэлэ боориин ташалангаар ногооржо үзэгдэнэ. Үдэрэй шанга наранда хургашаһан хонид газарта унашаһан бөөн бөөнхэн үүлэд мэтээр майланууудай оройгоор һүрэг һүрэгөөр сайража харагдана.

Петропавловкын аэропорт дээрэ самолёт намхагад гээд буушаба. Райкомой дабхар сагаан байшан холо бэшэхэнэ байжа, сэхэл тиишээ гэшхэлнэб. Райкомой газаа «Волго» машина ерээд тогтошобо. Тэрэ машина лаб лэ секретариин хойноһоо ерээ ха юм гэжэ халта һанабашье, хүлеэд гэжэ байнгүйгөөр, райком руу шууд ороодхибоб – орохомнишье тэрэ, ороод, хүнды хоохон үүдэнүүдые мүргэжэ, олон таһаг дамжаһаар секретариин кабинет олоһомнишье тэрэ, тэндэнь хэншье үгы байба. Газаашаа яаража гарахадам, гасаалһан юумэндэл Александр Романович Потепалов Новосибирскһээ ерэһэн сурбалжалагшадаар «Волгодоо» һуугаад, бари-мэлшэ баруун колхозуудаар гарашаһан байба. Аймагай гүйсэдком ошоходо, тэндэ хүн үгы, комсомолойхиншье үгы, соёлойшье таһаг хоохон. Редакци ошоходом, үүдэндэнь нюдаргын зэргэхэн суурга һанжажа байба. Эгээл эндэ сагаа хараһамни, үдэрэй сайлалгын үе байшаһан байба.

Сайлалгын дүүрэтэр гудамжада, нэгэ айлай газаахи һандали дээрэ ошожо һуунаб. Ная наһанай, хирбэгэр хара һахалтай ород

хасаг үбгэн калиткаяа нээгээд, гаражa ерэбэ. Одоошье золгохо хүнтэеэ золгобо хаб гэжэ ехэл хүхин, саашаа боложо үгэбэб. Үбгэн яһала яндагар хэбэртэй – аахиланшьегүйгөөр һуушаба. Яһаар хатуухан лэ үбгэн ха, гансал үбгэрһэнэйнь тон эли тэмдэг – шэхэ хатуухан байба. Гудамжа дүүрэн һүхирхэ тооной ярилданабди.

«Деды мои мунгальской породы, – гэнэ, – ээ-вон, на границе стояли», – гээд, барьягар томо хургаараа хундан толгойтой нюсэгэн гүбээнүүд тээшэ урагшань заана.

Петропавловка тосхоной эхи һуури табиһан ород хасагуудай удам болохо хоёр шуһа холбоһон задарюун энэ үбгэнтэй арба-табан үгэеэ холболдон һуутарнай, хоёр сагһаа үнгэржэ, редакци тээшэ нэгэ танигдаагүй хүн дүгдэр-дүгдэр алхалан ошожо, суургыень шолд гэтэр тайлаад орошобо. Редакци орожо, аймгүйсэдкомой түрүүлэгшэ Сандаг Базарович Жаргаловайда хонходоноб. Түрүүлэгшэ гэртээ үгы. «Үглөөнэй гараһаар ерээгүй», – гэжэ эхэнэр хүн харюусаба. Гүйсэдком дахяад ошоходом, секретарь эхэнэр ерэһэн: «Колхоз гаранхай, ямар колхоз гараһыень хүсэд мэдэнэгүйб», – гэбэ.

Соёлой таһаг ороһомни, нэгэ шарахан залуу эхэнэр һууна. Ябаһан хэрэгээ хэлэхэдэмни, хаража һууһан сааргһан уруугаа шагааһан зандаа нэгэ бага бодолгото болоно. Тиигээд гэнтэ нам тээшэ сэхэ хаража: «Зай, яахаб даа, «Коммунизм» хүрэтэр холохон байна, табяад модоной газар, энээгүүр бага зэргэ хүлеэгты, би нэгэ хэрэг бүтээгээдхиһүү, тиигээд машинаяа үгүүжэб», – гэжэ тоб байса хэлэбэ.

Редакцида Дашадэмбэрэл Дугаров, зохёолшо, аймагай газетын редакторай орлогшо, минии танил нүхэр, соохор кепкэ малгайтайгаа столдо һуунхай, һүүлшын сессидэ һунгагдаһан шэнэ депутадууд тухай соносхол «Буряад үнэн» газетэһээ аймагайнгаа һониндо сэхэ шэлжэрүүлжэ байба.

Дашадэмбэрэлтэеэ энэ тэрэеэ хөөрэлдэһөөр, гэртэнь ошобобди. Байрань редакциһаа холо бэшэхэн, тосхоной тон түб дээрэ гурбан таһалгатай, яһала һаруул, сомор. Лариса нүхэрынь урин налгай, газаагаа тариһан үгэрсэ, морковь, мангираа харуулба.

Дашадэмбэрэлэй «Хара булган» гэжэ повесть тухайнь

«Уншагшын һанамжа» гэһэн гаршаг доро «Буряад үнэн» газетын мүнөөдэрэй номерто Яруунын аймагай зоотехник Э. Бальжинимаевай рецензи толилогдоһон байна. Дашадэмбэрэл газетэ харангаа: «Шүүмжэлээл даа энэшни», – гэнэ. Бинь: «Магтаал байха», – гэлдэһээр сай уугаад, Соёлой таһаг ошоходомнай, мүнөөхи эхэнэр машинаяа заажа үгэбэ.

«Москвич» маркын шэнэхэн машина. Албанһаа һая бусаһан залуухан ород хүбүүн Кимкын гүйлгэхэш гээшэнь олиггүй. Машинын гүйдэл дунда харгын хоёр талаар намхас намхас гэһээр гайхамшаг һайхан байгаали ходорон үнгэрнэ. Доржо Банзаровай түрэһэн Үшөөтэ нютаг нюдэндэ халта харагдаад үнгэрбэ. Субарганууд шэнги шобхо хоёр хада. Лүнхэгэр уудам дайда ногоон торгон хибэс мэтээр эбхэрнэ, эреэ маряан сэсэгүүд эрбэгэс гээд лэ үнгэрнэ. Бэлшээритэ газар. Бэлхүүһэсээ ногоо ургадаг нэлэнхы нуга. Хаа-яа хахалжархиһан паар харахада, нюдэн уһатана. Шаргал элһэн газар урбуулагдашоод байхадаа, шархатаһан асари ехэ амитан мэтээр һанагдана.

Атар дэлюуншье һаа, арбан хурга болохогүй нимгэн хүрьһэтэй аглаг сэлгеэ бэлшээринүүдээ анзаһанай гамгүй булад һоёогоор хүү зулгаалган, арһыень хуулажархихада, элһэниинь өөдөө гаражка, хүрьһэниинь доронь орожо, хубхай зайдан добо дошонууд хумхиин тооһоор үрхирхэл. Түмэн жэлдэ түлжэн атаржажа байһан энэ дайдаяа түмэрэй хүсөөр хүн өөрөө губи болгохо гэжэ яалай даа. Энэ газарай эдэгэжэ, энгэр сээжынгээ шархануудые элдин ногоогоор хушатар хэды үе, хэды зуун жэлнүүд хэрэгтэйб даа? Иимэ дээрэһээ зузаан хүрьһэтэй, ургасын гарамаар газарнуудые сохом оложо хахалха айхабтар шухала бэшэ гү? Энээнэй талаар партиин һүүлшын пленумуудтэ сэхэ хэлэгдэнхэй ха юм.

Дашадэмбэрэл соохор кепкээ бүри магнай руугаа даражархёод, уянгатай ута аялгаар таталуулан дуулана:

«Үргэн ехэ Борьёомнай
Үндэртэй бэшэ – намалюухан.
Үелсэн ганса амарагни
Үгэтэй бэшэ – намдуухан.

Уудам ехэ Борьёомнай
Уулатай бэшэ – намалюухан.
Ушарсан ганса амарагни
Ууртай бэшэ – намдуухан».

Тиихээр ябатараа, нэгэ һайхан булагай эхиндэ буушабабди. «Зунай аяама халуунда хэдэн арбаад машинанууд тогтошоод, һуужа ябаһан зон эндэл ундалжа, хүлһөө сэлмээдэг, хүлөө амаруулдаг юм», – гэжэ Дашадэмбэрэл хөөрэнэ. Мүнөөшье хоёр машина тогтонхой байба.

Булагһаа хүртэжэ, сээжэ зүрхэеэ сэлмээгээд, мэлмэрэн байһан тунгалаг хара уһаарнь нюураа угаан һэргэхэдэ, оршолон байгаа дэлхэй бүришье һайханаар үзэгдэжэ, огторгойн сэнхир майхан үшөөшье үндэрөөр зэнхэгэд гэһэндэл, аяар тэрэ орьёлдо ээрсэг мэтээр эршэгэнэн байжа, эхэ дайдаяа хангюурдан дуулаһан борохон заахан булжамуур шубуухайн аялга улам һонороор, улам хурсаар шэхэндэ шэрд гэжэ соностоно.

Иимэ һайхан сэдьхэлэй байдал түр зуура балартаадхихань гэмшэлтэй. Юуб гэхэдэ, булагай бурьялан байдаг борьёлоо шулуун добо өөдэ харахада, бутархай шэлэй хоолойнууд, консервын баанханууд, тэһэрхэй түгдэрхэйн зүйлнүүд гэжэ тоогүй олон. Энэмнай үхи хүбүүдэй үйлэдэһэн хэрэг бэшэ – ехэшүүлэй архи тамхияа уугаад, хоохорһон амһартануудаа миин орхихогүй, энэ добын энгэр өөдэ шэдэжэ зугаасаһан хэрэг гэжэ һанахада, бүришье хара буухаар даа. Обоо хүбөө түгдэрхэй амһартануудай хажуугаар гэнэ боложо ургашаһан нэгэ хоёр шарахан сэсэгүүд үншэрһэн дальбараануудай амаа ангайлгахадаад, хайра гуйжа байһандал үзэгдөө һэн.

Хангарал Дабаанһаа
эхиеэ абаад,
Харьялан урдаа
Зэдэ голнай.
Хабсагай шулуу
һэтэ харбаад,
Харайжа буугаа
гэлсэдэг һэмнэй.

Захын амаар
заларан гаража,
Замай холы
зориг гулгаа,
Захаамин дайдаар
задаран таража,
Залгаа олон
голтой золгоо.
Тохой хотогор
Ториин нугаар
Тогтонгүйгөөр
тойрон урдаа.
Торгон сэнхир
долгёо туугаад,
Толорон байхань
hайхан юм даа.
Борьёлоо шулуун
богоhоо дамжан,
Болор сэгээн
хэшэгээ дэлгээ.
Борьёо тала,
Үндэр Гунзан
Булжамуураар
угтан жэргээ.
Уудам талаяа
ундалуулжа,
Уула майлаар
угалзатаа.
Уган зоноо
урмашуулжа,
Уурал hабан,
hолонго татаа.
Загал улаан
бугадал тэршээ -
Заадан заадан
зуралзана.

Заяата ганса
Сэлэнгэ тээшээ
Замаа сэхэлэн
миралзана.
Эдир наһанай
дуун мэтэ
Эршэтэ огсом
сэлгеэ Зэдэ.
Энхэ дэлгэр
эхэ дайдыш
Эрьежэ ерээб,
амар мэндэ!

ИНЗАГАТА

«Коммунизм» колхоз гэжэ алдаршаһан Инзагата гэжэ нютаг хүрэжэ ерэбэбди. Колхозой правлени ерэхэдэ, партком хаалгатай, түрүүлэгшын таһаг мүн лэ хүшөөтэй. Конторын газаа «Буряад үнэнэй» сурбалжалагшад иишэ тиишээ хараашалжа байнад. Коммутатор соо фотокорынь телефондо аһашанхай, мүн лэ ноёдые эндэ тэндэһээ һурагшалжа байба. Тэрэ элдэб эсын фотоаппарадуудые зүүнхэй, харгыда ябажа эсэһэн, хүлэрһэн шарай шэгынь барагаршаг: «Газетэдээ разворот үгэхэ гээ һэмди, теэд ноёд үгыл, мал дээрэ гарашоо гээшэ гү даа», – гэнэ.

Һая болотор энэ колхозые хүтэлбэрилжэ ябаһан суута түрүүлэгшэ Бата Лубсанович Мурхоновые конторын коридор соо тодон барижа, сурбалжалагшад али болохые һураже абаха һанаатай хоёр тээһээнь обоорошобод.

Бата Лубсанович арбан юһэн жэлэй туршада энэ колхозые хүтэлһэнэй һүүлээр пенсидэ гараһаншье һаа, түрэл колхоздоо ахалагша экономистаар мүнөөшье ажалладаг юм ха. Сурбалжалагшадһаа шэлээрхэһэн янзатай хэды еды үгэ дуугаржа, бэеһээ һалгааха гэнэ, теэд туһагүй – үсэд нэтэрүү сурбалжалагшадай гарта яаха аргагүйл орошобо хэбэртэй. Газетын ажал гээшэ ужаржа болохогүй. Сурбалжалагша

нүхэдэйм үгтэһэн даабарияа дары дүүргэхэеэ үсэд нэтэрүүгээр оролдоһониинь ойлгосотой, тиимэһээ би һаалта болонгүй гаража ошобоб.

Һуурин соогуур үнөөхи машинаараа иишэ тиишээ яһала удаан харайлгажа ябаһаар, парторг Цырендоржо Доржиевтай гудамжада ушаршабабди. Парторг һаяхан лэ хоёрдохи отделениһээ ерээд, правлени ошожо ябаһан байба. Хурса бодолтой, һонор харасатай гэжэ тухайлхаар шэг шарайтай залуу парторг Цырендоржо Доржиев өөрөө Дэрэстэй нютагай, энэ колхоздо хоёрдохи жэлээ хүдэлжэ байгаа юм ха: «Нэгэ бага хүлеэгты даа», – гээд, гостиницын эзэн эхэнэртэ шууд ошобо.

Дашадэмбэрэл бидэ хоёр партком соо һуунабди. Тамхяа бааюулан, таба-арбан үгэ андалдажа һуутарнай, парторг ороод ерэбэ. Ерэһэн хэрэгээ парторгдо хэлэһээр байтарни, гэнтэ газаahаа шаг шууяан дуулдажа, нэгэ эхэнэр гараа арбагайдуулан, хашха хуугай табяад орожо ерэбэ. Би сошохысо сошобоб. Ухаа муутай юм гү, али үбгэнтэйгөө хэрэлдээд, наншалдаад гүйжэ ерэбэ ха гү гэжэ һанаһамни, хүбүүниинь мотоциклаараа хониёо харюулжа ябаһаар, хонхосог газарта унашаһан байба. Хүл хөөрсэг боложо, врачые асархаяа машина эльгээбэд. Хоёр гараараа хормойгоо сохижо байжа, тархи толгойгоо зайлан ганхуулан, уйлаһаншье, үгыеншь ойлгогдохогүйгөөр: «Хүбүүмни үхэчоод хэбтэнэл дээ, үхэчөөл дээ, баармамни!» – гэхэһээ бэшэ ондоо холбуулжа хэлэхэ үгэгүй болошоһон хонишон эхэнэрые харахадаа, досоомни юундэшьеб даа зэмэтэй мэтээр һанагдажа, байха һууха газараа оложо ядажа байтарни, Дашадэмбэрэл аалиханаар, намдууханаар: «Бүглэрөөд хэбтээ ёһотой, айһандаа иигэжэ ябана», – гэжэ һанааем бага зэргэ заһана. Нэгэ мэдэхэдээ, бидэ хоёр партком соо хоюулханаа үлэшэһэн байгаабди. Һүүлдэнь дуулаһамни, үнэхөөрөөшье, тэрэ хүбүүн барагтай, бүглэрөөд лэ хэбтэһэн байгаа.

Цырендоржо ерэжэ, гостиницыень ошобобди. Дашадэмбэрэл тэрэ машинаараа һөөргөө Петропавловкаа бусаба.

Яһала уужам шулуун байшан. Досоонь шиигтэйшэг, даншье һэрюубтэр байба. Цырендоржо намайе амаржа бай гээд, гаража ошобо. Уужам гэгшын таһалга руу оруулжа, суурга тулхюур хоёрыень гостиницын эзэн эхэнэр намда барюулжархиба.

Шулуун гэрэй шиигтэйшэг дээрэһээ нюргаарни дагжа һүрөөд, гансаараа эндэ һуужа болобогүй.

«Эдир наһанһаа суггаа ябаһан үеым нүхэр Дашадабаа Мункуев энэ Инзагата иютагта байдаг бэлэй, байза, гэр байрыень һурагшалжа олохо байна» гээд, гостиницаһаа гарабаб. Үдэшэ болонхой. Баруун тээгүүр хяратан хүхэрһэн Бүрэн-Хаанай саагуур наран хоробо. Гудамжада гаран сасуу хорёо соогоо нэгэ тахагархан аша хүбүүнтэеэ носолдожо һууһан шабгансаһаа Дашадабаатан хаана байдаг бэ гэжэ һурагшалнаб. Тэрэ шабгансам хүрэ хүрэһөөр асуудалыем ойлгоогүй гү, али асуудалыем шагнаашьегүй, намайе һонирхон шарайшалжа, танижа ядаһандаа гү – юрэнь нилээдгүй удаан ойлголсоһоной удаа, хойшонь заажа үгэбэ. Гудамжын эгээ хойто адаг багаар, хэдэн газарта һурагшалжа, хүхэ сонхотой хуушабтар зэмьеэ гэр заалгажа олобоб. Хашаандань үшөө хүрөөдүй ябахадаа, гэрэйнь суургатай байһые анхарбашье, хорёо руунь орожо, гэр барааень тойрожо, нэгэ хэһэг ябуултабаб. Иигэжэ ябахадаа, Дашадабаагай үдэһэн энэ хорёо соо өөрынь ямар нэгэн түхэл шэнжые олохо һанаатай юумэдэл намда һанагдаа бэлэй.

Теэд олон түмэн буряад айлнуудай хорёо хашаанһаа юугээрээшье илгаагүй, эгээлэй адлихан лэ бууса байгаа һэн. Дашадабаагай «Бүргэд» гэжэ нэрлэгдэһэн богонихон рассказуудай ном уншаһан хүн авторынь аргагүй ондоохон лэ хүн ёһотой гэжэ һанамаар байха. Дашадабаае нилээдгүй дүтэ мэдэхэ байбашье һаа, хото хорёо соогуурнь ябуултажа, ямар бэ даа, нэгэ өөрэхэн тэмдэг бэдэржэ бишье ябаба бшууб. Дашадабаа гэртээ үгы ха юм даа, город ошоо гү, али хаахануур ябана хабши даа гэжэ шэбшээд, хорёодтойхон хонгор тэрэ хаһадаа, хото городой гудамжаар хоюулан холбоорилдон, шүрэ нүбаһандал нүбариһан шүлэг дуунуудаа уншалсан, сэсэ буляалдан, сэдьхэлээ хүнтэргэн ябадагаа һанан һанан, һөөргөө бусабаб.

Инзагатын олонхи айлай гэр байра яһала түбхинэнги. Гудамжануудынь үргэн сэлюун, сэхэ сэбэр. Гурба-дүрбэн алдын хэмжээнэй хуушанай буряад зэмьеэнүүд хаа-яа дайралдана. Иимэ гэрнүүдэй газаань хуурай хумхи, огород, модо тариһанай шэнжэ түхэл үгы. Теэд тала газарта уһанай талаар ганданги туладань тарилга хэхэшье гээшэ бэрхэтэйшэг

хэрэг ааб даа. Юрэнь малша зон бүгэдэ анхан сагһаа хойшо хуурай добо газар шэлэжэ, бууса табидаг байһан заншалтай гээшэ. Гол газарта нажартаа боргооно батаганаан элбэг, малда харша байһаниинь элитэ.

Зоной олоншог байһаар таахада, магазин хүрэжэ ерэбэб. Муушаг модон гэрнүүдтэ хоёр магазин беэ бэедээ дүтэ дүтэхэн байба. Ажал хэрэгээрээ нилээдгүй урагшатай ябажа байһан колхоздо иимэ ахирхан магазинууд байха гэжэ һанаагүйб. «Российска» архи гараһан байжа, мотоциклтайшье, ябаганшье зон яһала элбэг. Архиин бии болоһон газарта зоной суглардаг болоһониинь алишье талаараа ехэл муу гээшэ бэзэ. Теэд энэ талаар манай олон ниитын ажал ябуулжа байһаниинь дамжаггүй.

Гостиница ерэхэдэм, эзэн эхэнэр ерэнхэй, сай аягалба. Саахар, тоһон, загаһанай консервэ, компот, халта түүхэйрэн алдаһан хилээмээр үдэшын хоол баригдаба. Эндэ столово үгы, тиимэ дээрэһээнь колхозой хүзүүн дээрэ эдеэлэгдэбэ гээшэ. Холо дүтэһөө ерэһэн айлшадые ехэ ехээр хүндэлэлгэ гээшэ мүнөө сагта нилээдгүй хоригдоһон байһаниинь энэ жэшээгээр хэлэхэдэ, ямаршьегй таарана бэшэ гү? Үнгэрһэн нэгэ үедэ хони гаргалган, архи тамхи аягалалган, болохотой болохогүй ушараар дашарамдуулагдадаг лэ байһан гээшэ.

Һүни гостиницын газаа машинын тогтохо элеэр соностобо. Гурбан хүн орожо ерээд, шанга шангаар хөөрэлдэн, энеэлдэн, хоорондоо али болохые тоосоһоор сай уужа, унтаридаа оробо. Шагнахада, нэгэниинь жолоошонь хэбэртэй, нүгөөдэ хоёрынь хүдөө ажахын ажалаар хотоһоо ерэһэн нилээдгүй дээхэнүүр зиндаатай нүхэд байшоо һэн. Хахад һүниин тэн багта газаашаа гарабаб. Һэрюун. Хойто хүндыһөө яһала шанга жабар бууна. Һара сагаан. Ойро тойрон намхайжа һууһан хада ууланууд мүнгөөр шудхагдашаһан юумэдтэл зэрэлгээтэн һажана. Эндэ тэндэ нохойн хусаха тон элеэр хон-хон гэжэ дуулдана. Хүршэ айлай газаа хэбэртэй, хэншьеб даа хуг-хуг ханяана. Тиигээд хизаргүй ехэ хон-жэн байдал тогтожо, Инзагата нютаг һарата һүниин мүнгэн хабхаг соо гансата шэнгэшэхэдэл болоно. Сэлмэг һүниин сэлгеэ агаараар нилээдгүй удаан амилан зогсожо, нюргаараа дагжа һүрэхэдэнь, таһалга руугаа ороод,

хүнжэлдөө орёолдон дулаасажа, дуулим ехэ Зэдэ нютагай дундань хэбтэнэб гэжэ һанаһаар дуур-дуур гэжэ, ямаршьеб даа нэгэ жэгтэй һонин аялга шэхэндээ соносоһоор, нойрой номгон далайда үлгыдүүлэн, үглөөдэрэйнгөө наран тээшэ тамарнаб.

Эдир наһан!
«Эртын манан, зүүдэндэл...»
Элегинүүдээр
шэдэлэн ябаһан Пушкинда
Арбадай талмай,
Тверскойн сэсэрлигээр,
Арбан наймaтай
арюухан Тамарын миһэрэлээр,
Гэрэлтэ тэрэ
Герценэй гэрэй богоһо дээр,
Гэнтэ ерэдэг
уран шүлэгэй жэгүүр дээр
Электричкэнүүдэй
түргэн гүйдэл мэтээр
Эрбэс гэжэ
үнгэршэһэн бэлэйл.
Эдир наһан!
«Эрэ боро нашандал...»
Элдэб эсын
үйлэнүүдээр хашалдан,
Эхэ оронойнгоо
ээлжээтэ нэгэ долгин соо,
Энэрхы нүхэдэй
элиг зугаа юрьеэн соо,
Эрдэмэй гуламта
Ленинскэ библиотекээр
Эллинүүдэй
гайхамшагта дуулал нээһээр,
Элинсэгүүдэй
үльгэр туужын дали дээр
Элин хөөрөөд,
үнгэршэһэн бэлэйл!

Эдир наһан!
Шинии һомолһон һодоор
Элдин дайдадаа
эрьехэ нараяа тодоод,
Залуу хаһынгаа
залинта аадар соо,
Залгаа мүрнүүдэй
задагай наадан соо,
Холын замуудай
холбоонууды дамжаһаар,
Хоног бүридэ
хорбоогой удха анжарһаар,
Амараг гансым
арюун сагаан сэдьхэлтэй
Аялга нэгэдэн,
үнгэршэһэн бэлэйл.
Эдир наһан!
Эжы баабайн табисуураар
Элдин талаяа
эрьежэ бусаха заяан лэ.
Түшэглэн хараха
ажалай баатар-урашуулаа
Түүрээн магтаха
түрэ засагайм захяань лэ.
Ажабайдалай
орьёл соогуур төөриһэн
Абстрактна тэрэ
аялгануудни, баяртай.
Нагаса абымни
нам һуужа хөөрэһэн
Наһан мэтэ
налгай үгэнүүд ульһатай.
Эдир наһан!
Иигээд намаяа хүлисэ!
Ээлжээтэ нэгэ
ирагуу хаһам түһөөбэ.

Эрэлхэг ажалай
амгалан үглөө, амар сайн!
Эмээлэйм бүүргэдэ
эртын наран түхөөбэ.
Хуур лимбын
хулһа сохин гэншүүлжэ,
Хуушан ёһоор
баһал дуулаба гэлсүүжэн.
Хуурай энеэдэ,
худал зугаа гэшхүүлжэ,
Хурдан буряад
хурса хэлэн мэдүүжэн!
Эдир наһан!
Шинии үнгэрэн үнгэрөөш бол,
Этигэл зоригойм
эршэ долгин барагдаагүй.
Эсэхэ сусахын
энгэр хүбөө дүтэлөөш бол,
Энэ наһанайм
эрье ганга харагдаагүй.
Хормойгоо шуугаад,
хоёр хамсы шаманхай,
Ходол урагшаа,
урагшаа ходол зоринолби.
Хонгор ехэ
Борьёо тээшээ шармайнхай,
Хонин һүрэг
бэлшээри дээрэ гараналби.

ТҮРҮҮШЫН ҮДЭР

Хүнды хооһон шулуун гэр соо газаахи шууяан тон элеэр дуулдаха юм. Тахяануудай эбдүүсэлдэжэ байжа, нэрэ һурагүй донгодошоходо, толгойгоо үргэжэ, сонхоор харабаб. Сэлмэг үдэр болохо янзатай. Гостиницын һарабша доогуур хороһон шубуу шонхорнууд үни хада һэринхэй, гудамжаар байд гээд лэ мотоциклнуудай торшогонон үнгэрхэнь дуулдана. Эндэ

хоноһон үнөөхи гурбанай газаа дуугаралсахань, хүнгэн машинын байра дээрээ аалихан дүржэгэнэхэнь, һүүлээрнь үүдэнүүдэй хаб-яб хаагдаад, дурд гэжэ ябашахань тон элеэр соностобо.

Газаашаа гаражa, зүүн урда хяра дээгүүр хөөрэн мандаһан нара һайхашаажа, нэгэ хэһэг ябасагаанаб. Тэнгэридэ тэб гэхэ үүлэгүй. Тээ саана нооһо хайшалха һарабша хадажа байһан дархашуулай һүхэ хюрөөгэй дуун тосхон соогуур сууряатана. Хүршэ айлай эзэн гэрэйнгээ буланда хадажархиһан умывальнигаа хоршогонуулан байжа, нюураа угаана. Газаа һарабша доро табигдаһан бишыхан пеэшэнэй хоолойгоор һиирмэг хүхэ утаан бур-бурхан сорголжо, гэрэй эзэн эхэнэр аяга шанагаа хонгиргон, сай табина хэбэртэй.

Парторгынхи тээшэ алхалбаб. Айл бүхэнэй газааһаа һаагдаһан үнеэдээ бэлшээри тээшэнь залажа, үхибүүд шаг шууяа табилдана. Дүүрэн хүнэгтэй уһа үргэлһэн ород эхэнэр худаг тээһээ ерэжэ ябана. Худагай хажууда хэды еды һамгад бэреэд үгэ андалдана.

Цырендоржо һаяхан гэрһээ гараад, урдаһаамни знеэбхилһээр ерэжэ ябана. Һөөргөө бусажа, гэртэнь оробобди. Унталгын таһалга соо бишыхан хоёр басагадынь гулабхаанууд мэтээр бүбэнэлдэнэ. Һаяхан һэринхэй хэбэртэй. Гэр соо ариг сэбэрхэн, сомор, һонор, уужам, һаруул. Пеэшэн дээрэ халяарай набшаһан хатаагдахаа табигданхай. Парторг хоёрдохи отделенидээ суглаа татажа, үсэгэлдэр һүниин тэн багта гэртээ ерээб гэнэ. Һамганиинь Долгор Норбоевна, хими заадаг багша, нилээд илдамаар бидэниие сайлуулжа, ажалдаа ошобо.

Конторо ошоходомнай, газаагуурынь элдэб эсын зон хана хаяа түшэнхэй, бүлэг бүлэгөөрөө хоорондынгоо хэрэг хөөрэлдэжэ тамхилна, түрүүлэгшэдэ орохо ээлжээгээ хүлеэнхэй байнад. Үнөөхи барилгаша алдартай болоһон армян хүбүүдшье, ородууд, буряадуудшье яһала олон даа. Түрүүлэгшын кабинет соо колхозой ахалагша агроном, мүн манай хоёр сурбалжалагшад һуунад. Түрүүлэгшэ Дондог Бамбацаевич Лумбунов гонзогор дулаан шарайтай, ухаансар янзын хүн, дабхаряагүй хёрхо нюдөөрөө уринаар миһэлзэн мэндэшэлбэ. Хоёр сурбалжалагшадаар нэгэдэжэ, Цырендоржотой отарануудаар

ябалсаха болобоб. Түрүүлэгшын «Волго» удангүй газаа сонходо бии болоодхибо. Улаан шарайтай, даруу янзын хүн – жолоошониинь – таһалгаряагүй миһэлзэнэ.

Элдэб хошон үгэ андалдаһаар ябатараа, Сурун Жимбиевна Цыретаровагай бэлшээри дээрэ буушабабди. Фотокорнай хонин һүрэг буулгаха гэбэ. Теэд буулгаха гэхэдэнь, таараха һонин газар үгы байшаба. Тиимэ фон олохо гэжэ хонидые добын далан өөдэ һахы һалаг туунабди. Сурун Жимбиевнагай хүбүүн мотоциклаар гүйлгэжэ ерээд, баһал туулсажа мэдэбэ. Бишыхан мотоциклынь утаа уняар татуулжа ябаад, хахажа сасажа ябаад, шулуу шохой дээгүүр, үрхэ зумбараагай нүхэнүүд дээгүүр, харганаа алтаргана соогуур пиршаганахал, таршаганахал юм. Теэд туһагүй – хонид энэ абяандань үнинэй дадашанхай, дээрэ хөөрэшэһэн наранда хургажа, байраһаа мүртэй хүдэлжэ үгэнэгүй. Түлхихэ татаха тооной добын далан өөдэ хонидые туужа ябахадамнай, Сурун Жимбиевна Семён Бальжиевич нүхэртэеэ «Запорожец» машинаараа гүйлгэжэ ерэбэд. Зургаадолоогоороо хамһажа, арай шамайхан далан дээрэ гаргаһамнай, хонид обооролдоод, добынгоо орой дээрэ мүн лэ хургашаба. Фотокорнай алиш тээһээнь буулгаха һанаатай гүйбэ, харайба, һуугаадшье туршана, хэбтээдшье туршана – юумэн бүтэбэгүй хэбэртэй, аман соогоо юушьеб гүбэрнэ, гэмэрнэ, тиигээдшье орхибо даа. Үдэшэ нара орохо багта, хонидой таража бэлшэхэ үеэр һөөргөө бусажа буулгахабди гэлсээд, саашаа гүйлгэлдэбэбди. Тээ баруун урдуур нюсэгэн майлын наада далангаар баһа нэгэ хун сагаан һүрэг бэлшэжэ ябана. Худагын Хүндыһөө һэрюун һэбшээн бууна ха, хонид хургашоогүй, долгисон миралзан байһан хилганын дундуур хушууран бэлшэнэ. Хүхэ утаа ара тээшээ һуунагтуулан, нэгэ залуу хүн мотоциклаар хонидые амадан залана.

Морёор хони харадаг саг үнгэржэ, мотоциклаар адуулха саг ерэбэл ха юм даа. Ута жолоогоо гуталһаа дүнгэжэрхёод, һоно батаганаанда яршаглажа, хойто урда хүлөөрөө нэрэ һурагүй нэшэгэнэжэ, тиирэжэ байһан моринойнгоо дэргэдэ хэбтэшэнхэй, огторгойдо тамаржа ябаһан хүбэн сагаан үүлэдые хаража, үльгэр зохёон дуурадаг үхибүүн балшар наһаяа һанан һанан ябанаб. Харин мүнөө мотоциклаар хони адуулха саг ерэбэ ха юм.

Худагын Хүнды гэдэг бэлшээри өөдэ гүйлгэлдэһөөр Гомбо-Цырен Гончиковна Цыремпиловагай отара дээрэ буушабабди. Сууда гараһан хонишон Гомбо-Цырен Гончиковна Цыретор үбгэнтэйгөө зуһалан соогоо сайлажа һуубад. Хонидынь тээ хойгуур, хүнды өөдэ хушууран бэлшэнэ. Эндэ эли бодо сэлгеэ, жабартай. Одоол хони малай зуһахада, сэгнэшэгүй зохисотой газар байна. Урдань ехэ тахилгатай байһан Баян-Сагаан гэжэ алдаршаһан шулуулиг үндэр хяра зүүн тээгүүрнь хүхэрэн манатана. Баруун урдуурнь гэзэгэтэн ошоһон борьёлоо гүбээнүүдэй хормойһоо хүйтэн булаг бурьялна.

Буурал толгойтой Цыретор Дашиевич наһа үеэрээ үхэр малай хойноһоо ябаһаар. Оройдоол дүшэн найма наһатай аад, хара үһэгүй болотороо сайшаһан буурал тархияа хүдэлгэн байжа, оршон тойрон зэнхыһэн бэлшээри нютагые магтан харуулна. Дэлгэр һайхан энэ дайда мэтэ хонгор урин шарайтай Цыретор абгайн хасар духань хагза һүрэһэн, хатанги шархатай. Юуб гэбэл, газаань фараяа биса буушаһан дархигар хуушан «ИЖ» мотоцикл хорёодо түшүүлээтэй байна.

– Энэ бидэ хоёршни бэе бэедээ даданхай, «сасуу» хоёр хүмди дээ, – гэжэ Цыретор Дашиевич миһэлзэнэ, – хоюулаа газар тэбэрижэ унаад, тэндээл «мэндэ» гэлсэжэ уулзаад лэ, бэе бэеэ шэмхэлсэжэ үзэһэнэй һүүлээр дахяад лэ дабхидаг хоёр байхабди, – гээд, маанарые энеэлгэнэ.

Гомбо-Цырен Гончиковна дүшэеэ һая алхажа ябаһан, хээрын һалхинда борлоһон хүри улаахан шарайтай, дабхаряатай хурса хара нюдэтэй эхэнэр. Сурбалжалагша блокнодоо гарганхай, хэдыхэн хирпиисээр холбоһон набтархан пеэшэн дээрэхи бусалжа байһан тогоотой сай руу орошон алдажа байжа, Гомбо-Цырен Гончиковнае боороно, боһоно, асуудалнуудые табина, аманһаал унаһан үгэ бүхэнииень альганай шэнээхэн хуудаһанууд дээрэ эбхэжэ, аржытар буулгана.

Гомбо-Цырен Гончиковна РСФСР-эй депутат һэн туладаа һаяар Москва гараха байба. Зэдын талын юрын хонишон эхэнэрэй үргэн ехэ Россиин Федерациин хүтэлбэрилхы дээдэ хуралдаанда хабаадалсажа, олон яһатанайнгаа ажал хэрэгые, хуби заяае шиидхэлсэхэ байһаниинь манай орон түрэдэ ажалша малша хүнэй хэды үндэрөөр сэгнэгдэдэгые эли тодоор гэршэлнэ.

Депутат Гомбо-Цырен Гончиковна алтан одоёо, орден медальнуудаа аржытар зүүгээд, дүрэеэ буулгуулба.

Фотокор нүхэрнай хүл хөөрсэг болоно, иишээ харагты, тиишээ харагты, сэхэ һуугты, налайд гэгты гэхэ мэтээр зонхилно, зохёоно – городой фотоательегэй мастер гээшэ аа гү гэмээр даа.

Сурбалжалагшадай һубарилдаһаар газаашаа гаража, хониной хото хорёо хараха үзэхэ һамбаанда, Гомбо-Цырен Гончиковнатай үгэ андалдажа, хонидые бэлшээхэ тухай хэды едыхэн мэдээ бэшэжэ абабаб.

Ямаршье ажал оролдосын хүсөөр бүтэдэг гээшэ ааб даа. Мүнөө жэлэй ондо оролгон – оролдосын яһала тобогор гэршэ болоно. Хэрбээ энээнһээ урагша жэлнүүдтэй жэшээлбэл, урзанда жэл аргагүй хуурай хумхи, ган гасуур жэл боложо, хонишод үбһэ тэжээлэй талаар нилээдгүй шахардуу байдалда орохон байгаа. Тиибэ яабашье хонишон бүхэн хатуу хүндэ жэлэй тулажа ерээд байхада, аргаа барагдаабди гэжэ альгаа дэлгээд һуугаагүй, хамаг зоригоо эршэдхэжэ, хамсыгаа шуун ажал хэрэгтээ һанаа сэдьхэлээ зорюулба ха юм. Энэ ехэ хамтын оролдосо зоригой аша үрэнь – зуун хонин бүриһөө 100-140 хурьга абажа, гээлтэгүйгөөр хүхэ зүлгэ дээрэ хүлөөрнь гэшхүүлһэн байна. Бригадада хэды хүн бэ, бултааран нэгэн һаналтайгаар урагшаа зүдхэбэл, энэ мэтын амжалтаһаа байха, үлүүшье үрэ дүн туйлаха бэзэ гэжэ һанагдамаар.

Бэлшээри һунган шэлэхэ гээшэ мал ажалай түлжэлгэдэ гол һуури эзэлдэг. Бэлшээриеэ олоод, тэрэнээ нарин нягтаар, таарамжатайгаар хубаарилжа эдлэхэ гээшэмнай мүн лэ аргагүй шухала. Али хүндын хаанаханань ямар ногоон хэды үедэнь гарадаг бэ, сагай али хирэдэнь газар урилуулан бэлшээхэ гуримаа баһал мэдэхэ ёһотой. Нажартаа, намарай үнгэртэр халуун үдэрнүүдтэ үүр хираалхаһаа урид хонидоо байраһаань гаргажа шадаал һаа, холын бэлшээридэ, үндэр сэлгеэ газараар адуулаад, тээ нара дээрэ гаража, хонидой хургаха болоходо, уһалха зэргэтэй. Мүн лэ үдэшын һэрюунээр һүни болотор шахуу адуулхада, хонид түргэн түлжэдэг. Үбэл тээшээ хонидоо дүтүүр байһан бэлшээридэ гаргаха, тиин үбэлжөөнэй бэлшээриин газарта мал намартаа адуулагдаагүй һаа дээрэ, юуб

гэхэдэ, хабар тээшээ үбhэ тэжээлэй хомор сагта хурьгалха болоhон, хурьгалhан хонидоо ойро тойрон бэлшээдэг.

Хони малые бэлшээхэ гээшэ миин лэ туугаад ябаха бэшэ ааб даа. Хада боориин ара газараар тараажа бэлшээхэдэ, ехэл hайн. Хонин hүрэг халтад гэбэл субахаяа hанадаг, ушар юуб гэхэдэ, шадал hайтай, абааштай хонидынь түрүүлэн хушууржа, эрхим шэмэтэй ногоогоо эдеэд, гэшхээд гарашахадань, хойно гээгдэhэн үлбэр, хойрог хонид дэбhэгдэшэhэн ногоо унхидаад лэ, бүхэлиин үдэр hүрэгөө дахажа, миил маадайса гүйгөөд лэ үнгэршэдэг байха. Иимэ ушарhаань, хойно гээгдэhэн хонидые хажуу тээшэнь амяарлуулжа, тараажа, хушуурхаяа забдабалнь, сахаригтуулан бэлшээхэ хэрэгтэй.

Бэлшээриhээ дүтүүр таряа хаяhан байбалнь, нюдөө алдангүй шахуу хараха зэргэтэй. Нэгэтэл таряанда орohон хонид бэлшээри тухайгаа уг taha мартажархиhандал, тэрэ таряан тээшээл хадуурха, тиишээл тэгүүлхэеэ мэдэхэ, ондоо газар бэлшэжэ үгэхэеэ болишодог абаритай. Тиигэбэл хонишондо ехэхэн хашалан болодог.

Хонидые үбэлдөө шадаал hаа адуулхада, алишье талаараа бариишатай. Нэгэ талаараа шалаагаа гаргахань, үл залгахань hайн хэрэг, нүгөө талаараа ноohоёо ургахадань аргагүй удха шанартай юм.

Бэлшээриин үедэ хонин hүрэгөө уhалха гуримаа нэгэтэшье алдахагүй. Уhалдаг хэмдээ уhалаад байбал, хонид даамайгаар бэлшэдэг, түргэн тобиржодог. Жэшээнь, уhалха хэмээ нэгэшье алдаа бол, хонин бүхэн шэгнүүрээ эли бодо алдажархидаг байха. Мүн лэ хонидоо алдангүйгөөр хаража уhалха гээшэ хэмгүй хэрэгтэй. Уhан дээрэ абаашаад, миил орхижорхибол, зарим тэды хонид түрисэлдэжэ байhаар, бэшэнhээ гээгдэжэ, ундаяа харяаhан олонхиингоо гүйлдэжэ ябашахада, уhалжа үрдингүйгөөр дахаад ябашадаг ушар бии. Тиимэhээ яаралгүйгөөр, толгой тоолон шахуу уhалха зэргэтэй бшуу.

Ургын хэнзэлдэг утын намар болоо hаань, эртүүр үбэлжөөндөө нүүшэнгүй, хүйтэнэй тулажа ерэтэр, зуhалан намаржаан газарааараа хонидоо адуулдаг, тиигэжэ үбэлөө богонидходог, үбэлжөөнэйнгөө бэлшээри арьбадхадаг гээшэ.

Хүйтэнэй урда тээ хонидоо тобиржуулжа үрдихые Гомбо-Цырен Гончиковна оролдодог байха юм.

1971 оной февралиин 9-нэй номерто «Зэдын Үнэн» газетэдэ толилогдоhон Гомбо-Цырен Гончиковна Цыремпиловагай хөөрөөе эндэ бүри мүhэн оруулхада боломоор гэжэ hанагдана:

«Үнгэрhэн жэлдэ манай багахан коллектив 628 хонидhоо 881 хурьга абажа түлжүүлhэн байна. Иигээд байхада, 100 хонин бүриhөө 140 хурьгадые абаhан болонобди. Эхэhээнь hалгааха үедэ хурьгадай амидын шэгнүүр 24 килограммда хүргэгдөө hэн. Гэхэтэй хамта хонин бүриhөө дунда зэргээр 3,25 кг нооhо абажа тушаагаабди.

Зарим хүнүүд бидэнэй түл абалгаар туйлаhан үндэр амжалтые ямар нэгэн, юрэ бусын ушар гэжэ тоолодог. Би энээниие эрид арсаха байнаб. Наукын туйлалтануудые ба түл абалга, мүн түлжүүлгээр шэнэ технологиие hайса нэбтэрүүлhэнэй ашаар энэ талаар жэл бүри үндэр дүнгүүдые туйлажа болохо байhаниие хэдэн жэлэй хүдэлмэриин дүй дүршэл харуулна. 100 хонинhоо 140 хурьга абажа түлжүүлгэ хадаа манай бригадын коллективэй бүхы гэшүүдэй оролдосото ажал хүдэлмэриин үрэ дүн болоно. Энэ амжалта бэлээр туйлагдаагүй. Энэ хадаа хонишодой даалгагдаhан хэрэгтээ эзэн ёhоор хандаhанай үрэ дүн болоно.

1954 ондо Дэрэстэйн долоон жэлэй hургуули дүүргэhэнэй удаа би Дулма Дамчеевагай даадаг отара дээрэ хүдэлхэээ эгээ түрүүшээр ерэhэн байнаб. Иигэжэ минии хонин ажалай намтар эхилээ бэлэй. Тэрэ үедэ Дулма Дамчеева хонин ажалда нилээдгүй дүй дүршэлтэй болоод байгаа. Хонишон Д.Д. Дамчеева намайе олон юумэндэ hургаа hэн. Тэрээнтэй сугтаа хүдэлхэ үедөө би хонидые жэлэй ямар сагта хээрэ талада яажа бэлшээхэ ба ямар сагта түл абажа эхилхэб гэжэ ойлгожо абаа бэлэйб.

Удаань би Долгор Тубановагай даадаг эхэ хонидой отара дээрэ хүдэлhэн байнаб. Энэ хонишон нилээдгүй дүй дүршэлтэй болоод байгаа. Би хонидые адуулдаг, түл абалгын үедэ хурьгашанаар хүдэлдэг hэм. Эндэ жэлэй туршада хүдэлөө бэлэйб.

Энээнэй удаа ахалагша хонишон Долгоржап Дашиевагай отара дээрэ хүдэлхэээ ошооб. Тэндэ би жиирэй хонишоноор хүдэлөө hэм. Тиихэдэ ахалагша хонишон Даши Лубсановай

ударидадаг отара дээрэ хоёр жэл удаагаар хурьгашанаар хүдэлөөб.

Гэхэтэй хамта Долгоржап Дашиеватай сугтаа нэгэ жэл түлгэ хонидой отара дээрэ хүдэлөөбди. Тодорхойлон хэлэбэл, эхэ хонидой отара байгуулжа эхилээ һэмди. Энэ үедэ би хонидые харууһалха ба хурьгадые түлжүүлхэ талаар бага зэргэ дүй дүршэлтэй болоод байгааб. Зүгөөр гэр бүлынгөө байдалаар хоёр жэлэй туршада хонин ажалаа орхихо баатай болоо бэлэйб.

1959 ондо би дахин хонин ажалдаа бусажа ерээ һэм. Намайе эхэ хонидой отарын ахалагша хонишоноор табяа һэн. Энэ отарада 800 шахуу толгой хонид тоологдодог байгаа. Тус отара дээрэ намтай сугтаа хүдэлхэеэ үбгэмни – Цыретор Дашиевич, тэрэнэй дүү басаган Долгоржап ба минии эгэшэ Дулма Гончиковна гэгшэд ерээ. Цыретор Дашиевич урда тээнь хэдэн жэлэй туршада колхоздоо механизатораар хүдэлһэн юм.

Бидэ дүрбүүлэн отараяа түллэлгэдэ бэлдэжэ эхилээбди. 1960 ондо түрүүшынгээ түл абаа бэлэйбди. Тэрэ жэлдэ 100 хонинһоо 90 хурьга абажа түлжүүлээ һэмди. Анхан даажа абаһан хонидһоо табан жэл удаагаар түл абаабди. Энэ хугасаа соо 100 хонинһоо 100-һаа доошо хурьгадые абажа үзөөгүйбди. Бидэнэр зуунһаа 102 ба 105 хурьгадые абажа түлжүүлдэг байгаабди.

1965 ондо тус отараяа гүрэндэ тушаагаа һэмди. Тиигэжэ түлгэ хонидһоо бүридэһэн шэнэ отара даажа абаабди. Энэ хонидоо түл абалгын хүдэлмэридэ һайса бэлдэхын тула ехэхэн хүдэлмэри үнгэргөөбди. Хонидоо зун, намарай сагта хээрын шэмэ шүүһэтэй ногоондо ба поли таряалангай үлэгдэлнүүд дээрэ бэлшээжэ тобиржуулһан байнабди. 1966 ондо эдэ хонидһоо түрүүшын түл абаа бэлэйбди. 100 хонинһоо 100 хурьгадые абажа түлжүүлһэн байгаабди. Аймагай нэгэшье хонишон тэрэ үедэ иимэ үндэр дүн туйлаагүй байһан. Тиимэһээ манай отарын хүдэлмэрилэгшэд иимэ үндэр дүн туйлаһандаа ехэ баярлаа ааб даа. Зуун хонинһоо үшөөшье олон хурьгадые абажа болохо гэжэ бидэнэр ойлгожо абаа бэлэйбди.

1967 ондо бидэнэр зуунһаа 107, 1968 ондо – 105, 1969 ондо – 113 хурьгадые абажа түлжүүлээбди. Харин үнгэрһэн жэлдэ манай отарын коллектив хурьга абалгаар республика соогоо эгээл үндэр дүн туйлаа.

Энэ хөөрөөгөө нёдондо жэлэй дүнгүүдһээ дэмы эхилээгүйб. Би хони үсхэбэрилгын хүдэлмэрилэгшэдтэ манай эрхэ байдалда 100 хониннһоо олон хурьгадые абажа түлжүүлжэ болохо гэжэ хэлэхэ хүсэлэнтэйб.

Газар таряалангаа һайса элдүүрилээ һаа, үндэр ургаса абтадаг гэжэ таряан ажалшадай дунда хэлсэдэг. Хони үсхэбэрилгэдэшье бaһал тиимэ. Эхэ хонидые һайса тобиржуулаа һаа, томо дорюун хурьгадые абаха байнабди. Тиимэһээ бидэнэр хонидые бэлшээн таргалуулгада гол анхарал хандуулнабди. Манай отарын коллективэй хүдэлмэрилэгшэ бүхэн зун, намарай сагта хонидоо һайса бэлшээжэ, үбэлжэлгэдэ тобир тарганаар оруулхые оролдодог.

Бидэнэр зундаа хүдэлмэриин иимэ графигаар хүдэлдэгбди. Үглөөнэй 4 часта хонидоо бэлшээридэнь гаргадагбди. Үдэрэй 11 час болотор хээрэ талада бэлшээгээд, удаань уһалһанай удаа 2 час болотор газаагаа асаржа амаруулдагбди. Үдэрэй 2 часта хонидоо дахинаа бэлшээридэнь гаргадаг байнабди. Үдэшын 10 час болотор бэлшээдэгбди. 10 чаһаа үглөөнэй 4 час болотор хонид амаруулагдана. Иимэ графигаар хүдэлхэдэ, ехэл таатай. Хонид һайса эдеэлжэ, аятай амарна бшуу. Зүгөөр хонидой туранхайшаг һаа, түл абалгаар үндэр дүн туйлахань бэрхэтэй.

Зунаймнай байрада хонидто эдюулэгдэхээр малай дабһан асарагдадаг. Хонид газаагаа амарха үедөө тэрэниие долёодог. Дабһан хонидой бэе махабадта ехэл туһатай гээшэ.

Хони үсхэбэрилгын гол асуудалнуудай нэгэн гэхэдэ, искусственна аргаар үрэжүүлгые зоотехническэ бүрин эрилтэдэ үнгэргэхэ шухала. Хонидой үрэжүүлгэ – харюусалгата хүдэлмэри мүн. Хонидые искусственна аргаар үрэжүүлхын тула нилээдгүй дүй дүршэл, һайн бэлэдхэл хэрэгтэй. Зүгөөр би энэ талаар ямаршье курса дүүргээгүйб. Харин жиирэй хонишоноор хүдэлхэ үедөө дүй дүршэлтэй хонишодой үрэжүүлгын хүдэлмэри үнгэргэжэ байһые һонирхон харадаг байгааб. Ахалагша хонишон болоһонһоо хойшо 11 жэлэй туршада өөрөө хонидые искусственна аргаар үрэжүүлнэб. Минии отарын хонид онсо һайн гэжэ зарим нэгэн бодожо магад. Хониднай нэгэ түрэлэй бэшэ. Манай отарада нэгэдэхи, хоёрдохи, гурбадахи ба дүрбэдэхи классай хонид бии.

Хонидой искусственна аргаар үрэжүүлгын хүдэлмэрииe би сентябриин 20-hоо октябриин 10-15 болотор үнгэргэдэг байнаб. Харин февралиин 15-hаа мартын 20 болотор түл абтадаг. Түл абалгын хүдэлмэри hарын туршада үнгэргэгдэдэг байна. Эхэ хонидые ороондо оруулхын тула үдэртөө хоёр дахин хонидые илгадагбди. Нэгэ үдэрэй туршада 45-50 хонидые үрэжүүлдэгбди. Искусственна аргаар үрэжүүлгын технологиие наринаар сахихые оролдодог гээшэб.

Түл абалга. Энэ хадаа хони үсхэбэрилгын хүдэлмэридэхи эгээл харюусалгатай үе мүн. Хонишон түл абаха үедөө зун, намарай сагта хэhэн хүдэлмэриингөө аша үрые харюулна гээшэ. Тиимэhээ түл абалгын харюусалгата хүдэлмэриие үшөө хонишодой халуун хаha гэжэ нэрлэдэг.

Түл абалгын хүдэлмэридэ эртээнhээ hайса бэлдэхэ хэрэгтэй. Бидэнэр үшөө халуун намар байхада, хонидойнгоо байрые hайса дулаалдагбди. Үбэлжэлгын үедэ хонид болон хурьгадта хүрэхөөр малай тэжээл зөөжэ асардагбди. Энэ жэлэй манай отарын хонид февралиин 15-hаа хурьгалжа эхилхээр хүлеэгдэнэ. Тиимэhээ мүнөө манай отара дээрэ түл абалгын үедэ шухала зэр зэмсэгүүд бэлдэгдэнхэй.

Бидэнэр өөhэдөө хурьгадые абадагбди. Хониноймнай байра досоогоо багашаг. Тиимэhээ гансал эхир хурьгадые байлгахаар таhалгануудые хэнэбди. Харин бусад хурьгадые бүлэг бүлэгөөрнь сакмануудта хубаарилан байлганабди.

Хонидой олоороо хурьгалжа эхилхэ үедэ бидэнэр ээлжээгээр дежурладаг байнабди. Эхэ хонид хурьгадтайгаа сугтаа сүүдхын туршада сакмануудта байлгагдадаг. Удаань газаахи хорёо соо гаргагдадаг байна. Хурьгадаа үдэртөө гурба дахин эхэдэнь хүхүүлдэгбди.

Сакмануудта байhан хобоонууд соо ходо бүлеэн yha, малай дабha, мел байлгагдадаг. Гэхэтэй хамта хонидто үбhэн, зеленко үгтэдэг. Харин хурьгадта гансал комбикорм үгэдэг юм.

Ахалагша хонишон өөрөө үдэртөө хэды хонидой хурьгалhые тусгаар журналда бэшэжэ байдаг. Тиихэдэ эхирлэhэн хонид аминдаа тэмдэглэгдэнэ. Хурьгадые элдэб үбшэнhөө hэргылхын тула бидэнэр өөhэдөө тэдээндэ тарилга хэнэбди. Харин ветеринарна врачай хэрэгтэй болоходо, тэрэниие дуудажа

асардагбди. Манай отара дээрэ ветеринарна ба медицинскэ аптечкэ бии.

Хонидоймнай байра зайн галаар хангагданхай. Худагhаа уhа бүлэжэ гаргалга оньhожоруулагданхай.

Түрэл партиингаа XXIV съездые нэрэтэй түрэтэйгөөр угтахын түлөө манай отарын коллектив 1971 ондо үндэр уялгануудые абаһан. Бидэнэр байгша ондо зуун хонин бүриһөө 105 хурьгадые абажа түлжүүлхэ, эхэһээнь һалгааха үедэ хурьгадайнгаа амидын шэгнүүрые 25 килограммда хүргэхэ, хонин бүриһөө дунда зэргээр 3,1 килограмм нооһо хайшалан абаха гэжэ уялгалһан байнабди.

Нёдондо жэл манай отарада оройдоол 300 центнер үбһэн байһан юм. Гэхэтэй хамта оройдоо зелёнкын нөөсэ үгы һэмди. Энэ жэлдэ оройдоо 180 центнер үбһэтэй байбашье, харин 700 шахуу центнер зеленко бэлдэнхэйбди. Мүнөө хонидойнгоо тус бүридэ 300 грамм концентрат үгэнэбди. Намарһаа хойшо хонидтоо концентрат үгэжэ эхилнэбди.

Үбэлэй сагта бидэнэр иимэ графигаар хүдэлнэбди. Үглөөнэй 7 часта эхэ хонидто үбһэн, зеленко үгтэнэ. Энээнэй удаа уһалагдана. Харин 8 часһаа хурьгадаа эхэдэнь хүхүүлжэ эхилдэг байнабди. Хурьгадаа һайса эдеэлүүлхын тула тэдэнэй хойноһоо наринаар харууһалнабди. Үглөөнэй 11 часта хонидоо бэлшээридэнь гаргажа, 5-6 час болотор харюулнабди. Харин хонидой олоороо хурьгалжа эхилхэдэ, тэдэниие байрадань дүтэ бэлшээнэбди. Энэ үедэ хурьгадые үдэр эхэдэнь хүхүүлжэ болоно. Хурьгадаа 6-7 часай үеэр эхэдэнь хүхүүлнэбди».

Гомбо-Цырен Гончиковна коммунис партиингаа XXIV ехэ хуралда иимэ телеграмма эльгээһэн байна:

МОСКВА. КРЕМЛЬ. КПСС-эй XXIV СЪЕЗДЫН ПРЕЗИДИУМДЭ

Би партиин гэшүүн бэшэб. Буряадай АССР-эй Зэдын аймагай «Коммунизм» колхозой гэшүүнби, түрэл Коммунис партиингаа XXIV съезддэ абаһан уялгаяа амжалтатайгаар дүүргэһэн тухайгаа баяртайгаар элидхэнэб. Үнгэрһэн табан жэлэй туршада жэл бүри дунда зэргээр 100 эхэ хонин бүриһөө 110 хурьга, харин 1970 ондо – 140 хурьгадые абажа түлжүүлүүһэн байнаб.

Саашадаашье мүрысэгшэдэй түрүү зэргэдэ ябахые уялгалнаб. Харин байгша ондо 100 хонин бүриһөө 130 хурьгадые абажа түлжүүлхые би бүгэдые найдуулнаб».

Мүнөөшье Гомбо-Цырен Гончиковна уялгаяа үлүүлэн дүүргэбэ.

Сэсэгэй хангал,
хонидой маараан,
Сүсэгы мэтэ
амтан агаар,
Уудам сэгээн
үүр хираан...
Умбан ябанаб
ногоон нугаар.
Эртэ һэриһэн
шубуу шонхор
Эндэ тэндэ
жэргэн гургаа.
Дэлхэйн шарай
сэлмэг хонгор -
Дэлгэр сээжээ
дэлгэн жаргаа.
Хойно хойноһоо
мүшэд һубарин,
Хорбоо түбиһөө
холодон залираа,
Үүрэй толон
улам бадаран,
Үнгэлиг сэсэгүүд
аалин задараа.
Манхан сэнхир
Зүүн хизаарта
Мандаба наран
игаан, игаан.
Магнай халзан
баруун араар
Манан хөөрэбэ -
хүбэн сагаан.

Эрьен тойроо
июнь, июнь…
Эрье гангын
мойһон шугы.
Элдин дайдын
агаар тэнюун -
Эдир наһанай
аглаг үлгы.
Хонгор налгай
инаг дүүхэйн
Хонгёо хоолой
жэгтэй һайхан.
Хонин һүрэгөө
урдаа туунхай,
«Хулай!» - гэхэнь
аягтайхан.
Хүтэл майлын
гурьба дээгүүр
Хүтэлөөд ябана
үндэр бороёо.
Хүүгэн зүрхэнь
хүлгэд гээ гү? -
Хүхын дуугаар
зэдэлээл Борьёо.

СУРУН ЖИМБИЕВНА ЦЫРЕТАРОВАГАЙ ОТАРАДА

Харгын тооһо дэгдээн, машинамнай табилуулна. Хундан добын хойто ташаланда таряалангай газарай дундань шахуу баригдаһан Сурун Жимбиевнагай отарын зуһалан харагдаадхиба.

Улаансар урин харасатай, налгай шэгтэй Сурун Жимбиевна хэрэлсы дээрээ энеэбхилэн зогсоно. Семен Бальжиевич нүхэрынь худагайнгаа хажууда юушьеб заһажа тухашаранхай. Энэ айл нютаг соогоо аһан хүндэтэй гэбэл алдуу болохогүй байха. Хоюуланайнь абари зан урин налгай, хүндэшэ зон гэжэ суурхаһан.

Сурун Жимбиевна Ёнхор нютагта Сакияагай Хойлог гэжэ ажалша малша айлайда 1928 ондо түрэжэ, эхин һургуулиин дүрбэдэхи класс дүүргээд, арбан гурба наһанһаа анзаһа барижа, ажалай амта таниһан байха юм. Дайнай шэрүүн жэлнүүд байгаа. Тэрэ сагта колхоздо үлэһэн эрэшүүл үгы тооной, хүшэр хүндэ ажал хүдэлмэри эхэнэрнүүдэй, бага наһатай хүбүүд, басагадай мүр дээрэ ашагдаһан гэжэ хэндэшье мэдээжэ ааб даа.

Тэрэ сагһаа Сурун Жимбиевнагай колхоздо хээгүй ажалынь хомор ааб даа. Малшье адуулаа, газаршье хахалаа, штурвалщигааршье олохон жэлдэ ажаллаһан байха.

Семён Бальжиевич наһаараа шахуу колхозой механизатор ябаһан юм. Семён Бальжиевичые нютагайхиниинь Будажаб абгай гэжэ хүндэлэн нэрлэдэг. Будажаб абгайтай хөөрэлдэхэдэ һонин. Олон юумэ мэдэхэ, ном сударта дуратай хүн. Сэлмэг һанаатай, сэхэ зантайдань нютагай зон үнэн сэдьхэлһээ хүндэлдэг, үгыень дууладаг байха.

Колхозой тогтохоһоо хойшо урагшаа һанаатай Семён Бальжиевич шэнэ сагай шэдитэ оньһон машина трактораар һонирхожо, түрүү механизаторнуудай нэгэн ябаһан юм. Талын онгосо-комбайнын штурвалда һуужа, таряа талханай хуряалгада олохон удаа түрүүлжэ, Москва хото гурба удаа ошоһон, орон түрынгөө үндэр шагналда хүртэһэн юм. Будажаб абгай мүнөөшье оньһожоруулагдаһан худагайнгаа движогтой носолдожо, сүлөөгүй байба.

Цыретаровтан хоёр ехэ хүбүүтэй, хоёр багахан һургуулиин наһанай басагадтай. Ехэ хүбүүниинь колхоздоо жолоошоноор ажалладаг, багань электрик болонхой, мүнөө албанда мордохынгоо урда тээ эжы, абадаа туһалжа байнхай.

Номдоо һайнаар һурадаг, малда энхэргэн, нюдэндөө галтайхан хоёр заахан басагадынь Белка нохойтоёо хонидоо ээрэжэ ябана. Эбтэй эетэй айл гэжэ хүрэ хүрэһөөр мэдэхээр ааб даа. Мүн лэ эбтэй эетэйгээр энэ айл хонин ажалда орожо, зургаадахи жэлээ һайн түл абажа байдаг. Һүүлшын хоёр жэлдэ зуунһаа зуун гушые, мүн дээшэшье хурьга абажа, хүл дээрэнь бүрин бүтэн гаргаһан юм. Отарынь хоёр зуугаад хонин эхирлэдэг. Сурун Жимбиевнагай отара колхоз дотороо нооһо хамагһаа үлүү хайшалдаг, тушаадаг байха. Хонин бүриһөө

дүрбэн килограмм нооһо тушааха гээшэ амар хэрэг бэшэ ааб даа. Мүн хонин бүхэнэй шэгнүүр 27 кило 600 грамм нэмээжэ шадагдаа.

Цыретаровтан үнишье болоогүй, ехэхэн хохидолдо орохон юм. Үбэлжөөниинь гэнэ осолһоо боложо, галай аюулда нилээдгүй зөөри зөөшэнь, унтариһаа эхилээд, үбэлэй хубсаһан, дурасхаал болохо олохон шагнал, үнэтэй сэнтэй эдлэлынь бүрин шаташоо бэлэй. Семён Бальжиевич Сурун Жимбиевна хоёр мүнөө сагай айхабтар һайханда, олоной хүсэндэ, орон түрынгөө гэрэлтэ ерээдүйдэ гүн сэдьхэлһээ баясан этигэдэг юм. Болохон тэрэ хохидол гарзада зүрхэ сэдьхэлээ хүнтэргэн, тэрэнэй урда далтираагүй – ажал хүдэлмэридөө улам шармайжа, абаһан уялгануудаа дүүргэһээр лэ байнхай.

Энэ отарада зургаан жэлэй туршада таһалгаряагүй ажаллажа байдаг табияа шахаһан Ханда Норбоева галаа түлижэ, сай шанана. Мүн гурбадахи гарай хонишон арбан найматай Цыдынжапова Люба энэ жэлэй туршада Сурун Жимбиевнада ехэхэн тулга болохон байха юм. Юуб гэхэдэ, Сурун Жимбиевнагай энэ хабар нилээдгүй үбшэлжэ, Улаан-Удын спецбольницада хэбтэхэ баатай болоходонь, Люба басаган Семён Бальжиевичай баруун гарые һэлгэһэн, нилээдгүй оролдохон, туһалһан байха юм.

Ажалша бэрхэ хүн үбшэлхэшье забдагүй гэдэгтэл, Сурун Жимбиевна эмшэдэй хориһоор байтар, хонид тээшээ аргагүй түдэгэсэжэ, хүсэд хэбтэнгүйгөөр отараяа бусажа ерээ һэн гэлсэдэг.

Үнгэрһэн гурбадугаар Бүхэсоюзна колхознигуудай съездын делегат Сурун Жимбиевна Цыретарова партиин XXIV съездын үмэнэ үндэр нэрэеэ гээгээгүй. Мүнөөшье зуун эхэ хонинһоо зуун гуша гаран хурьга абанхай, хүхэ зүлгэдэ гаргаба.

Хурьгадаараа хамта мянга гаран толгой хонидто худагайнь уһанай хүрэдэггүй тулада машинаар уһа асаржа юулэдэг ушартай, тиимэһээ колхозой түбһөө энэ отарынхид уһа шэрэһэн машина хүлеэнхэй байнад.

– Иинһээр хонидоо хайшалжа, хурьгадыень илгахадамнай, ажалнайшье нилээдгүй хүнгэдэжэ, худагаймнай уһан хүрэдэг болохо бэзэ даа, – гэжэ Сурун Жимбиевна маанарай, мүн өөрынгөөшье һанаа заһан минһэлзэнэ.

Гэрэйнь арадахи һарабша доро сайланабди. Энэ сайлаха үедөө Сурун Жимбиевна байра байдалаа хөөрэбэ. Хөөрэхэ һамаандаа баруун тээшээ ходол хараашална. Хүбүүниинь мотоциклаараа хонидоо харууһалжа ябанал ха, гэбэшье хоёр тээшээ таряалантай аад, хонидтоо яаха аргагүй һанаагаа зобоно янзатай. Сурбалжалагша одоошье блокнодоо хаажа, энгэр хармаандаа хэбэ, тиин фотокорой ажал тулажа ерэбэ даа. Парторг Цырендоржо Доржиевич бидэ хоёрто сагаан бүд халха болгон ара таладань барюулаад, Сурун Жимбиевнагай дүрыень буулгаба. Тиихэ мүртөө зааха заабарилха гээшэнь оромгүй бэд даа: хэдэн удаа буулгаһанай һүүлээр фотокорой хамар дээгүүр хүлһэншье бужаганаад гарашаба.

Ажал хэрэгээрээ алдаршаһан зарим хүнэй ама задалха гээшэ аргагүй хүшэр байдаг. Арба табан үгэ саагуур наагуур хэлээд лэ, саашань хөөрэжэ шадахагүй гү, али хөөрэхэ зугаалха дурагүйшье зон дайралдадаг. Тиимэ зониие зэмэлээд яахаб, ажал хэрэгээрээл шалгарбал, ама хэлэнэй хэрэг манай толгой дээрэ ааб даа.

Энэ талаар Сурун Жимбиевна аргагүй налгай хөөрүү, энеэдэ зугаатай эхэнэр байжа, нилээдгүй удаан хөөрөөеынь шагнажа, шэхэеэ баясуулбаб. Сурун Жимбиевнагай нэгэ хошон үгэ дуулаад гү, али өөрөө хэлээд энеэхэдэнь, хилэн хара үһэн дорохоонь хээ угалзагүйшье бол, алирһан мэтэ ягаа улаахан үнгэтэй шулуу һуулгаһан алтан һиихэнь эзэнтэеэ хамта сэрбэлзэн мэшэеэхэдэл гэнэ.

Хонишон хүнэй ажал жэлэй дүрбэн сагта дундарха, дууһаха бэшэ даа. Хабарай харалган жабарта хаанаа шэмхэлхэ ногоотой хаб гэжэ хада боориин харганаата хүнды руу харахан нюдэнэйнгөө уһаташатар шэртэхэш. Үшөө үлбэр жаахан хурьгадаа дахуулһан хонидоо мартын эхеэр мааруулан, мааруулан бэлшээридэ гаргаха гээшэ ямар бэ? Түрүүшын зүлгэ ногоо шэмхэлүүлжэ, түрүүлжэ ябаһан түлгэеэ дахаад, хонидой ургылан гүйлдэшэхэдэ, тогтоохо гэжэ хан харгыгаар хаагала... Хара зуд гэжэ байха. Улаан зуд гэжэ байха. Һалхи шуургандашье дайралдаха, аадар мүндэртэ сохюулха, шэрбэгдэхэ, ган гасуурта гасагдаха, гал түймэртэшье тушагдаха үе саг дайралдахал ха юм даа – нажарай һайхан саг тулажа ерэбэ, одоошье амаржаабди гэхэдэш, үбһэ тэжээлээ бэлдэлгэн, хони хайшалган, тиигээдшье

намарай хюруугай урда тээ ототой хонидоо оложо, ондоолон илгаха ажал, үрэжүүлгэ хэлгэн... Богонихон болзорто үрэжүүлгэ хээд, пунктаа хаажа үрдеэгүйдэ, үбэлжөөнэй байра түхеэрэлгэ, дулаалалга, сабшажа абаһан үбһэ хулһаяа зөөлгэн... Үбэлжөөндөө нүүжэ, комбикормдоо орожо байтар, түрүүшын хурьган... Тиигээдшье халуун хаһа, үдэр һүниие одоол унтангүй шахуу ябалган…

Эдэ бүгэдые Сурун Жимбиевна хөөрэжэ байхадаа, нэгэтэшье минии бэшэдэгтэл, түгшүүритэй түбэгтэй хэбэртэйгээр хэлээгүй, харин наада энеэдэнэйнгээ забһараар хабшуулаад абадаг байба. Зоригтой хүн зоболонгоо тоолодоггүй, золоо дурдадаг гэһэншүү. Сурун Жимбиевна сүхэрһэн тулиһанаа урдаа баряагүй, харин ажалай үедэ ямар энеэдэтэй ушар болоо бэлэйб, тэрэнииел һанан һанан хөөрэжэ, маниие һайса эльгэ хатуулаа бэлэй.

Теэд үнэн дээрээ хонишоной ажал гээшэ хошон зугаа, хонгёо наадаар хоморшог лэ ааб даа. Тэрэ саанаа, даажа абаһан һүрэгөө толгой тоолоод лэ ябаха бэшэ, зуун хонинһоо 100–130–140 хүрэтэр хурьга абаха, тэдэнэй үрөөһыеньшье үлбэртүүлэнгүйгөөр үндылгэхэ, хонин бүриһөө гурба-дүрбэн килограмм нооһо хайшалха гэхэ мэтын уг зорилго урдаа табяад, тэрэнээ бодото дээрэнь бэежүүлхэ гээшэ амархан хэрэг бэшэ ааб даа.

Миниишье эжы хонишон юм һэн. Хониной фермэ ошолдохомни гэжэ эжынгээ хормой хошоор орёолдон, улхан сулхан, уһа нюдэ юумэ ябадагаа мүнөө бүүр-түүр һанагшаб. Хабарай эхин үе һэн. Нэгэ хун сагаан хонин хурьгаяа голоо юм һэн гү – тэнтэгэшээд, ёдогошоод, тархи толгойгоо үсэд нэтэрүүгээр һэжэн, духа дээрээ саб сагаан толботой, дүрбэн шэлбэ дээрээ шэшэргэнэхэдэжэ байһан морхигорхон хурьгаяа абажа, хүхүүлжэ үгэбэгүй. Эжымни ехэл аргадаһан хэбэртэй, тэрэ хун сагаан хониной дэлэнгыень һабардан, духа шэлээрнь эльбэн байжа, нэгэ уян зулгы дуу дуулажа эхилбэ.

Һонирхохын ехээр һонирхожо, эжынгээ ойрохоно үрбышөөд, амяа даран шагнаа бэлэйб. Яаһаншье юм даа, бү мэдэе, хун сагаан хониниинь дэмы дэбһэсэгээгээд лэ, дэхэхэ һанаатай дэлэнгыень бэдэрэн тэмтэрһэн буюутайхан хурьгаяа

хушуугаараа мухариса этэрээд, дүрбэн хүл дээрээ түбжэгэнэсэ дэбһэн, ойро, юрэдөө, үзэбэгүй.

Эжымни голхорһон сүхэрһэндөө юм гү, али үнөөрөөшье уурлаа юм гү – хун сагааниие хараажа, гэмэржэ оробо. Эжынгээ дуунай үгэ бүхэниие хадуун абаһан дээрэһээ үсэд маадайн сэхэ урдахана сомсойжо һуугаад, аялгалан тээгэлжэ оробоб. Хун сагаанай нюдэн байн байн уһатажа, морхигорхон хурьганайнгаа нэрэ һурагүй годолзошоһон һүүлые үнэсэн хүхүүлжэ эхилбэ. Эжымни мээхэй һайханаар намаяа хаража: «Дуушан болохош даа, хүбүүмни, заатагүйл дуушан болохош. Хурьга абхуулха гээшэмнай бэлэхэн бэшэ – сэдьхэл хэрэгтэй юм!» – гэжэ хэлээд, урмашан байжа, толгойем эльбээ бэлэй. Тэрэ гэһээр хорёод гаран жэл үнгэршөө хаш даа. Дуушаншье болоогүй хадаа шүлэгшэн болоод, үнөөхи нүхэрнай мүнөө Зэдын хонишод тухай юу хээ бэшэжэрхихэ һанаатай ябагдана ха юм. Тээгэлжэ хурьга абхуулдаг сагай үнгэрөөшье хадань, тэрэ сагай дурасхаал болгон, тээгын дуу эндэ буулгажархия:

Урин дулаан болохол даа,
Ургы ногоон ургахал даа,
Уһанай шубууд ерэхэл даа,
Уурагшни дэлбэрхэл даа,
Урдаһаашни юуншни угтахаб даа...
Тээгэ, тээгэ, тээгэ, тээгэ!

Хүйтэн хабар үнгэрхэл даа,
Хүхэ ногоон ургахал даа,
Хүхы шубуун донгодохол даа,
Хүхэншни дэлбэрхэл даа,
Хойноһоошни юуншни дахахаб даа...
Тээгэ, тээгэ, тээгэ, тээгэ!

Хадын ногоон халюурхал даа,
Халуун нажар болохол даа,
Хариһан шубууд бусахал даа,
Хангай ехэ бэлшээридэ
Хажуудашни юуншни ябахаб даа...
Тээгэ, тээгэ, тээгэ, тээгэ!

ДАБХАРАЙ АРАДА

Инзагата тосхонhоо холо бэшэхэнэ, дээрэ дээрэhээ дабхарлан табхайhан майлын зүүн хойто бэедэ, шугы бургаahатай, гол газарhаа тээ дээхэнүүр Николай Чойдорович Гомбоевой отара. Арба гаран жэлэй туршада хонин ажалда түрүү зэргэдэ ябаhан энэ хүнэй нэрэ солые үнихэнэй дуулаhан байгааб. Нэгэтэ, жаран табан оной зунай эхин үе hэн ха, юрэнь Зэдэ голой мойhон сэсэглээд байгаа бэлэй; иимэ нэгэ үдэр зохёолшод Африкан Андреевич Бальбуров, Цырен-Базар Бадмаев, партиин айкомой секретарь нүхэр Клим Кириллович Шомоев бидэ дүрбэн Инзагата нютагай оршон тойрон тала дайда хараха үзэхэеэ гүйлгэлдэжэ ябахадамнай, нэгэ шэнэхэн сэнхир «Волго» тээ баруугаарнай бүмбэлзэhөөр үнгэршөө бэлэй. Клим Кирилловичэй: «Вот, энэ үнгэрөөшэ манай түрүү хонишон Гомбоев гээшэл даа», – гэжэ урматайгаар хэлэhыень мүнөө эб элихэнээр hанаандаа оруулбаб. Бидэ тиихэдэ багшанарай hайндэртэ номой дэлгүүр эмхидхэлсэхэ гэжэ ерэhэн байгаад, «Һүүлдэ уулзуужабди» гэлдэн, отара дээрэнь хүрэнгүй, үнгэршөө бэлэйбди. Мүнөө тэрэ түрүү хонишонтоёо одоол нюур нюураараа золгохо саг гээшэнь тудалдабал даа. Анхан сагтаа аргагүй типовой ёhоор баригдаhан байбашье, мүнөө сагай эрилтээр нилээдгүй хуушаранги хониной байра нэн түрүүн обёорбоб. Үндэр журавльтай худаг. Дундуураа бүдүүн модоор таhалhан зургаан ханатай ута байшан гэрэй баруун талынь хоолойhоо hиимэгэр хүхэ утаан үүлэгүй сэлмэг тэнгэри өөдөө тэгүүлэн хөөрэнэ. Тээ саана нохойн байраhаа татаатай шабын түмэр дамжаад, гэнжэтэй томо хара нохой янгинаса хусан гүйсэгөөнэ. Машинамнай гэрэйнь газаа ошожо тогтошобо. Газаагаа байhан дунда наhанай нэгэ эхэнэр маанартай тиимэшье хайхарамжагүйгөөр мэндэшэлэлдээд: «Николай үгыл даа», – гэбэ. Ямаршьеб даа, өөрынь танил тэмдэгээр шарайшалан, буруу хэлэhыень Цырендоржо таажа мэдээд, миhэлзэн байба: «Ээ, жаалда ехэ, hаял эндээ харагдана бэшэ hэн гү, хониндоо гарашаба ха юм даа», – гэбэ.

Саадахинь: «Гэртээл дээ, нэгэ заа амарха гээ юм hэн, орыт даа», – гэбэ. Иимэ хөөрэлдөөнэй hүүлээр гэртэнь hубарилдаhаар оробобди. Николай Чойдорович үнэхөөрөөшье, дурд гээд абаха

гэһэн байгаа ха, хэбтэд гэһэнээ бодожо, нара һалхин хоёрто мэлиишэһэн туранхайшаг шанаагаа эльбэһээр, саада таһалгаһаа гаража ерэбэ. Юрэнь, ажал дээрээ эсэжэ сусажа, нэгэ бага амарад гэхын зай үгы, ходол энэ тэрэ хэрэгтэй холбоотой байдагынь тиинһээршье хөөрэлдөөн сооноо элирээдхёо һэн.

Николай Чойдорович Гомбоев Инзагата нютагта 1928 ондо түрэжэ, Худагын эхин һургуулиин 4 класс дүүргэһээр, мүн лэ ажал хүдэлмэридэ мүнөө хүрэтэрөө таһалгаряагүй ябадаг. Үни удаан сагта полевой бригадирааршье ажаллаһан байха. 1955 оной август һарада хонин ажалда ороод, тэрэ гэһээр түрүүшүүлэй нэгэн боложо, жэл үнгэрөөд байхада, партиин гэшүүн боложо абтаһан юм.

Николай Чойдорович мүнөө жэлдэ энэ отараһаа зургаадахи түлөө абаа. Зургаан түл абтаһан эхэ хонид хүгшэрһэндэ тоологдожо, долоодохи жэлдээ мяханда тушаагдадаг юм. Гэбэшье түрүү хонишон нэгэ удаа долоодохи түл – зуунһаа зуун арбан хурьга абажа шадаһыень эндэ дурдамаар.

Энэ отарада наймадахи жэлээ адуулгашанаар хүдэлһэн Гармасүрэн Дамбиева шугын наагуур бэлшэжэ ябаһан хонидоо орхёод, сайлахаа ерэбэ. Мүн энэ отарада колхозой комсорг залуухан Мэдэгмаа Юмжановна Балданова хоёр жэлэй туршада гурбадахи гарай хонишоноор ажалладаг. Залуушуулай отарада орожо эхилһэниинь аргагүй һайн хэрэг ааб даа. Һаһааараал хонишон ябаһан түрүү хүнэй дүй дүршэл абажа, ажалай амта, алдар солынь дээжые хүртэлсэн, ахамад нүхэдэйнгөө халаан болохо гээшэ ямар арюун хэрэг бэ. Энэ оной апрелиин 25 үдэр Мэдэгмаа колхозой хамтын партийна суглаан дээрэ гэшүүн болгогдон, нэгэн дуугаар абтанхай. Энэ үдэрые Мэдэгмаа Балданова хэзээдэшье мартахагүй байха.

Николай Чойдорович гансашье өөрынгөө ами хараһан, хонишон хадаал хониёо мэдэхэб гэһэншүү хүн бэшэ, эдэбхитэй коммунист, колхозойнгоо али болохо һайн һайн үүсхэлнүүдые дэмжэлсэжэ, ниитынгээ бүхы һалбарида һанаа сэдьхэлээ хубаарилалсажа ябадаг хүн байгаа. Суглаа хурааһаа эхилээд, элдэб олон томо жэжэ хэрэгээр колхозой хүтэлбэрилэгшэд Николай Чойдоровичто хандадаг лэ ааб даа. Мүнөөшье хоёр-гурбан сурбалжалагшадые, үшөө нэгэ шүлэгшэтэйнь дахуулаад, Цырендоржо Доржиевич орожо ерэбэл ха юм.

Хорёод жэлэй хонишон ябаһан Бутид Будатаровна – Николай Чойдоровичой һамган – нүхэрөө нэгэ бага амарһай даа гэжэ, «гэртээ үгыл» гэһэниинь мүншье зүйтэйл байшаба.

Буряад зон ороһон хүндэ сайгаа табяагүйдөө һанаа хэлтэгы үлэдэг гэдэгтэл, Бутид Будатаровна сайгаа табихаяа һэдэбэ. Бидэ һаяхан сайлаһан туладаа арсажа туршанабди. Теэд туһагүй ха юм даа, «Түргэхэн кипятильнигаар энэ дороо бусалха», – гээд лэ сайгаа табижал һалаба даа. Буряад нютагта арбан айлда ороо һаа, арба удаа сайлахаш, хорин айлда ороо һаа, хори удаа сайлахаш гэдэг үнэн лэ ха юм. Теэд яахаб, ёһоёо сахихал бологдобо. Арбаад гаратай Баатар хүбүүниинь хүнгэн машинадаа һагсагад гэжэ һуугаад, сайлаха һамбаанда хонидоо эрьеэд ерэбэ. Хото хорёон соогуураа эрьелдэн мушхаад гарахадаа бэрхэ гээшэнь, шурд гээд лэ нэгэ жэгдэхэнээр үнгэршэнэ. Бидэнэр багадаа машинаар ябахаһаа байха, велосипедээр бэрхэ гүйлгэдэг нүхэдтөө атаархан хаража байгша бэлэйбди. Саг гээшэ өөрынхиеэ абанал ха юм даа. Иинээр тала хээрын үхибүүд вертолёт, самолёдоор ниидэхэдээ, жэхэдшье гэхэгүй болохол аабза.

Фотокор нүхэрнай фотоаппарадуудаа гаргажа, Николай Чойдоровичой харюусалгата үе эхилбэ даа. Самса һэлгэлгэн, галстук зүүлгэн гэхэ мэтэмнай ажал дээрээ байһан хүндэ аргагүй яршаг хэрэг бэшэ гү. Гэбэшье магниин гэрэл ялас гэжэ, харанхышаг гэр соо һууһан маанарай нюдэн далтиран һаргана. Газаа айхабтараар сахилгаалжа байһандал, теэд тэрэнэй хамар дороо гүбэрхэһөө бэшэ, тэнгэриин дуун дуулданагүй.

Тиин сурбалжалагшын ээлжээн ерэбэ даа. Николай Чойдоровичой харюусажа үрдеэгүйдэ шахуу, дээрэ дээрэһээ асуудалнууд буужал байна. Блокнодой хуудаһанууд ирагдажал байна. Теэд намда блокнот байха бэшэ даа, амаа ангайд гээд лэ шагнаарханаб. Юрэнь, шуран шударгы сурбалжалагшадаар минии уулзашаһамни тиимэшье гай гарзагүй байшоо. Юуб гэхэдэ, ажалай һалбариин талаар асуудалнуудые табижа зобоогүй, миил шагнаархаад ябаһамни намда ехэл зохисотой. Гэхэтэй хамта, бинь газетын корреспондент мэтээр хонин ажалай талаар ямар асуудалаашье табихаяа хүсэд эли мэдэхэгүй байһанаа сэхыень эндэ тайлбарилбал, буруушье болохогүй гэжэ һананаб.

Корреспондент Николай Чойдорович хоёрой хөөрэлдөөн соohоо хонин ажалай аргагүй шухала тала – үрэжүүлгын үе тухайда hанаанда тогтоhоноо эндэ дурдахада болоно.

Николай Чойдоровичой бригада нажартаа хонидой түлэг бэлшэхэ үеые hамбаашалан, жэлдээ дунда зэргээр мянга гурбан зуугаад центнер үбhэ өөhэдынгөө хүсөөр сабшажа, hайн шанартайгаар хуряадаг.

Мүн колхозой ниитын туhаламжаар нэгэ бага хүхэ hолоомо нэмэри тэжээл болгон даража абадаг. Тиихээр байтар хонидой үбэлжэхэ дал байра дулаалжа, үбhэ хулhаяа зөөхэ саг тулажа ерэнэ. Эгээл энэ үедэ, намарай хюруугай набша намаа дээгүүр мүнгэтэн ялархa үеэр ототой хонидоо илгаха одоошье шахардуушаг хаhа болохо юм. Нэн түрүүн бараг hайн үүлтэрэй, нарин ноohотой хусануудые асархa хэрэгтэй. Тиин хусануудые хонин hүрэгтөө табижа, ототой хонидоо ондоолон илгаха, тэдэнээ үндэр ногоотой hайн уhалууритай газараар бэлшээжэ, тэнхээ тамирыень бүри hайжаруулхые оролдохо ёhотой ааб даа. Тарган хонид hубайрсагүй, түрэhэн хурьгадыньшье шадал hайтай байха ушартай. Энэл үедэ хонишод hайн hайн хонидоо нарин нягтаар илгажа, түл муутай толгойн нэрэ болоhон хонидыень голодоhондо гаргадаг байха. Энэ ажалда ахалагша хонишон өөрөө хабаадангүй, үрэжүүлгэ хэлсэхээ ерэгшэдтэ найдажархибалынь, зарим нэгэн эхирлэхэ hайн хонидые танихагүй дээрэhээ алдуу эндүү гаргажа болохонь дамжаггүй бшуу. Бригадын хонишод богонихон болзорто үрэжүүлгэ хэжэ дүүргэхэ ёhотой юм. Богонихон болзорто алдуу эндүүгүйгөөр хээли абаhан эхэ хонид үбэлэй дунда hарада мүн лэ унжагайрангүй нэгэ хаhа соо хурьгалжа, түргэн болзорто түл абалга дүүрэхэ ха юм.

– Залуу хуса залуу хонин хоёрой гү, али хүгшэн хуса хүгшэн хонин хоёрой хурьган үлбэр байдаг, харин залуу хонин хүгшэн хуса хоёрой гү, али хүгшэн хонин залуу хуса хоёрой хурьгад аргагүй тэнхээтэй байдаг юм гэжэ дуулаа hэнби, тэрэ зүб гү? – гээд, эндэ hууhан хэншьеб хүг-хүг энеэнэ.

– Тиимэшье байжа болоо, – гээд, Николай Чойдорович энеэбхилбэшьегүй. – Харин тэрэ талаар лаб мэдэхэ юумэмни гэхэдэ, үрэжүүлэгдэhэн хониндо хусын дахяад эрьебэл, үрэжүүлгэеэ дабтахал ёhотой байха, – гэбэ.

Һүүлдэнь шэрүүн шарайнь гэнтэ нимгэржэ:

– Баһашье хэрэгээ дүүрэһэн аад лэ, хусые бэедээ эрьеэгээд һаладаггүй хонид байхал юм, – гээд, хошоноор миһэрбэ.

Николай Чойдорович өөрынгөө отараһаа гадна бүхы Зэдын, бүхы Буряадай хонин һүрэгэй нооһо һайжаруулха, нарижуулхын талаар ехэл һанаата болодог байба. Юуб гэхэдэ, үнэхөөрөөшье, нилээдгүй олохон отарануудта хонидойнгоо үүлтэр нэгэ шэнжэтэй болгохын оролдосо муушаг лэ гээшэ ааб даа.

Арбаад гаран наһанһаа хойшо аглаг Зэдынгээ арьбан ехэ тала дайдаар адуун һүрэгөө манан манан, дуулим голой дунгинасар дууладаг дуугаа Николай Чойдорович мүнөөшье болотор мартаагүй, адуунай турьяан, хазаарай ханхинаан соо бэшэшье һаа, хонгор һайхан хони малай мааралдаан соо хоолойн һайхые гарган, холын бэлшээридэ гансаарханаа дуулажал ябадаг ааб даа.

Борьёо шулуун дайдынгаа
Болдог дээрэ түрэлэйлши.
Борьбо дээрээ бодохоһоо
Малда дүрэтэй бэлэйлши.

Хонгор шангаар шашхажа,
Хохир дээрэ уналайлши.
Хорёод жэлэй туршада
Хони һүрэгөө туулайлши.

Маадайн маадайн мааранан
Малаан халзан хурьгадаа
Магнай дээрээ үргэжэ,
Маһалзахаш һайхан даа.

Мянган сагаан хонидые
Ганса гансаар танихалши.
Манан сагаан бэлшээриеэ
Хэсэг хэсэгээр мэдэхэлши.

Араар тараһан һүрэг соо
Али нэгэнэйнь маарахада,

Анжаран сасуу таадагшни,
Алдангүйгөөр заадагшни -

Малшан һайхан угайшни
Бэлэгэй ехэ бэлэг лэ,
Магтаалтайхан солыншни
Бэлигэй ехэ бэлиг лэ!

Хонишон алдар солошни
Хотон соогоо суурхажа,
Аяар холын нютагуудта
Амгалан мэндээ дуулгажа,

Бата Совет байдалаа
Баян дээрэнь баяжуулна.
Баран олон яһатанаа
Баяр дээрэнь баясуулна.

Оюун хурса бодолтой
Оньһо бариһан физигшье,
Огсом хонгёо дуунайнгаа
Оншо олоһон лиригшье

Урма зоригыш хүндэлжэ,
Ухаан зүрхөө хүлгүүлнэ.
Урдаш шинии һүгэдэжэ,
Уран шүлэгөө зорюулна.

СҮЛӨӨДЭ ЕРЭҺЭН БОДОЛНУУД

Газаашаа гарахадамнай, үшөө нара ороодүй байба. Худагай ута үндэр журавлиин аяар оройһоо доодо узуур хүрэтэрынь хорёод гаран гулабхаа аятай гоёхоноор жэрылдэжэ, орохо наранай элшэдэ игаан һууба: «Һүүе, нүхэр, ямар гоё кадр гээшэб, буулгыш, буулгыш бушуу!» – гэжэ шэбэнэнэб. Теэд фотокорни нилээд удаан «алин, алин бэ» гэжэ байһаар, гэнтэ обёоржорхиһониньшье тэрэ, нарбагашажа ошоод, үргөөжэрхиһэниньшье тэрэ.

«Зай, нүхэр, иимэ гоё кадр үшөө зуун зургаан жэл соо хүлеэхэ болоош», – гүүлэһэнииньшье тэрэ, мастернай урмаа хухарһандаа, фотоаппарадаа хаб-яб гэтэр хаажархиба.

Түбэй редакциһаа ерэһэн хоёрнай танил айлдаа үнжэхэеэ машинаараа саашалба. Цырендоржо бидэ хоёр гэртэнь оробобди. Нилээдгүй халуун үдэр болоһон байжа, ундан хүрөөд һаланагүй. Цырендоржындоо хоёр аяга айраг гудамхяад, тамхилжа һуутарнай, больницаһаа медсестра эхэнэр амидаһан орожо ерэбэ. Цырендоржын нүхэр Долгор Норбоевна һургуулида хими заадаг, тиигээд һургуулиин лабораториһоо спирт эрижэ ерээ ха юм. Петропавловкаһаа врач ерээд, үнөөхи мотоциклһаа унаһан хүбүүндэ инъекци хэхэ гэхэдэнь, больницада спирт үгы байшаба гээшэ. Һургуули тээшэ гүйдэлөөрөө ошобод. Энэ ушар тухайда олохон юумэ хэлэжэ болохоор лэ юм бэзэ, теэд хэнэйшье ойлгохоор ха юм даа.

Цырендоржо Доржиевич бидэ хоёр Улаан-Үдэдэ анхандаа уулзаһан байшообди. Хөөрэлдэһөөр һуутараа, уулзаһан ушарнай Цырендоржын ашаар элиржэ, бинь һолой байһанаа шаналан гэмэрнэб. Юрэнь, городойхин хүдөөһөө ерэһэн зоноор уулзахые уулзаад лэ, мартажархидаг муутай гэжэ олохон хүнһөө дуулаһан байхаб. Тэрэ талаар олон табые тооложо, городойхиниие сагаалхада болохол юм бэзэ, гэбэшье хүлисэлтэгүй гэжэ тэмдэглэхэ шухала.

Гэхэтэй хамта, иимэрхүү ушарнуудай үшөө нэгэ эгээ муу талань: хотын зарим нэгэ зон хүдөөгөөр ябахадаа, айлда орожо хүндэлүүлхысэ хүндэлүүлээд, һүүлээрнь тэрэ нүхэртэеэ хотодо уулзаад, үнэхөөрөөшье, танидаггүй гү, али таняашагүй болодог, үгышье гэбэл, таниһан болоод, «оо, манайдаа юундэ орогшогүйбши» гэжэ байжа галхааха гү, али оройдоо адресгүйгөөр «манайдаа заатагүй ороорой, нүхэр» гэхэ мэтые шашаад, тээ байтараа мүнөөдөө сүлөө забгүй байһанаа баримүлшэ ойлгуулжа ородог заншалтай бэшэ аал даа. Эгээл иимэһээ хүдөөгэй олонхи зон хотынхидой уряалнуудта һүрхэй хайхарамжагүй болошоһон хэбэртэй байдаг.

Энэ мэтые саашань үргэлжэлүүлхэ болоо һаа, нилээдгүй ехэ зохёол болошохол байха. Жэшээлбэл, хотын зарим тэды хүн: «Манайхи гэжэ хүдөөгэйхидтэ даруулшообди, нэгэ нюдэлөө

һаа, мащинаар ерээд обооролдожо байдаг» гээдхихэ байха. Тиимэрхүү ушар нэгэ хоёр дайралдажашье болоо, теэд хото хүдөөгэй зоной харилсаа бүри доротуулха гээ үгы һэн туладаа энэ тэдыгээр түгэсэе даа.

Энэ мэтын асуудалнууд ехэдүүлжэ хэлэбэл, социологуудай хэшэг, багадуулбал – ярянай яһан, дундуурнь буудабал – шог сатира бэшэгшэдэй сохом һайн материал бэшэ гү?

Үдэшэлэн гостиницаяа ерэжэ, үдэрэй һонин харасагаажа хэбтэнэб.

Оройшог болоһон хойно Соёлой байшан ошобоб. Уужам, һаруул – мүнөө сагай эрилтэ хангахал байшан. Гэбэшье, эндэ тэндээ гантад гэһэн, уран шэмэглэлэй талаар хайша хэрэг бүтээгдэһэн, юрэ харууһаар муушаг лэ хэбэртэй. Библиотекэнь орой болотор хүдэлдэг байба. Хэды хүбүүд, басагад ном үзэжэ һуунад. Хүгжэм ханхинана. Тиинһээр найма хахадта эхилхэ кино юһэндэ харуулагдаба. Мухтар Ауэзовэй зохёолоор табигдаһан «Выстрел на переправе Караш» гэһэн киргизэй кино яһала һонирхобоб.

Газаашаа түрисэлдэн гарахада, һара сагаан. Сэгээн хүхэ тэнгэри сиидын лүнхынэ. Сэлгеэ хүйтэн жабар баруун хойноһоо бууна. Одо мүшэд айхабтар ехэ агар занданай мүшэрнүүдтэ үлгөөтэй алтан жэмэсүүд мэтээр орой дээрэһээ намхалзажа үзэгдэнэ.

Һарын толондо киноһоо таража байһан зоной шарай шэг хараашалжа, хөөрэлдөөнэйнь аялга шагнаархан ябатараа, жэгтэй мэдэрэлдэ абтааб. Тугаар һая хараһан киио һанаандам гэнтэ орожо, тюрк угсаатанай дунда ябахадал болоод, ехэтэ гайхашаа барабаб.

Зэдэ нютагта арбан гурбан мянга шахуу буряад угтан ажаһуудаг гэхэһээ бэшэ, саашанхи түүхэ түрыень хүсэд һайн мэдэхэгүй байһанаа халаглан, манай эрдэмтэ нүхэд тэрэ мэтые удхалжал байгаа юм гээбы даа гэжэ һанаагаа амаруулаад, хүнды шулуун гостиницаяа ошожо, хүйтэн дэбисхэртээ ороод, али болохые бодомжолһоор хэбтэтэрээ, аялга дуундаа абтан аяшарнаб.

Урайнай сагта һэн гү,
урайнай,

Уряанхай угтан һэн гү,
уряанхай.
Ута жаданууда,
һаадагуудаа хуряанхай,
Уган дайдын сээжэдэ
нүүдэл боложо байлай.
Ургануудаа урагшань шэдэн,
адуун һүрэгөө туунхай,
Урагуудаа дахууланхай,
унин тооһо татууланхай,
Уулануудые дабуулан,
уряанхай табан эсэгэ
Урасхал үргэн Зэдэ гол дээр
буужа ерэһэн гэлсэхэ...
Тиимэ һэн гү, үгы гү,
үльгэр туужын хүбөө гү,
Тэнгэри үндэр нютагайм
тэбхэр шулуун хүһөөнүүд
Тэрэ сагай үйлые
гэршэлжэ һууһан хадаа,
Тэнигэр талын түүхые
тайлбарилха бэшэ аал даа.
Уһанай долгин мэтээр
урсан ошоһон түүхэ
Уула, майла, шэлэнүүдэй
уршалаанууд соо хоронхой.
Урдын тэрэ сагууды
уншан холбон элирүүлхэ
Ухамай хүбүүд, басагад
уладай дунда урганхай.
Уряанай табан эсэгэ
урайн сагһаа алдартай.
Ухаатай сэсэн хүбүүдээршье
элбэг гэһэн һурагтай.
Уян налархан абаритай,
уран гартай,
Урихан сэбэр басагадынь
нюдэндөө галтай.

Хирбэгэр hахалтай,
хилэн хара гэзэгэтэй,
Хии hалхин мэтэ
эмниг жороо моритой
Үшөөтэйн хасаг хүбүүд
үндэр нангин хилэеэ
Үнгэрhэн зуунай үедэ
үдэр hүнигүй сахилай...
Энэ нютагай хойморhоо
Банзарай хүбүүн Доржо
Эрдэмэй үндэр замда
эгээн түрүүн гаралай.
Аяар холын (тэрэ үедэ)
Казань хото зорижо,
Арад зонойнгоо
алдар соло үргэлэй.

ӨӨРЫН МЭДЭЛЭЭР

Дондог Бамбацаевичай кабинет соо барилгашадай бригадын ахалагша нэгэ осетин, агроном хүбүүн, кладовщик, үшөө хэды минии энээнhээ урагша хараагүй зон hууба. Нажарай сагта хүдөө нютагта мяхан магнал болодог гэжэ хүн бүгэдэ мэдэхэшьегүй байжа болохо. Нажартаа мал гээд лэ шарууhанда гаргаха гээшэ бэрхэ, теэд хадагаламжада барижашье байха газар үгы, түргэн гуташадаг ха юм. Эгээл иимэhээ али бүгэдэ хэрэгүүдые мүргүүлжэ, мал гаргаха ушартай болодогынь элитэ. Мүнөө хони хайшалха саг газаа ерэжэ, колхозой кладовойдо мяхан бии болобо ха юм даа. Түрүүлэгшэ кладовщик хоёр али бригадада хэды шэнээн мяха хубаарилхаяа хэлсэнхэй. Барилгашадай бригадын ахалагша хэды килограмм абаха болобо. Гостиницада мүн лэ хэды еды хүртэбэ ха. Тэрэ мяханhаа бишье хүртэлсэхэ болоноб. Хүүгэдэй саадта арбан табан кило үгтэбэ. Энэ мэтэшэлэн мяханай хубаари дүүрэбэ хэбэртэй, кладовщик шэлэеэ hабардаhаар гаражa ошобо.

Барилгашадай гурбаниинь зугадашаhан байжа, ахалагша осетин ондоо хүнүүдые олооб гэжэ hайрхана, тамхинайхи гэжэ

арба арбан түхэриг нүхэдтэнь хүртүүлхэ тухайда бухгалтеридэ хэлыт гэжэ түрүүлэгшые бohоно. Тиин нooho хайшалха сарай хушаха шифер хэрэгтэй болоhон аад, транспорт үгы гэлсэнэ.

Агроном хүбүүн туhалагшатаяа Джида станци ошожо, обёосой хүрэнгэ асарха болоно. Туhалагшань эртээнhээ хэмжэлгэ тухай дурадхана: «Тээсгэн hая асархадамнай, хэлэгдэhэн дүшэн табан центнер байгаагүй, оройдоо гушан юhэн центнер байшоо hэн, мүнөө баhал мүргэлдэхэгүй байха», – гэжэ байжа гэмэрнэ.

Юрэнь, түрүүлэгшын таhаг соо шахардуушаг. Нooho хайшалган хүхэ hолоомо тарилган хоёр урилдажа ерээд, колхозой конторын сонхо тоншожо байhаншуу үе хаш. Иимэ дээрэhээнь би hэмээхэн гаража ябашабаб. Цырендоржо Доржиевич редакциhаа ерэhэн хоёрые машинадаа hуулгаад, үглөөгүүр эртэ Петропавловка гарашаhан байба. Сурбалжалагша нүхэд бүхы Зэдэ тухай разворот үгэхэ дээрэhээ нэгэ хэды хоногой туршада аймагаар ябажа үрдихэ ушартай ха юм. Тиимэhээ би орбонтой модоной узуурта ори гансаараа үлэшэhэн охор hүүлтэ туулай мэтэ хоёр шэхээ хойшо урагшань хайшуулан, хоohон гостиницын хорёо соо гайхашаа баран зогсоноб.

«Коммунизм» колхозой хонишодой дунда мүрысөөндэ илажа, алдар солодо хүртэhэн дээрэ дурсагдагша нүхэдhөө гадна, «зуутанай» тоодо ороошод нилээдгүй олохон ха юм. Байза, нэгэ «жиирэй» хонишонойдо удмаршагүйгөөр өөрөө ябашаха болоо хаб гэжэ бодобоб. Тиигээд лэ ябагалжа мэдэбэб. Инзагата нютагай шэнээргэ талань зүүн урагшаа байба. Энэ таладань шэнэ модон гэрнүүдые типовой маягаар олые бариhан, газаагуурнь модо таринхай, саашаа болоходоо намагтайшаг, үбэлдөө ехэл жабартай хүйтэн ёhотой. «Ябаhан хүн яha зууха, хэбтэhэн хүн хээли алдаха» гэдэг үгын ёhоор, ябажал ябатараа, зуутанай нэгэн Чойжил-Сүрэн Дашиевич Дымчиковтэй ушарха золтой байбаб.

«Зуутан» гээшэмнай манай хонин ажалда hаянай бии болоhон үгэ байха. Зарим нэгэн зуу наhатай хүн байба аа гү гэжэшье hанажа магадгүй. Hүүлшын жэлнүүдтэ зуун хонинhоо зуун хурьга абажа, гээлтэгүйгөөр үндылгэhэн хонишод «зуутан» гэжэ алдаршадаг болоо юм гэжэ эндэ тэмдэглэе.

Чойжил-Сүрэн Дашиевич Пагма Цыбиковна хоёр үнихэнэй хони дахаһан, малда нилээдгүй дүршэлтэй бүлэ ааб даа. Колхозой суглаан дээрэ олонхи хонишодой яһала дээхэнүүр уялга абажа байхадань, даруушаг зантай Чойжил-Сүрэн Дашиевич дотороо яһала түдэгэсэбэшье, үнихэнэй хонишон солотой ябаһандаа гү, али Ленин багшын зуун наһанай ойгоор, мүн коммунис партиин XXIV съездтэй дашарамдуулан, эршэ зориг досоогоо зангидаа гү, юрэ даншье хүнһөө доогуур уялга абаха дурагүй байба. Гэбэшье энэ зундаа дадал болоһон хүгшэн хонидоо мяханда тушаажа, зуһажа ябаһан залуу хонидые абаһан туладаа Чойжил-Сүрэн Дашиевич мүншье үлүү ехээр үгэ үргэжэ баһал шадабагүй. Тиибэ яабашье зуунһаа ерые абахаб гэжэрхиһэн лэ байгаа бшуу. Түсэбэй ёһоор залуу зуһагуудһаа зуунай наяые хурьгалуулха ушартайл байгаа, теэд үндэр үгээ үгэһэн лэ хойноо оролдохол болобол даа. Тушаан болоходоо, хаа хаанагүй ган гасууртай, үбһэ тэжээлээршье хоморшог. Аргагүй халуун, бэлшээридэ мүртэй ногоошьегүй нажар байба. Тииһээр байтар намар болошоһон хойно шахуу гэнтэ ган табигдажа, шиигэй унамсаар, шарлашаһан талын энгэр ногоорон зэнхыбэ. Утын намар боложо, тушаажа абаһан зургаан зуу гаран зуһагуудаа үдэр һүниие илгадгүй шахуу бэлшээжэ, ороондо оруулмаар тамиртай болгожо үрдибэд.

Тэрэнэй забһарта үбһэ ногооной үндыһые һамбаашалан, нилээдгүй ехэ үбһэ тэжээл бэлэдхэжэ үрдигдэбэ. Гадуур, таряа талханай зүйл, комбикорм гэхэ зэргын тэжээлтэй үбэлжөөндөө орогдобо. Дүтынгөө бэлшээринүүдтэ үбэлэйшье сагта бэлшэжэ ябаһан зуһагууд тамир тэнхээгээ алдаагүй. Февралиин эхеэр хурьгалжа эхилбэ. Түрүүшынхеэ хурьгалха зуһагууд тиимэ балай эхирлэдэггүйнь мэдээжэл ааб даа. Гэбэшье, Чойжил-Сүрэн Пагма Цыбиковна хоёрой оролдолгын ашаар үрэжүүлгэ алдуурригүй, нарин нягтаар хэгдэһэн болоод, хонидоо һайнаар харууһалжа, нэгэшье хурьга газар тэбэрюулэнгүй, гар дээрээ абаһанай ашаар даажа абаһан зургаан зуун дүшэн гурбан зуһагһаа зургаан зуун далан зургаан хурьга хүл дээрэнь бодхожорхиһон байгдаба. Мүн энэ жэлэй апрелиин хориной дүнгөөр зуун эхэ хонидһоо зуун нэгэн хурьга абаба.

Хонин ажалда үбһэ тэжээл бэлдэхэ, нооһо хайшалха, хурьгалуулха, адуулха бэлшээхэһээ гадна, бэшэшье тухашарха

зүйлнүүд захагүй ааб даа.

Хабартаа хони хурьганда хашаг буужа, хубалзатаха гэжэ байха. Тэрээнииешье зайсуулхын тулада дуст болон элдэб аргаар тэмсэл хэгдэхэ. Намартаа арһанай элдэб тахалһаа һэргылжэ, хэды удаа креолинаар угааха. Хонинойнгоо байра һэльбэхэ дулаалхаһаа гадна, хэды хони хурьгалуулха байнабши, тэрэнээ хараадаа абажа, шадаал һаа олохон хаамагуудые таһалха. Юуб гэхэдэ, хурьгалһан хонидые һүрэгһөөнь амяаруулаагүйдэ аргагүй бшуу.

– Шиигтэй нойтон газарта хэбтэһэн хонид яаха аргагүй хатайртажа, хамар амаараа уһа нюһа гоожуулаад, өөдэлдэггүй гээшэ. Энэмнай одоол гамтай ехэ гасалан, харатай ехэ хашалан хамнай даа. Иимэ дээрэһээнь хонидой байра алишье сагта хуурай байлгахые оролдохо, илангаяа үбэлдөө, хабартаа шэбхэ шэнхэгыень алдангүйгөөр харууһалжа байха манай нангин уялга ааб даа, – гэжэ Чойжил-Сүрэн Дашиевич хөөрөөгөө дүүргэнэ.

Манай республикын гол һалбари хонин ажал гээшэ ааб даа. Эгээл иимэһээ таляан үргэн тала дайдаар, ташалан боорингудаар таран бэлшэһэн хун сагаан хонин һүрэгнай – эдихэ хоол, үмдэхэ хубсаһанаймнай хэшэг мүн. Энэ хэшэгыемнай ухаан зүрхөөрөө, улаан гараараа үдэр һүниие мэдэнгүй шахуу үсхэн дэлгэрүүлжэ ябаһан хонишон хүнэй хонгор сэдьхэл ямаршье гүн гүнзэгыб даа!

Дымчиковэй зуһалангһаа бусахадаа, хажуу тээшээ годиржо, залуу хонишон Мэлс Доржиевай отарада хүрэбэб. Мэлс хонинһоо һаяхан ерэнхэй, гансаараа сайлажа һууба. Һамганиинь гэр бүлын хэрэгээр колхозой түб ошоһон байба. Хорёо хотонь тиимэшье һөөл бэшэ. Байрань харанхышаг.

Мэлс сайлаад, мориндоо ошобо. Хүндыдэ уһалаад, зүүн майла өөдэ хушууран гаража ябаһан һүрэг тээшэнь яарабаб. Юуб гэхэдэ, Мэлсын отарада үеымни нүхэр Дашадабаа Мункуев ерэнхэй, һаянай хонииень харалсажа байһан, мүнөө хонидой уһалха һамбаанда майлын наруули талада юушьеб даа бэшэжэ, тохоноглон хэбтэхэнь элеэр харагдана.

– Тетрадь саарһа хармаандаа хээд лэ гарадаг юм дээ, юу бэшэдэг юм, бү мэдэе, – гэжэ намайе хүсэжэ ерэһэн Мэлс хэлээд, үүдэн шүдэгүй амаараа амхайса миһэрнэ.

Хараха янзада, Мэлс Доржиев амгалан түбхин абаритай, даруу зантай, нюргаар набтаршаг залуу хүн. Хонишод нүхэдэйнь үгөөр, Мэлс ажалша бэрхэ аад, нэгэ бага һанаа амаршаг гэхэ гү, али дан хонгор хүн юм гэжэ дуулаһан байгааб.

һүүлшын хоёр жэлэйнь дүн абажа харабал, Мэлс Доржиев яһала һайнаар ажаллаһан байгаа. Отарадань 579 эхэ хонид. Тэдэнэйнь 560-ниинь хурьгалжа, 100 эхэ хониной 96,8 хурьга абанхай. Нэгэ бага оролдолго гаргаа хадаа, Мэлс Доржиев зуутанай тоодо орошохол аад, али болохо дутагдалнууд дээрэһээ арай бирабагүй бшуу. Республикын хонишодой дүнгүүдээр абаа хада, Мэлс дан хойнотоогүйшье һаа, түрүүшүүлэй тоодо орохо арга боломжотой аад лэ, тэрэнээ хүсэлдүүлжэ шадаагүйнь ехэл шаналмаар.

Юрэнь, колхоз доторшье зуунһаа 30-40 хурьга арай шамай абаһан хонишод байха юм. Ажалдаа хайша хэрэгээр хандадаг хонишод үшөөл хирэ хирэ дайралдадаг. Мүнөө хонин ажалаа хүгжөөхэ хизааргүй ехэ арга боломжотой болоһон иимэ һайхан сагта абаһан уялгануудтаа хайхарамжагүйгөөр хандадаг хонишод манай колхоз совхозуудта оройдоошье байха ёһогүй бшуу.

Гэбэшье республикын колхоз совхозуудаар ябахадаа, абаха танаггүй отарануудаар ушаршахаш. Намарай ольбон унашаһан хойно зуһаландаа зуурашоогүйхэн, хамар амаараа уһа нюһа гоожошоһон хатайртай хонид, шабар шабха, бороо һалхин. Иимэ үедэ холын отарануудта одоол анхарал хандуулагдаха зэргэтэй гээшэ ааб даа. Теэд зарим нэгэн колхозой түб дабһа, саахарта ошоһон аад, хэдэн хоногоор архидажа ябашадаг ушар байха юм. Энэ үедэ холын отарада колхоз совхозой хүтэлбэрилэгшэдһөө байха, зоотехнигүүдэй, ветеринарнуудайшье үзэгдэхэгүй байдагынь гэмшэлтэй.

Мүн энэ «Коммунизм» колхоздошье нилээдгүй гээгдэнги отаранууд үгы гэжэ болохогүй. Гадна Мэлс Доржиев мэтын, халтад гэбэл, түрүүшүүлэй тоодо оромоор отаранууд мүн лэ олохон. Эдэ отарануудта мэргэжэлтэдэй, колхозой хүтэлбэрилэгшэдэй зүгһөө анхарал нэгэ бага үргэдхэжэ, шүүмжэлхэ газартань шэмхэд гэжэ, туһалха таладань дүнгэд гээ хадал, үргэн замда гарахань дамжаггүй гэжэ һанагдана.

Энэ мэтые бодомжолжо ябатарни, Мэлс майлын саада даланда гарашанхай, хонидоо баруун хойшонь амадажа ябаба. Дүтэлжэ ойронь хүсэд ошоодүйдэмни, Дашадабаа намайе хүрэ хүрэһөөр танижа, бэшэжэ хэбтэһэн дэбтэрээ бушуухан хармаандаа хэжэрхёод, урдаһаамнай гүйжэ ерэбэ. Энэ хабартаа хони адуулһанай тэмдэг – Дашадабаагай хасар нилээдгүй харланхай. Һүүлшын үдэрнүүдтэ колхозой түб ошоогүй, отарада байһан дээрэһээ минии ерэһые мэдээгүй Дашадабаа аргагүй баярлаба. Иигэжэ эдир наһандаа нүхэсэн ябаһан унаган нүхэрөө үргэн ехэ нютагайнь хоймор – Бүрэн-Хаанай хормойдо золгожо, элдэб олон ушар үйлые удхалан хөөрэлдэжэ, сэдьхэлээ сэлмээн, эльгэлээ бэлэйбди. Мэлс байд гээд лэ хонидоо эрьен ерэжэ, хажуудамнай һуугаад, хөөрэлдөөеымнай шагнаархан миһэлзэнэ.

Тиинһээршье орой боложо, хонид байра тээшээ субаба. Дашадабаа Мэлс хоёртойгоо хагасажа, хотон тээшэ алхалнаб. Баруун хойноһоо һэрюухэнээр амисхаална. Зумбараанууд харгы хүндэлэн гүйлдэжэ гараад, нүхэн дээрээ ёдогод гэжэ бодоод, нэгэ гошхорон сасуу, нүхэ руугаа орошонод. Шагшаганууд хаа-яа чаг-чог гэлдээд, шулуунһаа шулуунда һүрэн согсолзонод. Аяар тэрэ үндэртэ орон наранай элшэдэ талын бүргэд халта сэрбэгэд гэжэ харагдаад, хярын араар элин хүмэринэ. Инзагатын галнууд эндэ тэндэ үзэгдэбэ. Зүүн добо дээрэ бодхоһон Соёлой байшангай галнууд бэшэ гэрнүүдһээ илгаран яларна. Хотоной зүүн хойто талаар жэрын бодоһон залуу айлнуудай шэнэхэн гэрнүүдэй сонхоор электрын гэрэл нэгэн доро шахуу ялас гэлдэжэ, пеэшэнүүдэйнь соргоор утаан һуунагтажа, шэнэһэн түлеэнэй улаалзайнууд гэрэй оройгоор хиидэнэ. Мүнөө дээрээ энэ тосхоной айл бүхэн пеэшэнээр гэрээ дулаасуулжа, худагһаа уһа абажа байдагшье бол, олонхи гэрнүүдтэ телевизорэй сэнхир экран гэрэлтэнэ. Хубсаһа угаадаг машинануудшэнхинэнэ, телефонууд ханхинана, холодильнигууд хүнхинэнэ. Хаана холын хизаар орондо боложо байһан үйлэ хэрэгүүдые колхозой ажалшад гэртээ һуугаад, өөрынгөө нюдөөр үзэхэ хараха аргатай болонхой. Иигэһээр уданшьегүй худагһаа уһа абаха, пеэшэн түлихэ ажалһаа сүлөөржэ, хото городой гуримтай, халуун хүйтэн уһатай

болохонь дамжаггүй. Ороноймнай олохон хүдөө тосхонууд хотын гуримтай болоһониинь элитэ.

Энэ талаар «Коммунизм» колхоз үшөөл хойнохоно гээшэ ааб даа. Мүнөөдөө магазинуудынь муухан байшантай, үндэр һаруул һургуули баригдаһаншье бол, интернат, хамтын байра баригдажа үрдигдөөгүй. Малшадай отарын байра байдал мүнөөнэй эрилтэдэ хүсэд таарахагүй байна гээшэ. Алишье фермэ, отарануудта телевизор болоод, номой бишыханшье библиотекэ харагдаагүй.

Энэ талаар манай коммунис партиин XXIV-дугаар ехэ хуралдаанай Директивэнүүдтэ сэхэ хэлэгдэнэ, хүдөөгэй соёлто байдалые һайжаруулхын тухай түсэб үргэн далайсатайгаар хараалагдаһан байна.

Ажалай амжалтын хажуугаар малшадай болбосон байдалые улам һайжаруулхын талаар колхозой правлени, партком анхаралаа ехээр хандуулха зэргэтэй.

Шэнэ хотоной нэгэ тэбхэр соморхон гэртэ Саша Чоймболовтон һаяхан оронхой. Саша колхоздоо жолоошоноор ажалладаг. Гэртэнь ороходо, ариг сэбэр, мүнөөнэй үеын гэрэй хэрэгсэлнүүд бүрин түгэс бии. Саша Ханда хоёр гэрлэһээр жэлһээ үлүүхэн боложо байнхай. Үлгы соо бишыхан басаганиинь ямаршьеб даа зүүдэ манан миһэлзэжэ хэбтэнэ. Даруухан зантай Ханда гэр доторой юу хээ хэнэ, хүл машинаараа юушьеб оёно. Саша лабшаа хэжэ, һахы һалаг. Тамхи татахын зуура үндэгэ хээд, гурил зууража, талхаа бажуугаад, хабтагайлжархиба. Тиин ёһото тогоошоной гуримаар нарин нягтаар тэрэнээ хэршэжэ, шүлэндөө һамаржархиба.

Шүлэншье боложо, Ханда үдэшын хоол аягалба. Шүлэеэ уужа һуутарнай, телевизорээр Дугаржаб Дашиевай концерт дамжуулжа, халбагануудаа орхёод, амияа даран, зүрхөө хүдэлгэн шагнабабди. Дугаржабай дуулахада, уудам ехэ Зэдэ нютагынь зэрэлгээтэн, мойһон шугы сагаан сэсэгээрээ даллан байхадал гэжэ, Эреэлжэ уулын энгэртэ бэлшэжэ ябаһан эрбэд соохор инзаган толгойгоо үргөөд, шагнаархаһан мэтэ һанагдаха юм.

Нютагай парткомой шиидхэбэреэр үдэшэнһөө нилээдгүй орой болотор хотоной гудамжаар хэдэн хүнһөө бүридэһэн тусхай дежурство эмхидхэгдэнхэй. Энэнь машинаар гү, али

мотоциклаар ама халамгай ябаһан зониие, гудамжада һогтуу ябаһан зариманиие сараха, хараха үүргэтэй юм. Хүдөө нютагта мотоциклнууд, мүн машинануудшье нилээдгүй олон болошоһон туладань энэ хэрэг ехэл зүбтэй гэжэ һанагдамаар.

Мүнөө үдэшэ ээлжээниинь байжа, Саша эреэн модоёо абаад, газаашаа яараба. Хоюулан Инзагатын ута гудамжаар алхалнабди. Бэшэ зариманиинь Соёлой байшан багаар дежурлаха юм ха. Уданшьегүй гостиницаһаа холо бэшэ мотоциклтай нэгэ нүхэрые Саша байлгаба. Тэрэнь, үнэхөөрөөшье, ама халамгай байжа, Саша шангаар зэмэлэн, гэр тээшэнь ябуулба. Нүгөөдэнь үгыень дуулаһан лэ янзатай, бушуухан хүлисэл гуйгаад, переулогаар годироод, гэрэйнгээ хашаа руу мотоциклаа оруулба. Үгэ дууламгай тэрэ нүхэрэй нэрэ нэрлээд яахамнайб, гэбэшье һүүлшын жэлнүүдтэ архиин шалтагаанаар хүдөө нютагуудта элдэб тодхорой олошорһониинь хэндэшье мэдээжэ. Эгээл иимэһээ архи уугаад, машина мотоциклаар гүйлгэгшэдые, ябагааршье айл зайгшадые эрид шангалха гээшэ тон шухала.

Энэ нютагташье архиин шалтагаанһаа боложо, муу муухай ябадал, хулгайһаа эхилээд, буу шуу табилган, наншалдаан, хэрэлдээн болоо гэжэ дуулдаһан лэ байха.

Тамхяа татажа, нэгэ хэһэг гудамжада зогсоһоной удаа бинь гостиницаяа орожо, Сашамни гудамжадаа үлдэбэ. Харгы замаймнай, хараһан үзэһэнэймни богонихон энэ тэмдэглэл соо эриг-тариг дутагдалнууд тухайда хэлэгдэнэ. Алишье хүнэй харгы замда энеэдэтэйшье, голхоролтойшье элдэб ушарнуудай дайралдадаг дээрэһээ тэрээнээ жэшээ болгон, зорюута тэмдэглэһэн байхаб.

Орон түрымнай, ажабайдалаймнай орёо олон һалаануудсоогуур элдэб янзын дутуу дунда зүйлнүүд эндэ тэндэ үзэгдэдэг лэ гээшэ. Зарим нэгэ хүнүүд эдэ болдогой зэргэхэн боро юрьеэнэй зүйлнүүдые гол болгон хаража, буруу тобшолол хэхээе забдадаг, дэлисэ ехэтэ олон түмэнэйнгөө хамтын ажал хэрэгэй хада уулаһаа үндэршье һаань, хаа-яа обёордоггүйшүүл дайралдадаг. Үнгэрһэн жэлнүүдэй хугасаада манай арад дардам жэгдэ харгыгаар тордиһогүйгөөр ябажа, эдэ бүхы амжалтануудые эгтээ туйлаһан бэшэ ааб даа.

Балтиии далайһаа Номгон далай хүрэтэр тэниихэн үргэн ехэ дайда дээрэ хаан бурхан хоёрһоо бэшэ хараха нэрлэхэ юумэгүй, харанхы мунхаг олон угсаата яһатанай хараа нюдыень нээжэ, хүдэлмэришэн таряашан хоёрто түшэглэн, хамаг арадуудаа хам адхаһан хатуу булад нюдарга мэтээр жагсаан нэгэдүүлхэ гээшэ манай Коммунис партида амархан хэрэг бэшэ байгаа. Бүдэрһэн, бүншэһэншье үенүүд байгаа. Гадаадын хархис дайсадаар гам хайрагүй тэмсэхэһээ гадна, «минии, минии» гээд, аман тээшээ татуулһан тохир хургатаниие тодолон сэхэлхэ ажал...

Мухар һүзэг, муу һанаантай тэмсэл... Үеын үедэ дарлуулжа, үнэн худал хоёрые илгаруулхаяашье болишоһон үгытэй, дунда шадалтанай сэдьхэлдэ этигэл найдалай зула бадарааха гээшэ бэрхэ һэн.

«Манай» гэжэ нэгэн дуугаа үргэһэн манай зүблэлтэ арад мүнөө оронойнгоо ажахын бүхы һалбаринуудые нэгэн амяар зүдхэн хүгжөөжэ, һара дээрэ «Луноход» машинаяа табижархёод, Коммунис партиингаа хорин дүрбэдүгөөр ехэ хуралые угтуулан, жагсаалаа улам тэгшэлээ.

Тэдэнэй тоодо энэ Инзагата нютагай хонишодшье золто байдалаа улам арьбадхан, зориһон зоригоо улам эршэдхэн, өөһэд өөһэдынгөө үнэтэ хубитые үнэн зүрхэнэй нэмэри болгон, Буряад оронойнгоо алдарта 50 жэлдэ зорюулна.

Бүрэн-Хаанай оройһоо
Бүргэд нюдөөр шэнжээ бол,
Үргэн ехэ Борьёогоо
Үльгэршэлэн шэбшээ бол,

Һаһанай һайхы эдлэжэ,
Найрлан һууһан үбгэндэл
Баян хэшэгээ дэлгэжэ,
Баясан һууһан эмгэйдэл

Эржэн мүнгэн шэрээдээ
Эдеэнэй дээжы табиһаншуул,
Улаа мүнгэн хоймортоо
Унданай дээжы бариһаншуул.

Түрын нангин заншалаар
Түмэн hүрэгөө эрьеhэншүүл.
Абдар ханзаа уудалжа,
Алта мүнгөө тоолоhоншуул.

Тоонотойхон гэрэйнгээ
Торгон хибэс олбог дээр
Тобхойлдон hууhан үбгэдтэл
Толгой нюсэгэн гүбээнүүд

Дүтэ дүтэхэн дабшалжа,
Дүхэриг болон жэрьенэ.
Дүнзэ тамхяа бааюулжа,
Дүрбэн зүг руу хурылна.

Үнгэрhэн сагай түүхые
Үльгэрлэн шэбшэжэ hууhандал,
Үнөөнэй сагай hайхые
Юрөөн магтан байhандал

Түбхин шаргал гүбээнүүд
Түрын худанар хэбэртэй.
Hархагай хатууда hогтожо,
Hажан алдаhан янзатай.

Гүбээнүүдэй хоорондуур
Гүрбэлзэжэ урдаhан,
Түргэн жороо гүйдэлтэй
Дүрбэн сэнхир горходууд

Эдир наhанай охиндо
Эдиеэ гарган матарна.
Элиг наада эрхилжэ,
Эрьен тойрон хатарна.

Урда хойноо оролсон,
Урилдажа дэбхэрнэ.
Урасхал hайхан бэеэрээ
Халтиралдажа мэлмэрнэ.

Түрүүлээд Түргэн-Жаргаланта
Түмэн хашарhаа яларуулна,
Хойноhоонь хонгор Инзагата
Хойшоо яаран тэгүүлнэ.

Эхир хоёр Худагын гол
Ээрэмшээжэ жороолно.
Эрбэд соохор унагадтал
Эхиеэ тойроод гороолно.

Үлгэн уудам Зэдын гол
Үльгэр домогоор баян hэн.
Үльгэр домогоор баянш бол,
Үгытэй ядуунь hаял hэн.

Зохёон ябаhан үльгэртөө
Зоболонгуудаа тоолоогүй.
Зол хубидаа этигэжэ,
Зоригоо мүхэн ёолоогүй.

Энэ hайхан сагайнгаа
Энхэ ерэхы зүгнөө hэн.
Найдал дүүрэн түүрээжэ,
Найрлан hуухаа зүгнөө hэн.

ҺҮҮЛШЫН ҮДЭР

Үглөөгүүр гостиницын эзэн хээтэй борсо-торсохон үхэрэй мяхаар шүлэ шанажархиhан, амhартын үгы дээрэhээ гээбы даа, томо гэгшын уhанай шанага соо тэрэнээ аягалжархиhан, урматай hайхан үнэртэй уурал бааюулхадажа, бүдүүн гэгшээр мохоорхоёо орёожорхинхой минии бодохые хүлеэжэ байба.

– Түрүүлэгшэ таниие сайнаар хооллуулха гээ юм сэн дээ: юугээр хооллуулхабиб гэхэдэм, махал чанаарайч гэсэн бэлэй дээ, – гэбэ. Бинь дуратайшагаар дэмжэжэ, «буряад хүн мяхагүйгөөр холо ябахагүй, зүб, зүб, одоошье шараа даруулхамни гээшэ» гэхэ мэтые урдаhаань шашабаб.

Тиигээдшье тамхяа татахын зуура, али бүришье түргэхэн гү, мяхыень түүжэ эдеэд, боро шүлыень гудамхижархибаб. Яагаа үлэн зохёолшо гээшэб гэжэ һанаа ха гү, али, үнэхөөрөөшье, мяханда шаранхатад гэһыем ойлгоо гээшэ ха гү?

Конторо ошожо, түрүүлэгшэдэ орохомни, Дондог Бамбацаевич, Цырендоржо Доржиевич, нютагтаа эдэбхитэй шударгы гэлсүүлдэг, комсорг ябаһан, сагаалхюу зантай залуу нүхэр Саша Чоймболов гурбан һуунад.

Хэды хоногһоо зунай найр. Найр яажа үнгэргэхэ тухайгаа түсэблэжэ һууһан байбад. Одоол сельпо гэдэгтэеэ ехэл ойлголсохо гэлсэбэ. Тиин хүбүүдые һорихо, үбгэдые номо һаадагыень бэлэдхүүлхэ ажал Сашын толгойдо буухаараал бууба. Энэ мэтэеэ эртээнһээ бэлэдхэхээр шиидэнхэй урагшаа һанаатай Саша хүнгэхэнөөр гаража ошобо.

Гэнтэ телефонууд нэрэ һурагүй наяржа, элдэб хэрэгээр түрүүлэгшэ парторг хоёрые һэлгээд лэ дуудажа эхилшэбэ. Энэ үедэ баһа нэгэ удаа хонхо наяраад, миниишье хубида телефоной хөөрэлдөөн тудажа, үнихэнэй телефоноор хөөрэлдөөгүй хорхойхоноо даруулжархибаб. Петропавловкаһаа Дашадэмбэрэл Дугаров хонходожо, гууръата нүхэрэйнгөө элүүр энхые һурагшалһан байба бшуу. «Шархинь паараа алдахагүй» гэжэ энээнһээ удхатай. Иигэжэ һуутарнай, нэгэ буурал үбгэжөөл яһала эбдүүсэнги орожо ерэбэ. Оро орохоор балай мэндэшэлэлдэншьегүй, түрүүлэгшын сэхэ урда һуужа:

– Би нэгэ дурадхал оруулһуу, – гэжэрхибэ. – Тээ тэрэ булагнай анха цагаас хойшо эдижэ уужа байсан ундамнай гээшэ, тиимүү?

– Тиимэ даа, – гэжэ түрүүлэгшэ парторг хоёр нэгэ доро дуугарбад.

– Энэ булагаймнай эхиие мал гэшхэжэ байн, тойруулаад шэрхихэн хашаа барюулхада яасан юм? – гээд үбгэжөөл түрүүлэгшэ, парторг, бидэ гурбаниие ээлжээлүүлэн хараба.

Бидэ Дондог Бамбацаевичые хараад һуунабди. Түрүүлэгшэ толгойгоо хазайлгад гээд:

– Та ехэл зүйтэй юумэ хэлэбэт, теэд тусхай бригада эмхидхэхэ гээшэмнай худал болоходоол болохо. Та өөрөө мэдэнэ ха юмта даа. Абгай, өөрөө барижархёо һаатнай яаха юм? – гэжэ уриханаар хэлэбэ.

– Трактор үгөөд, модо буулгуучоо болтнай, нэгэ аргынь олоод, барихал бэзэб даа, – гэжэ үбгэжөөл харюусаба.

Иигэжэ ойлголсоод, үбгэжөөл гаража ошобо. Энэ үбгэжөөл тархи дээрээ таряа тарибаб гэжэ һанаад гараба аа гү, али үнэн шиидээд гараба ха гү? Хай даа, наһаараа хамтынгаа хэрэгтэ харгалзажа ябаһан үбгэжөөл барихадаал бариха байха гэжэ һанан һуугаа һэм.

Газаа гарахадам, гайхалтай бүгшэм болошоод байба. Баруун хойноһоо унжагар хара үүлэд сугларжа, үдэрэй наранда халашаһан агаарые газартань даража, шахажа байхадал болоно. Гостиницада хоёр һамгад бии болонхой, ведронууд соо избёосхо бусална. Тэдэнэр коридор соогуур стул стол иишэ тиишэнь хииг-хяаг гүүлэн татанад, түлхинэд. Зунай ехэ найрые угтуулан, гостиница сагаадалган эхилбэ гээшэ.

Үргэн дороо абар табар буурал һахалтай, шанаатай нюуртай, хёрхо нюдэтэй тугаарай үбгэжөөл һанааннаамни гаранагүй.

Аяар баруун хизаарта, алтан ганжарта шулуун Петроградые хэдэн тээшэнь хэршэн долгисоһон хүйтэн урасхаалта Нева мүрэн дээрэһээ «Аврорын» аянгата дохёогой хүрэнгэтэн дэлхэйн сээжэ дорьбоон хүнхинэжэ байхада, хүл нюсэгөөр нютагай баянай хони адуулжа ябаһан арбаад наһатай арбагархан хүбүүн мүнөө далаяа шахаһаншье һаа, хамтынгаа хэрэгтэ хам оролсоһоор лэ ябана ха юм.

Одоол тэрэ Октябриин хорин зургаанай һүниин хоёр сагта Владимир Ульянов (Ленин) шэнэ декрет тунхаглан бэшэжэ, хүрэнгэтэн ангиин һабарта хүбхын хөөмэйн хэбтэһэн хүрьһэтэ газар дайда анха түрүүшынхеэ таряашад, малшадай мэдэлдэ орошон түүхэтэй.

Эгээл энэ үдэрһөө хэтэ сагһаа «минии» гэгдэһэн «манай» гэжэ соносхогдобо. «Минии» «шинии» хоёр хүнүүдэй сэдьхэлдэ тэмсэ тэмсэһээр эды болотор ерэхэдээ, бүмбэрсэг дэлхэйе хоёр хубаан ангитуулба. «Минии, минии!» гээд, баруун хүрэнгэтэнэй үхэлтэ нэгэ һабар Вьетнам Камбоджо дээгүүр гал табин галзуурна, «Минии, минии!» гээд, нүгөөдэ шуһан һабарынь Африка дээгүүр атомаар занан хурылна.

«Манай» гэжэ эрхэеэ оложо нэгэдэһэн олон яһата СССР ороной хүнүүд, тэрэнэй тоодо буурал һахалтай тугаарай буряад үбгэжөөл мандажа байгаа хамтынгаа ажахые нэгэн амяар

бэхидхээд, коммунизмын замаар хамта ябаһан холо ойрынгоо нүхэдөөр холбоо барисаагаа улам батажуулан, дэлхэй дайдын дээрмэшэ хара ангиие хаа хаанагүй саража, эбтэй туг доро эршэ түгэлдэр дабхина.

Дэлхэйн арадуудай этигэл болоһон Владимир Ильич Ленинэй хүтэлбэри доро бэежэн бодоһон Коммунис парти богонихон болзорой туршада олон түмэнэйнгөө оюун сэдьхэл һэргээжэ, түүхын нюур дээрэ хэтэ сагта харагдаа, үзэгдөөгүй гайхамшаг дэлисэтэй алхамаар хүрэнгэтэн гүрэнүүдые хүсэн ахяад, хүн түрэлтэнэй хүсэл найдал – гэрэлтэ сэлмэг коммунизм тээшэ орон түрэеэ залан ябана.

Һаял, тээ мэндэ гэхээр, үхэр малайнгаа суухаар шагаабари хэһэн орбогорхон хара урса гэртээ үлэсхэлэн зоболондо, үбэлэй хүйтэндэ, нютагай баянда, нугын шонодо үндыхэ шадалгүй, өөдэлхэ һаналгүй болотороо хашуулшаһан үгытэй ядуу буряад хүн табяадхан жэлэй туршада танигдашагүйгөөр һэргэн бодоо. Нютаг нуга, хотон бүхэндэ өөһэдын дундаһаа гараһан эмшэд, багшанар, инженернүүд, агрономууд, зоотехнигүүд, дуушад, шүлэгшэд бии боложо, хүдөөгэй интеллигенциин хүл дээрээ гарахаһаа гадна, мүнөө малшад, таряашад олохон ушарта эдэ нүхэдһөө өөһэдөө юугээрээшье гээгдэхэгүй, үшөө үндэр соёлтой, үлүү эрдэмтэй, бүри һонюушархуу, бүришье шударгы байдагынь гайхалгүй болошоо бшуу.

Үдэжэ ябаһан залуу үетэндэ һаяхан лэ шахуу аяга аарса хүдэһэн дэгэл хоёрой түлөөдэ буряад хүн зобожо тулижа ябаа юм гэбэл, этигэхэгүй байхань лабтай.

Үнэхөөрөөшье, өөхэтэй мяхан үһэтэй хубсаһан хоёрто дурагүй мүнөө сагай үхи хүбүүд тиимэ хатуу саг байһан юм гэжэ яагаад этигэхэ гээшэб?

Эхэһээ таһарһан үншэн ганса инзаган мэтэ туйлдаа хүрэһэн Инзагата нютагай үгытэй буряад зон Агууехэ Октябриин социалис хубисхалай ашаар мүнөө талаар дүүрэн адуу малтай, золтой, жаргалтай боложо, автономито республикынгаа 50 жэлэй ойе хүлеэн түбхинэбэ.

Буряадай уран зохёол, соёлой декадын 1959 ондо Москва хотодо боложо байха үедэ Манай Ленинэй орденто оперо болон баледэй, мүн хатарай ансамблиин концертнүүдые Ехэ театрта

харahан хариин гүрэнэй зарим нэгэ сурбалжалагшад богонихон болзорто иимэ үндэр соёлтой болоһондомнай этигэл ядан гайхahан, гэлыһэндээ хүшэгын саагуур ошожо байжа үзэһэн гэхэ.

Урдын барга
тэрэ сагта
Уруугаа харahан
тогоон соо мэтэ
Харанхы нүхэндэ
хабхаглууланхай,
Хархис засагта
харшалууланхай
Малша арадни
мананда төөрин,
Махажа ябаа һэн
нюдэ балай.
Галта замбида
гансаараа дууран,
Гаталжа ядаа һэн
зоболонгой далай.
Дүрбэн зүг,
найман хизаары
Дүлии хооһон
оршолон гэжэ,
Саашаа дабхихын
бодол һанаае
«Сансарай ехэ
нүгэл юм» гэжэ,
Урдахияа хараад лэ
уруу дуруухан
Уршагта нahаяа
тооложо ябаа.
Уйдхар, гунигаа
тарняараа даруулан,
Утахан аялгаар
дуулажа ябаа.

Үбэлжөөн, хабаржаан,
зуһалангуудай
Үедөө тойроһон
дүхэриг сооһоо
Хара зудай,
улаан зудай
Хадарган шэрүүн
набар сооһоо
Галаб сагта
зугадаашье бол,
Гараха замаа
олоогүй нэн.
Гаржаама зүүжэ,
нүгэдөөшье бол,
Гарьха сооһоонь
гараагүй нэн.
Аржагар долгито
Нева мүрэннөө
Абарга шанга
«Аврорын» дохёо
Абарал тарниин
зүүдэн сооһоо
Арад зониием
нэргээн бодхоо.
Зуун жэлнүүдэй
зулай дээрэһээ
Зурагас гэһэн
тэрэ дохёо
Аяар тэрэ
баруун тээһээ
Аласай холые
сүмэрэ сохёод,
Зуһалан гэрэй
зузаан зүүдэ
Зууха талаһаань
хуура татаа.
Сэмүүн сагай
сэсэн хуудаһа

Сэлин иража,
шэнээр дуудаа.
Улаан тугта
уряал дуунииньь
Ураал тээһээ
улаабхилжа,
Сahаар бударан
сагаалхиһан
Саяан дээгүүр
сахилгаалжа,
Дээдэ-Үдэ,
Алас-Дурнаар
Дэлхэй тойрон
намилзаба.
Хогоосонии
номнол дуураа –
Хорбоо дэлхэй
хотолзобо.
Шара жадхын
шарил болоһон
Шанха зүүнэй
Буряад орон
Манан харанхы
нойрһоо һэрин,
Мандаба, хөөрэбэ
үүрэй толон.
Хабхаг болоһон
хара тогоогоо
Хамха сохёод
харайн гараба.
Хабхар балай
харанхы соохоо
Харгы замаа
харан олобо.
Хонгор ехэ
Борьёо, Зэдээр
Хони малаа
үсхэн тууһан,

Хотогор үргэн
Сэлэнгэ, Үдөөр
Хоймор хэжэ,
дэлгэр һуурһан
Мүнөө сагай
малша буряад
Мүнхэ золоо
олон олоо.
Аза жаргалаа
өөһэдөө баряад,
Аха дүүнэрэй
нэгэн болоо!

АЙМАГАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ

«Буряад үнэн» газетын гуйлтаар Дондог Бамбацаевич хонин ажалай олзо тухай тэмдэглэл бэшэхэ аад, тэрэнииень хамһалсажа һуутарнай, аймагай гүйсэдкомой түрүүлэгшэ Сандаг Базарович Жаргалов машинаяа өөрөө жолоодоод, гэнтэ буужа ерэбэ.

Тиимэ ехэ һүү һайшье болобогүй, дарууханаар мэндэшэлэлдээд, арба-табан үгэ андалдажа һуунабди. Сандаг Базарович нютагай хүн хадаа, энээ руугаа яһала эрьеэд ошодог байжа, тиимэ ехэ хүл хөөрсэг болоогүйньшье ойлгосотой ааб даа.

Сандаг Базарович дунда наһанай, залуу шэгтэй, ехэл зоной хүн. Юрэ мүнөө үедэ хүдөө нютагаар хаа хаанагүй ябахада, хэр дээхэнүүршье тушаалтай һаа, ёһорхохо барихые мэдэхэгүй, дулаахан дотортой хүнүүд олонхи ушарта дайралдадаг. Зоной дундаһаа гараһан, зониие мэдэхэ хүнүүд иимэ байдаг бэшэ аал даа. Урдань хада аймаг хушуунай ноёд гээшэ тэнгэриһээ буушаһандал дээрэлхүү буруулган зантай байдаг һааб даа. Тэрэ саг бусалтагүйгөөр ошоо.

Арад зон өөрөө өөрынгөө эзэн боложо, хүтэлбэрилхы хэсүү ажалда этигэл найдамаар энхэргэн сэдьхэлтэй нэгэеэ өөһэдынгөө дундаһаа өөһэдөө үргэн дэбжүүлдэг болоо.

Сандаг Базарович энэ нютагта түрэһэн, һургуулида һураһан, колхозой ажал хэһэн, зоноо һайн мэдэхэ хүн байжа, һанаһан бодоһоноо һайса хөөрэлдэбэбди.

Haha үеэрээ хони малда ябажа, иинээр амаралтада гарахаяа байһан зониие Сандаг Базарович хургаа даран тоолоно. Тэдэ нүхэдэй халаан тухайда бодомжолно. Арбадахи класс дүүргээд, нютагтаа үлэжэ, мал ажалда орohон Инзагатын һургуулиин хүбүүд, басагад дурсагдана. Үсэгэлдэр үдэшэ Худагын Хүнды ошоод бусажа ябатараа, Залаа-Үбэрэй фермэ халта хүрөөд гараһан байгаабди.

Байра соогоо гансаарханаа Феня Петрова һаалиингаа дүн дансалжа һууба. Феня арбадахи класс нютагтаа дүүргэнхэй, һаянай энэ фермэдэ ажаллажа эхилһэн байба. Бэшэ басагад – Лубсанова Вера, Чагдурова Галя, Лубсанова Галя, Намсараева Надя, мүн Люда болон Надя Валиевтан – үнеэдээ һаахаяа гаранхай байжа, уулзажа үрдигдөөгүй һэн. Гаража ябахадамнай, Галя Чагдурова хүнэгүүдээ баринхай орожо ерээ. Хёрхо нюдэтэй урин зулгы Галя бүлэдөө нилээдгүй таталюуртайшье һаа, нүхэд басагадһаа гээгдэхэгүй гэжэ мүн лэ арбадахи класс дүүргээд, энэ фермэдэ ажаллахаяа ерэһэн байба.

Үдэшын хонгор сэлюундэ Залаа-Үбэрэй фермэ дээрэ үнеэдэй үүгэнээн, эдир залуухан басагадай «һаа-һэш» гэлдэхэнь, хонгёо дорюунаар соностон байхань сэдьхэлдэ ехэл налгай дулаанаар дуулдахадал гээ һэн.

Зүб даа. Дээдэ һургуули дүүргэжэ, эрдэмтэд болохо гээшэ яаха аргагүй һайханшье, хүшэршье зам ха юм даа. Теэд сагай ошохо бүри таряашад, малшадайшье ажал эрдэм номгүйгөөр урагшатай ябахаяа болижол байна бэшэ аа гү? Октябриин хубисхалаар заяагдаһан элдин ехэ эхэ дайда, тэрэнэй баялиг – хони, мал – эхэ эсэгэнэрэймнай гарта сүм барюулагдаа ха юм. Эхэ эсэгэнэрэймнай ээлжээтэ амаралтадаа гарахада, энэ нангин баялигай бодото эзэдынь хэд болохо юм? Ургажа ябаһан үетэн нүхэд бэшэ гү? Хайрата эхэ эсэгэнэрэйнгээ халааниинь боложо, үсхэн харууһалһан үй түмэн хони, малайнгаа, үргэн ехэ үрэжэлтэ дайдынгаа үнэн бодото эзэд боложо, улам саашань ургуулан хүгжөөхэ, олоной омогорхол, хүнэй хүндэдэ хүртэхэ гээшэ эрхим дээдын эрдэм, эгээл нангин шагнал бэшэ аал даа.

Иигэжэ бодоходо, Инзагатын һургуулиин шабинар замдаа төөреэгүй, золоо алдаагүй, харин эхэ тоонтынгоо эбхэрэн байһан баялигай, тэрэнэй ерээдүйн үнэн бодото эзэд мүн.

Урда сагһаа хойшо уудам ехэ Зэдэ Борьёогой тала хони малаараа суурхадаг юм. Анхан сагһаа Москва хотын мяханай ехэ дэлгүүртэ «боргойн хониной дабхар өөхэтэ» гэжэ алдаршаһанииньшье дэмы бэшэ ааб даа.

Теэд тэрэ «дабхар өөхэтэ боргойн хониие» хэдэн мянгаарнь үсхэжэ байһан, «Минии, минии» гэлдэдэг Борьёогой баяшуул хэнэй түлөө, юунэй түлөө ажаһуугааб? Тэрэ баяшуул аргагүй нарин, хатуу, харуу байһан гэлсэхэ. Хони малыень үдэр һүнигүй хаража ябаһан үгытэй ядуу хүршэдөө үүсын мяханһаа хүртөөлсэхэһөө байтагай, өөрынгөө мал харамнаһандаа, ород һуурин ошожо, голоондо орошон адаһа юу хээхэнээр андалдажа абаад, өөһэдөө үүсэлдэг байгаа гэдэг. Тэрэ баяшуул наһан соогоо хүниие хууража, хүниие мүлжэжэ олоһон эд зөөри, хони малаараа ямар ашада хүртөө хаб, хаагуур ябажа, юу үзөө хаб, ямар жаргал эдлээ хаб?

Үгы даа, «Минии!» гэ гэһээр, оложо эдиһэн юумэниинь үгыл байха. Милан гэжэ малай тахал тараад, амитан зоной арба табан үхэр малые захаһаань галдан хюдажа байха үедэ эдишэ абажа баяжаһан энэ нютагай Ваандан гулваа адуунай толгойн түлөө арбан гурбан үдэрэй туршада үгытэй ядуу хүршэнэрөө заража, богоолшолжо байһан гэдэг.

Гүрэм хэжэ баяжаһан Цэдэб гулваа Ваандан гулваа хоёрой адуу мал, алта мүнгэниинь үймөөтэ тэрэ үе сагай шуурган соогуур хойшо урагшаа үлдүүлэ үлдүүлһээр, баруунһаа ерэһэн барон Унгернын, зүүнһээ ерэһэн чахар бандидуудай һабарта орожо, шоно нохойн, шубуу шонхорой хүнэһэн болоо бэшэ гү?

Хубисхалай дүлэндэ хуухархаяа айжа, хүршэ Монголой тала руу тэрьедэн тэнүүлтэн ошоһон Ваандан гулваа эшэгы дээрэ тэлүүлжэ ябадаг бүдүүн хара шабгансаяа шэрээд, адуу малшьегүй, альга хооһон ара газарһаа арай шамай бусаа бэшэ һэн гү?

Тиихэдэ алта мүнгэеэ арһан сумаада ганзагалаад, арадай засагһаа зугадажа ябаһан Цэдэб гулваа Бүрэн-Хаанай нэгэ ташаланда баронтоной бандидуудта алуулжа, шонын ёһоор олоһон эд зөөринь шонын лэ мүрөөр ошоо бэшэ һэн гү?

Харин тиихэдэ «Манай» гэжэ хамтаржа, хоёр нэгэн хони малаа хорёо нэгэдхүүлээд, колхоз болон түбхинэһэн үнөөхи үгытэйшүүлэй хэдэн зуугаад үхэр буруу, адуу мал мүнөө Зэдын

үргэн талаар зэрэлгээтэн бэлшэжэ, орон дэлхэйн шэмэг, олон түмэнэй хэшэг болоо!

«Олоной хэрэг олзотой» гэһэндэл, мүнөө Зэдэ Борьёогой хонин һүрэг жэлһээ жэлдэ жэгдэ һайханаар үдэжэ, нэгэниинь гурба боложо, хоёрынь таба боложо байна ха юм.

Тиихэдэнь энэ һүрэгүүдые өөрынхиһөө үлүүсээр сэдьхэн, үдэр һүнигүй манажа хаража ябаһан Гомбоев, Цыремпилова, Цыретарова, Иванов, Аюшеев, Доржиев, Дымчиковтэн ээлжээтэ амаралтадаа Эхэ ехэ оронойнгоо алишье хизаараар айлшалан, үндэр һайхан үзэсхэлэнгүүдээр ябажа, үмдэхэ хубсаһыень үмдэжэ, эдихэ эдеэеынь амталжа, дээдын ехэ нэрэ солотоноор зэргэлэн һуужа, олондоо омогтой, золтой, зоригтой ябана ха юм.

Эдэ нүхэдэй үри бэеынь ерээдүй бүришье һайхан байхань дамжаггүй.

Зүб даа, Сандаг Базарович, Инзагата нютагай малшан айлай хүбүүн, аймагай түрүүлэгшэ!

Бидэнэр булталаа – эрдэмтэ докторшье, ирагуу һайхан хоолойтой дуушан хүбүүншье, хатарша басаганшье, Улаан-Үдын али нэгэ заводто гү, али үйлэдбэридэ ажаллажа байһан хүдэлмэришэншье – юрэ, элдин талада түрэһэн бүхы хүбүүд, басагад малшан айлай бүлэдэ мүндэлжэ, манан сэнхир бэлшээри нютагтаа хүлөө шоройдоһон, эхэ тоонтотоёо хүйһөөрөө холбоотой болоһон дээрэһээ нангин һайхан малша угаа наһан соогоо мартаха аалди?

Хониной маараан,
үнеэнэй үүгэнээн соо
Хотогор талада
балшар наһамни үнгэрөө.
Адуунай үүрһээн,
хазаар ногтын шэнхинээн соо
Аялга дуунайм
эхин үгэнүүд түрөө.
Хонишон эхын
альган дээрэ үдэһэн хүн,
Хоолойнь һайхы
эльгэн дээрээ үргэһэн хүн

Сэдьхэлээрээ
сэсэг мэтэ үнжэгэн лэ,
Этигэлээрээ
бэлшээри мэтэ үргэн лэ!
Саяан дээгүүр
уран хабарай эрьехэдэ,
Сahан дорohоо
сэнхир ургын hэрихэдэ,
Зүүн шэлээр
хониёо туугаад гарадагаа би
Зүүдэн соогоо
жэгтэй элеэр харадагби.
Мүнхэ сэнхир,
мүшэтэ номин огторгой
Мүнөөш болотор
нюдэндэмни бүхэдэггүй.
Аглаг талада
аялгаараа зулгы
Агтын үүphээн
шэхэндэмни замхадаггүй
Хүдөө талын
дуудаха гээшэнь тэнсэлгүй.
Дахяад мүнөө
далан зоноо эрьежэ,
Дали дээрээ
hодо нэмээд бусабалби.
Хүлгүү сээжэ
хүнэй дунда шалгажа,
Хүсэл дээрээ
зориг нэмээд hэргэбэлби.
Үзэhэн бүгэдөө
үгын долгёор туулгажа,
Үнэнхүү байдал
зураглажа туршабалби.
Үдэрэй hанаа,
hүниин зүүдэ залгуулжа,
Үзэл бодолоо
үлхэлдүүлэн хэлэбэлби.

Нарибшалан,
Нананай уялаа дамжаагүйб –
Намжуу үгөөр
намтар тоолоод яалайб даа.
Шүлэгшын гуримаар,
шүүмжэлэл тухай нанаагүйб –
Шүүдэр умбан
үүрэй толо угталайб даа.
Зэнхын байнан
зэндэмэни номин огторгой,
Зэмхын тужа,
зэдэгэнын нөөгүүд, иргай...
Зээрэн мэтэ
зэрлиг дошхон абаритай
Зэдэ голни,
Зэдэ голни, баяртай.
Зэрэлгээтэнэн
зэд улаан майланууд,
Зэргэлээ сэнхир
Бүрэн, Гунзан ууланууд...
Зэлэ татанан
хун сагаан баялигтай
Зэдэ нютаг,
Зэдэ нютагни, баяртай!

Гаршаг

ҮЛГЫ НЮТАГАЙ ДУУНУУД	5
Буряад орон	5
Шэбэртэ	9
Сэдьхэлэй үгэ	13
Галшамни хаанабши?	14
Улаан сэсэгүүд	20
АЯ ГАНГЫН ОРОН	
Шэб шэнэхэн гэр соогоо хоюулан үлэшөөд	21
Жэлэй дүрбэн сагта ажалай ашаар амидарһан	22
Хатан-Хёлго мүльһэн гэнжэһээ мултараад	24
Үүрээр тугаллаһан үнеэнэй үүгэнээ шагналши	25
Һуунаб мүнөө Түгсүүлтын эрьедэ гансааран	26
Һэбшээн хүдэлөөд һэргээдхинэ ойро тойрон	27
Ангажа шарлашаһан хуушан даалимба тэрлигтэй	28
Эмээлтэ мориёо эрдэнимни гэжэ магтаһан	30
Хара баабгайдал хаахар баахар үүлэд	32
Бодомсоороо гүйжэ гаранаб газаашаа	33
Шэбэртэ. Хэн иигэжэ нэрлээб, бү мэдэ	34
Хүһөө шулуун буусанууд. Юһэн бууса оройдоо	35
Хажуурай «хан» гэхэ абяагаар олохон юумэ һанахаш	36
Намартаа дайдамни гурбан тодо үнгэтэй	38
Шанзын утаһа хургам дайрана дүмүүхэн	39
Хорёод наһанай холшор охин соогуур	40
ЭРЬЕСЫ	
Баруун гар	41
Аханартаа	44
Эсэгын хүбүүд	50
Сэсэг	51
БУСАЛГЫН ДУУН	
Түрэлхи хото	55
Замай дуун	57
Улаан-Үдэ	64
Халуун шуһанайм	66
БАЛТИИН ДАЛАЙН ЭРЬЕДЭ	
Хото	71
Домско собор	72
Баржагар сэгээн долгитой	74
Загаһашан айлайда	76
Зүүдэн	78
Ая ганга	81
Булаша	83
Һүүлшын далайн эрьеһээ	84
Набтар эрьетэй Балтиин далайда	85
Наһа эдлэхэ гээшэ	86
Амисхаал мэтэ долгид	87
Салир сагаан пароходууд	88
Хилын заршам шанга	89
Нэгэтэ иимэл һүни	90
Холо бэшэ даа, тээ тэндэ	91
Боро шулуу түнхин һиилэжэ	92

Мүнхэ галай шууяхань жэгтэй 93
Шулуу зүйжэ, жэгдээр дэбдиһэн 94
Хүндэл адли 95
Зургаан түбидэ алдаршан суурхаһан 96
Хамагһаа ариг угтамди гэлдээд 97
Үглөө бүри 98
Тэндэ, тэрэ Кант эрдэмтын 99
Тэрэ хүнэй наһаяа эдлээд 100
Хэтын сагта, эгээл эндэ 101
Номгон далайһаа Балтика хүрэтэр 102
Үеһөө үедэ, сагһаа сагта 103
Харин мүнөө тэрэ дуунууд 104
Һанана гүш, эжы, урзанда жэлдэ 105
Һүүлшын далай гэлсүүлһэн 106
Бусахам даа 107
Хайранга 108
Үүрэй сайхын урда тээ 109
Харгын тооһон дэгдэжэ, 110
Үншэн сагаан ботогон 111
Эжэл нүхэр 113
Ургын наһа наһалһан 115
Оршолонто замбиһаа 117
Киргиз орон 118
Эхэ тухай дуун 120
Казачья гудамжын гэр тухай 124
Ажабайдал 126
БАЙГАЛАЙ ДҮРБЭН ҺАЛХИН
Далай тээшэ дүтэлхэ бүри 127
Байгал далаймни 129
Гэрэл мэтэ гэгээн, сэгээн Байгал 130
Харалган 131
Галта тэргэнүүд 133
Таһаг-нюһаг гэһээр 134
Хониной шэнээн 135
УУЛЫН СУУРЯАН
Саяан 136
Сэнхир шулуугаар эрьеэ шэмэһэн хадаа 139
Нажарай һүни 140
Ёохор татан жэргэһэн 141
Оёдон-һоёдон шүрбыгшэ 142
Хүхэ шулуу түнхин 143
Энээхэн шүлэгөө шэбшэжэ 144
Орьёл сааһан оройгоороо 145
БОРООТОЙ ҺҮНИ 146
Долгисон, долгисон урдааша 147
Найман ханатай хара соол 148
Нэрэээ һанан, жэнгиргэн 149
Уулын үндэр дабаае 150
Зүүн-Мүрэн, Зүүн-Мүрэн 151
Тоонто һайхан Түнхэнөө 152
Зутараан амтан замбааень 153
Уулын оройн сэнхир саһан 154
Хадын саһан хайланал 155

НИИСЛЭЛ ХОТЫН ШУУЯАН СОО
Эжэл нүхэдөөрөө гэнтэ 156
Дуран гэжэ бии юм һаань 157
Түмэн энэ ботинууд 158
Мэдэгмааша 159
Бороотой харалган үглөөгүүр 160
Газаа сaһан ороно... 161
Москва шадарай Переделкин тосхон 163
Хабарай үдэшэ гансаараа гү, али хани нүхэртэеэ 164
Хүнэй наһа эдлэжэ, энэ дэлхэйдэ түрөөд 165
Мүнөөдэр майн дулаан һүни 166
Харгын хоёр талаар үнгэрһэн 167
Дайн дажар тухай эндэ хэлсэнэ 168
Газаа сaһа бороогой 171
Сагаан мрамор метронуудшни 173
Ниислэл хотын хүниие 174
Нарата гэжэ станцида 175
Уляангирай набшаһад 176
Арбан долоон наһандаа 177
Намарай хото 178
ХЭЭРЫН СЭСЭГҮҮД
Хоёр мэдэрэл 180
Хэшэгтэ намар 181
Огторгойн майхан дор бүргэд элинэ 182
Намарай зураглал 183
Тайга соо 184
Түрүүшын олзо 185
Байгалай эрьедэ 186
Аялга 187
Нагаса аба 188
Үеынгөө нүхэрэй дурасхаалда 189
Ногоон набша 190
Зугаа шүлэг 191
Эртын хабар 192
Залуу наһан 193
Апрель 194
Эреэгшэн 195
Үүрэй сайхын хирэндэ 196
Дүүрэн уһатай һуулганууд 197
Шүлэн 198
Талын хангал 199
Ангай мүрөөр мушхэхэдөө 200
Сибирьни 201
Шинии мүшэн минии мүшэнтэй тохёогоо 202
Зорюулга 203
Гүнсэма 204
Дуран тухай дуун 205
Холшор дуун 206
Гайханаб 207
Шаналал 208
Нангин хаһа 209
Һананам шамаяа 210

Жаргал дуудана 211
Эхэ нютагаа һананаб 212
Хүбүүнэй захяа 213
Найданам 214
Буурал эжым угтана 215
Уулын үндэртэ 216
Инагай дуун 217
Хотоной хоёр басагад 218
Хошон зугаа 219
Нютагай магтаал 220
Дурасхаал 221
Һарын толон доро 222
Улаалзай 223
Һаруул бодол 224
Сагай эрхэ 225
Буряад дуунай аялгаар 226
Һайхан хүсэл 227
Сахюур булад хоёрһоо 228
Һэрюун тэрэ баруун зүг 229
Голой дошхон нюргые 230
Эдир наһан дуудана 231
Намар 232
ҮЕ САГАЙ ДУУНУУД
Саг сагтаа 233
Үе сагай 234
Шойрын һургаал шудалаагүй 235
Нюдөөрөө харанан, үзэһэнөө 236
Һара мүнгэн 237
Газар оёортой, шулуун захатай 238
Наранай халуун элшэ доро 239
Хүгжэмшэ урин дүүхэй! 240
Нугаһан мэтэ сээжэтэй 241
Хүнжэлөө һэхээд унташаһан 242
Улаан бамба сэсэгүүды 243
Даахи улаан наран 244
Мүхэшэгүй мээхэй сэдьхэлээ 245
«Дуратайлби даа...» 246
Зэмэгүй илдам 247
Зэргэсүүлээ хэншьеб 248
Үүрэй толо 249
Сэлмэг дорюун нюдыеш 250
Гансахан сэсэг... 251
Зүһэндэнь үлэһэн 252
Наашаа эрьеэш 253
Мэхэшэн бэшэ гээд, 254
Ботогоо гээһэн 255
...Сэсэгүүд баяртай 256
Ханим, шамайе 257
Надхан байһан 258
Эдир наһан... 259
ДҮЛЭН МЭТЭЭР
...Дуулан һуунаб 260

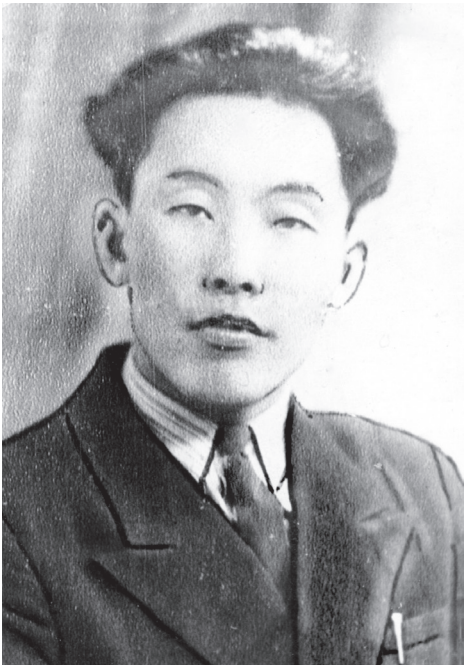
Эхэ түрэл хэлыем 261
Шэнгэхэн, хүнгэхэн 262
Минии зүрхэн 263
Алайрта болоһон хурим 264
Заяан холын аялга 271
Һарын хоёр шушуурталь 272
Арса жодоо хангалтай 273
Үндэрэй оройгоор гэнжэтээ 274
Тойроод хаданууд, хаданууд 275
Салир мүльһөөр 276
Зэдэ голой магтаал 277
Хүнэй наһан 279
Түмэр замай үртөөндэхи 281
Байбан долгёо 283
Далай сэнхир 285
Зүүдэн 286
Элһэтэ газартаа наһаяа орхихо 287
Харанхы һүни руу ороһондли 289
Мүшэн шэнги гэрэлтэй 291
Үхэхэдөөл бидэ 293
Хүнэй хүсэл зориг 297
Гансахан хүнэй гансахан наһанай 299
Газарта шэхээ даган 300
Аэлита 301
Хабартаа 302
Хэсүү хүндэ зоболонгой ерэбэлнь 303
Галуу нугаһадшье 304
Хахасалгын дуун 305
Захяа 308
ҺҮҮЛШЫН ШҮЛЭГҮҮДҺЭЭ
Шулууд 309
Найдалдаа 311
Москва 313
Ким Базарсадаевта 318
Түнхэн 321
Буряад хэлэн 324
Түүхын эрдэмтэдэ 326
Дүн 328
САГААН ХАТАН 329
ЭНЭРХЫ ЗҮРХЭН 387
БҮРЭН-ХААНАЙ ХОРМОЙДО
Оролто 402
Нютагай түүхэһээ 403
Харгы замай һонинууд 405
Инзагата 411
Түрүүшын үдэр 417
Сурун Жимбиевна Цыретаровагай отарада 429
Дабхарай арада 435
Сүлөөдэ ерэһэн бодолнууд 440
Өөрын мэдэлээр 444
Һүүлшын үдэр 454
Аймагай түрүүлэгшэ 461

Дондог Улзытуев
Зохёолнуудай суглуулбари (III боти)
Собрание сочинений в 3 томах
Том 2: Стихи

Ответственный редактор
доктор филологических наук Л. С. Дампилова
Технический редактор
канд. филологических наук Б.-Х. Б. Цыбикова

Дизайн Д. Т. Олоева
Верстка А. Жаркой «НоваПринт»

Подписано в печать 14.09.2016
Формат 60x90/16. Печ.л. 29,5.
Печать офсетная. Бумага офсетная.
Отпечатано в типографии «НоваПринт»
670000, г. Улан-Удэ, ул. Ранжурова, 1
Тел. (3012) 212-220, 212-552
Заказ № 2135, тираж 600 экз.

1958 он. Дондог Улзытуев.

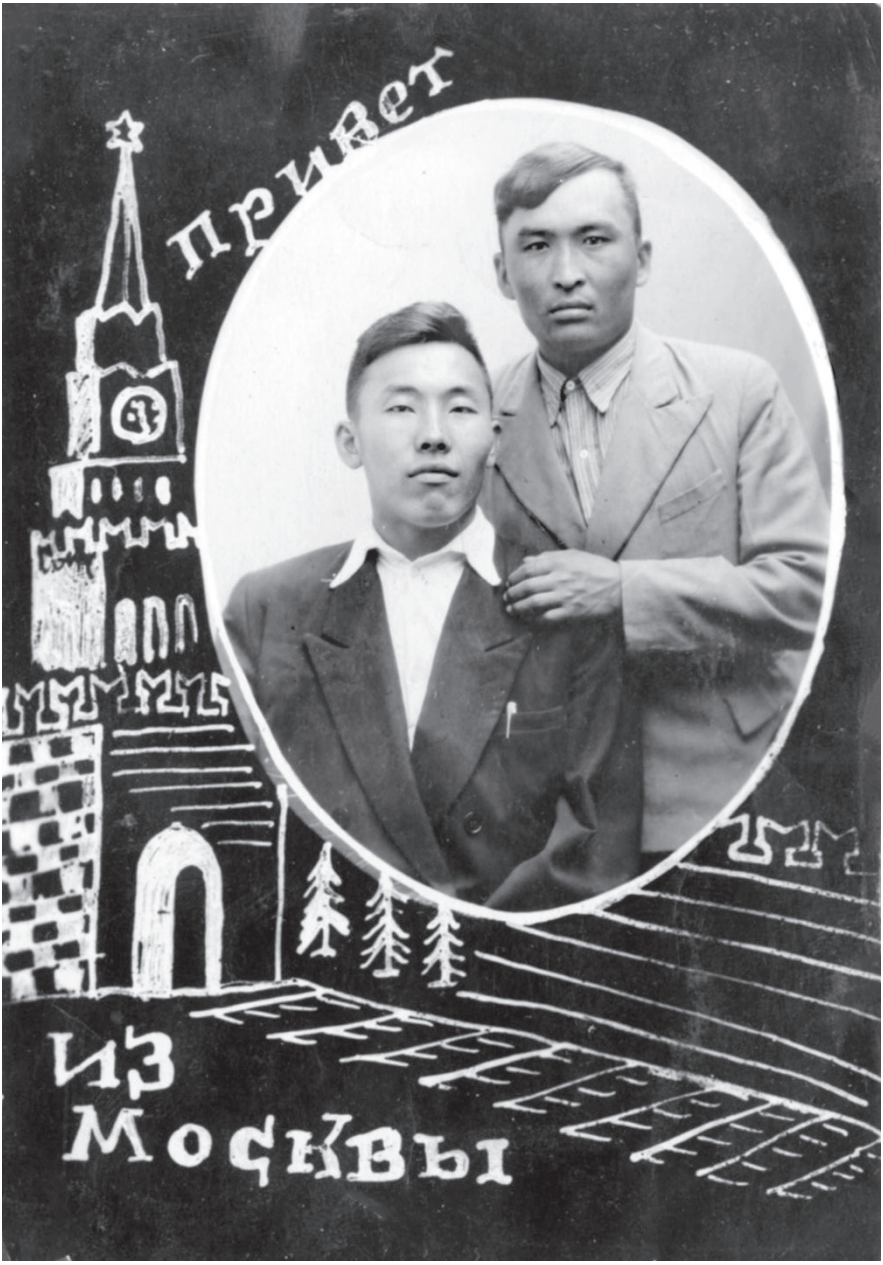
1960 он. Шэнэ танилсалга, уулзалгануud.

1957 он. Дондог Улзытуев редакциин даабари бүтээнэ.

1959 он. Дондог Улзытуев Хайранга хаанайнгаа үбэртэ В. Жалсанов Б. Намдаков хоёртой.

1956 он. Дондог Улзытуев бүлэ аха Митыпов Доржо Гармаевичтай.

1959 он. М. Горькиин нэрэмжэтэ литературна дээдэ һургуулиин оюутад Дондог Улзытуев, С. Ангабаев, Ц. Галанов.

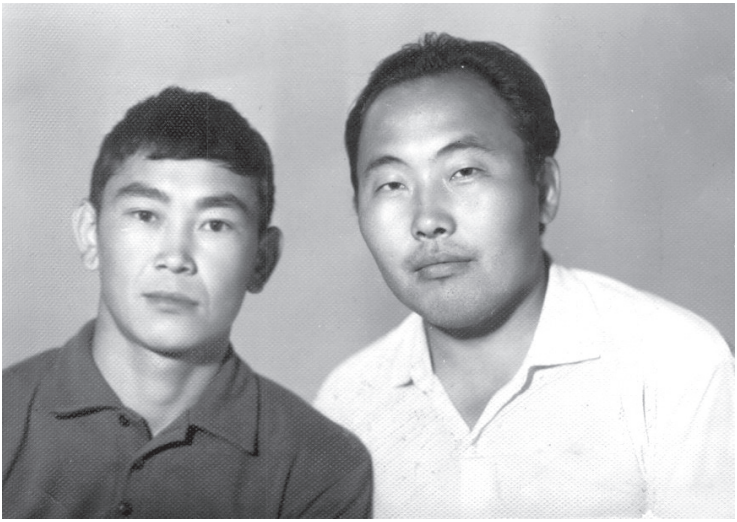
1959 он. Дондог Улзытуев нютагайнгаа хүбүүе Улаан талмайгаар газаршална.

1970 он. Дондог Улзытуев уран зохёолшодой ээлжээтэ суглаанай үедэ.

1962 он. Дондог Улзытуев Буряадай АССР-эй уран зохёолшодой гэшүүдтэй хамта.

1967 он. Дондог Улзытуев уран зохёолшо нүхэр хүбүүн Борис Сыреновтэй.

1961 он. Д. Улзытуев, Д.Ж. Цыбиков, С.Н. Цыбикова Монголой айлшан Цыбелма эгэшые угтана.

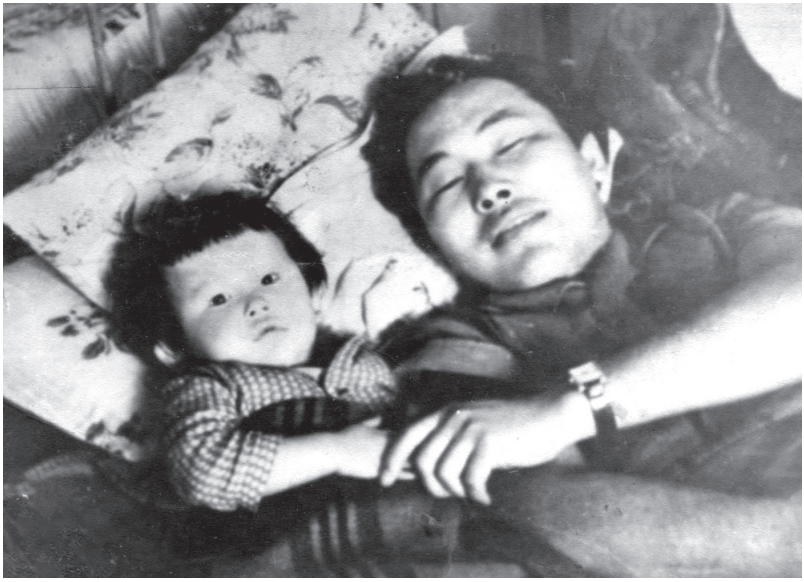
1969 он. Дондог Улзытуев бүхы дэлхэйдэ мэдээжэ фотозураг абагша Олег Максимовай гэр бүлэдэ. Калининград хото.

1969 он. Дондог Улзытуев Калининград хотодо.

1969 он. Дондог Улзытуев Амарсана хүбүүн, Баярма басагантаяа.

1962 он. Дондог Улзытуев Баярма басагандаа үльгэр домоглоно.

1962 он. Дондог Улзытуевай эжы Дугарма Цыреновна Оюун ашатаяа, Гэсэгма эгэшэнь Витя зээтэйгээ.

Д. Улзытуевай аха Тогоошо Аюшеевич наһанай нүхэр Дугарма Цыдыповнатай.

Д. Улзытуевай эгэшэ Цыренсу нүхэр Цырен-Доржо ба Володя хүбүүнтэеэ.

1969 он. Дондог Улзытуев Валентина Лубсановна хоёр Байгалай эрьедэ.

1956 он. Дондог Улзытуевай наһанай нүхэр Чимитова-Улзытуева Валентина Лубсановна.

1988 он. В.Л. Улзытуева хүбүүн басаган хоёртоёо.

1985 он. В.Л. Улзытуева зээ хүбүүн Валентинтаяа.

1987 он. Дондог Улзытуевай зээ хүбүүн Валентин, аша басаган Ая.

1970 он. Улзытуевтанай ба Дамдиновтанай бүлэнүүд А. Щитовтонойдо айлшална.

1970 он. Дондог Улзытуев найза нүхэдэйнгээ дунда. Баргажан нютаг.

1970 он. Дондог Улзытуев хуһа модон доро.

1970 он. Дондог Улзытуев Н.Г. Дамдиновтай тоонто нютагтань.

1970 он. Дондог Улзытуев
Баргажан нютагта.

1970 он. Дондог Улзытуев шэмээшэг хубсаһа үмдэжэ, зониие хүхеэнэ.

1967 он. Дондог Улзытуев түрэл Шэбэртэ нютагтаа түмэршэ дархантай.

1966 он. Дондог Улзытуевай хүбүүн Амарсана бага балшар наһандаа.

1982 он. Амарсана Улзытуев эжытэеэ.

1981 он. Амарсана Улзытуев М. Горькиин нэрэмжэтэ литературна дээдэ һургуулиин оюутан.